

**T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**SOVYET SONRASI TÜRKDİLLİ ALANDA ULUS İNŞASININ YAPICI
UNSURU OLARAK TARİH: AZERBAYCAN VE KAZAKİSTAN**

**HAZIRLAYAN
SALİH FATİH AYAN**

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi FUAT HACİSALİHOĞLU**

YÜKSEK LİSANS

ORDU 2019

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “Sovyet Sonrası Türkdilli Alanda Ulus İnşasının Yapıcı unsuru Olarak Tarih: Azerbaycan ve Kazakistan” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01.08.2019

Salih Fatih Ayan
16530300010

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrenci Salih Fatih Ayan'ın hazırladığı "Sovyet Sonrası Türkdilli Alanda Ulus İnşasının Yapıcı Unsuru Olarak Tarih: Azerbaycan ve Kazakistan" başlıklı tez 10/07/2019 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Fuat HACISALİHOĞLU	Ordu Üniversitesi	
Jüri Üyeleri	: Prof. Dr. Fatih ÜNAL	Ordu Üniversitesi	
	Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza YAĞLI	Giresun Üniversitesi	
	.....	.....	.....
	.....	.....	.....

ONAY

01. / 08 / 2019.

Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM

Enstitü Müdürü V.

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun coğrafyalar üzerinde gerçekleştirdikleri hareketlerin söz, yazı ve kalıcı unsurlarla aktarımı tarihin hikâyesinde kendisine yer bulmuştur. Bu hikâyede gelişen süreçler çoğu zaman toplumların iç dinamiklerinin etkisi neticesinde oluşturulan yörüngeden çok topluma dikte edilen çizgiye oturtulmuştur.

Bu tez çalışması, üç yüz yıla yakın bir zamanı Rusların yönetimi altında yaşamak zorunda kalan Türk Asya'nın Azerbaycan ve Kazakistan bölgesi Türk halklarını incelemektedir. Yine bu çalışmada söz konusu bölgelerde yaşayan Türk halklarının Çarlık Rusyası ve Sovyet Rusyası yönetimi altında tarihsel kimliklerini ne ölçüde koruyabildikleri ve bağımsızlığın elde edilmesiyle birlikte tarihsel kimliğin ulus-devlet inşasında nasıl bir rol oynadığı ifade edilmektedir. Bu Tezde Rus hâkimiyeti altında varlıklarını devam ettiren Azerbaycan ve Kazakistan Türk halklarının geçirmiş olduğu süreçlerin analizi yapılmaktadır. Bu araştırmada nihai olarak Sovyet sonrası dönemde bu halkların kimlik edinim süreçlerinde tarihin rolü ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bu kimlik edinim sürecini daha sağlıklı kavrayabilmek için de bahsi geçen cumhuriyetlerin Çarlık Rusyası ve Sovyet Rusyası yönetimleri altında kaldıkları dönemleri incelemek elzem olmuştur.

Bu iki devletin Sovyet sonrası ulusal yapılanmalarında topografik yer adları, müzeler, anıtlar, heykeller, pullar, paralar, ders kitapları ve müfredatları, bayraklar, flamalar, marşlar, resmi armalar, süreli yayınlar, bölgeden elde edilen görseller, anayasalar, kurumsal internet siteleri, koleksiyonlar vb. kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu kaynaklardan elde edilen materyaller dönemsel olarak başlıklar altında irdelenmiştir. Ulus inşa sürecine olumlu veya olumsuz tesirleri irdelenip elde edilen sonuçlar tez çalışmasında bilimsel bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Çalışma meydana getirilirken genel olarak baş vurulan kaynaklar; Anthony Smith'in *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik* ve *Milli Kimlik* eserleri, Liah Greenfeld'in *Milliyetçilik, Moderniyete Giden 5 Yol; İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Amerika Örnekleri* eseri, Haluk Alkan'ın *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kuramlar: Kazakistan, Özbekistan,*

Kırgızistan, Türkmenistan eseri, Büşra Ersanlı Behar'ın editörlüğünde *Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları Bağımsızlığın İlk Yılları* (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) eseri, *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, Ebulfez Süleymanlı'nın *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri* eseri, Nazarbayev'in kaleme aldığı *Yüzyıllar Kavşağında* eseri, Mekemtaş Mirzahmetov'un *Kazaklar Nasıl Ruslaştırılmaya Çalışıldı* eseri, Emine Gürsoy Naskali ve Liaisan Şahin editörlüğünde *Stalin ve Türk Dünyası, Türk Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık ve Devlet İnşa Süreci* eseri, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Kazakistan Memleket Tarih Kurumu tarafından yayımlanan *Memleket Tarihi Dergisi*, Burkitbay Ayagan editörlüğünde *Qazaq Xandıǵınıñ Gurılıwınıñ 550-jıldıǵına Arnalǵan «MÄÑGİLİK EL»* eseri, *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri* sempozyumu meydana getirilen esere ışık tutmuşlardır.

Bu tez çalışması ile günümüzde uluslar döneminin sürdürülebilirliğinin tartışıldığı bir ortamda ulus-devlet kurgusunun varlığını devam ettirebilmesinde tarih disiplininin pragmatik olarak ne kadar kullanılabilir olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Böylece siyasal olarak devletler, toplumsal olarak da insan yığınları için tarihin yapıcı bir unsur olup olmadığı ortaya konulmaktadır.

İlk olarak bu tez çalışmasının konusunun belirlenmesinde, araştırış, derlenme ve yazına aktarım sürecinde bilgi birikimini, ilgi ve özverisini esirgemeyen en ince ayrıntısına kadar tezin incelemesini gerçekleştiren kıymetli danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Fuat HACISALİHOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım. İlmî çalışmalarımın maddi manevi destekçisi ve takipçisi olan aileme, bana olan inancını asla yitirmeyen müstakbel eşim Merve'ye teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmayı tez dönemimde kaybettiğim babam Nuri AYAN'ın aziz hatırasına armağan ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GÖRSELLER.....	XI
TABLolar.....	XV
GİRİŞ	1
Teritoryal Ulus-devlet	3
Etnik Teritoryalizm	5
Ulusal Teritoryalizm.....	8
1. BÖLÜM	15
1. SOVYET SONRASI AZERBAYCAN'DA ULUS İNŞASININ YAPICI UNSORU OLARAK TARİH.....	15
1.1. AZERBAYCAN'DA ULUS-İNŞA SÜRECİNİN TARİHİ DERİNLİĞİ..	15
1.1.1. Çarlık Rusyası Hâkimiyetinde Azerbaycan.....	15
1.1.2. Sovyet Rusyası Hâkimiyetinde Azerbaycan.....	27
1.1.2.1. Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi.....	32
1.2. AZERBAYCAN'DA DEKOLONİZASYON FAALİYETLERİ	38
1.2.1. Uluslaşmanın Düşünsel Süreci	41
1.2.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Tarih Yazımı	48
1.2.3. Sinema	56
1.2.4. Özel Günler.....	56
1.2.5. Yer Adlarının Değişimi	57
1.2.5.1. Çarlık Rusyası Dönemi Yer Adlarının Değişimi.....	57
1.2.5.2. Sovyetler Birliği Dönemi Yer Adlarının Değişimi.....	57
1.2.5.3. Bağımsızlık Dönemi Yer ve Şahıs Adlarının Değişimi.....	58
1.3. AZERBAYCAN'DA ULUS-DEVLET OLUŞUMUNUN TARİHİ İMGELER ÜZERİNDEN İNŞASI	58

1.3.1. Bayraklar	59
1.3.2. Milli Marşlar	61
1.3.2.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Milli Marşı	61
1.3.2.2. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Milli Marşları	62
1.3.2.3. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Marşı.....	62
1.3.3. Armalar.....	63
1.3.4. Heykeller ve Anıtlar	65
1.3.4.1. Kadın Heykelleri.....	74
1.3.5. Müzeler.....	76
1.3.6. Paralar.....	78
1.3.6.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Banknotları.....	79
1.3.6.2. Azerbaycan Cumhuriyeti Paraları	79
1.3.6.2.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Banknotları	80
1.3.6.2.2. Azerbaycan Cumhuriyeti Madeni Paraları	83
1.3.6.2.2.1. Hatıra Madeni Paraları.....	83
1.3.6.2.2.2. Ticari Kullanıma Sunulan Madeni Paralar	83
1.3.7. Pullar	84
1.3.7.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Pulları.....	85
1.3.7.2. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Pulları.....	85
1.3.7.3. Azerbaycan Cumhuriyeti Pulları	87
2. BÖLÜM	90
2. SOVYET SONRASI KAZAKİSTAN'DA ULUS İNŞASININ YAPICI UNSURU OLARAK TARİH.....	90
2.1. KAZAKİSTAN'DA ULUS-İNŞA SÜRECİNİN TARİHİ DERİNLİĞİ ...	90
2.1.1. Çarlık Rusyası Hâkimiyetinde Kazakistan	90
2.1.1.1. Milliyetçiliğinin Gelişim Süreci	99
2.1.2. Sovyet Rusyası Hâkimiyetinde Kazakistan.....	103
2.2. KAZAKİSTAN'DA DEKOLONİZASYON FALİYETLERİ	117

2.2.1. Uluslaşmanın Düşünsel Süreci	128
2.2.2. Tarihin Toplumda Görünür Kılınması	133
2.2.3. Kazakistan Cumhuriyeti’ndeki Tarih Yazımı.....	136
2.2.4. Sinema	142
2.2.5. Özel Günler.....	145
2.2.6. Yer Adlarının Değişimi	146
2.2.6.1. Çarlık Rusyası Dönemi Yer Adlarının Değişimi.....	147
2.2.6.2. Sovyetler Birliği Dönemi Yer ve Şahıs Adlarının Değişimi.....	148
2.2.6.3. Bağımsızlık Dönemi Yer Adlarının Değişimi.....	150
2.3. KAZAKİSTAN’DA ULUS-DEVLET OLUŞUMUNUN TARİHİ İMGELER ÜZERİNDEN İNŞASI	155
2.3.1. Bayraklar	156
2.3.2. Milli Marşlar	159
2.3.2.1. Alaş Orda Devleti Milli Marşı.....	159
2.3.2.2. Sovyetler Birliği Dönemi Milli Marşı	159
2.3.2.3. Bağımsızlık Dönemi Milli Marşları.....	160
2.3.3. Armalar.....	161
2.3.4. Heykeller, Anıtlar ve Mimari	164
2.3.5. Müzeler.....	176
2.3.6. Paralar.....	177
2.3.6.1. Madeni Paralar.....	178
2.3.6.1.1. Hatıra Madeni Paraları.....	179
2.3.6.1.2. Ticari Kullanıma Sunulan Madeni Paralar	183
2.3.6.2. Banknotlar	183
2.3.6.2.1. Hatıra Banknotları	183
2.3.6.2.2. Ticari Kullanıma Sunulan Banknotlar	185
2.3.7. Pullar	187

2.3.7.1. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Posta Pulları.....	187
2.3.7.2. Kazakistan Cumhuriyeti Posta Pulları	188
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	191
KAYNAKÇA	198
ÖZGEÇMİŞ.....	220

ÖZET

AYAN, Salih Fatih, *Sovyet Sonrası Türkdilli Alanda Ulus İnşasının Yapıcı Unsuru Olarak Tarih: Azerbaycan ve Kazakistan*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2019.

Ulus-devlet yapılanmalarında yönetimler tarafından toplumun aidiyet ve algı şemalarını şekillendirmede başvurulan önemli unsurlardan birisi de tarih olmuştur. Üç yüz yıla yakın Rus tesiri altında yaşamak zorunda kalan Türk Asya halkları tarih, kültür ve kimlik müdahaleleri ile karşı karşıya kalmışlardır.

Çarlık Rusyası hâkimiyeti altında Türk Asya halkları, üst kimlik olarak Türk kimliğine bağlı alt kimliklerinde milli mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Çarlık Rusyası'nın dağılması ile oluşan yönetim boşluğunu milli hükümetlerle doldurma girişimleri Azerbaycan'da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), Kazakistan'da Alaş Orda Hükümeti (1917-1920) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin kurulması ve gücü eline alması neticesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerine dönüşen Azerbaycan ve Kazakistan'da alt kimlikler teritoryal milliyetçilikler düzleminde belirlenirken, üst kimliklerin *Sovyet insanına* (Homo Sovieticus) dönüşmesine çaba harcanmıştır. Sovyet yönetimi tarafından uygulanan teritoryal kimlik inşası bağımsızlık döneminde teritoryal ulus-devlet modeline evrilmiştir.

Bağımsızlık döneminde teritoryal ulus-devlet modeli, Azerbaycan ve Kazakistan'da Sovyet tarih yazımının yerine milli tarih yazımı yerleştirilerek uygulamaya konulmuştur. Bu süreç, tarihin toplumsal alanda insanların duyu organlarına ve bilinçaltlarına hitap eden gereçlerle yansıtılması yönünde ilerlemiştir. Böylece milli kimliğin kuvvetlendirilmesi için tarihin toplumda inşası bir gereklilik olarak karşımıza çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Kazakistan, Ulus-devlet, Teritoryal, Tarihsel ögeler.

ABSTRACT

AYAN, Salih Fatih, *History as a Constructive Element of Nation-building in Post-soviet Turkish-speaking Area: Azerbaijan And Kazakhstan*, Master's Thesis, Ordu, 2019.

History has been one of the important elements used by the governments in the nation-state structures to shape the societies' sense of belonging and perception. The Turkish Asian peoples, who had to live under the influence of Russian for nearly three hundred years, faced history, culture and identity interventions.

Under the domination of Tsarist Russia, the Turkish Asian peoples maintained their national struggle with their sub-identities under Turkish identity as upper identity. With the collapse of Tsarist Russia, attempts to fill the administrative gap with the national governments appear as the People's Republic of Azerbaijan (1918-1920) and the Alash Horda Government (1917-1920).

In Azerbaijan and Kazakhstan, which were transformed into Soviet Socialist Republics as a result of the establishment of the Soviet Union and taking power, sub-identities were determined on the basis of territorial nationalism, while efforts were made to transform the upper identities into Soviet people (*Homo Sovieticus*). The territorial identity structure implemented by the Soviet administration has evolved into a territorial nation-state model in the period of independence.

During the period of independence the territorial nation-state model, national historiography was established into practice instead of the Soviet historiography in the Azerbaijan and Kazakhstan. This process has proceeded to reflect history in the social sphere with the means of addressing the senses and subconscious of people. Thus, in order to strengthen national identity, the construction of history in society has emerged as a necessity.

Keywords: Azerbaijan, Kazakhstan, Nation-state, territorial, Historical elements.

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı
Aljir	: Akmolinskiy lager' zhon izmennikov Rodiny (Akmola Vatan Hainleri Eşlerinin Kampı)
ANPO-XXI	: Assotsiatsiya İssledovateley Rossiyskogo Obshchestva (Rus Toplum Araştırmacıları Derneği)
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
ÇAVSAM	: Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Gulag	: Glavnoye Upravleniye İspravitel'no-trudovoykh Lagerey i Koloniy (Zorunlu Çalışma Kampları ve Kolonileri Genel Müdürlüğü)
İ.B.B.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
JSC	: Join-Stock Company (Anonim Şirket)
KGB	: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)
Komsomol	: Vsesoyuznyy Leninskiy Kommunisticheskiy Soyuz Molodozhi (Bütün Birlik Leninist Genç Komünistler Birliği)
M.Ö.	: Milattan Önce

ODÜ	: Ordu Üniversitesi
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
RSSC	: Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Ss.	: Sayfa sayısı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TOD	: The Oxford Dictionary
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TsUm	: Tsentral'nıy Universal'nıy Magazin
TÜRKPA	: Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi
Türksovnarkom	: Türkistan Halk Komiserleri Konseyi
Unesco	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)
Vb.	: Ve benzeri

GÖRSELLER

<i>Resim 1:</i> Azerbaycan Dil Kurumu ana sayfası	52
<i>Resim 2:</i> Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilk bayrağı, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bayrağı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Bayrağı	60
<i>Resim 3:</i> Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) Arması ve Azerbaycan Cumhuriyeti arması.....	64
<i>Resim 4:</i> Novhani şehrindeki Mehmet Emin Resulzade heykeli.....	65
<i>Resim 5:</i> Bakü Zerdabi Heykeli, Ekinci Gazetesi, Zerdabi'nin Anıt Mezarı.....	65
<i>Resim 6:</i> Lenin Heykeli, Kirov Heykeli	66
<i>Resim 7:</i> 26 Bakü Komiseri Anıtı.....	66
<i>Resim 8:</i> Şehitler Hiyabanı ve Kafkas İslam ordusu şehitleri anısına dikilmiş anıt	67
<i>Resim 9:</i> Bakü Şehitler Cami ve Cami minaresinde yer alan yazı	67
<i>Resim 10:</i> Nizami Gencevi'nin Gence'deki Türbesi, Azerbaycan Edebiyat Müzesi karşısındaki heykeli.	69
<i>Resim 11:</i> Bakü, Köroğlu heykeli, Nahcivan, Köroğlu heykeli, Nahcivan, Dede Korkut Heykeli	69
<i>Resim 12:</i> Sumgayit şehrinde bulunan Neriman Nerimanov Büstü	70
<i>Resim 13:</i> Bakü Neriman Nerimanov Heykeli	70
<i>Resim 14:</i> Bakü, Şah İsmail heykeli ve Azerbaycan Milli İlimler Akademisi önünde bulunan Şah İsmail büstü.....	71
<i>Resim 15:</i> Bakü Haydar Aliyev Heykeli.	72
<i>Resim 16:</i> Bakü Nikola Tesla Heykeli.	73
<i>Resim 17:</i> Bakü Aleksandr Puşkin Heykeli.....	73
<i>Resim 18:</i> Bakü, Azad Kadın Heykeli	74
<i>Resim 19:</i> Bakü, Hurşidbanu Natevan Heykeli	75
<i>Resim 20:</i> Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi, H. Zeynelabidin Tagıyev'in yaşadığı ev.....	77
<i>Resim 21:</i> H.Z. Tagıyev Kız okulu günümüzde Azerbaycan İlimler Akademisi Binası olarak kullanılmaktadır.	77
<i>Resim 22:</i> Nizami Gencevi Adına Milli Azerbaycan Edebiyat müzesi	77
<i>Resim 23:</i> Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 1 manat, ön yüzü ve arka yüzü (1919) 79	

<i>Resim 24:</i> Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 100 manat, ön yüzü ve arka yüzü (1919)	79
<i>Resim 25:</i> Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 500 manat, ön yüzü ve arka yüzü (1919)	79
<i>Resim 26:</i> Azerbaycan cumhuriyeti 1 manat (1992), Azerbaycan cumhuriyeti 250 manat (1992).....	80
<i>Resim 27:</i> Azerbaycan Cumhuriyeti 500 manat ön yüzü ve arka yüzü (1993).....	81
<i>Resim 28:</i> Azerbaycan Cumhuriyeti 1000 manat ön yüzü ve arka yüzü (1993) ...	81
<i>Resim 29:</i> Azerbaycan Cumhuriyeti 1 manat ön yüzü ve arka yüzü (2006).....	81
<i>Resim 30:</i> Azerbaycan Cumhuriyeti 5 manat ön yüzü ve arka yüzü (2006).....	81
<i>Resim 31:</i> Azerbaycan Cumhuriyeti 20 manat ön yüzü ve arka yüzü (2006).....	81
<i>Resim 32:</i> Azerbaycan hükümeti tarafından bastırılan anı paraları	83
<i>Resim 33:</i> Azerbaycan hükümeti tarafından bastırılan anı paraları ve tedavülde olan madeni paralar.....	84
<i>Resim 34:</i> Azerbaycan Halk Cumhuriyeti posta pulları 2 rublelik, 5 rublelik, 10 rublelik (1918-1920).....	85
<i>Resim 35:</i> Azerbaycan Halk Cumhuriyeti posta pulları 25 rublelik, 40 rublelik, 50 rublelik (1918-1920).....	85
<i>Resim 36:</i> Azerbaycan Sovyet Sosyist Cumhuriyeti posta pulları, (1957), (1970)	86
<i>Resim 37:</i> SSCB dönemi Posta pulları (1921).....	86
<i>Resim 38:</i> Azerbaycan SSC posta pulları, Nesimi (1973), Biruni (1973), Nizami Gencevi (1981)	86
<i>Resim 39:</i> SSCB posta pulu Köroğlu (1989), Azerbaycan SSC posta pulu milli enstrümanlar (1990).....	86
<i>Resim 40:</i> Azerbaycan Cumhuriyeti posta pulları, ilk posta pulu (1992), bağımsızlığın ilanı (1992), Milli Diriliş günü (1993), Devlet arması, (1993), Bayrak günü (2011).	88
<i>Resim 41:</i> Fuzuli (1993), Şirvani (1997), Natevan (2014), Şah İsmail Nişanı (2011), Ahundov (2012).....	88
<i>Resim 42:</i> M. E. Resulzade (1994), F. H. Hoyski (1997), A. M. Topçubaşı (2013), N. Nerimanov (1997).....	88

<i>Resim 43:</i> Nahcivan halk kıyafetleri (2004), Dede Korkut Destanı'nın 1300. Yılı hatırası (1999), Kafkas Kartalı, Azerbaycan kilimi ve tar (2011), Nevruz bayramı şerefine hazırlanan posta pulları (1998), (2011).....	88
<i>Resim 44:</i> Kazak Hanlığı Bayrağı, Kazakistan SSC Bayrağı, Kazakistan Cumhuriyeti Bayrağı.....	157
<i>Resim 45:</i> Semirechensky (Yedisu) bölgesi arması (1878), Alaş Orda Devlet Bayrağı	157
<i>Resim 46:</i> Kazakistan SSC Arması, Kazakistan Cumhuriyeti Arması	161
<i>Resim 47:</i> Sovyetler Birliği gençlik örgütü Komsomol ve Pioner amblemi	163
<i>Resim 48:</i> Kazakistan Cumhuriyeti gençlik örgütü Jas Ulan ve Jas Qıran amblemi	163
<i>Resim 49:</i> Kazak Eli anıtı ve tepe kısmında yer alan Kartal (samruk), Bayterek anıtı	164
<i>Resim 50:</i> Bağımsızlık anıtı, Han Çadırı, Astana Yıldızı	166
<i>Resim 51:</i> Mangilik el takı, Bağımsızlığın 25. yılı anıtı, Anavatan Savunucuları anıtı.	167
<i>Resim 52:</i> 28 Panfilov Muhafızları Anıtı	168
<i>Resim 53:</i> Jer Ana heykeli (Tomris hatun), Sultan Baybars Heykeli ve Költigin anıtından bir parça	170
<i>Resim 54:</i> Canibek ve Kerey heykeli, Kazibek biy, Töle Biy, Äyteke Biy heykeli, Ebu-l hayr heykeli.....	171
<i>Resim 55:</i> Kabanbay Batır heykeli, Bogenbay Batır heykeli, Sultan Kenesarı heykeli, Amangeldi İmanov heykeli	172
<i>Resim 56:</i> Akorda Cumhur Başkanlığı Sarayı.....	174
<i>Resim 57:</i> Barış ve Uyum Sarayı.....	175
<i>Resim 58:</i> Hatıra madeni paralar: Cengiz Han ön ve arka yüzü, Attila ön ve arka yüzü.....	180
<i>Resim 59:</i> Hatıra Madeni paralar: Tomris Hatun ön ve arka yüzü, Sultan Baybars ön ve arka yüzü.....	180
<i>Resim 60:</i> Hatıra paralar: Emir Timur ön ve arka yüzü, Dombra ön ve arka yüzü	180
<i>Resim 61:</i> Hatıra paralar: turkuaz taşlı ön ve arka yüzü, at nalı ön ve arka yüzü	180
<i>Resim 62:</i> Hatıra paralar: Bağımsızlığın 25. Yılı ön ve arka yüzü, altın başak bozkırı ön ve arka yüzü	180

<i>Resim 63:</i> Hatıra madeni paralar: Bağımsızlığın 5 yılı ön ve arka yüzü, Bağımsızlığın 10. Yılı ön ve arka yüzü.....	181
<i>Resim 64:</i> Hatıra madeni paralar: Türkistan şehrinin 1500. Kuruluş yılı ön ve arka yüz, Kazakistan'ın 3000 yıllık tarihi ön ve arka yüzü	181
<i>Resim 65:</i> Hatıra Madeni paralar: Astana'nın başkent oluşu ön ve arka yüz, Ulusal ve siyasi baskı kurbanları ön ve arka yüz.....	181
<i>Resim 66:</i> Hatıra madeni paralar: Költigin ön ve arka yüzü, Gökbörü ön ve arka yüzü.....	182
<i>Resim 67:</i> Hatıra madeni paralar: Ulusal para biriminin onuncu yılı ön yüz, Kazakistan yaban koyunu (argali)arka yüzü, çift başlı horoz arka yüzü, kar leoparı arka yüzü, Kurt arka yüzü	182
<i>Resim 68:</i> Ticari kullanıma sunulan madeni paralar, üst kısım 2006 öncesi, alt kısım 2006 sonrası madeni paraları.	183
<i>Resim 69:</i> 2013 yılında dünyanın en güzel banknotu seçilen Kazakistan tengesi	184
<i>Resim 70:</i> 1993 yılında tedavüle giren Kazakistan banknotları	185
<i>Resim 71:</i> 2006 yılında tedavüle giren Kazakistan banknotları	186
<i>Resim 72:</i> 2011 sonrası tedavüle giren Kazakistan banknotları	187
<i>Resim 73:</i> Sovyet dönemi posta pulları, (1958), (1962).	188
<i>Resim 74:</i> Sovyet dönemi posta pulları, (1962), (1991).	188
<i>Resim 75:</i> Kazakistan Cumhuriyeti ilk pulu (1992), Nazarbayev ve Kazakistan görselli pul (1993).....	189
<i>Resim 76:</i> Kazakistan posta pulları, (1995), (1997), (2009)	189
<i>Resim 77:</i> Kazakistan posta pulları, Kurmangazi Sağırbayoğlu(1998), (2004), (2008), (2009).....	189
<i>Resim 78:</i> Kazakistan posta pulları, (1996), (1996), (2000)	190

TABLÖLAR

<i>Tablo 1:</i> Almatı şehrini değişen sokak isimleri örnekleri	152
---	-----

GİRİŞ

İnsanoğlu doğası gereği algılar dâhilinde yaşar. Düzenler, devrimler, yenilikler doğal ve yapay olan her türlü olgunun insan zihninde tezahürü ve gelişimi farklılıklar gösterir. Kavramlar, insanların algı şemalarına göre ya da algılanması istenilene göre şekillenir. İnsan toplulukları süregelen hayat sirkülasyonu içerisinde dönemsel, kavramsal ve zihnen yeterlilik koşulları dâhilinde çerçeveler oluşturmuşlardır. Yaşam alanlarında gözümüze çarpan maddi unsurların mana diyarına çarpan tınlarında şekillenen kavramlar *bizi biz* yapan dinamikler olabilirken, bunlar bazen de *bizi* toplum mühendisliği yapan dış unsurların hedefledikleri çerçeveye de yerleştirebilirler. Bu çerçevelerin yapaylığı veyahut doğallığı üzerine gelişen çatışmalar neticesinde topluluklar arası iletişim ve etkileşim kuvvetlenmiş ya da zayıflamıştır. Bu etkileşimler genellikle insanları belirli niteliklemlerle karşı karşıya ya da bir araya getirmiştir.

Rus yönetimi altında Çarlık ve Sovyet dönemlerini geçirmiş Türk Asya halkları *kimlik*¹ dayatmasına maruz bırakılmışlardır. Türk halklarının Rus hâkimiyeti öncesinde sahip oldukları *milli kimlik*² Rus tesiri ile farklı bir boyut kazanarak imal edilmiş ve sınırlara hapsedilmiş yapay milli kimliklere dönüştürülmüştür. Bu yapay milli kimlikler Sovyetler Birliği döneminde suni ulus

---

¹ Uluslararası düzen çerçevesinde yeni bir mesele olan kimlik; ident (aynı/ özdeş olan), identitatem (aynılık) kelimelerinden türetilip bilinen anlamıyla ilk olarak 1570 yılında Fransızcada kullanılmıştır. The Oxford Dictionary (TOD), kimliği şu şekilde tanımlar: kimlik, herhangi kişi ve şeyin kim veya ne olduğunun cevabıdır. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/identity> (05.06.2019), Türk Dil Kurumu (TDK) Kimliği toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü olarak ifade eder.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cb0fcd6a37f39.78144374 (11.06.2019), Anthony D. Smith kimlik hakkında; kimlik, yaşadığımız dünyada *kim* olduğumuz sorusuna verebileceğimiz en yetkin yanıtların neticesidir. Bu genellikle paylaşılan kültür kaynağından elde edilir. Kendini tanıma, bir yere bağlanma, bir toprağa ait olma insanların kimlik ihtiyacını giderir. İfadelerini kullanmıştır. Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, (Çev.: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 36.

² Milli kimlik TDK ve TOD'de ifade edildiği üzere, bir milletin kendine özgü düşünüş ve yaşayış biçimidir. Dil, töre ve gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşun özellikler bütünü olarak ifade edilir. Milli kimlik millette bütünlüleyici bütünlük hissi uyandırır. https://en.oxforddictionaries.com/definition/national_identity(11.06.2019), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=mill%C3%AE%20kimlik&guid=TDK.GTS.5351a8f8a64ba4.11707723 (15.06.2019). A. Smith'e göre Milli kimliğin beş temel özelliği vardır. Bunları: Tarihi bir toprak/ ülke ya da yurt/ Ortak mitler ve tarihi bellek/ Ortak bir kitlesel kamu kültürü/ Topluluğun bütün fertleri için geçerli ortak yasal hak ve görevler/ Topuluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkânına sahip oldukları bir ekonomi olarak ifade eder.

devletlere dönüşmüştür. Gelineen noktada bu *millet*³ler modern anlamdaki *milliyetçilik*⁴ten uzaktırlar. Nitekim bu Türk halkları bağımsızlıklarına eriştiklerinde Sovyetlerin onlara verdikleri teritoryal kimlikli *ulus-devlet*⁵ler olarak ortaya çıkmışlardır.

Ulus-devlet oluşumunda baş vurulan en önemli unsur tarih olmuştur. Tarih toplumun bağlarını kuvvetlendirmekte, milli kimlik kazanımını desteklemekte ve

---

³ TDK ve TOD milleti belirli bir bölgede yaşayan ortak inanış, tarih, kültür, gelenek görenek veya dilin bir araya getirdiği büyük insan topluluğu olarak ifade eder. Millet ve ulus birbirini karşılayan iki kavram olarak görülür. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/nation> (11.04.2019), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cb102537676a5.50157001 (14.03.2019). Edward Hallett Carr'e göre; "*Ulus/millet tanımlanabilir ya da açıkça fark edilebilir bir varlık değildir. Evrensel de değildir tarihin belirli dönemleri ve dünyanın belirli bölgeleri ile sınırlıdır. Bugün dünya nüfusunun büyük bir sayısal çoğunluğunun herhangi bir ulusa hiçbir bağlılık hissetmediğini söylemek herhalde hala yerinde olur. Buna rağmen ulus gönüllü bir birlikten çok daha fazla bir şeydir. Kendi içinde geleneksel süslemelerle örtülmüş olmasına rağmen, üzerinde yaşayan toprağa, dile ve aileninkinden daha geniş bir yakınlık duygusuna bağlılık gibi, doğal ve evrensel unsurlar Barındırır. Modern Ulus tarihte bir gruptur. Daha geniş bir toplumda yeri ve fonksiyonu vardır, istemleri reddedilemez ya da görmezden gelinemez. Ama bu istemler, zamanın ve mekânın tarihsel koşullarıyla belirlendiklerinden hiçbir koşulda mutlak olamazlar.*" Edward Hallet Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, (Çev.: Osman Akınhay) İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 59-60.

⁴ TOD milliyetçiliği kişinin kendi ulusuyla özdeşleşmesi ve çıkarlarını, özellikle diğer ulusların çıkarlarının dışlanması veya zarar görmesi için desteklenmesi olarak tanımlamaktadır. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/nationalism> (15.04.2019), TDK'da milliyetçiliği maddi manevi ülke ve millet çıkarlarını her şeyin üzerinde tutmak olarak ifade ediyor. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cb1016b2fceb5.20886186 (11.03.2019), Liah Greenfeld, 18. yüzyıla kadar tikel nüfusları etnik veya jeopolitik karakteristikleri ile birleştiren bir milliyetçiliğin görülmediğinden bahseder. Bu tür milliyetçiliğin Avrupa'da ortaya çıkarak bütün dünyaya yayıldığını ifade eder. Ortaklaşıcı milliyetçiliğin Fransa ve neredeyse eş zamanlı sayılabilecek şekilde Rusya da kendini gösterdiğini ve 19. yüzyılın başlarında Almanya da görüldüğünü söylerken Ayrıca Greenfeld, Fransa'da daha çok yurttaş ve teritoryal milliyetçilik oluşurken, Almanya ve Rusya da etnik milliyetçiliğin belirgin bir hal aldığına değinir. Milliyetçilik temelde modernist ve daimici olarak iki görüşe ayrılarak ilerlemektedir. Modernist milliyetçilikte milletleri oluşturan ana etken milliyetçiliktir. Milliyetçilik tarihin her aşamasında sürekliliğini milletler gibi sürdürmüştür. Milliyetçilik fikri olmadan millet olmaz. Görüşü hâkim olurken daimici milliyetçilikte milliyetçiliği oluşturan ana etken millettir. Milliyetçilik insanlık tarihinin son yüzyıllarında ortaya çıkan modern bir kavramdır. Millet olmadan milliyetçilik fikri olmaz görüşü hâkimdir. Daha sonra bu iki görüşün orta yolunda birleşen Etno-sembolist milliyetçilik ortaya çıkmıştır. A. Smith ve J. Hutchinson gibi isimlerin öncülüğünü yaptığı bu görüş modernist ve daimici görüşün odaklanmadığı etnik milliyetçilik üzerine odaklanmaktadır. A. Smith, etnisitenin millet damarlarına mit, sembol, hatıra ve tarihi kültürel öğelerle işlenmesiyle ortaya bir millet ve milliyetçilik çıkacağına değinmiştir. Liah Greenfeld, *Milliyetçilik, Moderniyete Giden 5 Yol; İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Amerika Örnekleri*, (Çev.: Abdullah Yılmaz), Alfa Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 34.

⁵ Devlet genel anlamıyla içte ve dışta toplumu adına hareket edebilen, bu minvalde güç sahibi olan, toprak ve halkı ile bir ülkeyi temsil eden, onun simgesi olan bir kurum olarak görünür. Ulus devlet ise devlet yapılanmasına milli öğelerin eklenmesi ile oluşan siyasi bir yapıdır. Sosyal ve siyasi yapının ulus üzerine inşa edilmesi, egemenliğin aidiyet noktasının ulus olduğuna, ulusal esaslı toplumsal bütünlüğün hedeflenmesine dolayısıyla temelde de devlet sınırlarının devleti oluşturan ulusun yaşadığı alana göre oluşturulmasına dayanan prensiplerdir. Nur Bek Khairmukhanmedov, *Ulus-Devlet Bağlamında Orta Asya Cumhuriyetlerinde Siyasal Ve Hukuksal Değişim*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.s.23-24.

vatan algısını yüceltmekte etkili olmuştur. Sovyetler Birliği de tarihi, bünyesinde yer alan Türk halklarının ayrıştırılarak belirli toprak parçalarına sıkıştırılmasında çok sık kullanmıştır. Sovyetler Birliği Dönemi toplumun gündelik yaşam alanlarında inşa edilen tarih, toplumun belirlenen kalıplar dâhilinde algısal temalarının şekillenmesini hedeflemiştir. Yaşam alanlarına yerleştirilen heykeller, anıtlar, mimari üsluplar, üzerinde yoğunlaşılacak tarihi şahıslar gündelik hayatın tarih ile sürekli temas halinde olmasını sağlamış ve bu temas hali toplumların zihinlerinde bir tarih, kimlik ve milli algının oluşmasını sağlamıştır.

Teritoryal Ulus-devlet

Aristoteles, devletin oluşabilmesi için iki temel unsurdan bahseder. Bunlardan ilkinin insan, ikincisini ise toprak olarak ifade eder.⁶ Aristoteles'in insan ve toprağı devleti oluşturan temel unsurlar olarak görmesinin yanı sıra insan ve toprak ikilisi, devletin sürdürülebilirliği için de bir o kadar önemlidir. İlk çağlardan beri var olan bu bilinç ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla başka bir boyut kazanmıştır.

Ulus-devlet ile oluşan milli kimliklerle ifade edilen siyasi topluluklarda, topluluğun tüm bireyleri için belirli ortak kurum, hak ve görevlere ilişkin tek bir yasadan bahsedilebilir. Yine topluluğun üyelerinin aidiyet hissi duyacakları ve kendilerini özdeşleştirecekleri bir toplumsal mekân, hatları ve sınırları belirlenmiş bir toprak parçasını gerekli kılar. Millet, aynı yasa ve kurumlara boyun eğen belirli bir ülkenin halkı olarak tanımlanırken bu tanımlama milletin Batılı tarzda bir kavramsallaştırılmasıdır. Bu Batılı deneyimin daha sonraları ulus/millet olgusu üzerinde yönlendirici etkileri ile birbiriyle bağlantılı *siyasal-rasyonel devlet* ve yeni bir topluluk türü *teritoryal millet* ilk kez Batı'da görülmüştür.⁷

Uluslar için önem arz eden *vatan* düşüncesi Avrupa devletleri tarafından Amerika'da kurulan kolonilerde belirginleşmiştir. Bu düşünce bir idari birim olarak varlığını sürdürmenin etkenlerinden birisidir.⁸ Bununla birlikte Batılı olmayan unsurları da etkilemiştir. Burada etkin olan düşünce teritoryal ve mekânsaldır. Buna göre ulusların iyi tanımlanmış topraklara/ülkelere sahip

---

⁶ Aristoteles, *Politika*, (Çev.: Mete Tuncay), Remzi Kitapevi, İstanbul, 1975, s. 203.

⁷ Smith, 1994, 24.

⁸ Ozan Erözden, *Ulus Devlet*, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2013, s. 11.

olmaları lazımdır. Halk ile toprak birbirine ait olmalıdır. Bu yüzden de toprak parçasının alelade bir yer olmaması gerekir. Vatan; tarihi bir toprak, halkın beşiği, yurt olmalıdır. *Tarihi toprak (terrain)*, ulusun tarih boyunca birbiriyle etkileşim içinde bulunduğu maddi manevi bağlarının olduğu topraktır. Yurt, tarihi hafıza ve çağrışımların mekânı halini alır. *Bizim* kahramanlarımızın, atalarımızın, kutsal insanlarımızın yaşadığı, çalıştığı, dua ettiği, savaştığı ve can verdiği yerdir. Bu olgular yurdu dünya üzerinde biricik yapar. Yurt üzerinde bulunan; dağlar, nehirler, göller, ağaçlar, kentler *kutsal* bir hal alır. Bu yerler bilinç ve bağlılıkla kavranabilecek yüce ve mübarek yerlerdir. Toprak üstü olduğu kadar altı ile de ulusa aittir. Yer altı kaynakları da dâhil olmak üzere yurt/vatan sömürüye kapalıdır.⁹

Teritoryal ulus-devlet çerçevesini çizen birincil unsur teritoryalizm/ülkeselliktir. Kesin sınırlar ile etrafı çizilen teritoryal ulus-devlet hükümlerlik iddia ettiği bu coğrafya üzerinde hüküm sürer. Sınırlarının kesin olarak belirlenememesinden dolayı ulus-devlet öncesi dönemlerde tanımlayıcı ve tamamlayıcı bir unsur olarak teritoryalizm çokta belirgin değildir.¹⁰ Bu münasebetle teritoryal ulus-devlet ülkesi, kesin çizgilerle egemenlik sınırları çizilmiş alan olmalıdır.

Teritoryal ulus-devlet, vatan/ülke kavramlarının yerleşmesinde en önemli katkıyı tarihten almıştır. Rus Çarı I. Petro döneminde vatan kelimesi ile halk kelimesinin beraber kullanılmaya başlanması ulus/millet ile vatan/ülke bağının Çarlık Rusyası'nda teritoryal ulus-devlet oluşumunun temelleri olarak kabul edilmektedir.¹¹ Bu durum Çarlık Rusyası'nda vatanseverlik duygularının ve teritoryal ulus-devlet yapısının oluşumuna yön verecektir.

Karamzin, 1803'te Çarlık Rusyası'nın resmi vakanüvisti olduktan sonra yazdığı *Rus Devletinin Tarihi* eserinin birçok yerinde bu düşüncüyü işlemeye çalışmıştır. Yurttaşlık ve vatan kavramlarından bahsederken bunları ulus-devlet siteminde aktif olan bireyle bağdaştırmıştır. "*Biz hepimiz yurttaşız herkesin kişiliği anavatanla sıkı sıkıya bağlıdır. Onu severiz, çünkü kendimizi severiz...*

---

⁹ Smith, 1994, 24-26.

¹⁰ Hülya Eşki Uğuz, Rukiye Saygılı, "Küresel Dünyada Ulus Devlet", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S. 32, Ekim 2016, s. 135.

¹¹ Greenfeld, 2017, 298.

*Büyük anlarıyla dünya tarihi dünyayı zihinle donatır; Rus tarihi de aynı şekilde içinde yaşadığımız ve içimizde hissettiğimiz anavatanı süslüyor.”*¹² şeklindeki ifadesiyle vatan ve bireyi özdeşleştiren bir anlatımda bulunmuştur.

Etnik Teritoryalizm

Teritoryal ulus-devletlerde vatana/toprağa bağlılık milliyetçiliğin ötesindedir. Algılanış ve uygulanış biçimine göre farklılık gösterir. Etnik bir kökene dayanan toplumun toprağı da etnik kökeninin bir parçası olarak görmesi ve bu uğurda toprağı sahiplenmesi etnik teritoryalizmdir. Etnik teritoryalizmde; etkin olan etni, âdetleri ile sınırları ötesindeki yabancılardan ayrılmakla birlikte hâkimiyet alanında baskın etnin benimsenmesine de hizmet etmiştir.¹³

Milliyetçilik üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda Etnik/sivil karşıtlığı farklı birçok terimle ifade edilmiştir: Doğu/Batı, siyasi/kültürel, mülk/sosyokültürel, ilerici/gerici, liberal/otoriter, akılcı/romantik, etnik/ulusal vb. analitik çözümleme temelli ya da değer yargısı üzerinden gerçekleştirilen bu çıkarımların ortak noktası milliyetçiliğin iki guruba ayrıldığıdır. Bu karşıtlık kavrayışını teritoryal bir bakış açısıyla incelemek de farklı bir algılamaya penceresinden bakılmasını sağlayacaktır. Teritoryalizm üzerinde yükselen etnik milliyetçilikte ırk, dil ve kültür kurgusu baz alınır. Milletın aslı ve özü etnik milliyetçiliğin ilgilendiğı temel savları oluştururken etnik teritoryalizm ile bu savların bir toprak bağı ve belirli çerçevede incelenmesi üzerine yoğunlaşılır. Milli kimlik etnik saflık ve biriciklik üzerine inşa edilir.¹⁴

Kendisinden daha büyük bir sosyo-kültürel sistemin içinde, taşıdıkları özellikler bütünü ile özel bir statüsü olan sosyal grubu ifade etmek için etnisite kavramı kullanılır. Etnisite; konuşulan dil, din, alışkanlıklar, tarih bilinci, giyim kuşam, yeme içme, öteki anlayışı ve aidiyet hissi gibi durumların sübjektif yönünü gösterir. Etnisiteyi genel olarak dil, gelenek ve görenek, kültür (bazı durumlarda din de bu unsurların arasında yer alır) bakımından aralarında bağ olan

---

¹² Greenfeld, 2017, 378.

¹³ Smith, 2017, 74.

¹⁴ Ayhan Akman, “Etnik-Sivil Kuramsal İkilemenin Ötesinde: Modernist Milliyetçilik, Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, Tanıl Bora (Ed.), C 4, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 81.

ve aynı soydan, bir atadan geldiğine inanan topluluk olarak ifade edebiliriz. Irk kavramıyla ise daha ziyade fiziksel görünüş farklılıkları ortaya koyulmaktadır.¹⁵

Etnik kimliklerin devamlılığı geçirdikleri değişimlerden daha önemlidir. Bu nedenle de onları komşularından farklı kılan belirli sembolik sınırlar içerisinde ikame eden teritoryal ulus-devlete odaklanılmalıdır. Bu toplumsal sınırlar, bireylerin kültürel algı ve tavırlarından daha uzun ömürlüdür. Etnik köken, değişken algı, tavır ve duygu bütünü olarak olgusal bir şekilde kavranmalıdır. Bu nedenle de etnik kökeni dil, söz varlığı, işaret, mimari ve giyim kuşam gibi sembolik sistemleri aktarma ve bu tarz sembollerin bütünleşik olduğu ardışık mit yapıları bakımından ifade etmek gerekir.¹⁶

Tarihsel hatıralar ve benzer semboller vatana ait peyzajlarla ilişkilidir. Cemaat bu etkiler sayesinde doğallaşır, tarihselleşir ve vatan fikrini etnik kimlikle bütünleştirmeye başlar. 18. yüzyılın sonlarından itibaren doğal sınırlara dair bir milliyetçilik çerçevesinde milli kimlik coğrafyası ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gibi gelişmeler sonucunda *mekânın pekişmesi* gerçekleştirilmiştir. Halk; yalnızca vatani işgal eden topluluktan ibaret olmayan diğer milli topraklar karşısında vatani güvenli ve geçirimsiz sınırları içinde bir bütün, tek ve ayrılmaz olarak niteleyen unsurdur.¹⁷

Tarihsellik ve kutsallık öğelerinin somut bir hal aldığı, toprak ve üzerinde yaşayan etnisitenin birbirine güçlü bağlarla bağlı olduğu etnik teritoryalizmde heterojen bir yapıdan söz etmek pek mümkün değildir. Aksine homojen bir halkın var olduğu ulusal teritoryal devlette, azınlıklar zamanla kitleler halinde etnik topraktan ya çıkarılmalı ya da asimile edilmeliydi. Bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrası daha da belirgin bir hal almıştır.¹⁸

Toprağı etnik ulusla kuvvetlendirme, birleştirme ve bütünleştirme Fransız İhtilali'ne kadar götürülebilir. Fransız İhtilali sonrası Jakobenler Almanca konuşan nüfusu Alsace'tan çıkarıp yerine Fransızları yerleştirmek istemiştir. Bu tarz düşünceler, Birinci Dünya Savaşı sonrası yeniden canlanmış etnik ulusu etnik

---

¹⁵ Aytakin Arsal, *Türkiye'de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Ötüken Neşriyat*, İstanbul, 2012, s.50.

¹⁶ Smith, 2017, 37-38.

¹⁷ Smith, 2017, 73-74.

¹⁸ Eric J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*, (Çev.: Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s.161.

toprak üzerinde birleştirme çabalarının sonucu olarak kabul edilebilir.¹⁹ Etnik teritoryalizm uygulayan devletler dil ve kültür birliğini pekiştirmek için asimilasyon talebinden çekinmemişlerdir. Halk, baskın tarihsel kültüre yani baskın etninin kültürüne ait olan ve bu yönde asimile olan topluluk haline gelmiştir.²⁰

Teritoryal devletin adını etnisiteden alması toprak-etnisite ayrıntılığının âyan bir halidir. Ülke/toprak adı kendini tanımlamanın farklı bir boyutudur. Halklar isimlerini kimliklerini yitirmemek için ölümsüz olan toprağa aktarırlar. Böylece halk ile toprağın tek bir kimliği olur. Vatan şairlerinden Yahya kemal Beyatlı'nın;

*“Vatan bir mevhum değil, doğrudan doğruya cedlerimizin doğduğu, evlatlarımızın doğacağı topraktır. Toprağın bir rengi, bir milliyeti vardır. Milletler büyük mühâceretlerden sonra yerleştikleri toprakları kendi öz şahsiyetleri ile temsil etmişlerdir; İtalya toprağı İtalyan, Fransa toprağı Fransız, Alman toprağı Alman olduğu gibi Türkiye toprağı da Türk'tür.”*²¹ sözleri etnik teritoryalizm düşüncesini destekler mahiyettedir.

Etnik teritoryalizm her durumda devleti oluşturan etnisite tarafından oluşturulmayabilir. Güç dengeleri her kuşakta değişkenlik gösterirken tesir alanı ve şekli de değişiklik göstermiştir. Gücü elinde tutan devletler sanayi devrimi ile gelişen süreçte birçok halkı sömürü altına almışlardır. Bu geniş sömürü coğrafyasında emperyallerin şekillendirdiği siyasi yapılar ortaya çıkmıştır. Emperyaller bu suni oluşum aşamasında da en fazla etnik farklılıkları kullanma yoluna giderek, uluslar bağımsızlık hareketlerine başlamadan önce onları alt kimliklere ayırmışlardır.²²

Birinci Dünya Savaşı sonrası Bolşevik lider Lenin (Vladimir İlyiç Ulyanov) ve ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson tarafından dünya gündemine getirilen *ulusların kendi kaderini tayin hakkı*²³ başkaları tarafından istenilen kimliklere sahip devletlerin ortaya çıkması yolunda kullanılmıştır.

---

¹⁹ Carr, 2015, 48.

²⁰ Smith, 2017, 80.

²¹ Mustafa Özbacı, *Yahya Kemal'in Duygu ve Düşünce Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996, s. 30-31.

²² İbrahim Uğur Erkiş, “Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine”, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 26, 2013, s. 67.

²³ Lenin tarafından 1919 yılında dile getirilen ulusların kendi kaderini tayin hakkı ile ilgili Bkz: V. İliç. Lenin, *Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı* (Çev.: Muzaffer Erdost), Sol Yayınları, Ankara, 2014.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği sistemli bir şekilde teritoryalizmi kullanarak hâkimiyeti altındaki topraklarda bölgesel yapay etnik kimlikler oluşturmuştur. Bölgedeki etnik çatışmalardan beslenerek de iktidarını sürdürmüştür. Kurgulanmış etnik ulus-devletler oluşturmuş ve bölge halkına farklı kimlikler geliştirmiştir.²⁴ Sistemli bir şekilde hayata geçirilen öz-bilinç yoksunu dayatma sonucu ortaya çıkan etnik teritoryal ulus-devletler, Sovyetlerin çizdiği sınır ve verdiği kimliklerin ürünü olmuşlardır.²⁵

Etnisitenin çevresinde şekillenme eğilimi göstererek oluşan etnik teritoryal ulus-devletler toprağın bir etnik yapı halini aldığı devletlerdir. Bu sistematikte ortaya çıkarılan devlet, ulus, toprak üçlü sacayağının üzerine inşası gerçekleştirilen yapılardır.

Ulusal Teritoryalizm

Ulusal teritoryalizm, etnik teritoryalizm ile başat aktörleri farklı olsa da ulus-devlet düzeninin kavramlarıdır. Ulus-devletlerin tesir alanı olan toprak parçası ulusal teritoryalizmde de temel unsurdur. Ancak ulusal teritoryalizm, etnik teritoryalizm gibi etnik bir soy ya da etnisite unsurları gerektirmez. Vatan denilen toprağın daha evrensel bir bakış açısıyla üzerinde yaşayan, doğan bütün bireylerin etnik ayırım gözetilmeksizin vatana bağlılık ve aidiyet duygularını gözetilen ulusal teritoryalizmdir.²⁶ Vatandaşlık, sivil katılım ve birliktelik, teritoryal aidiyet ulusal teritoryalizmin üzerinde yükseldiği kavramlardır. Öze yönelik savlar geliştirmekten uzak olan ulusal teritoryalizm şekilsel ve yönlemsel olarak gelişim göstermektedir. Ulusal teritoryalizm toplumu etrafında toplarken öz yerine siyasi idealler, fikirler ve toplum refahını konu almaktadır. Milleti bir arada tutan özgürlük, kendi kendini yönetme, birey hakkı gibi olgular etnik teritoryalizmde yüksek değer görmektedir.²⁷

Alman ya da Arap ulusal teritoryalizminden bahsedilemeyeceği gibi Amerikan ve Britanya etnik teritoryalizminden de bahsedemeyiz.²⁸ Teritoryalizm

---

²⁴ Ergin Ayan, “Kafkasya ve Türkistan’da Ulus-Devletler Sistematiğinin Oluşma Süreci”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, Haziran 2011, s. 22.

²⁵ Ayan, 2011, s. 9.

²⁶ Anthony Smith, *Etno- Sembolizm ve Milliyetçilik*, (Çev.: Bilge Fırzuze Çallı), Alfa Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 88.

²⁷ Akman, 2008, 81.

²⁸ Smith, 2017, 88.

çerçevesinde bir ulus olmanın gereklerini karşılamak yurttaşlık, vatanseverlik ve genel manasıyla ulusal ödevlerin yerine getirilmesi ulusal teritoryalizmi ortaya koymaktadır. Vatan toprakları kutsanarak *bizim* kavramının da ötesine götürülür.²⁹

Küreselleşme çağı, enformasyon çağı, ağ toplumu gibi birçok farklı isimle anılan günümüz toplumlarında, ulus-devletlerin de dâhil olduğu devlet sınırları içerisinde tek bir etnisiteden bahsetmek giderek daha da güçleşmektedir.³⁰ Aynı toprak parçası üstünde yaşıyor olmak genellikle bir bağ, bir birliktelik ruhuna sebep olmaktadır. Devlet destekli kültür ve kader birliği teması bireysel bağlılıkların bir bütün arz etmesine de yardımcı olmaktadır. Toplumun toprağa ve devlete bağlılığı daha dar kapsamlı kan, ırk, etni gibi kıstaslarla desteklenmek yerine kapsamı daha geniş kavramlarla sağlanmaya çalışılmaktadır. Ulusal teritoryalizmde vatanperverlik etnikperverlikten çok daha ön sıralarda kendisine yer bulmaktadır. Etnik ya da kültürel unsurları ne olursa olsun bireyler kendilerini toprak ve devletle özdeşleştirirler.³¹ Ulusal teritoryalizmde doğumla kazanılan vatandaşlık hakkı koşulsuz toprak bağı *Jus soli*³² göze çarpmaktadır. Devlet sınırları içerisinde kalan, doğan her fert ulus kavramının içini doldurmaktadır.³³ Dışarıda ayırıcı içeride birleştirici olan ulusal teritoryalizm eşitlik ve özgürlük vaat eden alt kimlikleri bir üst kimlik olan *ulus* kimliğinde toplamaktadır.³⁴

Ulusal teritoryalizm aynı zamanda bireyler arasında yaşanan *tearîf* ve diğer ulusların üyelerine karşı duyulan *tenakür* halidir. Ziya Gökalp'in de dile getirdiği gibi, "*Ulus, içtimai tesanüde malik hakiki bir şahsiyettir. Bunlar kalp ile tasdik, dil ile ikrar edilmelidir. Lisaniyla Türküm diyen ve kalbiyle bu kanaati yaşayan herkes Türk'tür.*"³⁵ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Lübnan gibi ulusal olmayan isimlere sahip

---

²⁹ Smith, 2017, 133.

³⁰ Mustafa Kemal Şan, Berkan Öğür, "Çok Kültürlülük Söylemleri ve Milliyetçiliğin Dönüşümü", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, C. 11, S. 1, Bahar 2016, s. 132.

³¹ Salo Wittmayer Baron, *Modern Milliyetçilik ve Din*, (Çev.: Mehmet Özey), Açılım Kitap, İstanbul, 2007, s. 15.

³² Jus Soli Latince bir kavramdır. Jus: Hak, Soli: Toprak anlamına gelir. Doğuştan elde edilen vatandaşlık hakkıdır. Hangi uyruktan kimlikten olduğunu bakılmaksızın doğduğu ülke toprağının vatandaşı olarak kabul edilir. Kanada ve ABD gibi gelişmiş ekonomiye sahip ülkelerde karşımıza çıkmaktadır. Osman Fazıl Berki, "Türk Vatandaşlığı Kanununun Aslı Tabiiyete Mütteallik Hükümleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, 1950, s. 146.

³³ Erözden, 2013, 2.

³⁴ Karam Khella, *Tarihin Yeniden Keşfi Ünalversalist Tarih Avrupa Merkezci Tarihsel Bilincin Yıkımı*, (Çev.: İsmail Kaygusuz), Su yayınevi, İstanbul, 2005, s. 109.

³⁵ Arsal, 2012, 261-262.

devletler ulusların içinde eridiği bir pota olmakla övünmüşlerdir. Bu çok uluslu statüleri içerisinde ordu, memuriyet, siyaset ve birçok alanda etnik olmayan ulusal teritoryal kimlikle vatan ve devlete bağlılık gösteren bireyler yer almıştır. Nitekim Sovyetlerin en önemli liderlerinden Stalin (Yosif Visaryonoviç Cugaşvili) Gürcü olmasına karşın Sovyet ulusu için çaba harcamıştır.³⁶

Ulusal birliktelik ve vatanseverlik için tarihsel deneyimler, kolektif başarılar ve fedakârlık hatıraları gerekmektedir.³⁷ Bu gerekçeler tamamlandığında ortaya milli kader ideali çıkar. Milli kader idealinde vatandaşların bağlılık duyduğu vatani savunmak maksadıyla harekete geçmesine yardımcı olmak için vatansever kahramanların şerefli ölümlerine, vatan için geride bıraktıklarına, fedakârlıklarına, kahramanlık hikâyelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ortaya çıkarılan bu mitleri sembolleştirerek sanat eserleri, heykeller gibi anıtsal objeler ile de topluma yansıtmak amaçlanmaktadır. Milli kader ve ulusal birliktelik için Bedir Savaşı, İstanbul'un Fethi, Waterloo Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı gibi büyük zaferlerin yanı sıra manevi hüznün olumlu yönünü kullanmakta tercih edilmiştir. Hem Müslümanlar hem Hıristiyanlar için Kudüs'ün düşüşü, Birinci Kosova, Mohaç, Çanakkale, Pearl Harbor, Orleans, Stalingrad muharebeleri gibi yenilgiler ve savunma savaşları dillendirilerek abide ve sanat eseri olarak ortaya konmaktadır.³⁸ Böylelikle toprak, devlet, ulus üçgeninde bir bilinçlenme, birliktelik ve bağlılık oluşturulmaktadır.

Ulusal teritoryalizm de uluslaşmanın etnik duygulardan arındırılmış olması gerekmektedir. Bu anlamda Amerika kıtasına Avrupa'dan göç eden *Criollo*'lar örnek verilebilir. Amerika'da doğan bir İspanyol'un İspanya da doğan bir İspanyol'dan dil, din, soy gibi konularda hiçbir farkı olmamasına rağmen bu durum onları Amerikalı olmaktan alıkoymamaktadır. Avrupa'dan göç eden farklı milletler neticede Avrupalı soydaşlarına karşı bağımsızlıklarını kazanarak bu yeni Amerikan ulusunu meydana getirmişlerdir. Kendi etnik yapılarından kopup din, dil, soy gibi kavramlarının yerine ulusal teritoryalizmin kavramlarını koyarak

---

³⁶ Carr, 2015, 53-54.

³⁷ Smith, 2017, 79.

³⁸ Smith, 2017, 138.

esasen birbirinden farklılık arz eden yapılar, Amerikan ulusu meydana getirmektedirler.³⁹

Ulusal teritoryalizm; rengine, etnisitesine bakmadan vatanperverlik duygusuna sahip bireyler tarafından oluşturulur. Amerika, İsviçre, Britanya ve dağılan Sovyetler Birliği gibi devletlerin ulusal bir öğreti ile bütün yurttaşlarını ortak ideallere bağlılık olarak belirlenen daha geniş bir bağlılık şekliyle kucaklaması buna örnektir.⁴⁰

İngesal Tarihçilik

Çağının gereksinimleri içerisinde bir toplumun gelişim süreci, modernitenin içerisinde kurmaya çalıştığı özgünlük kavramının ne çeşit tarihsel ön koşullar dinamiğinde hareket ettiğinin ortaya konmasıyla gerçekleşecektir. Çevresinde veyahut bünyesine dahil olduğu sömürgeci güçler karşısında mukavemet gösterme yeteneği ile doğru orantılı bir ulusal/sivil milli kimlik gelişimi sağlanırken, sömürgeci güçlerin boyunduruğu altına girdiği oranda ise etnik milli kimliklerinin gelişimi artacaktır. Mukavemet yeteneğinin güçlü olduğu toplumlarda sömürünün dolaylı olarak gerçekleşmesi toplumunun elit kesiminin modernleşmesi/batılılaşması ve toplumunda o yöne evrilmesi ile devam edecektir. Buna karşın sömürgeci güçlerin boyunduruğu altına giren toplumlarda sömürünün direkt ve yoğun bir şekilde uygulamaya konulması toplumun aydın kesiminin milli kültürünün ve etnik özgünlüğünün üzerine eğilmesi ve toplumu o yönde yönlendirmesi sonucunu verecektir.⁴¹

Gellner; toplumun üzerine birdenbire çöken teknolojik ve ekonomik açıdan üstünlük kuran bu sınır bozucu sömürge güçlerin, az gelişmiş toplumu iki seçenekle karşı karşıya bıraktığından bahsetmektedir. Az gelişmiş bu toplum ya kendisini sömüren gücü taklit ederek belli bir güce ulaşmaya çalışacak ya da kendi milli değerleri üzerine bir düzen inşa edip güç sahibi olmaya çalışacaktır.⁴² Bu aşamada John Plamenatz, Doğu milletlerinin çelişkili milliyetçilik

---

³⁹ Erkiş, 2013, 66.

⁴⁰ Carr, 2015, 88.

⁴¹ Ayhan Akman, "Etnik-Sivil Kuramsal İkilemin Ötesinde: Modernist Milliyetçilik, Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, Tanıl Bora (Ed.), C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 84.

⁴² Ernest Gellner, "The Turkish Option in Comparative Perspective", *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba (Ed.), University Of Washington Pres, Seattle and London 1997, s. 235.

yapılarından bahsetmektedir. Plamenatz; “Doğu milletlerinin hem taklitçi hem de taklit ettiği güce düşman” olduğunu dile getirmektedir.⁴³ Sovyetler Birliği sonrası ortaya çıkan cumhuriyetlerin yapı ve sistemlerine bakıldığı zaman bu düşüncelere hak verilebilir. Bağımsız bu cumhuriyetler Gellner’in ifade ettiği gibi Sovyet sistematüğını taklit etmek yoluna gitmiş ancak bağımsızlıkla birlikte bu sistemin temelini tarihten aldıkları milli kültürü ve etnik birikimi yerleştirmiştir. Netice de bu cumhuriyetlerde reddedilen bir Sovyet ideolojisi ve sürdürülen bir Sovyet yönetim geleneği mevcuttur.

Sürecin taklitçi yönü bağımsız cumhuriyetlerin kendi uluslarını inşasına başladıkları ulus devlet kimliğine ısındırma ve kabullendirme üzerine yoğunlaşacaktır. Tarihin canlandırılması ile milli kimlik oluşturabilmek için Sovyet dönemi uygulanan tarihin topluma görsel metinlerle yansıtılarak istenilen düşünce yapısında bir toplumun oluşturulması planlanmıştır. Sovyet sisteminde milli ve milliyetçilik kavramlarına negatif bir anlam yüklüken bağımsızlık ve dekolonizasyon mücadelesine girişmiş Sovyet sonrası halklarda bu kavramlar pozitif anlam kazanmıştır.⁴⁴ Bu pozitif anlam ulus-devlet yapısının inşasında tarihi görsel metinler ile birleştirilerek Sovyet usulünce işlenmeye çalışılmıştır.

Sözcüklerden önce görme yetisi insanı çevreleyen dünyada kendi yerini tanınması ve tanımlamasına yardımcı olmuştur. Bu dünyayı sözcüklerle anlatırız ama görerek kavradıklarımızdır aslında sözcüklerle çizmeye çalıştıklarımız. İnsanların düşünceleri ve inançları bakış açılarını şekillendiren en önemli etkenlerdir. İnanca ve düşünceye göre imgeler şekil alır, bu da nesnenin insana anlattıkları ve insanla kurduğu bağları farklılaştırır. Görmenin ötesinde insanın bir objeye dokunması onunla kurduğu bağı bir adım daha öteye taşıması demektir. Aslında dokunma duygusu görme duyusunun olmadığını düşündüğümüzde sınırlı ve durağan bir yansıma olarak insan zihninde görme duyusuna dönüşmektedir.⁴⁵

Görsel metinler, imge dünyasında oluşturulan simgeler olarak toplumsal gerçekliğin içerisine bazen de dikte ile inşa edilen kurgusal yapılardır. Simgeler bir şeye atıfta bulunup onun gerçekliğinin üretilmesini sağlamaktadır. Böylelikle

---

⁴³ John Plamenatz, “Two Types Of Nationalism”, *Nationalism The nature and Evolution of an idea*, Eugene Kamenka (Ed.), Anu Press, Canberra 1973, s. 35.

⁴⁴ Etienne Copeaux, “Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, Tanıl Bora (Ed.), C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 44.

⁴⁵ John Berger, *Görme Biçimleri*, (Çev.: Yurdanur Salman), Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s. 7-8.

görsel metinler üzerinden imgesel tarihçilik gerçekleşmektedir. Görsel metinler olarak değerlendirebileceğimiz anıtlar, heykeller, simgesel yapıların her birinin topluma vermek istediği bir mesajı, anlatmak istediği bir hikâyesi vardır. İktidarlar sistemin devamlılığını sağlayabilmek için dönemler arası bağlantıları iyi kurgulamak zorundadır. Bu kurgulamada ise gereç olarak ideolojik gereçlerle desteklenen görsel metinlere başvurmaktadır. Toplumla bağı sağlayan simgesel araçlar toplumun istenilen yönde inşa edilmesi için de kullanılan en önemli aktörlerdir. Anıtlar, meydana getirildiği dönemin sosyo-politik içselliğinin ve siyasi erkin ideolojisinin aktarımına destek olmaktadır. Siyasi erkin meşruiyetini sağlamlaştırabilmesi, toplumsal rızanın tesis edilebilmesi ve ideolojik uzlaşmanın gerçekleşebilmesi için bu destek başat bir rol oynamaktadır.⁴⁶ Bir imge baştan yaratılmış veya yeniden türetilmiş heykel anıt ya da tarihi bir karaktere ilk ortaya çıktığı zamanki anlamıyla yerleşebileceği gibi tarihsel kopuş yaşamış anlam kaymasına uğramış, uğratılmış bir halde de yerleşebilmektedir. İmgeler baştan beri orada olmayan şeyleri insan gözünde ve zihninde canlandırmak amacıyla üretilmiştir. Zamanla birlikte bu imgeler canlandırdığı objeden daha kalıcı bir hal almıştır.⁴⁷

İnsanoğlu yazıdan önce resim ile anlatma yoluna gitmiştir. Bu anlatım simgeler temelinde meydana getirilmiştir. Tarih boyunca bu anlatım gücünü yazıya kaptırmış gibi gözükse de aslında simgelerin tarih boyunca gücünü korumuştur. Devletler inşa edilirken toplumda görsel dünyanın inşası ortak duyu alanının da inşası olarak gerçekleşmiştir. İmge dünyasında oluşturulan simgeler toplumsal gerçekliğin içerisine inşa edilerek toplumsal gerçekliğin zamanla dikte edilen imgeler olduğuna toplumu inandırabilmektedir. İnşa edilen görsel metinler zamanla öyle kalıcı ve yerleşik bir hal almıştır ki Tarihin belirli bir döneminde bir şehirde inşa edilmiş bir anıt yapıldığı devrin özelliklerini bünyesine sığdırıp zamanla o şehirden önce anılacak kadar etkili bir hal alabilmiştir. Görsel metinlerin bu etkili yönünün farkında olan Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı maddi olanaksızlıkların had safhada olduğu bir dönemde Panfilov Anıtı (1942) inşasına önemli ölçüde bir bütçe ayırmış ve inşasını

---

⁴⁶ Ayhan, 2018, 11-16.

⁴⁷ Berger, 2017, 10.

gerçekleştirmiştir.⁴⁸ Sovyet yönetimi anıtlar aracılığı ile kahramanlık, vatan savunması, dostluk, komünizm ideolojisi, onurlandırma, zafer gibi konuları işlemiştir. Sovyet yönetiminden bağımsız cumhuriyetlerin yönetimine miras kalacak bu imgesel tarihçilik uygulamalarını aynı ideolojiyi birden çok tekrarlar benimsenme, kabullenilmeyeni olumsuzlaştırma, güdülen davayı olabildiğince abartma ve hataların üzerini örtme olarak ifade edebiliriz.⁴⁹

---

⁴⁸ Ayhan, 2017, 44-48.

⁴⁹ Niyazi Ayhan, *Simgesel Yapılarda Hegemonya ve İdeolojinin İnşası*, Cinius Yayınları, İstanbul 2018, s. 153.

1. BÖLÜM

1. SOVYET SONRASI AZERBAJYCAN'DA ULUS İNŞASININ YAPICI UNSURU OLARAK TARİH

1.1. AZERBAJYCAN'DA ULUS-İNŞA SÜRECİNİN TARİHİ DERİNLİĞİ

1.1.1. Çarlık Rusyası Hâkimiyetinde Azerbaycan

Azerbaycan ismine dair rivayetlerden kabul görenlerden biri coğrafyada yaygın olan *Mecusilik* ile alakalıdır. Halk arasında kabul gören rivayete göre, *od* anlamında olan *azer* ve muhafız anlamına gelen *baygan* kelimeleri birleşerek ateşin *muhafızı* anlamında olan *Azerbaygan*'ı meydana getirmiştir. Ancak bölgenin adının temel kaynağı Gaugamela Savaşı'nın sonucunda mağlup olup Büyük İskender'in emri altına giren *Satrap Atropates*'tir. Bölgeye hâkim olan Büyük İskender ölünce bölgenin yönetimini üstlenen komutanı *Atropates* adına ithafen bölgeye Grekçe *Atropatana* (*Atropates*'in ülkesi) adı verilmiştir. Bu kelime Ermenice de *Atrapatakan* Farsça da *Aturpatakan*, Süryanice de *Azarbaygan* olarak yer almıştır. Azerbaycan adı Sasanilere *Azurbazagan*, Araplara ise *Azerbaycan* olarak geçmiştir. Türkler de Müslüman olmalarından dolayı bölgenin adını Azerbaycan olarak benimsemiştir.⁵⁰ Azerbaycan'ın başkenti olan *Bakı* ise, bir görüşe göre Farsça *Bad-Kube* (rüzgârlı yer) kelimelerinden üretilmiştir. Bakü günümüzde de sert kuzey rüzgârlarıyla bilinir. Başka bir görüşe göre de 9. ve 10. yüzyıl yazmalarında rastlanan *Ateş-Bhagavan* ya da sadece *Bhagavan* sözcüğünden günümüze kadar gelmiştir. Bu ad güneş ya da Tanrı anlamına gelen Hint-Avrupa kökenli *Baga/Bhaga* kelimesinden gelir. Nitekim bu görüş bölgede etkisi olan Zerdüştlük ile Bakü arasında bağlantıya işaret eder.⁵¹

Bölge olarak göç yollarının köprüsü görevini üstlenen Azerbaycan'ın tarihte birçok kavime ev sahipliği yaptığı kabul gören bir durumdur. 7. yüzyılda

---

⁵⁰ Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 318., Hacer Göl, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, Haziran 2016, s. 154., <http://www.iranicaonline.org/articles/azerbaijan-iii> (05.05.2019)

⁵¹ Leyla Sayfutdinova, Gökhan Alper Ataşer, "Bakü", M. Yılmaz, A. Ç. Kavuncu (Ed.), *Türk Dünyası Başkentleri: Ankara, Almatı-Astana, Aşkabat, Bakü, Bişkek, Duşanbe, Lefkoşa, Taşkent*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2014, s. 265.

ivme kazanan Azerbaycan bölgesindeki hareketlilik 11. yüzyılda Oğuzlar tarafından gerçekleştirilen akınlar ve göçlerle devam etmiştir. Bölgedeki kalabalık Türk nüfusu zamanla Azerbaycan'ın Türk dilli olmasına neden olmuştur. 16. yüzyıl da Azerbaycan Türkleri, Safevi Şah İsmail yönetimiyle İslam dininin Şii koluna geçiş yapmıştır. Bu durum siyasi olarak sürtüşmeleri de artırmıştır. Osmanlıların yörede süreklilik arz edemeyen hâkimiyeti, İran'daki yönetimlerin bölgede nüfuzunu artırması, gelişmekte ve güçlenmekte olan Rus devletinin I. Petro zamanında bölgeye girişini kolaylaştırmıştır.⁵²

Rusya bölgede gerçekleştirdiği yayılmacı politika ile İran'da hüküm süren Türk Kaçar hanedanları ile 12 Ekim 1813'te Gülistan Antlaşmasını imzalayarak Kuzey Azerbaycan'a yani günümüze devlet olarak ulaşımış Azerbaycan topraklarına hâkim olmuştur.⁵³ Devam eden süreçte 10 Şubat 1828'de gerçekleştirilen Türkmençay Antlaşması ile kuzeyi Rusya'ya güneyi İran'a kalan iki bağımlı Azerbaycan yurdu ortaya çıkmıştır.

I. Petro Hazar üzerine ilerlemesine gerekçe olarak bölge Hıristiyanlarını ve Rus tacirlerini korumak gibi bahaneler üretse de asıl amacı; Hazar havzasına hâkim olmak, Kafkasya'da güç elde etmek ve bu sayede İran'ı kontrol altında tutup Osmanlı Devleti'nin doğuyla bağıını koparmaktır.⁵⁴ Rusların bölgeye geldiği dönemde Azerbaycan'da birlik ve merkezi bir güç hâkim değildi. Genellikle şehir devletleri tarzında yönetilen hanlıklar bulunmaktaydı. Ruslar Azerbaycan bölgesindeki hanlıkları çıkarları doğrultusunda birbirlerine düşürüp kırdırarak, taraflı siyasetiyle yanına çektiklerini de sağ bırakarak bölgede otoritesini sağlamlaştırıyordu. Rusya bu uygulamaları hiçbir sosyal kültürel bağı bulunmadığı hanlıkları itaat altında tutma stratejisi olarak gerçekleştirmiştir. Bölgeye ilk geldikleri dönemde Azerbaycan'da koloni kurmak niyetinde olmayan Ruslar yönetici, Hıristiyan din adamı ve üst rütbeli asker olarak Azerbaycan'da bulunmuşlardır. Azerbaycan'da resmi idarelerin başına Ruslar getirilip *kamendat*

---

⁵² Göksu G. Özdoğan, "Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetlere: Ulusallaşmanın Dinamikleri", Büşra Ersanlı Behar (Ed.), *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 97.

⁵³ Telman Nusretoğlu, *Rusya'nın Azerbaycan'da Hâkimiyet Kurma Mücadelesi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 181.

⁵⁴ Nusretoğlu, 2012, 33.

denilen bir idare sistemi kurulmuştur.⁵⁵ Çarlık ayrıca Rus coğrafyasında çatışma yaşayan grupları sürgün ederek bölgede kısıtlı bir Rus tebaa da bulundurmıştır.⁵⁶ Çarlık Rusyası sürgün edilen grupları genellikle İran sınırına yerleştirilerek kendisine karşı oluşabilecek hareketleri engellemek için İran ile Azerbaycan arasında bir tampon bölge kurmak istemiştir.⁵⁷

Çarlık Rusyası Azerbaycan topraklarına girdiği ilk dönem kolonicilik faaliyetleri gütmemesine karşın ilerleyen dönemlerde Türk olmayan halklardan Azerbaycan'a iskân politikasını gerçekleştirmeye başlamıştır. Azerbaycan halkı Çar memurlarının muamelelerine karşı direniş göstermiştir. Evvela Rusya'ya dilekçe yazarak durumlarını anlatma yoluna giden Azerbaycanlılar bunun bir netice vermemesi üzerine silahlı direniş göstermiş ve Çar memurlarının ölümleriyle sonuçlanan olayların meydana gelmesine sebep olmuşlardır. Kaçak hareketi olarak anılan bu hareket 19. yüzyılın sonlarında meydana gelen Çar memurlarını öldüren, zenginden fakire aktaran halk destekli bir hareket olarak göze çarpmaktadır. Kaçak Nebi, Kaçak Kerem gibi birçok kaçak hareketi mensubu günümüz Azerbaycan'ında bilinen ve değer gören tarihi karakterlerdir.⁵⁸

Azerbaycan hanlıklarının birer birer Çarlık Rusyası yönetimi tarafından ortadan kaldırılması sonrası daha kurumsal bir yönetim ve Rus imkânları halkın aydın bir zümre doğurmasını sağlamıştır.⁵⁹ Bu aydın zümrenin doğmasında Rusların Azerbaycanlılara karşı uyguladıkları kötü muamelelerin de etkisi yadsınamaz.⁶⁰ Azerbaycan aydınlanma hareketi 19. yüzyılın ortalarından itibaren kendisini göstermeye başlar. Parlak geçmişi olan Azerbaycan edebiyatı dönemin kültürel canlanması için kaynak olacak, Farsça etkisinden Osmanlı Türkçesine geçiş yaparak tiyatro, gazete gibi eserler ortaya konmaya başlanacaktır.

---

⁵⁵ Alaattin Uca, "Azerbaycan Milli Uyanışının Gerçekleşmesinde Zeynel Abidin Tagiyev, Mirza Fethali Ahundzade ve Hasan Bey Zerdabi'nin Hizmetleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 7, Erzurum, 1996, s. 204.

⁵⁶ Nusretoğlu, 2012, 182-183.

⁵⁷ Okan Yeşilot, *Hasan Melikzade Zerdabi ve İkinci Gazetesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 34.

⁵⁸ Okan Yeşilot, *Hacı Zeynelabidin Tagiyev*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 21.

⁵⁹ Özdoğan, 1994, 97.

⁶⁰ Süleyman Eliyarlı, "Azerbaycan Milli Hareketinin İlk Dönemleri", Aydın Yalçın, İsmet Giritli (Ed.), *Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları*, Yeni Forum Dergisi Yayınları, 1992, s. 140.

Azerbaycan'da Türkçe neşriyat olarak kabul edebileceğimiz ilk yayın 1832'de *Tifliskie Vedomosti* gazetesine ek olarak yayımlanan *Tatarskie Vedomosti* (Tatar haberleri) isminde Abbaskulu Ağa Bakıhanov tarafından hazırlanan gazetedir.⁶¹ 1905'e kadar olan dönemde Türkçe olarak sadece 12 gazete yayımlanmıştır. Azerbaycan aydınlanması için önemli bir mali destekçi olan Zeynelabidin Tagıyev⁶² tarafından 1870'te 57 bin manat karşılığında satın alınan Kaspı Gazetesi Türk basını için önemli bir gazetedir. Tagıyev, Rusça yayımlanan bu gazeteye *Çırağ* isimli Türkçe bir sayfa eklemek istese de Rus hükümetinden onay alamamıştır. Ancak Türkçe yayımlanmış olmamasına rağmen Kaspı Gazetesi Azerbaycan milli gazetesi unvanını elde edecek ve 1918'de Ermenilerce matbaası yağmalanana kadar varlığını sürdürecektir.⁶³

Azerbaycan neşriyatı için kabul edilebilecek ilk Türkçe eser Hasan Bey Zerdabi'nin yayımladığı *Ekinci* (1875-1877) olmuştur.⁶⁴ Milli kültür hareketinin önemli bir paydaşı olan bu gazete *Türk Milleti* kavramını ortaya koymuştur. *Ekinci* yayınlarında, bir millet olup meydana gelmenin şartı olarak dili, dini koruyup milli mektep ve matbuatın inşasının gerekliliğini dile getirdi. Toplumda milli birlik idealinin gelişmesine katkı sağladı.⁶⁵ Bu milli birliği oluşturma gayretindeki Tagıyev, 1883'te İsmail Bey Gaspıralı tarafından çıkarılan Tercüman Gazetesi'nin okunurluğuna katkı sağlamak için Kafkasya'da Türkçe okuyabilenleri Tercüman abonesi yapıp ücretini kendi cebinden ödemiştir.⁶⁶ Bu gelişmeler ışığında İsmail Gaspıralı'nın Cedit Hareketi Azerbaycan'da etkisini göstermiş, Cedit Okulları Azerbaycan eğitiminde kendisine önemli bir yer edinmiştir.⁶⁷

---

⁶¹ Yeşilot, 2012, 60.

⁶² Bakü'de ayakkabıcı olan Muhammed Tagıyev oğlu Zeynelabidin, 10 yaşında annesini kaybetmiş ve inşaatlarda çalışmak mecburiyetinde kalmış ancak yerinmeden kendini geliştirmiştir. 15 yaşında duvar ustası, 18 yaşında kendi projesini çizdiği inşaatları yapar hale gelmiştir. Daha sonra ticarete atılmış Azerbaycan'ın en önemli yerli sermayedarlarından olmuştur. Kazandığı paranın büyük bölümünü kendisinin okur yazarlığı dahi olmamasına karşı kültür eğitim ve tiyatro gibi alanlara harcamıştır. Azerbaycan modernleşmesini finanse ettiğini söylemek yanlış olmasa gerekir. Bakü de 12 bin insana iş imkânı sağlamış halk tarafından saygı duyulan karakterli bir şahıstır. Yeşilot, 2015, 25-28, 40.

⁶³ Yeşilot, 2015, 58-59.

⁶⁴ Yeşilot, 2012, 60-61.

⁶⁵ Eliyarlı, 1992, 148.

⁶⁶ Yeşilot, 2015, 72.

⁶⁷ Özdoğan, 1994, 98.

Ekinci, 29 Eylül 1877 yılına kadar 56 sayı yayımlanmış, Osmanlı Rus Savaşı yıllarında Zerdabi, Osmanlı sempatisini olmakla itham edilince nihayetinde bu gazete tehlikeli görülerek Çarlık yönetimi tarafından kapatılmıştır.⁶⁸ Bunun ardından Azerbaycan Türklerine basın yasağı getirilmiştir. Yasak, 1905 İhtilali'ne kadar sürmüş, 7 Haziran 1905 tarihinde ise Tagiyev'in maddi desteğiyle Ali Merdan Topçubaşı tarafından *Hayat Gazetesi* yayımlanarak yerli matbuat tekrardan canlandırılmıştır.⁶⁹ Ali Hüzeyinzade, Ahmet Ağayev gibi önemli aydınların yer aldığı 325 sayı yayımlanan gazete 1906'da 2500 gibi yüksek bir tiraja ulaşmıştır.⁷⁰

Neşriyata verdiği destek dışında Tagiyev, Azerbaycanlı öğrencilerin yurt dışında okuması için onlara imkân tanıyordu. 45 öğrenciyi Fransa'ya, 23 öğrenciyi İtalya'ya, 10 öğrenciyi İngiltere'ye, 9 öğrenciyi Türkiye'ye gönderen Tagiyev Rusya ve Almanya'ya da öğrenciler yollamıştır. Bu öğrenciler Neriman Nerimanov, Meşhedi Azizbekov, Lütfeli Bey Behbudov, Mirza Davut Hüseyinov, Kara Bey Karaveyli, Mir Hasan Vezirov, Ruhullah Ahundov, Şevket Memmedova, Ali Merdan Topçubaşı gibi tarihe adını yazdıracak aydın bir nesil olarak ortaya çıkaracaktır.⁷¹

Azerbaycan aydınlanması Müslüman kız çocukları için eğitimin kapısını açmıştır. Başta Zerdabi ve eşi Hanife Hanım böyle bir teşebbüste bulunmuş ancak bu girişim başarıya ulaşamamıştır. Zerdabi'nin başarısızlıkla sonuçlanan girişiminin ardından Tagiyev tarafından gerçekleştirilen müracaatlar da Çar III. Aleksandr tarafından reddedilir. Çarın ölümü üzerine Çariçe Aleksandra Fyodorovna'ya pahalı hediyeler yollayarak okul açma isteğini yenileyen Tagiyev, açılacak okula çariçenin adını vereceğini bildirdi. Ayrıca etrafındaki kız öğrencilere de çariçeye mektup yazmalarını söyledi. Çariçe karşılık olarak çektiği telgrafta açılması düşünülen okulda okuyacak kız çocuklarına vatana ve cemiyete faydalı bireyler olmalarını isteyerek iyi okumalar diledi. Kabul gören okulda 7 yaş üstü kız çocukları okuyacaktı. İlk 3 yıl dini eğitim, son yıl el işi ve Rusça dersleri verilecekti. Rus yönetimini razı etmek için uzun uğraşlar veren Tagiyev bu sefer de yerli mollalara karşı mücadele vermek zorunda kaldı. Tehdit ve sert

---

⁶⁸ Yeşilot, 2012, 164.

⁶⁹ Yeşilot, 2012, 62-63.

⁷⁰ Yeşilot, 2015, 59-60.

⁷¹ Yeşilot, 2015, 54.

söylemlerde bulunan mollalar bununla da yetinmeyip, Tagıyev'den yana olan ve iki kızını bu okula yazdıran Molla Ruhullah'ı evinde namaz kılariken katlettiler.

1901'de okul için her şey hazır gözüküyordu ancak bu sefer de halk çocuğunu göndermek istemiyordu. Tagıyev, Zerdabi ve yakın dostlarını diğer illere öğrenci toplamaya yolladı. Kendisi de Bakü Taze Pir Cami'nde halka çocuklarını yollamaları için bir konuşma yaparak bir ay gibi bir gecikmeyle 7 Ekim 1901'de okulun eğitime başlamasını sağladı.

Çarıçe Aleksandra Rus-Müslüman Kız Mektebi ya da halk deyimiyle Tagıyev'in kız mektebi; koro, edebiyat, drama, dans kulüpleri olan bir okul halini almıştı. Kütüphanesinde Puşkin, Shiller, Voltaire, Moliere, Nizami, Seyid Azim, Namık Kemal, Tevfik Fikret gibi dönemin koşulları göz önünde tutulunca zengin bir koleksiyon barındırıyordu. Tagıyev'in modernist düşüncelerinin yeşerdiği bu okul bilinçli ve kendini geliştirmiş kız çocuklar yetiştirmiş ancak 1918 yılı karmaşasında kapanmak zorunda kalmıştır.⁷² Bu eğitimci-demokratik fikirlerin ulusal karakterde gelişimine öncülük eden Fethali Ahundov, Tagıyev, Zerdabi gibi isimler Azerbaycan aydınlanması için en büyük şans olarak nitelendirilebilir.

Azerbaycan modernleşmesi ve aydınlanması için 1857'de önce Arap alfabesinin ıslahına daha sonra da Latin alfabesine geçmenin gerekliliğine dikkat çeken Azerbaycan aydınlanmasının önemli aktörlerinden biri olan Mirza Fethali Ahundov⁷³ sanatsal eserlerinde kullandığı *kendi milletim, halk, millethanlık, millet uleması* gibi kelimeler halkın bilincinde milliliğe yer açmaya çalışıyordu. “*Milleti cehalet girdabından marifet ışığına çıkarmak*” sözü aslında onun karakterini yansıtmakta ve bir milletin sistemli bir aydınlanma ile milli bir zemine ulaşmasını ifade ediyordu. Dönemin millileşme çirasını yakan bu gibi ileri görüşlü halk aydınları Azerbaycan aydınlarının daima güç aldığı karakterler olarak tarihe geçmişlerdir.⁷⁴

19. yüzyılın son çeyreği başlayan kültürel gelişim Azerbaycan'da sanat alanında da önemli gelişmelerin yaşanmasına sahne olur. Azerbaycan'ın ilk

---

⁷² Yeşilot, 2015, 47-53.

⁷³ Özdoğan, 1994, 98.

⁷⁴ Qasımova Sevinç, “Azerbaycan'da Sosyal Fikrin Yeni Forması Gibi Aydınlanma Harekâtı, Onun Tekâmülüne Farklı Yaklaşımlar (Tarihçilik Açısından)”, Ahmet Şimşek (Ed.), 5. *Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu*, İstanbul, 2018, s. 40.

tiyatro binası 1883’de Tagiyev tarafından yaptırılmış, ilk tiyatro gösterimi 27 Ekim 1888’de gerçekleşmiştir.⁷⁵ İlk sinema 1905’te 120 kişi tarafından izlenmiş, 1906’da da ünlü Azerbaycanlı aktör Cihangir Zeynalov liderliğinde *Müslüman Tiyatro Aktörleri Kumpanyası* kurulmuştur.⁷⁶ Tiyatro ve sinemanın toplum üzerindeki etkisi derinleştirilerek kültürel gelişime katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Bu dönem Rusça, Arapça, Farsça eserler Azerbaycan Türkçesine aktararak yayımlanmış ayrıca Tagiyev, Ahund Muhammed Kerim Ağa’ya Kuran-ı Kerim’i Azerbaycan Türkçesi ile tercüme ettirip ücretsiz dağıtılmasını da sağlamıştır.⁷⁷ Bu dönem Türkçenin işlevselliğini artırmak ve geliştirmek için çaba harcanılan bir dönem olmuştur. F. Ahundov’un yakın arkadaşı Aleksandr Bastujev Marlinski, Fransızcanın Avrupa kıtasındaki işlevselliğinden bahsederek Kafkasya ve Asya’nın genelinde Tatarların (o dönem Azerbaycan Türkleri de tatar olarak anılıyordu) dili de aynı işlevselliğe sahip demiştir. Buna benzer bir çıkarımı Rus şair Mihail Lermontov da dile getirmiş; Tatar dili öğrenmeye başladığını, Avrupa’da Fransızca ne kadar kıymetliyse Kafkasya ve Asya’da da Tatar dilinin (Türk dilinin) o kadar önemli olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸

Türk dilinin sahip olduğu bu kudret Sovyetler Birliği yönetiminin başına bela olacaktır. Zerdabi en büyük korkusunun, Rus hâkimiyetine giren Türklerin farklı şiveler konuşan farklı boylar olarak zamanla birbirini anlamaz hale gelmeleri olduğunu ifade etmiştir. O, Türklerin dil birliğini kaybetmemeleri için gerekli olanların yapılması gerektiğini vurgulamış, dil birliğinin Türkler arasında kardeşliği daha da pekiştireceğine inanmıştır.⁷⁹

Monarşiden Komünizme Geçiş Sürecinde Milli Oluşumlar: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 1905’e kadar Çarlık yönetimi altında şekillendirilmeye çalışılan Türk halkları ülke genelinde yaşanan kıtlık, yoksulluk gibi durumlara 1905 Rus-Japon savaşının Rusların mağlubiyeti ile sonuçlanması da eklenince yayılcı

---

⁷⁵ Yeşilot, 2015, 61.

⁷⁶ Rovshan Jafarli, *Sovyetler Birliği Döneminde Egemen İdeolojinin Azerbaycan Sinemasına Yansıması (1920-1941)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 20-21.

⁷⁷ Yeşilot, 2015, 57.

⁷⁸ Türkan Efendieva, “Azeri Milli Edebi Dili ve Onun İnkişafında İctimai, Ekonomik, Kültürel İlişkilerin Rolü”, Aydın Yalçın, İsmet Giritli (Ed.), *Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları*, Yeni Forum Dergisi Yayınları, 1992, s. 159.

⁷⁹ Yeşilot, 2012, 117.

politikanın getirdiği yokluk hali, halkı greve götürerek sürecin devrimle sonuçlanmasına neden olmuştur.⁸⁰ 1905 Devrimi, 1906'da açılan parlamento Türkiye ve Müslüman zümreden de katılım olmasını sağlamıştır. Yılların verdiği ezilmişlik; kültürel, ekonomik, sosyal ve yönetme gücünün elinden alınmış olması Türklerin bu süreci iyi değerlendirememelerine neden olacaktır.⁸¹

1905 Şubat İhtilali en çok da sosyalistler ve gayri Rus ahali tarafından sevinçle karşılandı. Özellikle 18 milyondan fazla Türk ahali üzerinde tesiri büyük oldu.⁸² Neticede uzun bir dönem Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırmaya maruz kalan Türk-Müslüman halk siyasi manada geri kalmışlık boyunduruğunu üzerinden atmak için çabalamaya başlayacaktır. İşte bu dönem bütün Rusya Türk-Müslümanları için kongreler dönemi olacaktır.

Müslüman kongreleri arasında en önemlisi Şubat Devrimi ardılı Mayıs 1917'de toplanan kongredir. İhtilale giden süreçte ve ihtilalde payı olan ve kurulacak düzenin paydaşı olacağına inanan Rusya'nın Türk-Müslüman ahali, milli bir hürriyet havasına girdiyse de⁸³ milli bir bağımsızlık değil milli özerklik talebi için Petrograd'da toplandı.⁸⁴ Toplanan kurultaya normalde 450 civarı delege davet edilmişti ancak ihtilalin de verdiği hürriyet havası iki katı bir katılıma neden oldu. Açılıştaki 980 delegenin olduğu belirlenmiştir. Üstelik bu delege sayısının 112 katılımcısı kadınlardan oluşmaktaydı.⁸⁵

Kongrede merkezîyetçi sistem ve federasyon sistemleri etrafında görüşler toplanmaya başlamıştı. Ahmet Salihov *Medeni-Milli Muhtariyet* (kültürel-ulusal özerklik) hakkını elde etmenin önemini savunup, federasyon sisteminin Türkleri parçalayacağını, federasyon kurulması durumunda soydan çok boy etrafında toplanmalar olacağını, Tatarlık, Başkurtluk, Kırgızlık, Kazaklık gibi ayrışmalar

---

⁸⁰ Saray, 2014, 149.

⁸¹ Mehmet Yetişgin, "Yirminci Asra Girerken Rusya ve Rusların Türklere Yaklaşımı", *Bilig*, S. 52, Kış 1998, s. 222.

⁸² Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 ye kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 408-409.

⁸³ İhsan Ilgar, *Rusya Birinci Müslüman Kongresi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 38.

⁸⁴ Edward H. Carr, *Bolşevik Devrimi I*, (Çev.: Orhan Suda), Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s. 291.

⁸⁵ Nadir Devlet, *Millet ile Sovyet Arasında 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, Başlık Yayınları, İstanbul, 2011, s. 58.

olacağını dile getiriyordu. Adem-i merkezîyetçi bir görüşle beraber millî muhtariyetin Rusya tarafından garanti edilmesini talep ediyordu.

Bu görüşe karşılık Mehmet Emin Resulzade ise adem-i merkezîyetçi bir görüşü savunmakla bunun bir federasyon sistemi olduğunu ifade ediyordu. Resulzade;

“Biz Türk Tatar evladı ve o Milletın balalarıyız. Biz Türk oğlu Türk’üz; bununla iftihar ederiz...(Rusya’daki) 30 milyon Müslümanın 29 milyonu Türk’tür. Biz mahalli-millî muhtariyet esasına göre, Azerbaycan, Dağıstan, Türkistan vb. gibi ayrı mahalli hususîyetleri Malik olan Türk kavimleri için muhtariyet istiyoruz.”

ifadeleri ile görüşlerini aktardı. Kongrede yapılan oylama ile Resulzade’nin başını çektiği görüş 446’ya 271 oyla kabul gördü. Alınan kararlar; Müslüman milletlerin menfaatine en uygun rejimin, toprak muhtariyetine dayalı millî bir ittifak olması ve belirli bir toprağı olmayan milletlere de medenî muhtariyet (kültürel özerklik) veren halk cumhuriyeti olması yönündedir. Eğitimle ilgili kararlar; ilkökul eğitim dilinin aşiretin kendi yerel dili olması, orta okullarda umumî Türk dilinin zorunlu olması, yüksek okullarda bütün Türk-Tatarlar için ortak olan Türk dilinin kullanılması yönünde karara bağlanırken, ilkökullarda modern tek tip bir eğitimin, dinî eğitimle birlikte mecburî ve parasız olması, Rus dilinin sadece *yabancı dil* olarak okutulması ve yabancı uyruklu (Türkiye’den gelecek öğretmenler için) öğretmenlerin Müslüman okullarında çalışabilmeleri gibi kararlar da alınmıştır.⁸⁶

Ayrıca bu kongrede İslam tarihinin ilk kadın kadısı seçildi. 307’ye 280 oyla Muhlise Bubi⁸⁷ ilk kadın Türk kadısı olarak tarihe geçti.⁸⁸ Çarlığın çöküşüyle esen özgürlük rüzgarları *Türk birliği* yerine özerklik ve bunu mahalli muhtariyet şeklinde telakki edilmesi sonucu boylar kendi bölgelerinin sorunları dâhiline

---

⁸⁶ Devlet, 2011, 60-63.

⁸⁷ 1869 yılında Vyatka (Kirov) bölgesinde Sarapul'a bağlı Bubi köyünde doğan Muhlise Hanım, 1917’de Müslüman Kongresi’nde Orenburg Müftülüğü’ne kadı seçildi, 1918’de tekrardan kadı seçildi. 1919’da Orenburg Müftülüğü’nde imtihan edilerek öğretmenlik ve kızlar medresesinde profesörlük derecesini aldı. Muhlise Bubi, Bolşevik devrimi sonrasında Ufa’da yayımlanan (1924-1927) İslâm Mecellesi’nde çeşitli yazılar yayımladı. 1937’de suçlanarak hapse atıldı ve o sıralarda vefat etti. <http://tasavvuf.name/?p=603> (09.07.2019)

⁸⁸ Devlet, 2011, 66.

hapsolmuştur.⁸⁹ Çarlık sınırları içerisinde kalan Türkleri geniş bir birliktelikte düşünmenin de coğrafi zorlukları, siyasi ve askeri şartları göz önünde bulundurulmalıdır. Birbirinden uzak kopuk ve çoğu yerde azınlık olan Türk halklarının topyekûn bir oluşuma girmeleri de pek sağlıklı gözükmemektedir.

Sovyetler Birliği'nin filizlendiği 20. yüzyılın ilk çeyreği Türk halkları arasında milli mahiyetli hareketlerin gerçekleştiği dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Müsavat Partisi lideri Mehmet Emin Resulzade tarafından kurulan *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti*, Kırım'da *Milli Fırka Hükümeti*, Zeki Velidi Togan öncülüğünde *Başkurdistan Cumhuriyeti*, 1916'da Kazakistan'da kurulan *Alaş Hareketi ve Alaş Orda Devleti*, Volga Tatarları'nda toprak temelli olmayan bütün Tatarları kapsayan kültürel özerklik fikirleri, Mir Seyit Sultan Galiyev'in Bolşevik Devrimi sonrası için planladığı Müslüman ulusal komünizm temelli *Turan Devleti*⁹⁰ ve Hokand'da kurulan *Özerk Türkistan Cumhuriyeti*⁹¹ dönemin düşüncelerinin olgunlaşmış ürünleridir. eserleridir.

1911'de Bakü'de kurulan Müsavat Partisi Azerbaycan'ın demokratik ve bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasında önemlidir.⁹² İstanbul'da sürgünde bulunan Mehmet Emin Resulzade'nin Romanov yönetiminin üç yüzüncü yılı şerefine çıkan af ile 1913'te Azerbaycan'a dönmesi Müsavat'ın liderliğine kadar yükselmesini sağlamıştır.⁹³ Çarlık yönetiminin ortadan kalkması neticesinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Tarafından kurulan *Zekafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti* çok kısa ömürlü olup 27 Mayıs 1918'de dağılınca Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918'de kurulmuş oldu.⁹⁴ Böylece Azerbaycan Türkmençay Antlaşması'ndan doksan yıl sonra bir ulus-devlet olarak ortaya çıkmış oluyordu.⁹⁵ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarihteki ilk demokratik Türk devleti ve Doğu'da kurulan ilk demokratik devlettir. Azerbaycan Halk

---

⁸⁹ Devlet, 2011, 71.

⁹⁰ Özdoğan, 1994, 32.

⁹¹ Devlet, 2011, 153.

⁹² Musa Gasimov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 19, Ankara, 2002, s. 195.

⁹³ Refik Turan, "Sovyet Resmi Tarihçiliğinde Müsavatçılara ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne Yaklaşım", *Turkish History Education Journal*, C. 8, S. 1, Bahar 2019, s. 268.

⁹⁴ Devlet, 2011, 150.

⁹⁵ Savaş Açikkaya, "Çarlık Rusya'sı Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 28, 2010, s. 404.

Cumhuriyeti kısa ömründe 20'ye yakın ülkeye kendini kabul ettirerek aslında çok büyük bir iş başarmıştır.⁹⁶

1917 Ekim İhtilali sonrası Bakü şehrine Bolşevikler hâkimdi. Bu nedenle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti merkezini Gence'ye yerleştirmişti. Ermeni ve Gürcülerin Osmanlı topraklarındaki hak iddiası, 1918'de Bakü ve civarında Rus destekli Ermenilerin Azerbaycan Türklerine yaptığı katliamlar aynı yıl Nuri Paşa kontrolündeki Kafkas İslam Ordusunun Bakü'ye kadar ilerlemesine neden oldu. Bolşeviklere Bakü'den el çektirilerek 17 Eylül'de başkent Gence'den Bakü'ye taşınmış oldu.⁹⁷

Kurulduğu dönemde ümmetçi bir çizgide olan Müsavat Partisi'nde ümmetçilik felsefesinin artık milliyetçiliğin egemenliğine girdiği görülmektedir. Müsavat Partisi ve Rezulzade muhtariyetçi bir Pantürkizm davası gütse de Türklük bilincine sahipti. Rezulzade ve ekibi 1917'de yapılan Müsavat Partisi'nin Birinci Kongresi'nde kabul gören programda dinin tek başına milleti oluşturamayacağı, dil, edebiyat ve âdetlerin milleti oluşturan ortak öğeler olduğu ifade ederek bütün Türklerin bir millet oluşturacağı sonucuna vardılar.⁹⁸ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Rezulzade *Açık Söz Gazetesi*'nde yayımladığı milli hedef beyannamesi olarak kabul edilen metinde "...sağlam, metin ve uyanık mefkûreli bir milliyet vücuda getirmek istiyorsak şayet mutlaka şu üç esasa sarılmamız: Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak."⁹⁹ sözleriyle devletin üzerine inşa edilmesi gereken dinamikleri belirtmiştir.

Rezulzade öncülüğünde meydana gelen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, devlet temelinde bir Türk uluslaşmasını ülkü edinmiş, bu yolda milli üniversite kurma çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Rezulzade, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne liderlik ettiği dönemde Azerbaycanlı aydınların memleketin

---

⁹⁶ Tahira Allahyarova, "The Lessons of History of Nation-Building In The Turkic World: The Experience of Azerbaijan", M. Akif Kireççi (Ed.), *Türk Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık ve Devlet İnşa Süreci*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2018, s. 105.

⁹⁷ Seyfudinova, Ateşer, 2014, 282-283.

⁹⁸ Refik Turan, *Azerbaycan'da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretimi ve Tarih Ders Kitapları (Sovyet Döneminden Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2009, s. 29.

⁹⁹ Ebulfez Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 123.

gelişimi için açılması gereken bir üniversitede Türkçe dersler vermesini dilemiş, böylece millileşme yoluyla Rusça ile tahsil edilen ilimlerin Türkçe olarak ifadesi sağlanacak demıştır.¹⁰⁰ Bu uğurda 1919'da kurulan Bakü Devlet Üniversitesi Türkçe olan eğitim diliyle ülkenin eğitilmiş kadrolarını yetiştirmeyi hedeflemiştir.¹⁰¹ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Türkiye ile eğitim alanında bağlantılar kurmaya öğretmen talebinde bulunmaya Türkiye'ye burslu öğrenci göndermeye başlamıştır.¹⁰² Hemen her alanda milli politika izleyen cumhuriyet, eğitimde millileştirme ile okullarda *Türk dili* zorunlu kılınmıştır. 27 Haziran 1918'de alınan bakanlar kurulu kararıyla *Türk dili* Azerbaycan'ın resmi dili olarak kabul edilmiştir.¹⁰³ Türk dili ibaresi Sovyetler Birliği Dönemi'nde Azerbaycan dili olarak değiştirilecektir.¹⁰⁴

Resulzade Azerbaycan Halk Cumhuriyeti meclisinin açılış konuşmasında;

“Bıktığımız Rusya, Çarizm Rusya'sı, Rusya istibdadıdır. Bağımsız Azerbaycan'ı temsil eden o üç renkli bayrağı milli Şura kaldırmış, Türk hürriyeti, İslam medeniyeti ve muasır Avrupa iktidarını temsil eden bu üç renkli bayrak daima başımızın üstünde dalgalanacaktır. Bir defa kaldırılmış bir daha inmeyecektir...¹⁰⁵Zaman ağır, gideceğimiz yol çok tıkalı ve arızalıdır. İleride birçok müşkülât ve maniaları dahi göze almalıyız.”¹⁰⁶

ifadelerinde bulunmuştur. O, Türklük bilincinde ve atacağı adımların zorluğunun farkındadır. Resulzade Muhtariyetçi görüşlerini de şu şekilde ifade eder;

“Musavat Rusya'da yaşayan bütün Türk kavimlerine muhtariyet talep eden bir firkadır. Programlarında Azerbaycan, Türkistan, Kırgızistan kalemlerine muhtariyet talep ettiği gibi, aynı zamanda

---

¹⁰⁰ Sebahattin Şimşir, *Mehmet Emin Resulzade'nin Meclis-i Mebusan Konuşmaları [1918-1920]*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 67.

¹⁰¹ Seyfutdinova, Ataşer 2014, 283.

¹⁰² Süleymanlı, 2006, 134-135.

¹⁰³ Turan, 2009, 29.

¹⁰⁴ Muammer Ergün, “Azerbaycan Eğitim Sistemi”, *Eğitim Yönetimi Dergisi*, C. 3, S. 4, Güz 1997, s. 501.

¹⁰⁵ Şimşir, 2003, 12.

¹⁰⁶ Şimşir, 2003, 14.

*Başkurdistan hükümetinin de muhtariyetine ilan etmiştir. Yaşasın
Başkurdistan hükümeti ve Başkurdistan Türk milleti.*''¹⁰⁷

Üniversite tahsili dahi almamış kendisini geliştirerek gazetecilik, Nicat Cemiyeti'nin başkanlığı gibi başarılı işler yapmış olan Resulzade şimdi milli ve demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucu lideri olmuştur.¹⁰⁸ Ancak giderek nüfuz ve gücünü artıran Bolşevikler, tarihler 27 Nisan 1920'yi gösterdiğinde savaş dahi ilan etmeden Azerbaycan sınırlarını geçerek 70 yıl sürecek hâkimiyetini başlatmıştır.¹⁰⁹

Kafkas Azerbaycanı'nda kurulmuş bu kısa ömürlü demokratik cumhuriyet İran azerbaycanın'da da yansımaları bulmuştur. . 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu güneydeki soydaşlarını da etkileyecek Tebriz'de Türk aydınlar tarafından sekiz ayı bulan bir hazırlık sonrası 1920'de ayaklanma meydana gelecektir. İran-İngiliz antlaşmasını bahane ederek başlatılan bu hareket Tebriz yönetiminin *heyet-i içtimai* komitesine geçmesini ve *Azadistan* adında bir Türk devletinin kurulmasını sağlamıştır. Kurucu lider Hıyabarlı Şeyh Muhammed, Kuzey Azerbaycan'dan öğretmenler getirtmiş, devlet dilini Türkçe olarak ilan etmiştir. Milli bir ordu meydana getirmeye çalışsa da Azadistan Cumhuriyeti'nin ömrü çok kısa bir süre olacağından başarılı olamamıştır. 14 Eylül 1920'de İran ordusu Tebriz'e saldırır. Talan ve kıyım sonrası 7 Nisan 1920'de ortaya çıkan Azadistan Cumhuriyeti'ne son verilmiş olur. Şeyh Muhammed ise direniş göstererek şehit olmuştur.¹¹⁰

1.1.2. Sovyet Rusya Hâkimiyetinde Azerbaycan

Sovyetlerin Azerbaycan üzerinde hâkimiyet kurmasıyla kendisini yeni bir ideolojinin içinde bulan Azerbaycan halkının Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile kuvvetlendirdiği milli görüşün Sovyetler Birliği Dönemi'nde törpülenmesi ve sistematik olarak sovyetleştirilmesi ile ilgili yoğun uğraş verilmiştir.

Sovyetler Birliği, Azerbaycan Türklerinin tarih yazımını kurgulamış, bölge halkının çok eski zamanlardan beri burada yaşam sürdüğünü bölgeye gelen

---

¹⁰⁷ Şimşir, 2003, 54.

¹⁰⁸ Vügar İmanov, *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934) Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin Temsili*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 17.

¹⁰⁹ İmanov, 2003, 199.

¹¹⁰ İrfan Ülkü, *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000, s. 272-273.

Türk kabilelerinin ise bu kadim milletin dilini etkilediğini savunmuştur. Buna karşın bölge halkının yine de *Azerbaycanlılıklarını* koruduğu söylenebilmektedir. Sovyetler Birliği tarafından bölgenin Ruslar tarafından işgal edilmediğini aslında Rus hâkimiyetine girmenin bölgenin gelişmesine katkı sağladığına inandırılarak Azerbaycan halkının gönüllü bir şekilde Rusya'ya katıldığını anlatılmaktadır.

İşgale meşruluk katma geleneği aslında imparatorlukların tamamında görülen bir durumdur. Sovyetler Birliği Azerbaycan'ın modernleşmesini ve kalkınmasını kendilerine mâl eder.¹¹¹ Birlik halklarının SSCB'ye dâhil olması konusunu Sovyetler Birliği, bilinçli ve istekleri doğrultusunda gerçekleştirmiş bir eylem olarak görmüş ve savunmuşlardır. Nitekim oluşturulmak istenen tarih yazımı akla ve ilme uygun düşmediği gibi Azerbaycan halkının milli kimliğine de oturmamıştır. Azerbaycan halkı Sovyetler Birliği tarafından kanlı işgallere uğramış, işgallere karşı hanlıklar dönemi dâhil olmak üzere direnmiş, Rusların sömürüsüne ve kimliksizleştirmesine maruz kalmıştır.

Sovyetler Birliği, Çarlık Rusyası'ndan aldığı birikimin üzerine teritoryal anlayışı dâhil etmiştir. Böylece kimliksizleştirme politikasını özel mekanlarla ilişkilendirdiği kurgulanmış sovyetik ulus-devlet temelinde sovyetik tarih yazımı ile sürdürmüştür.¹¹² Azerbaycan'da Sovyet tarih yazımı kendi teorisini destekler eylemlerden birini 1937'de *Azerbaycan Türk Dili* ibaresini, *Azerbaycan Dili* şekline; Türk adını, Azerbaycanlı ismine çevirerek göstermiştir.¹¹³ Türk ismini Azerbaycanlı ismine çevirmelerine karşın eğitimde Azerbaycan tarihi ile ilgili konular ancak 1959'da müfredatlar da kendisine yer bulabilmiştir.¹¹⁴

Sovyetler Birliği kuruluş döneminde iç savaş gibi sıkıntılar yüzünden milliyetçiliklerin üzerine gidememiştir.¹¹⁵ Ancak 1920'de Resulzade'nin

---

¹¹¹ Turan, 2009, 213-214.

¹¹² Fuat Hacısalihoğlu, "Sovyetik Ulus ve Devlet Yaratım Sürecinde Tarih yazımı", Alparslan Demir (Ed.), *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 431.

¹¹³ Turan, 2009, 31.

¹¹⁴ Turan, 2009, 61.

¹¹⁵ Bolşevik iktidarının Sovyet yönetimine dönüştüğü dönemde eski çarlık Rusyası halklarının milliyetçiliklerine karşı radikal değil daha ılımlı bir çizgi takip edilmiştir. Bu yaklaşım Lenin tarafından hazırlanan 1917'de Pravda ve İzvestiya gazetelerinde yayımlanan "Tüm Emekçi Rusya ve Doğu Müslümanlarına" (*Ко Всем Трудящимся Мусульманам России И Востока*) bildirisi ile göz önüne serilmektedir. Bildiri: *Yoldaşlar! Kardeşler! Kanlı savaşların sonu yaklaşmaktadır. Zulüm ve zorbalık binaları yıkılıyor. Bunların yıkıntısı üzerinde Çalışanlar ve özgürlük isteyenler tarafından Yeni Bir Dünya kurulacaktır. Rus ulusunun yalnız bir arzusu vardır: şerefli bir Barış*

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne son verip Sovyet otoritesini Azerbaycan'da yerleştirtince milliyetçi söylemlere karşı bir duruş sergilediklerini göstermişlerdir. Böyle bir ortamda zihnen sosyalist düşünceye bağlı olmasına karşın gönlünde milliyetçiliği barındıran Neriman Nerimanov karşımıza çıkar. Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği tarafından hâkimiyet altına alınması ile Sovyet Azerbaycanı'nda yüksek mevkilere gelen Nerimanov, Moskova yönetimince Bakü'ye gönderilerek yönetim kademelerinde yer almıştır. Nerimanov, Sovyet fikirli milliyetçi bir aydın¹¹⁶ olmasından mütevellit Resulzade ve ekibini yok etmek istemeyerek Moskova'ya yollanmalarını sağlamıştır. Nerimanov, İki yıldan fazla yönetiminde kaldığı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.¹¹⁷ Nerimanov, büyük Türk aydını Gaspıralı'yı Türk halklarının

---

yapmak ve esir uluslara yardımda bulunmak. Rusya bu gibi Arzular da bulunmak konusunda yalnız değildir. Batı ülkelerinin işçileri de sosyalizm bayrakları altında toplanmaktadırlar. Yüzyıllardan beri Aydın ve Uygur Avrupalılar tarafından ezilmeye mahkûm edilen Hindistan'da İsyân bayrakları açılmıştır. Halk "millet vekilleri heyeti" adı altında ulusal kurullar kurmaktadır. Bu büyük olaylar arasında Rusya'nın ve Doğu'nun Müslümanlarına sesleniyoruz. Ey Rusya Müslümanları, ey Volga(idil) ve Kırım Tatarları, Ey Sibiryâ ve Türkistan Kırgızları- Kazakları, Ey Kafkasya Tatar Türkleri (Azerbaycanlılar) ve Kafkasya Çeçenzeleri (Çeçen ve Çerkezleri)! Bu saniye den itibaren sizin dünyalarınız, ulusal ve kültürel kurumlarını her türlü müdahale ve saldırıdan uzaktır. Ulusal yaşamınızı özgürce düzenleyiniz. Size bu Hakkı veriyoruz. Biliniz ki sizin ve Rusya'nın diğer uluslarının hukukunu devrimin bütün gücü ile koruyacağız. Sizde Devrimi ve onun yetkili hükümeti olan şimdiki hükümete yardım ediniz. Ey Doğu Müslümanları! Ey Türkler, İranlılar, Araplar ve Hintler, Avrupa yüzyıllardan beri sizin canınızı, malınızı, özgürlüğünüzü ve vatanınızı bir ticaret malı diye kabul ediyordu. Bu savaşa katılan haydutlar bizim ülkemizi bölmek istiyorlardı. Size bildiririz ki eski çar tarafından İstanbul'un zaptına dair düzenlenen ve sonradan yok ettiğimiz Kerenski tarafından onaylanan gizli antlaşmalar hükümden düşürülmüştür. Rus Cumhuriyeti yabancı toprakların zaptı ve işgaline karşıdır. Size bildiririz ki İran'ın bölünmesi hakkındaki gizli antlaşma yırtılmış ve yok hükmüne konulmuştur. Askeri hareketler sona erer ermez İran'daki askerlerimizi çekeceğiz. Böylece İran geleceğini özgürce belirleme hakkına kavuşacaktır. Size şunu da bildiririz ki Türkiye'nin bölünmesine vilayet-i Şarkîye'nin (Doğu vilayetleri) kendisinden ayrılmasına dair olan gizli antlaşma yırtılmış ve yok hükmündedir. Ülkelerinizdeki haydutları kovalayınız. Tüm dünya fethetme emelleri arkasından koşanlara karşı çıkmaktadır. Hint Müslümanları bile şimdiye kadar kanlarını içen İngilizlere karşı ayaklanmışlardır. Kaybedecek zamanımız yoktur. Siz ülkenizin Hâkimi ve Efendisi olmalısınız, geleceğinizi kendi ellerinizi almalısınız. Biz Demokratça bir Barış'a doğru kat'i ve kararlı bir şekilde ilerliyoruz. Bayraklarımız da her şeyden önce dünya mahkûm uluslarını Kurtarmak yazılıdır. Rusya Müslümanları sizden yardım bekliyoruz. Doğu Müslümanları! sizden de sevgi ve yakınlık bekliyoruz. Milletler işleri halk komiseri Halk komiserleri meclis başkanı V. ulyanof (Lenin). Devlet, 2011, 81-82.

¹¹⁶ 1923'te Stalin'e yazdığı mektupta Nerimanov; "Azerbaycan'dan Doğu için örnek bir Sovyet Cumhuriyeti yaratmak ve bununla da doğunun Müslüman haklarını kısa zamanda kendi tarafımıza çekerek özgürlük hareketini alevlendirmek hedefimiz, gerçek hayatta Azerbaycan'ın kişiliksizleştirilmesine dönüşmüştür. Yeniden böl ve yönet politikası uygulanmakta, Azerbaycan'ın kaderi Ermeni Taşnakların eline bırakılmakta, Müslüman uzmanlar işlerinden uzaklaştırılarak yerlerine Rus, Ermeni ve Yahudiler getirilmektedir. Azeri dili, eğitim yuvalarından ve yönetim birimlerinden baskı ile kaldırılmaktadır.", diye serzenişte bulunabilecek milliliği de ruhunda barındırmaktadır. Ülkü, 2000, 109.

¹¹⁷ Devlet, 2011, 152.

aydınlaticısı olarak niteleyerek “*Her Türk başkentinde heykelleri dikilmeli adına kütüphaneler kurulmalıdır*”¹¹⁸ demiştir.

1922’de Bakü Komünistlerinin Dördüncü Kongresi’nde Nerimanov, idarenin millileştirilmesi hakkında;

*“Yoldaşlar...Türk dilinin devlet dili olması kanundur. Bu konuda kararname var. Onun için idarelerde yazı ve konuşmalarda Türk dilinde olmalıdır. Bugün mesul vazifede başka milletlerden olan komünistler var. Onlar Azerbeycanca okuyup yazamazlar. Gizlemek gerekmiyor, öyle yoldaşlar var ki, Rusların arasında da yok değiller. Lanet gelsin teorik Türk dili...”*¹¹⁹

şeklinde bir konuşma yaparak yönetimin ve dilin Türkleşmesi gerektiğine değinmiş, açıkça millileşmeyi savunmuştur.

Millilik konusu gündeme geldiğinde Resulzade ve Nerimanov iki uç kutup gibi görülmekte veya gösterilmektedir. Gençlik arkadaşı olan bu iki fikir adamının aslında tek amaçları bağımsız ve refah içinde bir Azerbaycan’dı. Resulzade kurtuluşu milliyetçi pencere açarak topluma gösterirken, Nerimanov sosyalist bir pencereden göstermek istemiştir. Birinci Dünya Savaşı’na kadar Bolşeviklerle bağı olan Resulzade bu dönemde Kafkasya’da parti eylemlerini yürüten *Koba* (Stalin’in o dönem kullandığı takma isim) ile tanışmış hatta hayatını kurtarmıştır.¹²⁰ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dağıtılınca Nerimanov, Resulzade’yi hayatta tutabilmek için Moskova’ya yollamıştır. Stalin tarafından eski dostu Resulzade’nin milliyetçi olmasına karşın hayatı bağışlanırken, Resulzade tarafından hayatı kurtarılan Koba 1925’te sosyalist Nerimanov’u milliyetçi diye zehirleterek öldürmüştür. Azerbaycan Sovyeti’ni oluşturan Azerbaycan halkından yana tavır alan Nerimanov ölünce Azerbaycan artık tamamen Rusya’nın hâkimiyetine girmiştir.¹²¹

Stalin dönemi Sovyetler Birliği’nde her cumhuriyette bir yerel *Stalincik* bulunması kuralına uymayan Nerimanov’un yerine Mir Cafer Bağırov

---

¹¹⁸ Ülkü, 2000, 113.

¹¹⁹ Nesrin Sariahmetoğlu, *Mücadeleye Adanan Hayat Neriman Nerimanov*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2012, s. 133.

¹²⁰ Ülkü, 2000, 107-108.

¹²¹ Devlet, 2011, 171.

getirilmiştir.¹²² Artık Azerbaycan'da Sovyetler Birliği'nin sistemine uymayan herkes için karanlık günler gelmiştir. 1927-1928 yılları özellikle milliyetçi, müsavatchı aydınlar arasında sürgün ve idamların görülmeye başladığı yıllardır. *Çeka*¹²³ tarafından bir günde Azerbaycan'ın birçok ilinde iki binden fazla kişi tutuklanıp Ural'a, Sibirya'ya sürgün edilebiliyordu.¹²⁴ Bu dönemde Müsavat hareketi Sovyetler Birliği'nin gözünde Türk emperyalizminin kuklası, karşı devrimci rejim olarak görülüyordu.¹²⁵

1937 yılına gelindiğinde Stalin, Sovyet İç İşleri Komiseri Nikolay Yejev'a devlet kurumlarından ve partiden halk düşmanlarını temizleme talimatı vermesiyle *Yejevşçina* (Ежовщина) adıyla anılacak büyük temizlik başlamış oldu. Azerbaycan Komünist Partisi liderlerinin büyük bölümü *Müsavatchı* olarak suçlanıp ya idam edildiler ya da Sibirya'ya sürüldüler.¹²⁶ Azerbaycan Devlet Arşivi ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti savcılık kaynaklarına göre, 1937-1938 yıllarında kırk bin insan cezalandırılmıştır.1934-1939 yılları arası Azerbaycan'da 27 bin 458 kişi kurşuna dizilmiştir.¹²⁷ Stalin sonrası dönemde iade-i itibar uygulamaları bu dönem katledilen aydınların toplumda tekrar anılabilmesini sağlamıştır. Ancak bu iade-i itibar, katledilen aydınların söylev ve eserlerindeki sosyalist öğelerin öne çıkarılması olarak gerçekleşmiştir.¹²⁸

Kafkas coğrafyasında Azerbaycan, Sovyetler Birliği öncesi ve sonrası dönemde Ermenilerle sürekli sürtüşme içerisinde olmuştur. Bu durum Ruslar tarafından yeri geldiğinde Azerbaycanlıları kontrol altında tutabilmek için koz olarak kullanılmıştır. Ermeni-Rus ilişkileri, Azerbaycan-Rus ilişkilerine göre her zaman daha sıkı olmuştur. Ruslarla sıkı bağları olan Ermenilerin alfabe ve dil politikalarına maruz kalmamaları da bu duruma tanıklık eder. Ermenistan'ın

---

¹²² Ülkü, 2000, 185.

¹²³ Sovyetler birliğinin ilk istihbarat ve güvenlik biriminin adıdır. Rejim karşıtı eylemlerin yok edilmesinde başat aktördür.

¹²⁴ Belkıs Ulusoy, "Stalin Döneminde Azerbeycan'da Kolektifleştirme", Emine Gürsoy Naskali, Liaisan Şahin (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 163.

¹²⁵ Eldar İsmailov, İlgar Niftaliyev, "Problemy Razvitiya Natsional'noy İstorii V Azerbaydzhane", F. Bomsdorf, G. Bordyugov (Ed.), *Natsional'nye istorii na postsovetском prostranstve-II*, Fond Fridrikha Naumann, AIRO-XXI, Moskova, 2009, s. 211.

¹²⁶ Nesrin Karagür Sariahmetoğlu, "Azerbaycan'da Stalin Dönemi", Emine Gürsoy Naskali, Liaisan Şahin (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 139-140.

¹²⁷ Sariahmetoğlu, 2007, 143-144.

¹²⁸ Büşra Behar Ersanlı, "Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'da Eğitim ve Kültür Politikaları", Büşra Ersanlı Behar (Ed.), *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 178.

Karabağ üzerindeki hak iddiaları Sovyet öncesi dönemde dâhil olmak üzere devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği tarafından dünyadaki Ermenileri Sovyet Ermenistanı'na göç ettirme propagandası yapılmaya başlandı. Bölgede Ermenistan'ın gücünü artırma belki de Azerbaycan'a karşı baskın hale getirmek amacı güden bu politika ne var ki pek de rağbet görmedi.¹²⁹ Hala varlığını koruyan Azerbaycan Ermenistan çekişmesi Azerbaycan Türkleri için çok sayıda can kaybı ve vahşete neden olmasına karşın millileşme ve uluslaşma yolunda en etkili itici güç olmuştur.

1.1.2.1. Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi

Azerbaycan Sovyeti'nde milli birlik ve bütünlüğü sağlayacak temel yapı malzemeleri Sovyetlerce sürekli tacize uğramıştır. Millet olmanın olmazsa olmazı dil, dilin de somutlaştırıcısı olan alfabe üzerinde keskin dönüşümler gerçekleştirilmiştir. 1922'de Azerbaycan Türkçesini Latin alfabesine uyarlama taslağı hazırlanmış, 1923-1924'de okullarda Latin alfabeli Azerbaycan Türkçesi öğretilmeye başlanmıştır.¹³⁰ Bu sürecin henüz başıdır ve alfabe değişiklikleri Sovyetler Birliği tarihi boyunca yenilenerek devam edecektir. Türkler dillerini birçok alfabeyle ifade etmiş milletlerdendir. Müslümanlığın kabulüyle Arap alfabeli Türkçe yazımı kullanılmaya başlanmıştır. Azerbaycan 1922'ye kadar Arap alfabesi kullanmış, bu tarihten sonra süreç Latin ve Kiril alfabesi üzerine şekillenerek millileşme tehlikesi görüldüğü yerde alfabeye müdahale edilmiştir.

1922-1939 yılları arası kullanılan Latin alfabesi, 1933-1938 ve 1938-1939 yıllarında iki kere düzenlenmiş, 1939'da da terk edilerek Kiril alfabesine geçilmiştir. 1940-1951, 1951-1958 ve 1958 sonrası Kiril alfabesi de düzenleme ve değişimlerle¹³¹ Sovyetler dağılana kadar Azerbaycan Türkçesinin yazın sembolü olmuştur.

Latin alfabesi Azerbaycan'da Ahundov'un girişimleriyle ön plana çıkmıştı. Arap alfabesinin Türk diline uygunluğu tartışılmış Türk dilinin fonetiğini

¹²⁹ Ayten Sezer Arıç, İkinci Dünya Savaşı'nın Ardından Sovyetler Birliğinin Yeni Ermenistan Kurma Girişimleri, *Bilgi*, S. 59, Güz 2011, s. 49.

¹³⁰ Ahmet Tacemen, *Rus Egemenliğindeki Türklerin Alfabelerinin Değiştirilmeleri 1769-1940*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1994, s. 44.

¹³¹ Shirin Akın, *Sovyet Müslümanları*, (Çev.: Tufan Buzpınar, Ahmet Mutlu), İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 107.

karşılamağığı ifade edilmişti. Bu kaygılar Türk coğrafyasının farklı yerlerinde de duyulmaya başlanmıştı. Nerimanov da Latin alfabesinin gerekliliğini savunmuş hatta Rıza Nur Bakü ziyaretinde Nerimanov’u bu fikirden caydırmak için çaba gösterdiğini dile getirmiştir.¹³²

Sovyetler Birliği Dönemi’nde Azerbaycan’da dil ve alfabe ile ilgili gerçekleşen en önemli olay Bakü Türkoloji Kongresi’dir. 1926’da gerçekleştirilen kongre de şeklen milli bir hava estirilse de içerik olarak bu yönde bir çaba göze çarpmaz. Kongre aslında Çarlık Rusyası dönemi politikalarının yürürlükte tekrar farklı isimlerde sürülebilmesine olanak sağlamak üzere toplanmıştır. Latin alfabesi kabul edildikten sonra terimler konusunda Rusçanın tercih edilmesi kararlaştırılmıştır. En önemlisi de fonetik olarak Türk dillerine verilen alfabelerde farklılıklar bölgesel konuşma dillerinin yazında can bulmasını sağlamak için kararlar alınmıştır. Ortak bir Latin alfabesinden ziyade farklı Latin alfabeleri ortaya çıkmıştır.¹³³ Terimlerin Rusçalaşması ile modernleşmenin Ruslaşması yani halkın modernleştikçe Ruslaşması planlanmıştır. Tek bir alfabenin Türk halklarına farklı formatlara sokularak verilmesi, farklılaşan yazılarıyla birbirine yabancılaşan Türk halklarının ortaya çıkmasını sağlamış böylece bu halkların daha kolay sovyetleşmesi amaçlanmıştır.

Sovyetler Birliği idaresi kendi ideolojisi doğrultusunda, kurgulanmış/sahte tarihin bilinebilen tarihin yerini alması için tarih yazımını elinden geldiği kadar verimli kullanmaya çalışmıştır. 1920 sonrası ders kitaplarında dini ve milli değerleri kapsayan konular sansüre maruz kalmıştır. 1934 sonrası coğrafya ve tarih derslerine yoğunlaşmış, Azerbaycan tarihi yerine Rusya tarihi öğretilmeye başlanmıştır. Sovyet toplumunun ideal toplum olduğundan bahsedilmiş, içeriğine girebilen tüm derslerde komünizm ve Darwinizm görüşleri aktarılmıştır. Ayrıca harp derslerine ağırlık verilmesi de ihmal edilmemiştir. Bu çabalar neticesinde ortaya Sovyet edebiyatı denilen sınıfsal bir edebiyat türü dahi çıkmıştır. Artık halk edebiyatı ve milli edebiyat yerini köylü, işçi, burjuva edebiyatına bırakmıştır.¹³⁴

---

¹³² Ülkü, 2000, 324.

¹³³ Nesib Nesibli, “Sovyet Rejimi ve Türklük: Eski Mirası Yeniden Değerlendirme”, Yunus Koç, Mikail Cengiz (Ed.), *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, Ankara, 2018, s. 206.

¹³⁴ Okan Yeşilot, “Stalin Döneminde Azerbaycan’da Eğitim Politikaları”, Emine Gürsoy Naskali, Liaisan Şahin (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 278.

Sovyetleştirme kurumsal anlamda güçlü bir şekilde desteklenmiştir. Azerbaycan'da 1920'de 61 kütüphane ve 107 kulüp varken, bu sayı 1940'a gelindiğinde 1389 kütüphane ve 1633 kulüp sayısına ulaşılmıştır. 1920-1926 yılları arasında 858 kitap yayımlanırken, sadece 1940'da 1141 kitap yayımlanmıştır. 1926'da Azerbaycan devlet kütüphanesinde kitap sayısı 83.361 iken, 1945'de 678.115'e ulaşmıştır. 1928'de 23 gazetenin basıldığı Azerbaycan'da 1940'a varıldığında 185 gazete yayın yapmaktadır. Bu göstergeler Sovyetleştirme ve Ruslaştırma temalı içerik üreten unsurları temel alsa da Azerbaycan halkının gelişimine katkı sağladığını inkâr etmek de mümkün değildir. 1926'da Azerbaycan halkının %25'i okur yazar hale gelir, 1933'te ise bu oran %50'nin üzerine çıkmıştır. Okuma yazma seferberlikleri ilan edilerek kısa vadeli kurslarla halkın okuma yazma oranı artırılmaya çalışılmıştır. 1920'de 965 okul, 79400 öğrenci; 1940'da 4436 okul, 695 bin öğrenci sayısı belirtilmektedir. 1926'da 5 binden fazla öğrencisi olan 5 üniversite varken bu sayı 1941'de 16 üniversiteye ve 15 bin üzerinde öğrenciye ulaşmıştır.¹³⁵

Sovyetleşme sadece formel ağlarla değil informal örgütlenmelerle de işletilmiştir. Komsomol¹³⁶ ve Pioner¹³⁷ teşkilatları Sovyet ideolojisinin erken yaşlarda benimsetilebilmesi için kurulmuşlardır. Komsomol ve Pioner teşkilatları Azerbaycan gençliğinin Sovyet vatanseverliği ile yetişmesi ve komünist terbiye doğrultusunda davranış sergilemeleri için çalışmışlardır. Sovyetler Birliği'nde Pioner teşkilatından Komsomol teşkilatına oradan da Komünist Parti'ye yükselme gerçekleşirdi. 1926'da Azerbaycan'daki öğrencilerin %40'ı bu örgütlerin üyesi durumundaydı. Gençler, Sovyet fikriyatı çerçevesinde sosyal aktivite ve organizasyonlar yaparak Komünist Parti'nin mücadelesine ortak oluyorlardı.¹³⁸

---

¹³⁵ Yeşilot, 2007, 268-270.

¹³⁶ Komsomol (Комсомол), Bütün Birlik Leninist Genç Komünistler Birliği'nin (Vsesoyuznyy Leninskiy **K**ommunisticheskiy **S**oyuz **M**olodozhi), kısaltmasıdır. 1918 yılında kurulan örgüt komünist sovyet ideolojisinin gençlik arasında yayılması ve yerleşmesini amaçlamıştır. V. K. Krivoruchenko "KOM SOMOL", *Bol'shaya Rossiyskaya Entsiklopediya*. C. 14. Moskova, 2009, s. 715.

¹³⁷ Pioner (пионер) Öncü demektir. 19 Mayıs 1922 yılında komsomol toplantısında kurulmasına karar verilmiş Sovyetlerin çocuk örgütüdür. Lenin'in eşi Nadejda Krupskaya tarafından önerilmiş batıda görünen izci örgütünün Sovyet versiyonudur. 14-28 yaş arası komsomol örgütünün 9-14 yaş arası çocuklar için yapılandığı alt örgütüdür. Burcu Özdemir, "Azerbaycan Pioner Teşkilatı ve Sovyet Toplumunun İnşası Sürecinde Çocuklar", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. 7, S. 1, 2018, s. 92.

¹³⁸ Yeşilot, 2007, 270-272.

Sovyetler ideolojik etkileşim için her alanda faaliyet göstermiş halkı gönüllü veyahut zorunlu olarak bu çarkın içine çekmeye çalışmıştır. Çarlık Rusyası dönemi Azerbaycan aşık edebiyatı genel olarak Rus baskısına karşı bir tavır sergilerken, Sovyet Rusyası döneminde sistem, aşıkları da yandaş yapıp topluma sirayet etmeye gayret göstermiştir. Aşık Elesker gibi Sovyet övücülüğü yapmayan aşıklar bir kenara, birçok aşık Sovyet çarkının bir dişlisi olmuştur.¹³⁹ Aşık Pennah gibi Azerbaycan halk edebiyatı icracıları Sovyet güzellemelerine önemli katkı sağlamıştır.¹⁴⁰

Bu tesir ateizmle birleşerek bir başka sözlü edebiyat ürünü ata sözlerine de etki etmiştir. *Allah fakirden keser, zengine verir, Allah'a umut bağlayan mumsuz kalır, Allah kerimdir kuyusu da derindir, Allah'ın adı var kendisi yok, Allahsız yerde otur, büyüksüz yerde oturma, namaz kıla kıla yıktın evimi, şimdi de hacca gitmek istiyorsun*¹⁴¹ gibi dini ve manevi ruhu zedeleyici Sovyet insanı modeline uygun zihniyette atasözleri türetilmiş ya da sözlü tarihte bu tip uç sözler bulunup popülerleştirilmiştir. Bu değişimlerle sadece edebiyat ve kültür alanlarındaki ruhsal yıkımı fiziksel yıkımla da destekleme yoluna gidilecektir.

Kültürel ve tarihi eserler de bu durumdan nasibini alır. Tarihi mescitler, minareler, kültürel yapılar yıkım ve amaç dışı kullanımla zarar görmüştür. Tarihi el yazma eserler, kütüphaneler, şahsi arşivler anlaşılabilir şekilde ortadan kaybolmuştur. Hatta milli simge olarak görülen müzik aletlerine tepki gösterilmiş yasaklamalara gidilmiştir. Bu durum karşısında Azerbaycanlı şair Mikail Müşfik'in *Ohu tar seni kim unudar* dizeleri halk arasında çokça tekrar edilmiştir.¹⁴² Yasaklar ve yıkıma yeniden inşa da eklenerek topluma Sovyet kültürü benimsetilmek istenmiştir. Bakü şehir kurulu kararı ile 28 Nisan 1921'de Karl Marx büstü Azerbaycan'da ikamet eden Rus heykeltıraş Y. Keylihs tarafından Sovyetlerin Azerbaycan'a girişinin Birinci yılı şerefine merkezi bir meydana dikilmiştir. Heykeltıraş P. Sabsay'ın Azerbaycan'a yaptığı ilk eser F. Ahundov heykeli olmuştur. Ahundov'un İslam dünyasında modernleşme çabası

¹³⁹ Eyüp Akman, *Sovyetler Birliği Dönemi'nde Azerbaycan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları (1917-1953)*, Barış Platin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 198.

¹⁴⁰ "Lenin ölmeyibdi, bugünde sağdı, /Onun emelleri halga dayagdı, / Bizi partimiz aparacagdı, / Şanlı komünizme, ireli dostlar!" / "Ölmez bu ellerin gözü Leninim, / Arzusu, muradı, sözü leninim, / Ölmez azadlığın özü leninim/ Ölmez milyonların hüneri dostlar!" Akman, 2008, 209.

¹⁴¹ Akman, 2008, 248-249.

¹⁴² Sarıahmetoğlu, 2007, 143.

güden meşhur ateistlerden biri oluşu¹⁴³ Sovyetler Birliği Dönemi'nde değer görüp heykellerinin dikilmesine neden olmuştur. Azerbaycan'da tunçtan yapılma bu eser hala ayaktaadır.

Sabsay'ın Azerbaycan'a yaptığı en önemli görsel propaganda anıtı S. M. Kirov'un heykelidir. Komünist Parti tarafından 1934'te ölümle ödüllendirilecek olan Kirov, 1921-1925 yılları arasında Azerbaycan Komünist Parti Birinci Sekreterlik görevinde bulunmuştur. Kirov'un Dağüstü Parkı'na dikilen tunçtan heykeli şehrin her yerinde görülebilecek heybette yapılmıştır. Azerbaycan'ın yerli heykeltıraşlarından olan Celal Karyağdı tarafından 1954'te hükümet binasının karşısına inşa edilen on bir metrelik Lenin heykeli, Ekim Devrimi'nin 37. yıl dönümü şerefine dikilmiştir.¹⁴⁴ Sovyetler Birliği, toplumun görüş alanını şekillendirerek hem hâkim oldukları coğrafya üzerine kendi tarihlerini inşa etmek, hem de tâbi olan toplumun bilincine sovyetikliği yerleştirmek amacıyla uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Sovyetleştirme karşısında milli bilinç ne kadar kırılması gereken zincirde din de o zincirin bir halkasıydı. Bu nedenle Sovyetler din konusunda taviz verme taraftarı değildi. 1920'li yıllarda üç bin cami bulunan Azerbaycan'da 1930'larda bu sayı yirmidir. Kapatılan camiler, yasaklanan mezar ziyaretleri, izin verilmeyen dini törenler üzerine her şehirde kurulan *Allahsızlar Cemiyeti*¹⁴⁵ toplumun dinden soyutlanmasını amaçlamaktadır. 1930'da cemiyete üye sayısı üç bin iken 1935'de seksen beş bin kişiyi bulmuştur. Cemiyet üyelerine dinle mücadele eğitimleri verilerek toplumu dine karşı uyarmaları istenmiştir.

---

¹⁴³ Hamid Algar, "Mirza Fethali Ahundzade", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 186.

¹⁴⁴ Günel Seyidehmedli, "Sovyet Döneminde Azerbaycan Heykeltıraşlığı", Yunus Koç, Mikail Cengiz (Ed.), *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2018, s. 674-676.

¹⁴⁵ 1924 yılına gelindiğinde devletin inanç hanesine ateizm yazan Sovyetler Birliği, Allahsızlar (ateistler) cemiyetini kurdular. Cemiyet, Sovyet ülkesinde konuşulan bütün dillerde aylık yayın yapan *Din Aleyhtarı* dergisini, haftalıkta *Allahsız* 'ı (Bezbozhnik) yayımlamaya başladı. Bunlara ek olarak, *Savaşçı Ateizm* ve *Köy Allahsızını* yayımlamaya başladı. Bu basın unsurları ve allahsızlar cemiyetinin yaptığı çalışmalar genel bütün dinlere karşı yapılan mücadelelerdir. Akman, 2008, 269. Bezbozhnik (Безбожник) kelimesi, inançsız, imansız, tanrısız, dinsiz, ateist anlamlarına karşılık gelmektedir. Bezbozhnik kelimesi Müslüman ahalinin arasında ateist kelimesi ile karşılık bulmaktan çok, *Allahsız* kelimesi ile karşılık bulmuştur. Bu ifade şekli Müslüman halk arasında bir nebze de olsa inanç taşıyan insanlar için caydırıcı olarak görülmüş ve ateizme karşı Müslümanlar tarafından gösterilen direncin daha da kuvvetlenmesini sağlamıştır diyebiliriz.

Dini bayramlarla beraber Nevruz bayramı gibi örfi bayramlarda yasaklanmıştır¹⁴⁶. 1931’de hac, zekât, oruç yasaklanmış camiler kapatılıp sinema veya kulüplere dönüştürülmüştür. İçki ve domuz eti topluma özendirilmeye hatta dayatılmaya çalışılmıştır. Bakü’de başörtüsü çıkaran Türk kadını heykeli, kadının özgürleşmesini simgelemesi için İran Bankası önüne inşa edilmiştir. Ayrıca toplu başörtüsü çıkarma törenleri düzenlenmiştir.¹⁴⁷

Sovyetler Birliği hükümeti tarafından desteklenen ateizm ile ilgili, Azerbaycan İlimler Akademisi Felsefe ve Hukuk Enstitüsü’ne bağlı *ilmi ateizm* bölümü oluşturulmuş, Kirov şerefine de Azerbaycan Devlet Üniversitesi’nde ilmi ateizm tarihi ve kuramı bölümü kurulmuştur. Ayrıca bir ateizm müzesi hayata geçirilmiştir. İلمي ateizm adlı ders kitabı yayımlanmış ve yetişkin okullarında ders olarak okutulmuştur.¹⁴⁸ Başarılı ya da başarısız bu toplum mühendisliği Sovyetler Birliği dağılana kadar devam etmiştir. Dağılmanın dinamikleri kuvvetlendikçe sovyetik ulus imal etme çabaları ve neticeleri de ortadan kaybolmaya başlamıştır.

Sovyetler Birliği’nin son dönemlerine gelirken Stalin sonrası Kruşçev ile gevşeyen cumhuriyetler üzerindeki baskı, yönetimlerin yerelleşmesiyle devam eden sürecin de etkisiyle kendi cumhuriyetinde önemli nüfuz ve güç sahibi olan milli Sovyet liderleri ortaya çıkardı. Bu liderler arasında Azerbaycan halkı için Haydar Aliyev önem kazanmıştır.

Politbüro’da görev yapmış Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Birinci Sekreteri olan Aliyev, Nahcivan ve Azerbaycan’da görev yaptığı bütün kurumlarda Azerbaycan Türklerinin hakkını korumaya gayret göstermiş ve devlet kurumlarını zamanla millileştirmiştir. Sovyetler Birliği yönetimi ile Azerbaycan arasında denge politikasını ustalıkla uygulamıştır.¹⁴⁹ Aliyev’in bu politik zekasının göstergesi olan bir anekdotta: Lenin ve Nerimanov 1870 doğumludur. Sovyetler Birliği yönetimi 1970’de Lenin’in 100. doğum gününü kutlamak için

---

¹⁴⁶ Dini anma günü ve bayramlar yasaklanırken Azerbaycan’da bu uygulamayı ilk tadan Aşure Günü olmuştur. Azerbaycan, Türk-Müslüman toplumunun Şii inancına mensup olanlarının yoğunlukta olduğu bir bölgedir. Bu inanca göre oldukça önemli bir gün olan Aşure Günü’nün yasaklanan ilk dini uygulamalardan olması, Rusların dini ortadan kaldırılmak için ne kadar kararlı olduklarının göstergesidir.

¹⁴⁷ Yeşilot, 2007, 272-273.

¹⁴⁸ Ali Yaman, *Sovyet Dünyasında İslam, Sovyet Ateizmi ve Kültürel Süreklilik*, Elips Kitap, Ankara, 2012, s. 66.

¹⁴⁹ Ülkü, 2000, 37.

birlik cumhuriyetlerinde geniş bir program hazırlığı içerisinde. Aliyev de Nerimanov'un 100. doğum yıl dönümü kutlamaları için organizasyon işine girer. Moskova tarafından bu konuya endişe ile bakılmıştır. Netice de her ne kadar iade-i itibar yapılmışsa da Nerimanov Sovyet sistemi içerisinde milli yönleri yüzünden yok edilmiş bir komünisttir. Üstelik Stalin dönemini yeren Kruşçev değil Stalin'in itibarını korumaya çalışan Brejnev hükümeti yönetimdedir. Onlar için Nerimanov, Troçki'den farksızdır. Galiyev'in Azerbaycan'daki yüzüdür. Aliyev bu ortamda Azerbaycanlı heykeltıraş C. Karyağdı'ya 26 metrelik Nerimanov heykeline başlamasını söyler. Heykel Bakü'nün Hazar denizine hâkim tepesine üç caddenin birleşim yerine dikilecektir. Böylece heykel *Azerbaycan Ruslarıdır, bizimdir.* diyen Kirov'un heykeline tepeden bakan ayaklarının altında alan bir havaya bürünecektir. Rusya'nın baskılarına rağmen bir an evvel heykeli diktiren Aliyev; Lenin ve Nerimanov arkadaşları, ezilen halklar için proletarya için iş birliği yapmışlardı. Ne güzel bir tesadüf ki doğum yılları aynı. Bu aynılığı Sovyet toplumlarının kardeşliği ile simgeleştirmek gerekir diyerek Bakü'ye diktirdiği Nerimanov heykeliyle de kalmamıştır. Lenin'in doğduğu yer olan Ulyanovsk'a (Simbirsk) Nerimanov'un büstünü diktirmiştir. Büstün açılışında konuşan Aliyev; *Lenin'in doğduğu yere dava arkadaşı yoldaşı olan Nerimanov'un büstünü dikmek Azerbaycan halkının Lenin'e borcudur* demiştir. Ancak asıl demek istediğinin bu olmadığı ve yapmış olduğu bu hamlenin ne anlama geldiği de gayet açıktır.¹⁵⁰ Aliyev bağımsızlık döneminde Ebulfez Elçibey ve Azerbaycan Halk Cephesi'nin Pantürkçü duruşuna karşı Sovyetler Birliği'nden yeni çıkmış bir halk için daha Azerbaycan temalı bir düşünce yapısına sahipti. Nitekim bağımsızlık öncesi sürdürdüğü uzlaşmacı politikayı bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın milli ulus inşası sürecinde yönetimde bulunarak göstermiştir.

1.2. AZERBAYCAN'DA DEKOLONİZASYON FAALİYETLERİ

Tarihsel olay ve durumlar üzerinde Sovyetler birliği farklı algı operasyonları gerçekleştirmiş olsa da Türk halkları buldukları coğrafya ve sahip oldukları kültür benliklerini yitirmemişlerdir. Rus hegemonyasına maruz kalan Türk halkları Çarlık rejiminin çökmesiyle birlikte vatanseverlik ve proto-milliyetçiliklerle bağımsızlıklarının peşine düştükleri gibi Sovyetler Birliği'nin

---

¹⁵⁰ Ülkü, 2000, 103-105.

dağılmasıyla da aynı öğeleri kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Bu durum halkların hazır bulunuşluk durumlarını ifade etmektedir.¹⁵¹ Öte yandan her ne kadar benliklerini içten içe korumuş olsalar da bağımsız birer devlet olarak ortaya çıkmaları Sovyet tarih yazımı tesiriyle imal edilmiş teritoryal devletler şeklinde olmuştur.

Azerbaycan bağımsızlığını kazanan diğer Türk halklı devletler arasında konum ve gelişim süreci açısından oldukça farklı bir durumdadır. Kafkasya bölgesinde bulunması, Hıristiyan bir coğrafyanın tek Müslüman üyesi olması, Ermenistan ile yaşanan sürtüşmeler Azerbaycan'ı bağımsızlığa götüren önemli dinamiklerdir. Öte yandan diğer Türk halklı cumhuriyetlere nazaran demokratik bir ülke tecrübesi yaşamış olması Azerbaycan'ın millileşme ve ulus inşası sürecini farklı kılmıştır.¹⁵² Osmanlı, Rus, İran üçgeni içerisinde Azerbaycan, kimlik düzleminde *ümmeçilik*ten milliliğe uzanan bir süreç izlemiştir. Bu milli fikir geniş kapsamlı Pantürkist algıdan dar bir çerçevede etnik teritoryal algıya geçiş yapmıştır.¹⁵³

Perestrojka (yeniden yapılanma) ve Glasnost'un (açıklık) ortaya çıktığı dönemde Azerbaycan'da birtakım sıkıntılar yaşanmaktaydı. Yeraltı kaynakları bakımından Sovyetler Birliği'nin göz bebeği sayılan coğrafyanın sahibi Azerbaycan Türkleri *milyoncunun dilenci evladı* olarak sefalet ve yoksulluk içerisinde çırpınıyordu.¹⁵⁴ Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Glasnost'un ilk belirtilerinden biri Kiril alfabesinin üstlendiği asimile edici karakterin eleştirisi şeklinde belirti vermeye başlamıştır. Bir kısım aydın Kiril ve Latin alfabeleri öncesi kullandıkları Arap alfabesinin canlandırılması taraftarı olmuş ve bu konuyla ilgili çok sayıda makale ortaya koymuştur. Azerbaycan Türkü ünlü şair Bahtiyar Vahapzade *iki gorhu*¹⁵⁵ isimli manzumesinde Stalin

---

¹⁵¹ Fuat Hacısalihoğlu, *Azerbaycan'da Tarihçilik*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 227-228.

¹⁵² Şule Kut, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları", Büşra Ersanlı Behar (Ed.), *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 246.

¹⁵³ Özdoğan 1994, 95.

¹⁵⁴ Ramiz Asker, "Azerbaycan Basını", Aydın Yalçın, İsmet Giritli (Ed.), *Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları*, Yeni Forum Dergisi Yayınları, 1992, s. 122.

¹⁵⁵ *Kıfayet değilmiş bu da cellada, /Deyişdi min illik elifbamızı. /Yene soyumadı celladın kini, /O ele düşündü ele bildi ki, /Latına geçmekle biz yenileştik. / O buna dözmedi... On il keçmemiş, /Celladın emrile krile keçtik. / Belege garaldı "menliyin" şamı, / Bulandı dilimin büllur çeşmesi. / Bir deyen olmadı elifbadı mı/ Gocaman milletin yenileşmesi? /Eğer beledirse, edalet hanı! /Niye*

dönemiyle başlayan alfabe değişimlerinin Azerbaycan Türklerini tarihi ve edebi geçmişlerinden kopardığı gibi soydaş İran Türklerinden ayrı düşürdüğünü savunmuştur.¹⁵⁶

Glasnost'un Azerbaycan basınında tezahürü 1988'de Azerbaycan Vatan Cemiyeti'nin yayını *Odlar Yurdu* gazetesinde seri makalelerle gelişti. Odlar Yurdu Çarlık döneminde generallik yapmış Azerbaycanlılar hakkında yazılarla Sovyetler Birliği yönetiminin nabzını yokladı.¹⁵⁷ Askeri hizmet konusu da Sovyetlerin son döneminde Azerbaycan'da dile getirilen sorunlar arasındaydı. Çarlık Rusyası döneminde Azerbaycanlılar askere alınmıyordu. Hükümet kendisine silah doğrultmalarından çekindiği için silah verip onlara itimat etmiyordu.¹⁵⁸ Bu durumun yansımaları Sovyetler Birliği Dönemi'ndeki etkilerle birlikte dile getirilmeye başlandı.

1989'da *Azerbaycan* ve 1990'da *Aydınlık* gazetelerinin yayın hayatına başlamasıyla birlikte Azerbaycan için ulusal milli bir basın doğmuştur diyebiliriz. Azerbaycan Halk Cephesi'nin gazetesi olan *Azadlık*'da 1989'de yayın hayatına başlamış ve bu gazetelerde Azerbaycan'ın Rusya'nın sömürgesi olduğuna dair yazılar kaleme alınarak toplumsal tavır biçimlendirilmeye başlanmıştır.¹⁵⁹

Bu milli gelişmelere en büyük katkılardan birini yapan ise birlik üyesi Ermenistan ile Azerbaycan arasında krize dönüşen Karabağ sorunu olmuştur.¹⁶⁰ 1980 sonrası süreçte daha hızlı ve örgütlü bir milli dönüşüm sürecine giren Azerbaycan'da 1988'de tekrar alevlenen Karabağ sorunu ulusal kimliğin politik düzleme çıkmasına ve bu politik sistemin demokratikleşme sürecine girmesine katkı sağlamıştır.¹⁶¹ Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki bu sorun milli bir hal

---

Değişmedin öz elifbam? ¹⁵⁵ Ziyafet Eyvazova, Latin Alfabetesinden Kiril Alfabetesine, Kiril Alfabetesinden Latin Alfabetesine Geçiş Süreçlerinde Azerbaycan Basını, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2008, s. 199.

¹⁵⁶ Eyvazova, 2008, 200.

¹⁵⁷ Asker, 1992, 123.

¹⁵⁸ Eliyarlı, 1992, 138.

¹⁵⁹ Asker, 1992, 124.

¹⁶⁰ Hacı Hacıyev, "Azerbaycan'da Politik Durum", Aydın Yalçın, İsmet Giritli (Ed.), *Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları*, Yeni Forum Dergisi Yayınları, 1992, 129.

¹⁶¹ Ersanlı, 1994, 146.

almış ve Komünist yönetim altında varlığını sürdüren iki Sovyet cumhuriyeti silahlı çatışmaya giden bir süreci başlatmışlardır.¹⁶²

1.2.1. Uluslaşmanın Düşünsel Süreci

Sovyet yönetimindeki Türk halkları kültür ve yaşam tarzı olarak Bozkırlı kavimlerden olmasından dolayı Türklerde vatan kavramı yerleşik düzen halklarından daha farklı gelişmiştir. Genel yaşam ve tarihte bilinen ilk yurtları üzerinden bir vatan çıkarımı gerçekleşse de günümüzde Türk ırmağının çağlamadığı, debisinin düştüğü, akarsudan durgun suya dönüşüp göl olduğu yer vatan kabul edilmiştir. Türk halklarında yerleşmiş bu bilinç, kendisini Komünizmin savunucusu olarak gören Sovyetler Birliği tarafından toprak ve dil temelli *milliyetler politikası* ile şekillenerek farklı bir hal almıştır.¹⁶³ Sovyet mantalitesi milli ruhun oluşumunu milli bir toprağın yaratılmasına bağlamıştır. Bu mantalite 1936'da uygulandığı gibi *Türk* tabiri yerine milletin *Azerbaycanlı, Özbek, Tatar*¹⁶⁴ gibi yeni belirteçlerle ifade edilmesinden yana olmuş, belirlenmiş sınırlarının içerisinde kabul gören milli kimliklerin gelişimini desteklemiştir. Aslında kutuplaştıran Sovyet politikaları teorikte öldürdüğünü iddia ettiği milliyetçilikleri yeniden imal ettiği uluslar aracılığıyla biçimsel olarak yaşatarak yapay da olsa milliyetçiliğin komünist versiyonunu üretmiştir.¹⁶⁵

Azerbaycan coğrafyasını kendisine kimlik edinen Oğuz Türklerinin Ermenistan ile verdiği mücadelenin yanı sıra Rus yönetiminin de Ermenistan yanlısı tutumu milli mücadelenin daha da harlanmasına neden olmuştur. 1988'de Ermeniler, Moskova'nın sessizliğiyle Şuşa yakınında bulunan Tophane Ormanı'nı buldozerlerle yok etme girişimini gerçekleştirmiş, bu duruma tepki olarak Azerbaycan halkı sokaklara dökülerek protesto ve mitingler gerçekleştirmiştir.

---

¹⁶² Özdoğan, 1994, 100.

¹⁶³ Mehmet Aça, "Ortak Türk Kimliğinin Yeniden İnşası / Tanımı ve Türkiye-Azerbaycan-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Bağlamında Türklük Bilim Araştırmalarının Rolü", *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 1, Bahar 2004, s. 39.

¹⁶⁴ Nesibli, 2018, 207.

¹⁶⁵ Azerbaycanlı bir Sovyet vatandaşı ile yapılan röportajda: "Devlet olan yerde vatan kavramı olur. Azerbaycan'da bağımsız devlet olmadığından ve geçmişte 200 seneden fazla Rus işgalinde kaldığımızdan, bizde vatan kavramı değişmiştir. Bize vatan olarak tüm Sovyetler birliği aşılandı. Toprakların elden gitmesinin en büyük sebebi vatan sevgisinin olmamasıdır. Bizim insanlar kendi evini, dairesini kendine vatan bilir, ama yaşadığı çevreyi, toprağı vatan bilmez..." sözlerinden yola çıkılarak vatandaş ve vatan kavramlarının devlet olan Sovyet kavramıyla bütünleştiği görülmektedir. Ceylan Tokluoğlu, "Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Milli Kimlik Tanımlamaları", *Bilig*, S. 23, Güz 2002, s. 47.

Nemet Hareketi ya da *Kasım Olayları* olarak anılan bu ayaklanmalar Moskova yönetiminin beklemediği bir gelişmeydi.

1989'da yıkılan Berlin duvarının etkisiyle Elçibey önderliğindeki Azerbaycan halkı İran sınırına giderek buradaki dikenli telleri sökmüş ve İran hâkimiyetinde kalan Güney Azerbaycan Türkleriyle kucaklaşmıştır. Neticesin de ise Gorbaçov 1989'da Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde sıkı yönetim ilan etmiştir. Bu dönemde Azerbaycan'ın bağımsızlık yolunda en önemli oluşum olarak karşımıza Azerbaycan Halk Cephesi çıkmaktadır.¹⁶⁶

Sovyetler Birliği tarafından kalifiyeli eleman ve yönetici dışında Azerbaycan coğrafyasında kolonileştirme fazla gerçekleşmediği için 1989 nüfus sayımlarına göre 7 milyon civarında nüfusu olan Azerbaycan'ın %82'sini Azerbaycan Türkleri oluşturmakta Ermeni ve Rus gruplar ise %5'lik bir kısmı oluşturmaktaydı.¹⁶⁷ Bu az sayıdaki Ermeni ve Rus nüfus Azerbaycan'ın milli mücadelesinin Sovyet Rusya ve Ermenistan'ın müdahalesine maruz kalmasına yol açmıştır.

Ulus-devlet yapılanmasında olması gereken özelliklerin çoğuna sahip olan Azerbaycan ve Rus şovenizminin içerisinde gizlendiği Sovyet kültür politikalarına direnebildiği kadar kendi kültürlerini yaşayabilen Azerbaycan halkı, bu direniş sayesinde uluslaşma dinamiklerini güçlü tutmuşlardır. Böylelikle ulus bilinci siyasi olarak yaşatılamasa da farklı şekillerde varlığını sürdürmüştür. Aslında uluslaşma sürecini tam olarak oturtamamış birlik halklarının ironik bir şekilde Sovyetler birliği tarafından kültürel ve siyasal olarak yalıtılmış milli kimlik inşası desteklenmiştir.¹⁶⁸ Azerbaycan, bağımsızlığını ilan eden Türk cumhuriyetleri arasında en çok direniş göstermiş olanıdır.¹⁶⁹ Bu süreçte Azerbaycan'da verilmiş değil alınmış bir bağımsızlık elde edildiği ifade edilebilir. Bağımsızlık kazanımında en büyük pay Azerbaycan Halk Cephesi ve onun lideri Ebulfez Elçibey'in dir. Elçibey; 1918-1920 yılları arasında var olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin milli davasını benimsediklerini dile getirmiştir. Bu süreçte patlak veren Dağlık-Karabağ olayları ise milliyetçi duyguları daha da körüklemiştir.

---

¹⁶⁶ Ülkü, 2000, 46-47.

¹⁶⁷ Özdoğan, 1994, 100.

¹⁶⁸ Hacısalihoğlu, 2012, 228.

¹⁶⁹ Kut, 1994, 248.

Azerbaycan halkı milli mücadele ve bağımsızlık için grevlere eylemlere başvurmuştur. Almanya’da yayın yapan *Der Spiegel* gazetesinin Azerbaycan halkını *yılın halkı* seçmesi de bu gelişmelerin neticesinde gerçekleşmiştir.

Bu gelişmelere karşın Sovyet yönetimi 19 Ocak 1990 gecesi Azerbaycan’a baskın verip katliam gerçekleştirdi. Bütün bu olaylar milli bilinci daha da tetikleyince bağımsızlık uğruna dökülen kanlar boşa gitmemiş oldu.¹⁷⁰ Elçibey’in benimsediği Resulzade milliyetçiliğidir. Bu milliyetçilik Resulzade’nin izahatıyla: “*Türklük ile Türkçülük arasında büyük fark vardır. O fark nedir...millete milli ruh, milli idrak, itirafı Milliye, şahsiyeti Milliye lazımdır.*”¹⁷¹

Elçibey, Türklük ve Azerbaycanlılık gibi siyasi ve kültürel kazanımları birleştiren bir ulus inşasını şiar edinmiştir. Bu hedef doğrultusunda da yönü Türk Asya’dan çok Türkiye Cumhuriyeti’ne dönüktür. Elçibey Türkçülüğü daha ziyade Türkiye ile geliştirilmiş ilişkiler temelinde kurulmuş Azerbaycan-Türkiye bağına dayanmaktadır.¹⁷²

Azerbaycan bağımsızlığını kazandığında yeniden kurulan Müsavat Partisi Türk kültürünü temel alan Azerbaycan siyasetinin merkezindeki parti konumundadır. Parti, ulus-devlet inşa programının milli çizgide ve ivedi bir şekilde gerçekleşmesinden yanadır. Dönemin Müsavatçıları, Resulzade döneminde olduğu gibi resmi dilin Türk dili olması gerekliliği üstünde durmuşlar ve Latin alfabesinin yeniden yürürlüğe girmesini savunmuşlardır. Bu hedefler ise Müsavat Partisi’nin de içerisinde yer aldığı Azerbaycan Halk Cephesi iktidarı tarafından hayata geçirilmiştir.¹⁷³

18 Ekim 1991’de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti’ni ilk tanıyan ülke Türkiye’dir. Azerbaycan’a ilk sefaretini açan ülke de olan Türkiye, ayrıca Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı’na (AGİK) Azerbaycan’ın dâhil olmasını sağlamıştır.¹⁷⁴ Tarihsel bir birlikteliğin ve kültürel bağların artarak geliştiği bu dönem ayrıca Azerbaycan’ın yüzünü batıya yani Avrupa’ya çevirdiğini de göstermektedir.

¹⁷⁰ Süleymanlı, 2006, 274-277.

¹⁷¹ Şimşir, 2003, 49-50.

¹⁷² Özdoğan, 1994, 102.

¹⁷³ Nihal İncioğlu, “Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma”, Büşra Ersanlı Behar (Ed.), *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 111.

¹⁷⁴ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 73.

SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan ülkelerde yönetim Komünist Parti Birinci Sekreterleri tarafından devam ettirilmiştir. Nitekim bağımsızlığını elde ettikleri dönemde ülkeleri yöneten Komünist Parti liderleri yerel liderler olduğu için milli devlet kurma noktasında ağır kalmışlardır. Ancak Azerbaycan'da Elçibey ve Azerbaycan Halk Cephesi'nin varlık mücadelesi Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan Ayaz Muttalibov'un yönetimi kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Sovyetler Birliği döneminden kalma Azerbaycan Komünist Parti Sekreteri Ayaz Muttalibov yönetimi Azerbaycan Halk Cephesi'ne kaptırınca (ilk cumhurbaşkanlığı seçiminde Elçibey oyların %59.4'ünü almıştır.¹⁷⁵) bir darbe girişiminde bulunmuş buna karşın başarısızlığa uğraması sonucu Rusya'ya kaçmıştır. 16 Haziran 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey olmuştur.¹⁷⁶

Elçibey yönetimi ile Azerbaycan, Türklük şuurunun en üst düzeye çıktığı dönemi yaşamıştır. Yeni cumhuriyeti 1918-1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devamı olarak görmelerinin en güzel delili, Azerbaycan parasına Resulzade'nin resminin basılmasıydı. Bunun yanında Elçibey Azerbaycan Halk Cumhuriyeti gibi devletin dilini ve milletin adını Türk olarak değiştirmiştir. Elçibey, Azerbaycan tarihinin Türk tarihinin bir parçası olarak öğrenilmesini istiyordu. Tek alfabe, bütün Türk devletlerinde yayın yapan bir kanal, genel bir edebi dil gibi milli ruhu okşayan açılımlar atılımlar içerisine girmek istiyordu.¹⁷⁷ Millileştirilmiş okullarda Rusya tarihi dersi yerine Umumi Türk Tarihi dersi konulmuş, Türkçenin bütün okullarda zorunlu ders olarak okutulması kararlaştırılmıştır.¹⁷⁸

Bu gelişmeler Sovyet komünizminin 70 yıllık esaretinden çıkmış bir cumhuriyet için oldukça keskin hamlelerdi. Nitekim 1993 yılına bakıldığında tek iktidar değiştiren ülke Azerbaycan Cumhuriyeti idi.¹⁷⁹ Fakat gelişmeler istenilen yönde ilerlemedi. Azerbaycan, anayasasını yapamamış olan tek Türk Cumhuriyeti idi. Seçimlerin gerçekleştirilememesi gibi *meşruluk* sorunları da ülkede nizamın

---

¹⁷⁵ Tunca Özgişi, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın Parlamento Yapılarının Karşılaştırmalı Analizi", *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, Güz 2012, s. 86.

¹⁷⁶ Oliver Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi* (Çev.: Mehmet Moralı), Metis Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 191.

¹⁷⁷ Hacısalihoğlu, 2012, 246-247.

¹⁷⁸ Turan, 2009, 30.

¹⁷⁹ İncioğlu, 1994, 109.

henüz kurulamadığını göstermekteydi. 1993 yılı gözlemlenen bu meşruluk sorunu ve ertelenen seçimler krize neden oldu.

1993’de Suret Hüseyinov kumandasında Gence’de başlayan *isyan* Elçibey ve Halk Cephesi’nin iktidarını sonlandıran olay olmuştur. Bu darbe güç dengelerinin yön değiştirmesine neden olsa da Sovyetler Birliği döneminde de Azerbaycan’ın en güçlü isimlerinden olan Haydar Aliyev 15 Haziran 1993’de Milli Meclis Başkanı seçilmiş bir süre sonra da Elçibey’in yetkilerini devralmıştır.¹⁸⁰ Aliyev dönemi Türkiye’den uzaklaşma, Rusya ile yakınlaşma ve Türk kimliğini Azerbaycanlı kimliğine dönüştürme dönemine evrilmiştir.¹⁸¹ Ruslar, Sovyetleri yönetmeyi becerememiş ve dağılmasına göz yummak zorunda kalmış olsalar bile hala Sovyet bakiyesi coğrafyada güç ve nüfuz sahibidirler.

Azerbaycan’ın bağımsızlık ilkeleri Gökaltp tarafından da benimsenmiş olan Hüseyinzade Ali’nin *Türklük, Çağdaşlık ve İslamcılık* ilkeleri olmuştur. 20. yüzyılın başında kabul gören bu ilkeler Elçibey tarafından da şiar edinilmiştir.¹⁸² Bağımsız Azerbaycan’ın ulus-inşa dinamikleri arasında bayrağına anlam katan bu ilkeler yer bulmakta, tarihsel algı ve kimlik kazanımı Rus etkisinde geçen döneme rağmen toplumda karşılık görmektedir. Ancak Aliyev dönemi bu ilkelerin ön plana çıkarılmasının devletın bekasına zarar vereceği düşüncesinden sürecin daha sağlıklı gelişimi için Türklük algısı üstü örtülü bir şekil de sürdürülmüştür. Aliyev, Türkiye ile sürdürdüğü ikili ilişkilerde *Bir millet İki Devlet*¹⁸³ sloganını kullansa da genel olarak Aliyev dönemini *Azerbaycanlılık* politikasının sürdürüldüğü dönem olarak niteleyebiliriz.

Haydar Aliyev’in 1993’de Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonraki süreçte Rusya ile ilişkiler rayına girmeye başlamıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletler Bağımsız Devletler Topluluğu’nu (BDT) kurdular. Aliyev dönemiyle birlikte BDT’ye üye olan Azerbaycan, Ermenistan’a karşı verdiği başarısız mücadeleyi bir an da tersine döndürmeye başlamıştır. Rusya ile yumuşattığı ilişkiler neticesinde kaybettiği bazı toprakları

---

¹⁸⁰ İncioğlu, 1994, 117.

¹⁸¹ Hacısalihoğlu, 2012, 248.

¹⁸² Ersanlı, 1994, 153.

¹⁸³ Hasan Ali Karasar, Burak Bilgehan Özpek, “Bağımsızlık sonrası dönemde Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları”, Orhan Kavuncu, Alaaddin Korkmaz (Ed.), *Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, TOBB Yayınları, Ankara, 2007, s. 174.

geri alabilecek konuma gelen Azerbaycan için bu durum bile Rusya'nın etkisini göstermektedir. Rusya ile yakınlaşma Azerbaycan'a Ermenistan karşısında nisbi bir üstünlük sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Rusya Federasyonu Azerbaycan'ı tekrar kendi safına yaklaştırmak için Ermenistan'a desteğini hedefleri doğrultusunda başarı sağlayana kadar sürdürmüş ve neticesinde Azerbaycan'da yönetim ve yönelim değişikliğini gerçekleştirmiştir.¹⁸⁴

Aslında bu yaşanan süreç tarihi hafıza yoklandığında gayet tanıdıkır. Şahısların farklılık göstermesi süreçlerin tekrarlanabilir olmasına engel değildir. Rezulzade ve Elçibey'in Türk milliyetçiliğinden şüphe edilemeyeceği gibi Nerimanov ve Aliyev'in de Türklük şuru ve Azerbaycan sevgisinden şüphe edilmemelidir. Burada ortaya çıkan fark dönemsel koşullardan kaynaklanan yöntem farklılıklarıdır.

Daha önce bahsettiğimiz Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde kurulan Bakü Devlet Üniversitesi Sovyet döneminde asıl amacına uygun hareket kabiliyeti edinememiş olsa da Ebulfez Elçibey ve Haydar Aliyev gibi iki önemli ismin yetiştiği yerdir. Kuruluş amacı tarihin içerisinde varlığını ve dilini korumak olan üniversite zor dönemlerde yetiştirdiği şahısların uygulamalarıyla yeniden amacına hizmet eder hale gelmiştir. Aslında Stalin sonrası Kruşçev dönemindeki rahatlatma itibar iadelerinin gerçekleştiği dönemde Azerbaycan Komünist Parti Birinci Sekreteri İmam Mustafayev Azerbaycan Türkçesinin 1954-1959 yılları arasında resmi dil halini almasını sağlamıştır. Kruşçev'in tarih tahrifatı yaparak Azerbaycan'ı iflasa götürdüğü şeklinde itham ettiği Mustafayev¹⁸⁵, Rusça okutulan okullarda anadilin seçmeli olmasına karşı gelince milli dili boyunduruklarından kurtarma çabasını görevinden azledilerek ödemiştir.¹⁸⁶

Azerbaycan'da ulus-devlet inşa sürecinde ana dil yani Türkçe Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve bağımsızlık döneminde ana unsur olmuştur. Türkçe, Çarlık ve Sovyet Rusyası asimilasyon politikalarının etrafında döndüğü bir araçtır. Dilin sembolik karşılığı alfabe konusu da bağımsızlık döneminde tartışmaların sürdüğü

---

¹⁸⁴ Kut, 1994, 247.

¹⁸⁵ Hacısalihoğlu, 2012, 178.

¹⁸⁶ Süha Bölükbaşı, "Azerbaycan'da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu'nun Etkileri", Erik Jan Zürcher, Willem Van Schendel (Der.), *Orta Asya İslam Dünyasında Kimlik Politikaları 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*, (Çev.: Selda Somuncuoğlu), İletişim Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 68-69.

bir konu olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılma döneminde Latin alfabesinin dönüşümü noktasındaki istekler alfabenin değişmesi taleplerini de gündeme getirmiştir. Azerbaycanlı tarihçi Ziya Bünyadov, 1989'da Azerbaycan Türkçesi için Latin harflerinin gerekliliğinden bahseder.¹⁸⁷ 1990'da Azerbaycan aydınları laftan icraata geçerek alfabe konusu üzerine eğilirler. Bakü Devlet Üniversitesi akademisyenlerinden Feridun Ağasıoğlu Azerbaycan gazetesinde bir yazı yayımlar. Ağasıoğlu bu yazısında Latin alfabesine geçmenin yalnız Azerbaycan için değil bütün Sovyet Türkleri için gerekli olduğunu dile getirir. Latin alfabesi projesi Azerbaycanlı aydınlar tarafından karşılık bulur ancak görüşler ikiye ayrılmaktadır. Bir kesim fonetik yönünden uyarlamaların gerekliliğine, bir kesim de Türkiye'de kullanılan Latin alfabesinin olduğu gibi kabulüne, böylece kültürel mecra da iş birliğinin gelişiminin daha kolay sağlanacağını dikkat çekmiştir. Öte yandan Latin harfleri taraftarı olanlara karşı bir de Arap ve Kiril alfabesi taraftarları vardır. Latin alfabesi taraftarları, alfabenin değiştirilmesinin bağımsızlığın en önemli kararı olacağını, eski dönemde kullanılan Latin alfabesinin baskıya maruz kalmış olduğunu ve ihyası gerektiğini, çağdaş kültüre ulaşmakta araç olduğunu, Türkiye Türkleri ile bağları güçlendireceğini dile getirmektedir. Kiril alfabesinin devamlılığını savunanlar, alfabe değişimi ile 50 yıllık eserlerin unutulacağını, Rusya ile ilişkilerin kötüleşmemesi ve bir devlet oldukları için bağların koparılmaması gerektiğini ekonomik olarak Rusya'ya bağılılıkları olduğundan bu alfabenin değişmesinin ekonomiyi olumsuz etkileyeceğini ileri sürüyorlardı. Arap alfabesi taraftarları ise, Latin alfabesinin yüz yıllarca kullanılmış olan Arap alfabeli Türkçe eserlerden halkı koparacağını, İran'da Arap alfabesinden türetilen Fars alfabesini kullanan Güney Azerbaycan Türkleri ile bağlarını zayıflatacağını belirtiyorlardı.¹⁸⁸

Bağımsızlık hareketleri milliyetçi kesim tarafından gerçekleştirildiğinden dolayı 1991'de bağımsızlık ilan edilince Latin alfabesini de ilk kabul eden Türk cumhuriyeti Azerbaycan olmuştur.¹⁸⁹ 25 Aralık 1991'de Latin alfabesine geçilmesi kararlaştırılmıştır. 1993-1994 yıllarında Özbekistan ve Türkmenistan'da

---

¹⁸⁷ Eyvazova, 2008, 200.

¹⁸⁸ Hüsametin Mehmedov, "Azerbaycan'da Alfabe Tartışmalarında İdeolojik Eğilimler", Aydın Yalçın, İsmet Giritli (Ed.), *Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları*, Yeni Forum Dergisi Yayınları, 1992, s. 167-169.

¹⁸⁹ Ersanlı, 1994, 192.

Latin alfabesine geçmiştir.¹⁹⁰ 12 Nisan 1993'te Türkmenistan 2000'e kadar kademeli olarak geçme kararı almıştır. Özbekistan 1993'te, ona bağlı olan Karakalpakistan 1994'de Latin alfabesine geçme kararı almıştır.¹⁹¹

Dmitriy Mihayloviç Nasilov tarafından Bağımsız Devletler Topluluğu İçin Azerbaycan Dilinin Ders Kitabı (Uçebnik Azerbaycanskoga Yazıka Dlya Strang SNG) Rusça bilenlere 1991'de Latin alfabesiyle yazılmaya başlanan Azerbaycan Türkçesini Kiril alfabesiyle öğretmek amacıyla hazırlanmıştır. Esere göre Azerbaycan Türkçesi 9 ünlü, 23 ünsüz olmak üzere 32 harften oluşmaktadır.¹⁹² Demokratik bir geçmişe sahip oluşunun tarihsel bilincinde kurulmuş Azerbaycan Cumhuriyeti 2005'e kadar alfabenin aşamalı bir şekilde yerleşmesi için öğrencilere ders kitaplarını ücretsiz olarak temin etmiştir.¹⁹³

1.2.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Tarih Yazımı

Bağımsızlık, Azerbaycan'a tarihini yeniden yorumlayabilme ve Rus etkisinden kurtarma şansını vermiştir. Sovyetler Birliği dönemi tarihçiliğinde Türk kimliğinin ulus inşasına yansıtılması yerine teritoryalizmin ulus inşasına yansıtılması durumu hâkim olmuştur. Bağımsızlık bu iki durumun tarihe mal edilerek yeniden yorumlanmasıyla toplumun görünür görünmez eylemlerinde hayat bulmayı hedeflemiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin uyguladığı teritoryal tarih yazımı öyle kolay kolay yok olmayacaktır.

1991'de hazırlanan *Azerbaycan Tarihi* posterinde Azerbaycan bölgesinin tarihi dört siyasi teşekkülle karşılık bulmuştur. Safevi Devleti, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti şeklinde bölgenin siyasi süreci ele alınmıştır. Coğrafyanın tarihi zaten Sovyetler Birliği Dönemi ile az çok alt yapı sağlamasına rağmen milli tarih konusu yeniden yazılması gereken bir alandır. Kültürel ve yenilikçi bir mirasın

---

¹⁹⁰ Süleymanlı, 2006, 292-293.

¹⁹¹ İsa Özkan, "Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim ve Sosyal Değişme" Orhan Kavuncu, Alaaddin Korkmaz (Ed.), *Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, TOBB Yayınları, Ankara, 2007, s. 269.

¹⁹² Aziz Merhan, "Rus Dilinde Hazırlanmış Azerbaycan Türkçesi ve Özbekçe Ders Kitapları", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 35, 2013, s. 99.

¹⁹³ Jamil Mammadov, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Eğitim Sistemindeki Değişim ve Gelişmeler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 47.

sahibi olan Azerbaycan, bağımsızlıkla birlikte milli tarihin kullanımını ve ulus-devletin inşası için gerekliliğinin üzerine eğilmiştir.

Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'da ulusun, ulus olma bilincine erişmek için tarihinin irdelenmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Temeli sağlam bir ulus-devlet inşa edebilmek için milli şuurun tarih bilgisiyle kuvvetlendirilmesi gerekmektedir.¹⁹⁴ Bu aşamada Azerbaycan bölgesinde yaşayanların tarihi ile üç konsept üzerinde durulmuştur.

İlk konseptte Azerbaycan'ın eski devirlerden beri Türk yurdu olduğu tezi savunulmuştur. Ata yurt olarak kabul ettikleri Azerbaycan'dan tarihin belirli dönemlerinde farklı coğrafyalara göç eden Türklerin daha sonraları tekrardan Azerbaycan'a dönerek burada bulunan Türklerle birleşmesi sonucu Azerbaycan halkının oluşumunu tamamladığı ifade edilmektedir.¹⁹⁵

İkinci konseptte Azerbaycanlı ismiyle ifade edilen halkın, yerli halk olduğu kabul görerek bu yerli halkın 11. yüzyıl sonrası Türkleşmesinden bahsedilmektedir. Bu tezi savunun ilim insanları arasında Rus, İranlı, Ermeni ve Gürcüler de bulunmaktadır. Azerbaycan'da Türklerin aborjin olmadığını sonradan bu coğrafyaya dahil olduklarını savunan bu tez, Türk olmayan ilim insanlarının Azerbaycan coğrafyasında hak iddiasını destekleyici ve güçlendirici bir durumdadır.

Üçüncü konseptte ise Türklerin Azerbaycan'a Türk Asya'dan Altay dağları üzerinden geldiklerinden bahsedilmektedir. Lakin bu gelişin ikinci konseptte ifade edildiği gibi 11. yüzyılda değil daha erken dönemlerde gerçekleştiği savunulmaktadır. Bu tezin savunucuları Türklerin Azerbaycan'a gelişini M.Ö. 3 binli yıllardan başlatıp 11. yüzyıla devam ettirmektedirler. Bu tezi savunan bilim insanlarının Altay nazariyesinin tesiri altında oldukları gayet açıktır.¹⁹⁶

Azerbaycan Cumhuriyetinde milli tarihin gün yüzüne çıkarılması ve sistemleştirilerek milli tarihin yazılması için devlet destekli bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon üyelerinin tarih yazımı konusunda Sovyetler Birliği

---

¹⁹⁴ Hacısalihoğlu, 2012, 261.

¹⁹⁵ Hacısalihoğlu, 2012, 283.

¹⁹⁶ Hacısalihoğlu, 2012, 287-293.

Dönemi'ni ele alırken birtakım sorunlarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bir kısım *Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nde Sovyet Devlet Kuruculuğu* şeklinde bir başlık atarken bir kısım ise *Azerbaycan Sovyet Diktatöryasının Zulmü Altında veya Kızıl Ordunun Ağalığı Altında* şeklinde başlıklar atmışlardır.¹⁹⁷ Azerbaycan tarihçiliğini şekillendirirken en zor dönem Sovyetler Birliği Dönemi olmuştur. Bazı durumlar Sovyet Rus tarihçiliğinin Azerbaycan bağımsızlık tarihi üzerinde izleri olduğunu savunsa da¹⁹⁸ bağımsızlık sonrasını bir süreç olarak gözlemlemek ve bu gözlem sonucu Azerbaycan tarihinin Sovyetler Birliği ideolojilerinden arındırılma yolunda önemli yol kat edildiği söylenebilir.

Tarih yazımı bu dönemde objektif, bilimsel ve milli bir yapıya bürünüyordu. Bu dönemde Sovyetler Birliği tarih yazımındaki görmezden gelinen ve çarpıtılan konular üzerinde duruluyordu.¹⁹⁹ Bu konuda Azerbaycan ders kitapları; Azerbaycan halkının Sovyet mağduru olduğundan, Azerbaycan topraklarının sömürüye maruz kaldığından, halkın baskı ve Ermeniler karşısında haksızlıklara uğratıldığından bahisle Sovyet ve Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan tarihine bıraktığı tahribatlar üzerinde yoğunlaşıyordu.

Bu süreçte Sovyet ideolojisinin bir nevi ötekileştirilerek düşmanlaştırılması söz konusudur. Stalin tarafından Azerbaycan Türklerinin adının *Azerbaycanlı* ve Azerbaycan Türkçesinin *Azerbaycan dili* şeklini alması, her ne kadar Aliyev döneminde bu kavram geri getirilse dahi, dini törenlerin yasaklanması, camilerin kapatılması halkı tarihsel kökeninden koparma girişimi olarak değerlendirilmiş milli değerlerden yoksun bırakma çabası olarak algılanan bu tutumlar bağımsızlık dönemi yayımlanan ders kitaplarına da yansıtılmıştır.²⁰⁰

Ziya Bünyadov, Sovyet tarih yazımında Orta Çağ dönemine önem verilmediğinden bahsederek, Azerbaycan Türklerinin kimlik oluşumu açısından bu çağın öneminden bahsetmiştir. Bu dönemin genç nesile iyi aktarılması gerektiğini vurgulamıştır. Süleyman Eliyarlı da Azerbaycan tarihinin şimdiye kadar bir arazi tarihi olarak kaleme alındığından bahsederek, bağımsızlıkla birlikte

---

¹⁹⁷ Ersanlı, 1994, 178-179.

¹⁹⁸ Mehmet Alparğu, "Türkiye ve Azerbaycan Tarih Ders Kitapları Üzerine Bazı Gözlemler", *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 3, 2007, s. 3.

¹⁹⁹ Turan, 2009, 226.

²⁰⁰ Refik Turan, "Azerbaycan'da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Stalin ve Uygulamalarına Yaklaşım" *Bilig*, S. 67 Güz 2013, s. 285-287.

tarix yazımının amacının öz tarihini, öz kahramanlarını ortaya çıkarmak olduğunu ifade etmiştir. Eliyarlı; tarix yazımında dikkat edilmesi gereken hususun, *Azerbaycan'ın Rusya'ya gönüllü katıldığı* şeklindeki Sovyet tarix yazımı algısını kırmak olarak görmüştür.²⁰¹ Bu algı dahilinde yazılmış Sovyet dönemi eserleri bağımsızlık döneminde toplum tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bunun üzerine Azerbaycanlı tarihçiler Sovyet ideolojisi doğrultusunda yazılan bu eserleri inceleyerek Ruslar tarafından Azerbaycan'ın elde ettiği kazanımların sömürü düzeni yalanları olduğunu ortaya çıkarmışlardır.²⁰² Eliyarlı gibi, Bahtiyar Vahapzade gibi isimlerin bu algıya karşı 1960'lı, 70'li yıllarda başlattığı muhalefet hareketi bağımsızlıkla birlikte daha da güçlenmiştir.²⁰³ Vahapzade tarafından 1960'lı yıllarda yazılan *Gülistan* adlı şiir kitabında, Türkmençay Antlaşmasıyla 1828'de çizilen sınırı protesto ederek, Azerbaycan'ı ikiye bölen ve Güney Azerbaycan topraklarının İran'da kalmasına sebep olan bu antlaşmanın Kruşçev döneminde bir bayram olarak kutlanmasına karşı çıkmaktadır.²⁰⁴

Bağımsızlıkla birlikte Azerbaycan'ın Ruslaşan çehresinin de millileşmesi gerekiyordu. Bunun içinde en önemli kaynak tarix olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir coğrafyanın isimlendirilmesi, yer adları siyasi ve sosyal durumlara göre değişmektedir. İlmî literatürde bu durum sömürgecilik, halk ve totaliter yer isimleri olarak sınıflandırılmış ve belirli kavramlar olarak kalıplaşmıştır. Onomastik²⁰⁵ içerisinde halk adlandırmaları, yer ve özel adlar coğrafyada yaşanmışlıklarını bırakan uygarlıklar tarafından oluşturulan ve zamanla kalıplaşan isimler olmuştur. Ancak toplulukların hareketleri neticesinde farklı sebeplerden bölgeler el değiştirmiştir. Bu değişim isimlendirmelere de yansımış kimi zaman nüfusla birlikte kimi zaman ideolojiyle birlikte evrilerek farklı tanımlamalar elde etmiş ya da ettirilmiştir.²⁰⁶

Azerbaycan'da tarihi kimliğin oluşumu, teritoryal sınırlar içerisinde kalmayarak tarixin farklı devirlerinde yaşamış önemli şahısların öne çıkarılması

---

²⁰¹ Ersanlı, 1994, 176.

²⁰² Hacısalihoğlu, 2012, 266.

²⁰³ Ersanlı, 1994, 176.

²⁰⁴ Ersanlı, 1994, 200.

²⁰⁵ Dil bilimi alanının özel adlar ile, bu adların kökenleri ile ilgilenen ve araştırma yapan bilimdir.

²⁰⁶ Meketaş Mirzahmetov, *Kazaklar Nasıl Ruslaştırılmaya Çalışıldı*, (Çev.: Zeynep Bağlan Özer, Tümen Somuncuoğlu), ÇAVSAM Yayınları, Çankırı, 2012, s. 65-66.

ve yüceltilmesiyle desteklenmiştir. Bu hususta devlet tarafından devlet kurumları da aktif olarak kullanılmıştır.

Resim 1: Azərbaycan Dil Kurumu ana sayfası.

Azərbaycan Dil Kurumu internet sitesinə girildiyi zaman qarşımıza; Dede Korkut, Kaşgarlı Mahmut, Sultan Hüseyin Baykara Şah İsmail, Babürname ve Molla Nefes isimleri çıkmaktadır. Bu isimler Azərbaycan Türk milli kimliğinin oluşumunda başvurulmuş önemli isimlerdendir. Türk halkları için birleştirici atalardan Dede Korkut'un hikayeleri, Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan Türk dili için en önemli eserlerden olan Divan-ı Lügat-it Türk, büyük Türk Hükümdarlarından Timur Devleti sultanı ilime, bilime ve sanata büyük önem vermiş Ali Şir Nevai'yi himaye eden ve çocukluk arkadaşı olan Sultan Hüseyin Baykara'nın divanı, Azərbaycan Türkleri için tarihi bağ kurdukları Safevi Devleti'nin Azərbaycan edebiyatının oluşumunu da etkileyen hükümdarı Şah İsmail Hatayi'nin divanı, Hindistan'da Babür Devleti'ni kuran Türk hükümdar Zahirreddin Muhammed Babür'ün Babürname'si ve Türkmen şiirinin en önemli temsilcilerinden Molla Nefes'in Azərbaycan Dil kurumu ana sayfasında yer alması Türk dili ve kültürünün yaşadığı dönem ve coğrafya ne olursa olsun sahiplenildiği ve Azərbaycan tarihinin önemli bir parçası olduğu ifade edilmektedir. Sayfanın başında yer alan Sabir Rüstəmhanlı'nın *Sağ Ol, Ana Dilim* şiirinin, *Döyüşdə qılinc tək sıyrıldı qından, / Başımın üstündə bayrağım oldu. / Torpağım ikiyə bölünən zaman / Bu dil bölünməyən torpağım oldu.*²⁰⁷ Dörtlüğü yer

²⁰⁷ Sabir Rüstəmhanlı, *Seçme Şiirler* (Çev.: Hüseyin Adıgüzel), İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s. 19.

almaktadır. Mücadele ile vatanın bağımsızlığa ermesine, milli sembol olan bayrağa kavuşulmasına dikkat çekerken; güney, kuzey olarak ikiye ayrılmak zorunda kalmalarının toprak bölünmesine neden olsa da kimlik ve kültürün en önemli aracı dilin birleştirici mahiyetine vurgu yapılmaktadır.

Azerbaycan'da tarih yazımını incelerken Elçibey ve Aliyevler dönemi olarak iki dönemde ele almak gerekmektedir. Elçibey dönemi tarihçiliği, Azerbaycan tarih yazımında Türkdilli alanı kapsayarak geniş bir alanda tarih vizyonuna sahip olduğunu göstermektedir.²⁰⁸ Elçibey yönetimindeki Azerbaycan Halk Cephesi'nin nizamnamesinde yer alan maddelerde tarihin ve tarih yoluyla uluslaşmanın önemine dikkat çekilmektedir.

“Medeniyet tarihi öğrenilmeli, Azerbaycan halkı için milli-medeni değere ve tarihi öneme sahip abidelerin minyatürlerin, halıların, el yazma kitapların, yazılı belgelerin vs. Azerbaycan'a geri getirilmeli, tarih şuurunun ifadesi olan milli medeniyetimizin araştırılması ve tebliği için devlet ödeneği oluşturulmalı, maddi-medeniyet abidelerinin korunması, restorasyonu ve tebliği ile ilgili devlet organlarının ve vatandaşların sorumluluklarını artıran kurallar belirlenmeli ve uluslararası teşkilatlarda iş birliği geliştirilmelidir. Azerbaycan medeniyeti ve tarihi genel Türk medeniyetinin ve tarihinin bir parçası gibi öğrenilmeli, Türk halklarının tarihi, medeniyeti, maneviyatı sistemli ve çok yönlü araştırılmalı, tek alfabe ve umumi edebi dil ananesi restore edilmeli, daimî bilgi transferi temin edilmeli ve Türk ülkeleri televizyonları tek bir sistem altında toplanmalıdır. Azerbaycan Türklerinin milli ve medeni bütünlüğünü temin etmek amacıyla Azerbaycan'la İran arasında iktisadi, siyasi, dini, ilmi-teknik vs. ilişkiler geliştirilmeli, sınırlar arasında geçiş sağlanmalı, Azerbaycan halkının tarihi, medeniyeti, maneviyatı vs. tek bir çatı altında öğrenmek için araştırmalar yapılmalı, birlikte medeni cemiyetler oluşturulmalı, dini ve tarihi abidelerin restorasyonu için karşılıklı ilişkiler kurulmalı, bayramlar birlikte kutlanmalı, spor müsabakaları yapılmalıdır. Bilimin gelişme tarihi öğrenilmeli, milli iftiharlarımız olan ilmi kazançlarımız, büyük keşiflerimiz ve görkemli âlimlerimiz halka tanıtılmalı, Azerbaycan ilmi klasikleri sade dilde yayımlanmalı, halkımızın tarihi tecrübe, sınav ve müşahedeleri esasında biçimlenmiş milli bilgiler sistemi çağdaş ilmi seviyede öğrenilmeli ve ayrı ayrı bilim sahalarının gelişmesinde onlardan istifade edilmelidir.”²⁰⁹

---

²⁰⁸ Hacısalihoğlu, 2012, 246.

²⁰⁹ Hacısalihoğlu, 2012, 246-247.

Ulus-devlet oluşumunda Bağımsız Azerbaycan'ın izleyeceği bu yol, milli kimliğin tarih yoluyla şekilleneceğine dair en açık örnektir.²¹⁰

Elçibey dönemi Azerbaycanı Sovyet dönemi tarihçiliği üzerinde köklü değişiklikler gerçekleştirilerek Türk kimliğini pekiştirme yoluna gidilmiştir. Elçibey'in ardından Aliyev döneminde ise Sovyet Azerbaycanı'nın söylemine daha yakın bir tarih ve kimlik anlayışı kabullenilmiştir. Elçibey'in Türk tarihi üzerine inşa etmeye çalıştığı Azerbaycan kimliği Aliyev tarafından teritoryal bir Azerbaycan kimliğine dönüştürülmüştür. Aliyev dönemi Azerbaycan için Türkçülük felsefesinden uzaklaşıldığı dönem olmuştur. Aliyev'in benimsediği Azerbaycanlılık kavramı Azerbaycan'da geniş bir grubu kapsadığı için daha fazla ilgi görmüştür ve bu sayede kabulü kolaylaşmıştır. Aliyev dönemi Azerbaycanlılık projesi Sovyet dönemi Sovyet insanı meydana getirme projesi ile benzerlik göstermektedir. Aliyev ile birlikte belirli bir etniye dayanmayan çok ulusluluk temelinde teritoryal bir kimlik üzerinden Azerbaycan halkı ifade edilmeye çalışılmıştır.²¹¹

Aliyev iktidarı dönemi 1995 anayasasının kabulünde önemli tartışmalar yaşanmıştır. Bunlar arasında milli dilin ve milletin adının değiştirilmesi üzerine gerçekleşen tartışmalar dikkat çekmektedir. Devlet dilinin ifade şeklinin *Türk dilinden Azerbaycan diline* dönüştürülmesine A. Ahundov, F. Maksudov, Y. Samedov, İ. Aliyev ve Z. Bünyadov gibi ilim insanları destek vermiştir. Bu ilim insanları *Azerbaycan dili* ibaresinin tarihsel gerçeklikle uyumlu olduğunu dile getirerek *Türk dili ibaresinin* Türkiye Cumhuriyeti'nin dili ile aynı olduğunu ve bağımsız bir cumhuriyet olan Azerbaycan için bu durumun sıkıntı yaratabileceğini, dil konusunda bağımsızlıktan söz etmenin mümkün olamayacağını ifade ederek *Azerbaycan dilini* savunmuşlardır. Bahtiyar Vahapzade, Sabir Rüstemhanlı, Tofiq Hacıyev, Kâmil Veliyev, Ekrem Elyisli, Nizami Ceferov, İsa İsmayılzade, Zelimhan Yagub ve Vagıf Bayatlı gibi ilim insanları ise *Türkçe* ya da *Azerbaycan Türkçesi* tabirini savunarak basın yoluyla da destekledikleri siyasi ve bilimsel mecralarda yoğun uğraş vermelerine karşın başarılı olamamışlardır.

---

²¹⁰ Günümüzdeki Azerbaycan Halk Cephesi Partisi'nin Meramname ve Nizamnamesi'ni incelemek için Bkz: <http://www.baxcp.az/meramname.php> (11.07.2019)

²¹¹ Hacısalihoğlu, 2012, 280-281.

Azerbaycan Halk Cephesi'nin etkin olduğu 1987 yılında Bakü Devlet Üniversitesi'nden S. M. Kirov'un adı kaldırılarak M. E. Resulzade isminin verildiği bir süreçle bağımsızlık hedefi koyan Azerbaycan, M. E. Resuzade'nin Azerbaycan paralarından resminin, Bakü Devlet Üniversitesi'nden de isminin çıkarıldığı bir bağımsızlık sürecine geçmiştir.²¹²

Sovyetler Birliği sonrası ortaya çıkan cumhuriyetler bağımsızlıklarını pekiştirebilmek ve ulus-devlet inşasını temellendirebilmek için etrafında yer alan bağımsızlığını yeni kazanmış cumhuriyetlerden farklı, ayrı bir milli kimlik söylemi edinmek zorunluluğu hissetmişlerdir. Bu zorunluluk Elçibey yönetiminde diğer bağımsız Türk cumhuriyetlerine nazaran önemsenmese de Aliyev döneminde büyük önem görmüştür. Bağımsızlıkla ayrı bir siyasi varlık olarak ortaya çıkan cumhuriyetlerin ulus kimliğini ifade ederken diğer devletlerden farklı olduğunu göstermek gerekliliği duyduğunu söyleyerek bu durumu açıklayabiliriz. Bu durumu destekler mahiyette Aliyev'in şu sözlerini aktarabiliriz:

“Biz nadir bir ırkın varisleriyiz. Her bir Azerbaycan vatandaşı bu ırka layık olmaya çalışarak büyük bir tarihi geçmişi, zengin medeniyeti, yüksek maneviyatı olan ülkemizin hem dününe, hem bu gününe, hem de geleceğine derin bir mesuliyet hissi ile yaklaşmalıdır.”

Aliyev'in burada bahsettiği ırk kavramı “her bir Azerbaycan vatandaşı” ifadesiyle salt bir ırkın varlığını değil, aynı toprakları paylaşan insanlar topluluğunu yansıtmaktadır. Oluşturulan bu ırk kavramı kültürel bir kavram olarak algılanmaktadır.

Aliyev döneminde *Azerbaycanlı* ifadesiyle vurgulanan devlet toprağında yaşayan halkın bir sentez sonucu meydana geldiğidir.²¹³ Azerbaycan'da ilk insan yaşamı izine rastlanan *Azık Mağarası* Azerbaycan halkının 5 bin yıllık devlet geleneğine işaret olarak kabul edilmektedir. Toprakla kurulan bağ sonucu üzerinde yaşayan farklı etnilerin meydana getirdiği Azerbaycanlıların millet oluşum sürecinin en başından beri bu topraklarda yaşadığı varsayılmıştır. Sınırlı bir tarihçilik anlayışıyla dar bir görüşte çizilen bu çerçeve, Ermenistan karşısında Azerbaycan'a konjonktürel bir avantaj sağlasa da Azerbaycan tarihçiliği için

---

²¹² Hacısalihoğlu, 2012, 249-252.

²¹³ Hacısalihoğlu, 2012, 254-256.

Sovyetlerin çizdiği gibi dar bir tarihçilik anlayışının oluşmasından öteye gidememiştir.²¹⁴

1.2.3. Sinema

Azerbaycan sinema tarihi 1905 yılına dayanan kurumsal bir yapıdır. Sovyet döneminde bu yapı Sovyetleştirme propagandasının aracı olarak kullanılırken bağımsızlığın arifesinde ve bağımsızlıkla birlikte bu durum değişim göstermiştir. Sovyet karşıtı ve Azerbaycan'ın vatan bütünlüğünü, milli kimliğini koruyan filmler çekilmeye başlanmıştır.

Azerbaycan sinemasında Karabağ mücadelesinin sürecini anlatan Rasim İsmayilov tarafından 1990'da *Tele* (Tuzak), Ceyhun Mirzayev tarafından 1993'de *Feryad*, Oruç Gurbanov tarafından 1993'te *Haray* (Sesleniş) adlı filmler çekilmiştir.²¹⁵ Yine 1993'te Hafız Fetullayev tarafından çekilen *Gırmızı Gatar* (Kırmızı Tren) isimli film de Sovyetler Birliği'nin iç yüzünü anlatan bir yapıt olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹⁶

1.2.4. Özel Günler

Bağımsızlığın kazanılması dini ve milli bayramların yeniden kutlanmasını ve birçok özel günün ilan edilmesini sağlamıştır. İlk kez Kurban ve Ramazan bayramları resmî tatil olarak ilan edilmiştir.²¹⁷ 9 Kasım, Bayrak Günü olarak, 18 Ekim 1991 Sovyetler Birliği'nden ayrılış yıl dönümü Azerbaycan Bağımsızlık Günü olarak, 18 Eylül Musiki Günü olarak kutlanmaya başlandı. Türkiye'de Kutlanan 23 Nisan Azerbaycan'da da Dünya Çocuklar Günü olarak, Ekinci ve Zerdabi'nin onurlandırılması için 5 Temmuz 1991'de çıkarılan yasa ile Ekinci gazetesinin ilk çıkarıldığı gün olan 22 Temmuz günü *Azerbaycan Matbuat Bayramı* olarak kutlanılmaya başlanmıştır.²¹⁸

---

²¹⁴ Hacısalıhoğlu, 2012, 263.

²¹⁵ Rovshan Aliyev, *Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Sineması: İdeolojik Bir Bakış*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 77.

²¹⁶ Aliyev, 2007, 80.

²¹⁷ Süleymanlı, 2006, 281-282.

²¹⁸ <http://www.e-qanun.az/framework/6573> (15.02.2019)

Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından tarih boyunca yapılan baskı ve zulümlere karşı 31 Mart Azerbaycan'da Soykırım Günü olarak anılmaktadır.²¹⁹ 20 Ocak 1990'da Sovyet ordusunun Azerbaycan halkına karşı gerçekleştirdiği katliam sonucu 20 Ocak Milli Matem Günü olarak anılmaktadır. 26 Şubat 1992'de Ermeniler tarafından Hocalı'da gerçekleştirilen insanlık dışı olayların ardından 26 Şubat Hocalı Katliamı olarak anılmaktadır.

1.2.5. Yer Adlarının Değişimi

1.2.5.1. Çarlık Rusyası Dönemi Yer Adlarının Değişimi

Azerbaycan'ın önemli şehirlerinden olan Gence adını Türk aşiretlerinden *Gencek*'ten almıştır.²²⁰ Çarlık dönemi politikaları doğrultusunda Gence'nin ismi Elizavetpol olarak değiştirilmiştir.²²¹ Sovyet döneminde ise Gence, Kirovabad ismiyle anılmıştır.²²² Çarlık dönemi hâkimiyet altında olan veya alınan bölgelerde yer adlarının çarın şerefine verilen yer adlarıyla değiştirilmesi uygulaması yaygındı. Alekseyevka (14 kez), Nikolayevka (15 kez), Konstantinovka (13 kez), Mihaylovka (17 kez), Aleksandrovka (24 kez), Pavlovka, (25 kez) yer adı olarak verilmiştir.²²³

1.2.5.2. Sovyetler Birliği Dönemi Yer Adlarının Değişimi

Çarlık dönemi gerçekleştirilen politikalar Sovyetler Birliği Dönemi'nde devrim ideolojisine uygun isimlerle yer değiştirmeye başlamıştır. Çarlık döneminde olduğu gibi yine şahıs isimleri yer isimlerini olarak karşımıza çıkmaktadır. Saint Petersburg/Petrograd (1914) / Leningrad (1924), Yekatarinodar/ Krasnodar (1920), Simbirsk/ Ulyanovsk (1924), Volgograd/ Stalingrad (1925), Ak-Meçet/ Kızıl Orda (1925), Novonikolayevsk/ Novosibirsk (1925), Bişkek/Frunze (1926),

---

²¹⁹ Adalet İbadov, *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'ın Siyasi ve Kültürel Yapılanması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2001, s. 123.

²²⁰ Türkana Hüseynova, *Azerbaycan Yer Adlarında Etnotoponimler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011, s. 18.

²²¹ Yeşilot, 2015, 39.

²²² Erol Kurubaş, SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C. 2, S. 5, 2006, s. 125.

²²³ Mirzahmetov, 2012, 90.

Dušanbe/ Stalinabad (1929), Nijni Novgorod/ Gorki (1932), Königsberg/ Kaliningrad (1946) gibi yeni yer adları üretilmiştir.²²⁴

Sovyetler Birliği Dönemi'nde eski çar isimleri yerini Sovyet liderleri ve önemli Sovyet şahıslarının isimleriyle değiştirmiştir. Bu uygulamalar sadece büyük merkezlere değil köy, mahalle, cadde hatta sokak isimlerine kadar etkisini göstermiştir. Sovyet devrinde gerçekleşen bu isim değiştirme politikası öyle çığırından çıkmıştı ki bir adın 200 kadar yere verilmesi gibi durumlar söz konusu olmuştur. Bu durumda büyük bir yer adı karmaşasına sebebiyet vermiştir.²²⁵

1.2.5.3. Bağımsızlık Dönemi Yer ve Şahıs Adlarının Değişimi

Bağımsızlık elde edildikten sonra ise Sovyet isimleri yerlerini ya Rus yönetiminin hâkimiyet öncesi isimlerine ya da bağımsızlığı, tarihsel bağları, ulus-devlet inşasına yardımcı olacak isimlere bırakmıştır. Azerbaycan bağımsızlığı için önemli yerlerden birisi olan Bakü'deki Lenin meydanı bağımsızlıkla birlikte Azadlık Meydanı adını almıştır. Yer adlarının değişimi şahıs adlarındaki değişimle de sürdürülmüştür. Azerbaycan Türklerinin Ruslaştırılmış soyadlarında bir düzenleme yapılmış, -ev, -eva, -ov, -ova gibi soyadlarına gelen eklerin Türkçeleştirilerek oğlu, kızı şeklini almasına izin verilmiştir. Sovyetler Birliği gibi komünist bir bloktan kopan Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından bağımsızlıkla birlikte devlet kurumlarının adlarının önüne *milli* kelimesi getirilmiştir.²²⁶ Bu değişimler toplumun devlet ideolojisine ısındırılması yönetime ve görüşlerine bağlılık edinebilmesi için sosyal yaşam alanlarına inmek istemenin neticesidir. Eski yönteminin yerini bu yeni modelin alması eskiye ait görsel, işitsel daha doğrusu hissel bütün olgu ve kavramların sosyal yaşam alanlarından silinmesiyle mümkündür görüşü hâkimdir.²²⁷

1.3. AZERBAJYCAN'DA ULUS-DEVLET OLUŞUMUNUN TARİHİ İMGELER ÜZERİNDEN İNŞASI

Azerbaycanlılık temelinde kurulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, bağımsızlığın elde edilmesiyle birlikte başlayan yeni süreçte

²²⁴ Oğuzhan Durmuş, "Sovyet İdeolojisinin Kişi Adları", Yunus Koç, Mikail Cengiz (Ed.), *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2018, s. 486.

²²⁵ Mirzahmetov, 2012, 92.

²²⁶ Turan, 2009, 207-208.

²²⁷ Mirzahmetov, 2012, 82-83.

Azerbaycan Cumhuriyeti olarak Azerbaycan Türklüğünün gelişimine belirli düzeyde katkı sağlamıştır. Bu katkı, topluma dayatılan Azerbaycanlılık fikrine Türklük bilincini yitirmemiş aydınlar tarafından gösterilen reaksiyon olarak görülebilir. Bu durumu Sir Olaf Caroe; *Türklerin kauçuğa benzediğini söyleyerek, bastırıldığı zaman elastik özellik gösterir ve yeri geldiği zaman ise elden fırlayıp gider. Ancak bu elastik özellik sağlam bir sağlam bir maneviyat ve inanç sistemine sahip olmayı gerektirir.*²²⁸ sözleriyle ifade eder. Fakat bu süreçte yeni devletin daha önceleri kendilerine dayatılan kültür çerçevesini dağıtması o kadar kolay olmayacaktır. Gerek Sovyetler Birliği Dönemi boyunca gerekse de bağımsızlık kazanımı sürecinde süregelen Ermeni çatışmaları neticesinde bağımsızlığın elde edilmesi diğer Türk devletlerine nazaran Azerbaycan'da Türklük bilincinin daha ön planda olmasını sağlamıştır. Bağımsızlıkla imal edilen ulus bilincini yaşatarak daha alt seviyede Türklük şuurunu sürdürmeye çalışan ya da sürdürmeyi düşünen Türk devletlerinin aksine Azerbaycan'da teritoryal kimlik şuru Türklük şuurunun alt kümesi olarak zuhur etmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılış sürecinde yaşananlar aslında Azerbaycan Türklerine yabancı bir gelişme değildir. Çarlık Rusyası'nın dağılması ve Sovyetlerin oluşumu sürecinde ortaya çıkan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti de temel olarak önce Türklük sonra Azerbaycanlılık üzerine inşa edilmişti.

Azerbaycan'da ulusal şuur şemsiyesi altında bir millet yaratmak için ulusal bir tarih algısı yaratmak ve bunu görünür kılarak topluma benimsetebilmek için tarih, maddeye dönüştürülerek toplumun temasa geçtiği sosyal çevreye aktarılmıştır. Aslında Sovyetler Birliği Dönemi modeli olan anıt, müze, heykel ve şahıslar üzerinden propaganda yapılarak, komünist ideolojinin yerine milliyetçi ideolojinin konulmasına çaba gösterilmiştir. Bu dönüşüm faaliyetlerine aşinalık Rus tecrübesiyle elde edilmiş denilirse yanlış olmaz.

1.3.1. Bayraklar

Bağımsızlık alameti sayılabilecek bayrak, marş, anayasa, arma, para gibi öğeler tarihin yol göstericiliğinde bağımsızlığın pekiştiricileri olarak ortaya çıkmıştır. Tarihsel belleğin şekillendiği bu süreçte dönüşümü bağımsızlık öncesi

---

²²⁸ Sir Olaf Caroe, *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler*, (Çev.: Zerhan Yüksel) Kervan Kitapçılık, C. 2, İstanbul, 1967, s. 334.

ve bağımsızlık dönemi sembollerini karşılaştırmak suretiyle tespit etmek mümkündür.

Resim 2: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bayrakları, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bayrağı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Bayrağı.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devlet bayrağı 21 Haziran 1918'de hükümet kararı ile kırmızı zemin üzerine beyaz hilal ve sekiz kollu yıldızın işlenmesiyle meydana getirilmiştir. Osmanlı Devleti bayrağına oldukça benzeyen bu bayrak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti tarafından kısa bir süre sonra değiştirilmiştir. 9 Kasım 1918 tarihli kararname ile şekil değiştiren bayrak,²²⁹ Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bayrağı olarak da kullanılacak olan bu günkü halini almıştır.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bayrağında Komünizm'in proleter halklarını simgeleyen orak, çekiç ve yıldız Sovyet komünizmini simgeleyen kırmızı zemine mavi bir şerit eklenmesiyle ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'ı temsil eden hiçbir ögenin olmadığı bu bayrak bir ülke değil bir ideoloji bayrağıdır.

1918 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin mirasçısı olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 1918'de kullanılan Hüseyinzade Ali Bey tarafından hazırlanmış üç renkli, ortasında hilal ve yıldız bulunan bayrak kabul edilmiştir.²³⁰ Bayrağı oluşturan üç renk Türkçülük, Çağdaşlık ve İslamcılığı ifade etmektedir. Gök renk,

²²⁹ Misir Merdanov, Esgar Quliyev, "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dövlət Rəmzləri", *Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, Lider Neşriyat, C. 1, Bakü, 2004, s. 170.

²³⁰ , *Türk Cumhuriyetleri Anayasaları*, Türkpa Yayınları, Ankara 2012, s. 9.

turkuaz ya da Türk mavisini Türklüğün bir simgesidir, halkın Türk soylu olduğunu ifade eder. Türkler tarih boyunca gök mavisini bayraklarında ve ortaya koydukları eserlerde sıkça kullanmışlardır.²³¹ Gök, Türk mitolojisinde büyük önem gördüğü için gök renginin de bu derece kıymet görmesi doğaldır. Kırmızı renk çağdaşlığı ve demokrasiyi işaret etmektedir. Fransız ihtilali ile Avrupa’da yayılan demokrasinin simgesi uzun bir dönem kırmızı olarak görülmüştür. Yeşil renk, İslam’ı, halkın Müslümanlığını simgelemektedir. Hilalin Müslüman devletlerin bayraklarında sıkça karşımıza çıkması İslam’ı simgelediğini bize bildirirken, sekiz köşeli yıldızın Azerbaycan’da yaşamış sekiz Türk aşiretinin simgelediği düşünülmektedir.

1.3.2. Milli Marşlar

1.3.2.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Milli Marşı

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurulmadan önce 1917’de *Açık Söz* gazetesinde Yusuf Vezir Çemenzeminli’nin yazdığı *Zaruri Meseleler* makalesine karşılık Üzeyir Hacıbeyli 22 Aralık 1917’de *Açık Söz* gazetesinde *Milli Marş*²³² makalesini yazmıştır. Çemenzeminli’nin milli duyguları kabartacak, vatan ve millet için mücadeleyi, kahramanlığı kuvvetlendirecek ulusal bir marş ihtiyacından bahsetmesine karşılık olarak ortaya çıkan Hacıbeyli’nin kaleme aldığı makale, Azerbaycan’ın milli marşı konusunda gerçekleşen önemli bir girişimidir.²³³ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra resmi olarak 30 Ocak 1920’de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti milli marş ve devlet amblemi gibi arayışlar için bir yarışma ilan etmiş yarışma netice alamadan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Sovyetler Birliği tarafından dağıtılmıştır.²³⁴

²³¹ Afgan Veliyev, *Azerbaycan’da Yenileşme ve Milliyetçilik Hareketi*, (Yayımlanmamış Doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, s. 185.

²³² Üzeyir Hacıbeyli’nin 22 Aralık 1917’de yazdığı milli marş: *Vurulur meydanda sənc, dəf, (2) // Düzülün əsgərlər səfbəsəf! / Yürüyün şövqlə düşməyə tərəf / Biliniz cəngizdir bizə sələf! / Giriniz meydana sanki şir, / Əlinizdə şəmşir ilə tir, / Dilinizdə olsun bu zikr, / Ya allah, Ya allah, Ya allah, / Hüvə-kəbir! / Çingizləri, Teymurları, / Gəl ya da sal o ərləri, / Kim, ol zaman, türk hökmran, / Türbə müti nəsf-cahan, / İndi görükür nə zillət, / Çökü bu millət... / Yiğın, övladı Çingizin! / Sürünün bu qeyrə dizin-dizin... / Bu qədər bir torpaq həp sizin / Görürük hər yanda türk izin! / Giriniz meydana sanki şir, / Əlinizdə şəmşir ilə tir, / Dilinizdə olsun bu zikr, / Ya allah, Ya allah, Ya allah, / Məva-Kəbir!* <http://qafqazinfo.az/news/detail/azerbaycanin-ilk-himni-tapildi-video-11650> (09.07.2019)

²³³ http://files.preslib.az/projects/remz/pdf/remz_himn.pdf (15.05.2019)

²³⁴ S. Qasımova, R. Ahmedov, “Azerbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Realiyaları”, *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, Lider Neşriyat, C. 1, Bakü, 2004, s. 174.

1.3.2.2. Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti Milli Marşları

Azərbaycan Halk Cumhuriyeti ortadan kaldırıldıktan sonra kurulan Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti'nin 1921, 1927 ve 1937 anayasalarında milli marşla ilgili bir madde yoktur. 1945 yılına gelindiğinde ise Üzeyir Hacıbəyli tərəfindən bestələnən Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti marşı meydana getirilmişdir. 1917'de Türk kimliyinin vurgulandığı Hacıbəyli'nin ulusal marş makalesindən sonra Sovyet döneminde Hacıbəyli tərəfindən bestələnmiş Lenin və Stalin'i övən, komünist propaganda yapan və teritoryal ulus imalini destekləyən milli marş kabul edilmişdir. 23 Eylül 1945'te kabul edilən milli marşın sözləri Samed Vurgun və Süleyman Rüstəm tərəfindən yazılmışdır.²³⁵ 1945'te bestələnən milli marş²³⁶ 1978'de Hüseyin Arif tərəfindən Stalin ilə ilgili bölümlər çıxarılaraq yeni bir şəkə sokulmuşdur.²³⁷

1.3.2.3. Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Marşı

1918'de Bakü'de düzenlenen *Türk Geceleri* konserləri ilə estirilən milli hava Üzeyir Hacıbəyli və Ahmet Cavad'ın *Azərbaycan Marşı*'nı ortaya koymalarını sağlamışdır. Sovyetlər Birliğı Dönemi ardından bağımsızlığını kazanan Azərbaycan Cumhuriyeti'nde Ahmed Cavad'ın sözlərini yazdığı Üzeyir

²³⁵ http://files.preslib.az/projects/remz/pdf/remz_himn.pdf (15.05.2019)

²³⁶ Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti'nin 1945 yılı Üzeyir Hacıbəyli tərəfindən bestələnən milli marşı: *Azərbaycan- dünya görmüş bu şərəfli, şanlı diyar, / Vətən eşqi babalardan qalmış əziz bir yadigar, / Qanlı döyüş meydanında biz yaratdıq ağ günləri- Nəsilərdən nəsilərə yurdumuzun şöhrəti var. / Qoy var olsun Azərbaycan, Odlar yurdu- Ana vətən Qoca Şərq günəş doğur yurdumuzun qüdrətindən.. / Bayrağımız sosializmin qardaş ellər dünyasıdır, / Yaşa vətən! Xalqımızın şərfisən, şöhrətişən. / Ustadımız böyük Lenin- şanlı zəfər bayrağımız, / Rəhbərimiz Stalindir - bizim həyat növrəğımız. / Gözəl Bakı! Qüdrətindən ilham alır Azərbaycan- Azad elli, azad günlü doğma Sovet torpağımız. / Qoy var olsun Azərbaycan, Odlar yurdu- Ana vətən / Qoca Şərq günəş doğur yurdumuzun qüdrətindən.. / Bayrağımız sosializmin qardaş ellər dünyasıdır, / Yaşa vətən! Xalqımızın şərfisən, şöhrətişən. / Qardaşımız rus xalqıdır azadlığın bayraqdarı, / Qanımızla suvarmışıq bu dostluğu, bu ilqarı, / Yer üzünün şöhrətidir şanlı Sovet torpağımız- Bu torpaqda çiçək açdı insanlığın ilk baharı... / Qoy var olsun Azərbaycan, Odlar yurdu- Ana vətən Qoca Şərq günəş doğur yurdumuzun qüdrətindən.. / Bayrağımız sosializmin qardaş ellər dünyasıdır, / Yaşa vətən! Xalqımızın şərfisən, şöhrətişən.* http://www.azerbaijans.com/content_976_az.html (09.07.2019)

²³⁷ Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti'nin 1978 yılı düzenlenen milli marşı: *Azərbaycan! Çiçəklənən respublika, şanlı diyar! / Qadir sovet ellərində həm azadsan, həm bəxtiyar. / Oktyabrda qüvvət alıb sən qovuşdun səadətə./ Alqış olsun bu hünərə, alqış olsun bu qüdrətə! / Yolumuz Lenin yoludur, partiyadır rəhbərimiz./ Kommunizmin günəşilə nurlanacaq səhərimiz./ Biz gedirik gələcəyə qaliblərin cərgəsində./ Yaşa, yaşa, Azərbaycan, böyük sovet ölkəsində! / Odlar yurdul Bu ağ günlər el gücünün bəhrəsidir./ Qahrəmanlıq, bir də hünər azad insan həvəsidir./ Nasillərdən-nəsilərə yadigardır dəyanətin./ Kommunizmə gedirik biz, sıra möhkəm, addım mətin./ Rəşadətli rus xalqıdır dostluq, birlik bayraqdarı./ Müqəddəsdir, sarsılmazdır dost ellərin bu ilqarı./ Qardaş xalqlar birliyindən aldıq gücü, qüdrəti biz./ Qoy var olsun bu ittifaq – şanlı Sovet Vətənimiz!* http://www.azerbaijans.com/content_976_az.html (09.07.2019)

Hacıbeyli'nin de bestelediği *Azerbaycan Marşı* 27 Mayıs 1992 tarihli kararname ile 2 Mart 1993'te kabul edilerek²³⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin milli marşı ilan edilmiştir.²³⁹ Hacıbeyli'nin 1919'da *Milli Nağmeler* adlı eserde *Vatan Marşı* adı ile yer alan marşı bağımsız Azerbaycan'ın milli marşı olarak 1993'ten itibaren kullanılmaktadır.²⁴⁰ Bağımsızlıkla birlikte ise yine Hacıbeyli tarafından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi Azerbaycanlılık üzerine kurulan vatan marşı milli marş tercih edilerek aslında Sovyet dönemi uygulanan teritoryal ulus-devlet sisteminin yerleştiği görülmektedir.

1.3.3. Armalar

Sovyetler Birliği Dönemi Azerbaycan arması 1921 yılı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk anayasasının 103. maddesi uyarınca Sovyet geleneğine uygun şekilde tasarlanmıştır.²⁴¹ İdeolojinin en önemli görselleri olan kızıl yıldız, orak ve çekiç her zaman olduğu gibi yine ön plandadır. Sovyetler tarafından Azerbaycan kelimesinin karşılığı olarak buğday, pamuk ve petrol armada karşımıza çıkmaktadır. Kültür ve toplumla hiçbir bağı olmayan arma, Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'ı maddi kaynak merkezinden öte görmediğinin açık bir göstergesidir. Armanın üzerinde yer alan yazıların bir tarafında Azerbaycan Kiril alfabesi ile diğer tarafında Rus Kiril alfabesi ile yazılan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve *Proletarii vsekh stran soyedinyaytes'!* (Bütün ülkelerin proleterleri birleşin!) yazıları yer almaktadır.

23 Şubat 1993 tarihli Millet Meclisi kararı ile kabul edilen Azerbaycan arması anayasanın 23. maddesine göre Azerbaycan'ın bağımsızlık sembollerindedir.²⁴²

---

²³⁸ "Teatr və musiqi", *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, Lider Neşriyat, C. 1, Bakü, 2004, s. 103.

²³⁹ *Azerbaycan! Azerbaycan! / Ey kahraman evladın, şanlı vatanı! / Senin için can vermeye hepimiz hazırız! / Senin için hepimiz kan dökebiliriz! / Üç renkli bayrağınla mutlu yaşa! Üç renkli bayrağınla mutlu yaşa! Binlerce can kurban oldu! / Göğsün bir savaş meydanı oldu/ Kendilerinden geçen askerlerin, / Her biri kahraman oldu. / Sen olasan güllü bir bahçe, / Sana her an can kurban.! / Sana bin bir muhabbet, / Göğsümde tutmuş mekân! / Namusunu korumaya, / Bayrağını yükseltmeye, / Namusunu korumaya, / Bütün gençler hazırdır! / Şanlı vatan! Şanlı Vatan! / Azerbaycan! Azerbaycan! / Azerbaycan! Azerbaycan!*
https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_himni (09.07.2019)

²⁴⁰ http://www.azerbaijans.com/content_975_tr.html (15.05.2019)

²⁴¹ http://www.azerbaijans.com/content_650_tr.html (13.02.2019)

²⁴² Türk Cumhuriyetleri anayasaları, Türkpa Yayınları, Ankara, 2012, s. 9.

Resim 3: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) Arması ve Azerbaycan Cumhuriyeti arması.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin arması olarak R. Mammadov tarafından hazırlanan amblem, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin de arması olarak kabul edilmiştir.²⁴³ Arma meşe ağacı dalları ve buğday başakları üzerinde bulunan Doğu halklarına özgü yuvarlak kalkan temasına işlenmiştir. Bayrak renkleriyle bezenmiş kalkanın üzerinde sekiz kollu yıldız ve yıldızın üzerinde de alev işareti bulunmaktadır. Armada meşe dalları yeşil, buğday başakları sarı, yıldız beyaz ve alev kırmızı renktedir. Kalkan kenarları ve düğmeleri ile yıldızın kenarları altın sarısı rengindedir. Armada kalkanın kullanılması savaşçı bir millet oldukları simgelerken kahramanlığında sembollerindedir. Ortada bulunan altın sarısı çerçeveli yıldız güneşi, güneşte bengülüğü simgelemektedir. Ebediliği simgeleyen yıldızın beyaz renkte olması ise barışa işaret etmektedir. Azerbaycan devlet arması ortasında bulunan alev ise otlar yurdu olarak bilinen Azerbaycan'da vatan kavramının tarihselliğine işaret etmektedir.²⁴⁴ Ayrıca armada yer alan bu alev işaretinin içerisine yerleştirilen *Allah* yazısı da ateist Sovyetler Birliği Dönemi sonrası toplumun dini yönüne duyulan saygıyı işaret etmektedir. Sovyetler Birliği Dönemi maddesel devlet sembollerinin yerini içlerine tarihsel hikayeler ve halkın ruhu katılarak oluşturulan devlet sembolleri almıştır.

²⁴³ Merdanov, Quliyev, 2004, 172.

²⁴⁴ http://www.azerbaijans.com/content_648_tr.html (15.02.2019)

1.3.4. Heykeller ve Anıtlar

1911-1920 yıllarının Müsavat Partisi ve Mehmet Emin Resulzade, Ebulfez Elçibey için rehber ve öncü olmuştur. Bağımsızlığın köklerini Resulzade yönetimine dayandıran Elçibey, Resulzade'yi kurucu lider olarak benimsemiştir. 1993'te heykeltıraş Cevanşir Dadaşov tarafından Azerbaycan'ın Novhani şehrine dikilen M. E. Resulzade heykeli Azerbaycan tarihinin ilk demokratik cumhurbaşkanının heykeli olarak halkın karşısına çıkmaktadır. Ancak milliyetçi söylemleriyle ön plana çıkan Elçibey görevden el çektirilip Haydar Aliyev yönetime geldikten sonra Resulzade üzerine temellendirilen görüşler aynı düzeyde sürdürülememiştir. Nitekim Resulzade dönemine saygı gösterilmekle birlikte kurucu lider sıfatı Aliyev ve Resulzade isimlerinin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.

Resim 4: Novhani kasabasındaki Mehmet Emin Resulzade heykeli.

Resim 5: Bakü Zerdabi Heykeli, Ekinçi Gazetesi, Zerdabi'nin Anıt Mezarı.

Azerbaycan Matbuatı için dönüm noktası sayılabilecek olan Ekinçi Gazetesi ve sahibi Zerdabi bağımsızlıkla birlikte Azerbaycan milli tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bakü'de Azerbaycan Milli Ansiklopedi Binası

önünde Azerbaycan basınına hayat veren ve halkın Müslüman bir cemaatten ulusal bir kimliğe taşınmasına yardım eden Zerdabi'nin heykeli bulunmaktadır. Ekinci ve Zerdabi'nin onurlandırılması için 5 Temmuz 1991 tarihli yasa ile Ekinci gazetesinin ilk çıkarıldığı gün olan 22 Temmuz günü *Azerbaycan Matbuat Bayramı* olarak kutlanılmaya başlanmıştır.²⁴⁵

Resim 6: Lenin Heykeli, Kirov Heykeli.

Resim 7: 26 Bakü Komiseri Anıtı.

Azerbaycan'ın muhtelif yerlerine inşa edilmiş Sovyet döneminin Sovyetik ulus inşasını destekleyen heykeller milli bilincin kuvvetlenmesiyle yerlerinden söktürülmüştür. Bakü'de bulunan Lenin heykeli ve Kirov heykeli gibi Sovyet liderlerinin heykelleri kaldırılmış, onların yerlerini Azerbaycan için önemli icraatlar yapan kendi içlerinden çıkan öz evlatlarının heykelleri almıştır. Kaldırılan Sovyetler Birliği anıtları arasında heykellerin dışında *26 Bakü*

²⁴⁵ <http://www.e-qanun.az/framework/6573> (15.02.2019)

Komiserleri Anıtı gibi anıt mezarlarda vardır. 1918’de kurulan Bakü Halk Komiserleri Sovyeti²⁴⁶ liderliğine getirilen, elinde binlerce Azerbaycan Türkü’nün kanı olan Stephan Şaumyan ve komisyon üyelerinin mezarlarının bulunduğu 26 *Bakü Komiserleri Anıtı* 1968’de dikilmiştir.²⁴⁷ Anıtın merkezinde elinde sonsuz alevi tutan bir insan heykeli bulunmaktadır. Anıt 2009’da ise Azerbaycan hükümeti tarafından alınan kararla sökülüp yerine park ve otopark yapılması kararlaştırılmıştır.²⁴⁸

Resim 8: Şehitler Hiyabını ve Kafkas İslam ordusu şehitleri anısına dikilmiş anıt.

Resim 9: Bakü Şehitler Cami ve Cami minaresinde yer alan yazı.

Sovyetler Birliği Dönemi’nde Bakü şehrine hâkim bir tepe de Kirov’un adının verildiği park ve bu parkta devasa Kirov heykeli yer almaktaydı. Park aslında Azerbaycan Türklerinin yardımına gelen Kafkas İslam Ordusu’nun şehit olan askerlerinin ve Azerbaycan Türkü şehit askerlerin defnedildiği Çember-i Kent Mezarlığı’nın üzerine inşa edilmiştir. Sovyetler Birliği yönetimi Türk şehitliği üzerini park yaparak şehitliği hafızalardan silmeye çalışmış, bu parka Azerbaycan Türklerini yönetmesi için yolladığı Kirov’un heykelini inşa ederek ise

²⁴⁶ 26 *Bakü komiserleri* de denilmektedir.

²⁴⁷ Nesrin Sarıahmetoğlu, “26 Bakü Halk Komiserleri ve Stephan Şaumyan Yeniden Sorgulanıyor”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 2000, s. 297.

²⁴⁸ http://musavat.com/news/olke/26-baki-komissari-abidesi-sokulur_45783.html (18.01.2019)

Türk-İslam bilincinin Sovyetik düzlemde ezileceğini göstermek istemiştir diyebiliriz.

1990 yılında Azerbaycan'da gerçekleşen *Kanlı Yanvar*²⁴⁹ sonrası bu katliamda şehit olanlar da bu bölgeye defnedilmiş ve park olan alan yeniden şehitliğe dönüştürülerek Şehitler Hiyabani²⁵⁰ olarak anılmıştır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra bölgede bulunan Kirov heykeli yerinden sökülmüştür.²⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti tarafından Kirov heykelinin söküldüğü yere Şehitler Cami inşa edilmiştir.²⁵² Ayrıca Kafkas İslam Ordusu şehitleri anısına da Türkiye tarafından bu alana bir anıt dikilmiştir. 1996'da Diyanet Vakfının inşa ettiği Şehitler Cami'nin mimari açıdan benzerleri İstanbul ve Türkmenistan'ın Kıpçak şehrinde de inşa edilmiştir.²⁵³ Türkiye tarafından İstanbul ve Kıpçak'ta bir eşi olan Şehitler Cami inşa edilmiş yeri olarak da dikkat çekmiştir. 2009'da tadilat sebebi ile kapatılan cami 2016'da yeniden açılmıştır. Ancak cuma namazı gibi toplu namazlar kılınmamaktadır.²⁵⁴

Sovyet döneminde her ne kadar kültür ve tarih kısıtlamasına gidilse de Türk Asya üzerinde yaşayan Türk halklarının bin yılı aşan tarihleri mutlaka bir noktada kesişmektedir. Köroğlu ve Dede Korkut da Türk halklarının kesişme noktalarındandır. Türkiye'den Doğu Türkistan'a bütün Türk Asya'da birleştirici unsur olan kültürün bazen kesintilere uğrasa da kopmadığına işarettir.

---

²⁴⁹ Kanlı Yanvar: Bakü'de Azerbaycanlılar tarafından Ermenilere katliam yapıldığı gerekçesi ile 19 Ocak 1990 gecesi Sovyetler Birliği tarafından içlerinde Ermeni subaylarında yer aldığı kırk bin kişilik Sovyetler Birliği ordusu vahşi bir saldırı gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarında gerçekleşen milliyetçi ve özgürlükçü hareketleri ortadan kaldırmayı amaçlayan Sovyetler Birliği böylece diğer cumhuriyetlere de göz dağı vermek istemiştir. Kanlı bir müdahale gerçekleştiren Sovyet Birliği ordusu Azerbaycan'da 147 insanın ölmesine, 612 insanın ağır yaralanmasına ve 841 kişinin hapse atılmasına neden olmuştur. http://ankara.mfa.gov.az/files/file/25._yilinda_kanli_20_ocak_katliami_-_Aksam.pdf (18.05.2019)

²⁵⁰ Hiyaban: Her iki tarafa da dikilen bir ağaç, yol vb. Bahçe güzel bir bahçedir. <http://www.adq.az/index.php?course2=X%C4%B0YABAN> (21.03.2019)

²⁵¹ <https://bpakman.wordpress.com/baku-2010-fotograflar/baku-cekimler-videolar/baku-sehitler-hiyabani/> (05.05.2019)

²⁵² <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/09/04/y01.html> (11.02.2019)

²⁵³ Türkiye Diyanet Vakfı Haber bülteni, *Azerbaycan Bakü Şehitlik Cami Muhteşem Bir Törenle İbadete Açıldı*, Diyanet Vakfı Yayınları, S. 41, Ankara, 1996, s. 3.

²⁵⁴ <https://www.diyaret.tv/tdvnin-azerbaycandaki-camisi-yeniden-acildi> (12.02.2019)

Resim 10: Nizami Gencevi'nin Gence'deki Türbesi, Azerbaycan Edebiyat Müzesi karşısındaki heykeli.

Resim 11: Bakü, Köroğlu heykeli, Nahcivan, Köroğlu heykeli, Nahcivan Dede Korkut Heykeli.

Resim 12: Sumgayit şəhərində bulunan Neriman Nerimanov Büstü.

Resim 13: Bakü Neriman Nerimanov Heykeli.

Stalin sonrası gerçekleşen itibar iadelerinde Neriman Nerimanov adı öne çıkmıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde Sovyet yapılanmasında yer alan ve Bakü Sovyetler Birliği tarafından işgal edilince Azerbaycan'ın yöneticisi olan Nerimanov bu sürecin devamında Moskova tarafından milliyetçilikle suçlanmış ve ortadan kaldırılmıştır. Azerbaycan milliyetçileri genellikle Müsavatçı gelenekle Resulzade taraftarıdır. Elçibey bağımsızlığa sürüklenen süreçte güttüğü etnik kimlik politikalarında kendisine Resulzade'yi rehber edinmiştir. Ancak Stalin sonrası Sovyetler Birliği Dönemi'nde Aliyev, Nerimanov'un itibarının iadesi noktasında önemli bir sembol olan Neriman

Nerimanov heykelini inşa ettirmiştir. C. Karyagdı tarafından Nerimanov'un 1970 yılı doğumunun 100. yılı şerefine yapılan heykel 1972'de açılmıştır. Ayrıca 1964'te Sumgayit şehrine dikilen bu günkü Haydar Aliyev Caddesi'nde de büstü vardır. Bağımsızlık sonrası Aliyev döneminde de ön plana çıkarılan Nerimanov'un Azerbaycan için verdiği mücadeleye dikkat çekilmektedir. Ancak Aliyev-Elçibey arasında yapılan mukayese Nerimanov-Resulzade arasında da yapılmaya günümüzde de devam edilmektedir.

Resim 14: Bakü, Şah İsmail heykeli ve Azerbaycan Milli İlimler Akademisi önünde bulunan Şah İsmail büstü.

Azerbaycan Türkleri için önemli tarihi şahsiyetlerden biriside Safevi Hakanı I. İsmail'dir. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan tarih yazıcılığında sıklıkla kendisine baş vurulmuştur. Kurduğu Safevi Devleti, ata devleti kabul edilmiştir. Türkçe yazdığı şiirler ile Azerbaycan dil ve edebiyatının oluşumuna büyük katkı sağlamıştır.²⁵⁵ Bağımsızlıkla birlikte halkın daha çok karşısına çıkarılarak tanınması ve benimsenmesi amaçlanmıştır. 1993'te heykeltıraş İbrahim Zeynalov tarafından Bakü'ye dikilen heykeli bugünkü Cumhuriyet Perinatal Merkezi

²⁵⁵ Özden Tanerçin, "Şah İsmail Hatai, Dih-name". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 14, 1966, s. 127.

önünde yer almaktadır. Heykel 2007’de restore edilmiştir.²⁵⁶ Bu tarihi kişiliğin Azerbaycan Milli İlimler Akademisi önünde de bir büstü bulunmaktadır.

Azerbaycan’ın bağımsız bir devlet olarak teşkilatlanmasında şüphesiz en önemli isimlerden birisi Haydar Aliyev’dir. Azerbaycan’ın kurucusu olarak tek bir şahsı işaret etmekse doğru bir zihniyetin ürünü olmasa gerek. Çarlık ya da Sovyet dönemi genel manasıyla Rus hâkimiyetinde geçen dönem içerisinde Resulzade’den Elçibey’e, Nerimanov’dan Aliyev’e Azerbaycan’ın birlik ve dirliği için çalışılmış olduğu fikrini benimsemek gerekir.

Resim 15: Bakü Haydar Aliyev Heykeli.

12 Aralık 2003 tarihinde hayatını kaybeden Azerbaycan’ın kurucu lideri Aliyev’in anısına Azerbaycan’ın çeşitli yerlerinde anıt, büst, okul, sokak ve caddeler yapılmıştır. 2005’te Bakü’de Haydar Aliyev Sarayı’nın karşısına halkı selamlar bir biçimde yapılan Aliyev heykeli Mihail Noqin ve Salavat Şorlanov tarafından ortaya konulmuştur. 5.2 metre yüksekliğe sahip olan heykelin ağırlığı da 2.4 tondur.²⁵⁷

Bağımsız Azerbaycan, tarihi taşla yazarken sadece kendi tarihi karakterlerini kullanmamıştır. Bağımsızlık sonrası yönünü Batı’ya çeviren Azerbaycan, Batılı birçok karakteri de toplumun temas dünyasına yerleştirmiştir.

²⁵⁶ <https://yenicag.az/baki-heykelterasliq-seheri-xetai-abidesinin-yaradilis-tarixi-foto/embed> (18.02.2019)

²⁵⁷ http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/medeniyyet_may2009/79835.htm (18.02.2019)

Bunlardan birisi de 2013'te açılan Ömer Eldarov ve mimar Sanan Salamzade'nin eseri olan bronzdan yapılmış Nikola Tesla heykelidir.

Resim 16: Bakü Nikola Tesla Heykeli.

Bağımsız Azerbaycan, tarihi taşla yazarken sadece kendi tarihi karakterlerini kullanmamıştır. Bağımsızlık sonrası yönünü Batı'ya çeviren Azerbaycan, Batılı birçok karakteri de toplumun temas dünyasına yerleştirmiştir. Bunlardan birisi de 2013'te açılan Ömer Eldarov ve mimar Sanan Salamzade'nin eseri olan bronzdan yapılmış Nikola Tesla heykelidir.

Resim 17: Bakü Aleksandr Puşkin Heykeli.

Azerbaycan Türkleri için Aleksandr Puşkin ismi de önemli bir tarihi isimdir. Ölümünden sonra M. F. Ahundov tarafından *Şairin Ölümü* şiiri yazılan Azerbaycan Türkleri tarafından sevilen ve doğumunun 200. yılı şerefine Bakü'de adı bir caddeye verilip heykeli dikilen Puşkin, hiç uğrayamadığı Bakü'ye bronz bir heykelle gelmiştir. Heykel 2001'de Heykeltraş Yuriy Orekov tarafından

tamamlanmıştır. Ayrıca Puşkin heykeli, Azerbaycan'ın bağımsızlığının 10. yılı şerefine 2001'de açılmıştır.²⁵⁸ Bakü'de hiç bulunmamış ancak Kars ve Erzurum'da bulunmuş olan Puşkin, Doğu halklarına karşı duyduğu saygıyı şiirlerinde yansıtmıştır. Türklere karşı olan bu tavrı neticesinde de bugün neredeyse bütün eserleri Azerbaycan Türkçesine çevrilmiştir.²⁵⁹

1.3.4.1. Kadın Heykelleri

Bozkırlı Türk toplulukları içerisinde yer alan Azerbaycan Türkleri içinde kadın genellikle saygı ve değer görmüştür. İslamiyet'in Türkler arasında yayılması ile bir takım Arap adetleri tesir etmiş olsa dahi Türklerde kadın tarih boyunca ön planda olmuştur.

Resim 18: Bakü, Azad Kadın Heykeli.

Sovyet döneminde Türk kadınına verildiği iddia edilen özgürlüğün bir simgesi olarak karşımıza Azad Kadın heykeli çıkar. 30 Nisan 1960'da Bakü'de açılışı yapılan heykel Azerbaycan kadınının kurtuluşunu, modernliğini, bağımsız oluşunu simgelemektedir. Azad Kadın heykeli, Cafer Cabbarlı'nın *Sevil* adlı oyunundan ilham alınarak Fuad Abdurrahmanov tarafından yapılmış bronz heykeldir. 10 metre yüksekliğinde bir kaidenin üzerine yerleştirilmiş iki metre boyunda bir kadın heykelinden ibarettir.²⁶⁰ Azad Kadın heykeli aslında

²⁵⁸https://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/ai102_folder/102_articles/102_lukoil_humanitarian.html (11.02.2019)

²⁵⁹ Gatibe Mahmudova, "Ünlü Rus Şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in Şiirlerindeki İstanbul", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 28, 2009, s. 67.

²⁶⁰ <http://www.azerizv.az/news/print-7201.html> (16.02.2019)

Azerbaycan kadınının kara çarşaftan kurtuluşunu simgelemektedir.²⁶¹ Azerbaycan aydınları tarafından 1908’de basında başlayan bu mücadele kadının peçeye mahkûm edilmemesini modern giyim ve modern hayata uyum sağlamasını hedeflemiştir. Verilen bu mücadele de Azerbaycan Komsomol üyesi Sarah Halilova’nın peçeyi çıkarttığı için babası tarafında katledilmesi de bu kapsamda işlenen konular arasındadır.²⁶²

Resim 19: Bakü, Hürşidbanu Natevan Heykeli.

Azerbaycan Türkleri, kültürleri gereği kadını hiçbir zaman geri planda bırakmamıştır. Türklüğün kadına değer vermek için modernleşmeye ihtiyacı olmadığı Türk tarihinde Tomris Hatun gibi kadın hükümdarların yer bulmasıyla açıkça görülmektedir. Azerbaycan Türkleri içinde bu durum böyledir. Karabağ’ın son hükümdarı Mehdikulu Han Cavanşir’in tek kızı olan Hürşidbanu Karabağ hanedanlığının da tek varisidir. Bu nedenle de kendisine *Dürr-i Yekta* (benzeri olmayan, tek inci) denilmektedir. Han kızı Hürşidbanu bütün Kafkasya’da hayır severliğiyle tanınan biridir yol, köprü, okul gibi birçok icraat gerçekleştirmiştir. Şuşa şehrine su çektirip meşhur *Han kızı* çeşmesini yaptırmıştır.²⁶³ Şairlerin isteği üzerine Şuşa’da 1872’de *Meclis-i Üns*’ü (ülfet, dostluk meclisi) kurmuştur. Meclisin yöneticisi olan Hürşidbanu *Natevan* (muhtaç, kimsesiz) mahlasını kullanmıştır. Şiir, resim, el işi gibi birçok sanatsal alanda eserler üretmiştir. Gül

²⁶¹ Emine Onuş, “Kıbrıs Türk Kültüründe Azerbaycan ve Azeri Türkü İmgesi”, *Folklor Akademi Dergisi*, S. 1, 2018, s. 124.

²⁶² http://www.window2baku.com/Monuments/mn_osvobodjenje.htm (01.01.2019)

²⁶³ <http://web.archive.org/web/20160411145528/> (15.02.2019),

http://azerbaijans.com/content_410_tr.html (12.02.2019)

deferi (1886) isimli albümde dikiş işleri çalışmaları yer almaktadır.²⁶⁴ 1960 yılında Bakü şehrinde heykeli dikilmiştir.²⁶⁵

1.3.5. Müzeler

Azerbaycan ulus inşa sürecinde Azerbaycan halkının milli kimlik ve benlik kavramlarını kuvvetlendirmek için önemli kurumlardan birisi de müzeler olmuştur. Müzeler toplumların tarihselliğinin yansıtıldığı mekanlardır. Azerbaycan'da müzeler tarihi şahsiyetlerin adına atfen inşa edilerek şahısların topluma kazandırdıkları üzerinden de bir bağ kurmak hedeflenmiştir.

Azerbaycan'ın modernleşmesi, gelişmesi ve bağımsızlığa uzanan yolda basamakları tırmanmasının belki de en önemli şahsiyetlerinden birisi de Hacı Zeynelabidin Tagiyev'dir. Okuma yazma bilmediği halde eğitime ve öğrencilere verdiği destekle, yurt dışına burslu öğrenci göndermesiyle, Azerbaycan'da ilk kız okulunu açmasıyla sadece bir petrol zengini olmadığını ifade etmek gerekir. Yokluktan geldiği mevkide milli bilinç ve vatanın gelişimi için hiçbir zaman kendi menfaatleri doğrultusunda yol tutmamış Azerbaycan'ın bu günkü nesillerine örnek bir yaşam öyküsünü geride bırakmıştır. Azerbaycan'ı ilk kez otomobille de tanıştıran Tagiyev'in 1987'de Bakü'de yaptırdığı saray bugün Azerbaycan Ulusal Tarih Müzesi olarak kullanılmaktadır.²⁶⁶ 15 Haziran 1920'de müzeye çevrilen bu konut, bugün Tagiyev sokağında bulunmaktadır. Müzenin bir bölümü Azerbaycan tarihi kaynaklarının sergilendiği kısmı oluştururken bir bölümünde de Tagiyev'in özel eşyaları yer almaktadır.²⁶⁷ Müzenin dış kısmında yola bakan köşesinde binaya yerleştirilmiş bir Tagiyev büstü bulunmaktadır.

---

²⁶⁴ Esra Banu Sipahi, Bahar Özsoy, Murad Khashimov, "Azerbaycan'da Öncü Bir Kadın: Xurşidbanu Natevan'ın Yaşamı, Sanatsal Kişiliği ve Liderlik Özelliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, C. 3, S. 3, 2018, s. 30.

²⁶⁵ Yavuz Akpınar, "Hürşid Bânû Nâtevan", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul, 1998, s. 397.

²⁶⁶ Yeşilot, 2015, 68.

²⁶⁷ <http://azhistorymuseum.gov.az//index.php?mod=5&item=84&id=261> (11.02.2019)

Resim 20: Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi, H. Zeynelabidin Tagiyev'in yaşadığı ev.

Resim 21: H.Z. Tagiyev Kız okulu günümüzde Azerbaycan İlimler Akademisi Binası olarak kullanılmaktadır.

Resim 22: Nizami Gencevi Adına Milli Azerbaycan Edebiyat müzesi.

Sovyetler Birliği, Türk halklarının çizilen sınırlar içerisinde kalan tarihi şahsiyetlerini ön plana çıkarmıştır. Kültür ve kimlik bilinci sınırlarla parçalanan

Türk halkları kendi sınırları dâhilindeki aydın atalara sarılmak zorunda kalmışlardır. Bu atalardan Azerbaycan'da karşımıza çıkan örneklerden birisi de Nizami Gencevi'dir. Azerbaycan'da Nizami Gencevi'nin değer görmesine Sovyetler Birliği tarafından önem verilmiştir. Sovyetik ulus inşası için bu bölgesel bölünmüş ata kavramlarının uygulanması gereklilik arz etmiştir. Türk Asya'daki birlikteliği baltalamak için her cumhuriyete kendi toprakları ile sınırlı kalmak şartıyla kurucu atalar atayan Sovyetler Birliği, böylece Türklük direncini kırarak toplumu kültür uçlarına çekip merkezi yok etmek amacını gütmüştür. Sovyetler Birliği Dönemi'nde Sovyet Türk ve İslam ahalisi otuz altı farklı millete bölünmüş, her millete de bir çerçeve oluşturulmuş ya da icat edilmiştir. Sovyetler Birliği tarafından oluşturulan çerçeve dâhilinde Azerbaycan'da Dede Korkut, Fuzuli ve Nizami Gencevi gibi isimler kurucu atalar olarak ön plana çıkartılmıştır.²⁶⁸

Gencevi'nin 800. doğum yılı şerefine 1 Kasım 1939'da Nizami Gencevi Edebiyat Müzesi'nin yapımına başlanmıştır. 1943'de binanın balkonlarına Azerbaycan bölgesi için önemli edebi kişiliklerin heykelleri dikilmiştir. Fuzuli, Molla Penah Vagıf, Mirza Fethali Ahundov, Hurşidbanu Netavan, Celil Memmedguluzade ve Cafer Cabbarlı'nın heykelleri müzenin balkonlarını süslemektedir.²⁶⁹ Müze 1945'de ziyarete açılmıştır. Sovyetler Birliği tarafından Nizami Gencevi Edebiyat Müzesi'nin karşısına Gencevi'nin 800. doğum yılı kapsamında yapılmaya başlanan heykel, 30 Nisan 1949'da törenle açılmıştır.²⁷⁰ Günümüzde heykelin olduğu yer park haline dönüştürülmüş ve Nizami Gencevi Parkı adı verilmiştir.

1.3.6. Paralar

Milli bir devletin vatan, bayrak, marş, arma gibi devlet sembollerinin yanında kendi milli parasına sahip olması da önem arz eder. Toplumun sürekli aktif bir şekilde temasta bulunduğu paraların biçimsel özelliklerinin devlet politika ve ideolojileri doğrultusunda şekillenmesi halkın bilinçli ya da bilinçsizce karşılıklı bu etkileşimlerden yönetimin istediği yönde etkilenmesine sebep olmaktadır. Sovyet sonrası cumhuriyetlerinde ekonomik olarak yıpratılmışlığın etkisi neticesinde milli para basmak risk içermiştir.

²⁶⁸ Aça, 2004, 41-42.

²⁶⁹ <https://nizamimuseum.az/az/content/56> (02.02.2019)

²⁷⁰ http://www.anl.az/down/medeniyyet2008/iyul/medeniyyet2008_iyul_232.htm (08.02.2019)

1.3.6.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Banknotları

Bağımsızlık döneminde de karşımıza çıkacak olan manat, Azerbaycan tarihi için ilk kez basılmaya başlanan bir para birimi değildir. 73 yıl evvel Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bağımsız bir cumhuriyet olarak Azerbaycan manatını kullanıma sürmüştü. 1919'da manat Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin resmi para birimi durumundadır.

Resim 23: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 1 manat, ön yüzü ve arka yüzü (1919).

Resim 24: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 100 manat, ön yüzü ve arka yüzü (1919).

Resim 25: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 500 manat, ön yüzü ve arka yüzü (1919).

25, 50, 100 ve 250'lik manatlara 1920'de 500 manat da eklenmiştir. Bu dönemin manatlarının üzerinde Arap alfabesi ve Kiril alfabesi ortak kullanılmış, Arap alfabesi ile manat yazarken Kiril alfabesi ile ruble karşılık olarak yazılmıştır. Uzun süre boyunca Rus rublesi kullanımda olduğundan halkı manata alıştırmak için böyle bir yol tercih edilmiştir. 500 manatın üzerinde ise Fransızca *cinq cents*

roubles (Beş yüz ruble) yazmasının sebebi Batı dünyasına Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni tanıtabilmek için gerçekleştirilmiş bir eylemdir.²⁷¹

1.3.6.2. Azerbaycan Cumhuriyeti Paraları

1.3.6.2.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Banknotları

Bağımsızlıkla beraber kendisini Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devamı kabul eden Azerbaycan Cumhuriyeti, bayrak, arma ve marşta olduğu gibi para konusunda da aynı sembolleri kullanmıştır. Elçibey ve yönetimi 15 Temmuz 1992 tarihli kararname ile manatı tedavüle sokmuştur. Bu kararnameye göre 1 manat 10 rubleye tekabül edecektir.²⁷² Manatların eskizleri, Eldar Mikayilzade tarafından çizilmiştir. 1993'te yenilenen Azerbaycan parasının silueti 2005'te yeniden bir düzenleme ile günümüzdeki Azerbaycan manatı şeklini almıştır.²⁷³

Bağımsızlığın pekişmesiyle birlikte Azerbaycan manatı da kendi kimliğini oluşturmaya tarihi karakterine bürünmeye başlamıştır. 1992 yılı basılan kâğıt banknotlarda daha sade bir görünüşle arka yüzlerinde Türk kültür ögesi meşhur kilimler ön yüzde de Bakü'nün simgelerinden olan kız kalesi yer bulmuştur. 1993'te karşımıza 500 manat ile Nizami Gencevi, 1000 manat ile de Mehmet Emin Resulzade çıkmaktadır.

Resim 26: Azerbaycan cumhuriyeti 1 manat (1992), Azerbaycan cumhuriyeti 250 manat (1992).

²⁷¹ Qasımova, Ahmedov, 2004, 174.

²⁷² <http://www.e-qanun.az/framework/7500> (14.02.2019)

²⁷³ <https://publika.az/news/pul/250568.html> (15.02.2019)

Resim 27: Azərbaycan Cumhuriyeti 500 manat ön yüzü ve arka yüzü (1993).

Resim 28: Azərbaycan Cumhuriyeti 1000 manat ön yüzü ve arka yüzü (1993).

Resim 29: Azərbaycan Cumhuriyeti 1 manat ön yüzü ve arka yüzü (2006).

Resim 30: Azərbaycan Cumhuriyeti 5 manat ön yüzü ve arka yüzü (2006).

Resim 31: Azərbaycan Cumhuriyeti 20 manat ön yüzü ve arka yüzü (2006).

Gencevi ile tarihi Azərbaycan yurdunun asırlar boyu sahiplenilmesi gerçeleşirken Resulzade ile de milli kimlik karakterini yansıtmaya

başlamışlardır. Bağımsızlığın olgunlaşmasıyla öz güveni yerine gelen Azerbaycan 2006'da piyasaya sürdüğü manatlarla tarihi kimliğini kazanmaya başlamıştır. 1 manatın arka yüzünde Azerbaycan'ın milli süslemeleri geri planda yer alırken ön planda Karabağ'ın da dâhil olduğu Azerbaycan haritası yer almaktadır. Vatanın bölünmez bütünlüğünü simgelemesi açısından ülkenin haritasına Karabağ topraklarının da dâhil edilmesi önemlidir. Yine arka yüzde bulunan Azerbaycan'ı da içeren Avrupa haritası, Azerbaycan'ın yüzünü Batı'ya döndüğünü ifade etmektedir. 1 manatın ön yüzünde bulunan müzik aletleri de Sovyetler Birliği Dönemi'nde milli unsur olmasından dolayı yasaklanan müzik aletlerini içermesiyle bir mesaj verir niteliktedir. Sovyetler Birliği tarafından yasaklanan Tar'ın en çok kullanılan kâğıt paranın üzerine işlenmiş olması, kültürün yitirilmediğine ve Sovyet dönemi uygulanan politikalara bir eleştiri niteliği taşımaktadır. 5 manatta ön yüzüyle milli edebiyata verilen önemi işlemektedir. Nizami Gencevi edebiyat müzesinin balkonlarındaki edebi şahsiyetlerin heykellerinin yansıtıldığı banknotta Azerbaycan milli marşının da bir bölümü yer almaktadır. 5 manatın arka yüzü ise Sovyetler Birliği Dönemi parçalanmış milli kimliğin yeniden inşasına destek verir niteliktedir. Arka yüzde, ön planda Azerbaycan haritası yer alırken ardında Gobustan kaya hiyeroglifleri ve Orhun kitabelerinden bir bölüm bulunmaktadır. Hiyerogliflerle toprağın tarihi, Azerbaycanlılık öne çıkarılırken; Türk yazan kısmı görünür bir şekilde banknota işlenen Runik alfabeli Orhun kitabeleri ile de etnik kimlik, Türklük öne çıkarılmıştır. Azerbaycan haritasının da tarihi aidiyet unsurları üzerine yerleştirilmesi ile Azerbaycanlılık ve Türklüğe vurgu yapılarak Azerbaycan'ı şekillendirme ideali yansıtılmak istenmiştir.

20 manat ise Karabağ'a adanmış bir banknottur. Arka yüzünde Azerbaycan haritasının ardında yer alan Azerbaycan milli nakışları ve Karabağ yazıları göze çarpmaktadır. Ön yüzünde de kılıç, kalkan, miğfer ve Karabağ gülleri olarak da bilinen *Xarıbulbul* (Harı Bülbül) çiçeğinin işlenmesi bulunmaktadır. Harı bülbül barışın sembolü olurken aynı zamanda Karabağ'ı simgelemektedir. Barış arzulanmaktadır ancak miğfer savaşacak asker varlığına, kılıç yenecek kuvvetin olduğuna, kalkan da Karabağ'ı savunacak kudretin olduğuna işaret etmektedir. 1 manat Sovyetler Birliği Dönemi yasaklanan kültürün sürdürüldüğüne, 5 manat Azerbaycan yurdunun kadim Türk yurdu olduğuna ve Azerbaycanlıların Türk

olduğuna, 20 manat ise vatan toprağı Karabağ'ın asla vazgeçilmeyeceğine işaret etmektedir. Bu tarihi şuur edindirme uygulamalarının halkın eline en çok değen banknotlar üzerine işlenmesi sosyal algının oluşumu bakımından pragmatik bir önem taşımaktadır.

1.3.6.2.2. Azerbaycan Cumhuriyeti Madeni Paraları

1.3.6.2.2.1. Hatıra Madeni Paraları

Kâğıt paralarda işlenen ulus-devlet inşasına yardımcı unsurlar Azerbaycan devleti tarafından özel durumlar için bastırılan madeni hatıra paraları ve günlük yaşamda kullanılan madeni paralarda da karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan kültürü ve tarihi için önemli olan şahıs ve durumlar için gerçekleşen bu uygulamalar milli kimlik gelişimine katkı sağlayan uygulamalardır.

Resim 32: Azerbaycan hükümeti tarafından bastırılan anı paraları.

Madeni paralara bakıldığında, Azerbaycan matbuatının 135. yılı şerefine basılan İkinci gazetesinin ve Azerbaycan basınının kurucu sayılan Hasan Bey Zerdabi'nin portresinin bulunduğu gümüş para önemlidir. 10 Aralık 2004 tarihinde ise Haydar Aliyev'in anısına basılan madeni para ile Haydar Aliyev'in 85. doğum yılı şerefine basılan madeni para da kişi kültürünün oluşumunu izlemek mümkündür. Dede Korkut Destanı'nın 1300. yılı şerefine basılan 100 manat değerindeki madeni para ise tarihsel izleğin takip edilebildiği diğer bir sembol

para olarak değerlendirilmelidir. Fuzuli, Gencevi gibi Murtaza oğlu Memmedov (Bülbül) ve Üzeyir Hacıbeyli gibi Azerbaycan sanatı ve edebiyatı için büyük önem arz eden kişilerin de madeni paralarda yer bulmasıyla ulusal şahsiyetler yaratma yoluyla halkta özgüven duygusunun gelişimine katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

1.3.6.2.2. Ticari Kullanıma Sunulan Madeni Paralar

Azerbaycan hatıra paralarında görüldüğü gibi tedavülde olan Azerbaycan madeni paralarında da toplumun milli kimlik kazanımına tesir etmek amaçlanmıştır. 2006'da yenilenerek piyasa sürülen Azerbaycan Cumhuriyeti madeni paraları 2006 yılına kadar olan dönemde daha sade görünümündedir. 20 ve 50 qepik ön yüzlerinde Sekiz kollu yıldız içerisinde madeni paranın değeri yer alırken 5 qepiğin arka yüzünde sekiz kollu yıldız yer almıştır. 2006 yılı tedavüle giren madeni paraların ise ön yüzlerinde kültürel ve tarihi mirasın eserlerine yer verilirken arka yüzlerinde standart olarak Karabağ'ın da dâhil olduğu Azerbaycan haritasının yer alması vatan bilincini ve bütünlüğünü destekler niyettedir.

Resim 33: Azerbaycan hükümeti tarafından bastırılan anı paraları ve tedavülde olan madeni paralar.

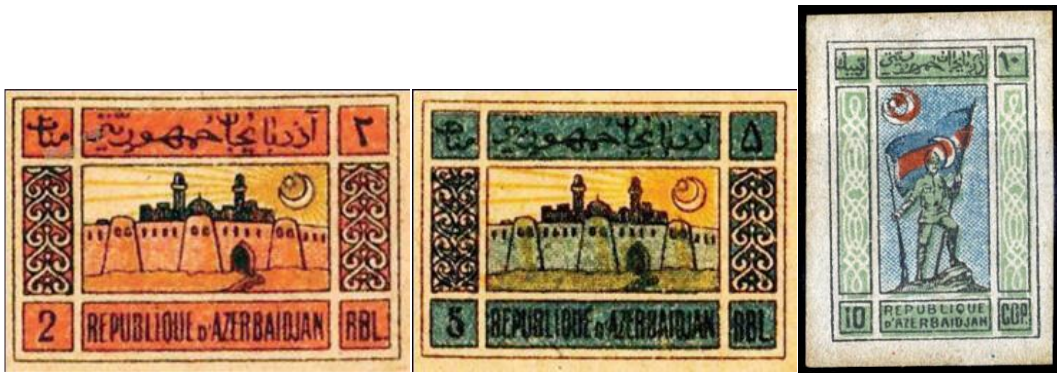
1.3.7. Pullar

Teknolojik iletişimin henüz bugünkü kadar etkinliğini artırmadığı dönemlerde devletlerin ideolojilerini halka yansıtma aracı olarak pullar da kullanılmıştır. İletişim aracı mektuplara vurulan pullarda tarihsel bir çerçevede milli kültür temaları seçilmiş ve bu yoldan toplumun algı dünyasına etki edilmeye

çalışılmıştır. Azerbaycan için bu süreç 1918-1920 arası ve 1991 sonrası milli kimlik kazanımı üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır.

1.3.7.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Pulları

Azerbaycan bağımsız devlet teşekkülü olarak ilk posta pullarını 20 Ekim 1919'da tedavüle çıkarmıştır.²⁷⁴ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi milli bir çehreyle yönetilen Azerbaycan'da pullar da o dönemin şartlarına göre belli bir kimlik kazanımı gerçekleştirmiştir. Ağırlıklı olarak Azerbaycan'ın petrol yurdu oluşuna vurgu yapılmış olsa da 10 ruble değerindeki pul bağımsızlığın, bayrağın ve mücadelenin yansıtılması bakımından değerlidir.

Resim 34: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti posta pulları 2 rublelik, 5 rublelik, 10 rublelik (1918-1920).

Resim 35: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti posta pulları 25 rublelik, 40 rublelik, 50 rublelik (1918-1920).

1.3.7.2. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Pulları

Sovyetler Birliği hâkimiyeti ile pulların mahiyeti değişerek Sovyet siteminin ideolojik birer unsuruna dönüşmüşlerdir. Azerbaycan'da Sovyetler Birliği hâkimiyetinin ilk yıllarında daha çok Komünist ideolojinin faydaları aktarılmaya çalışılmıştır.

²⁷⁴ Kubilay Yazıcı, "Yeni Türk Devletlerinin Posta Pullarında Türk kimliği ve Kültürü", *Bilig*, S. 77, Bahar 2016, s. 85.

Resim 36: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti posta pulları, (1957), (1970).

Resim 37: SSCB dönemi Posta pulları (1921).

Resim 38: Azerbaycan SSC posta pulları, Nesimi (1973), Biruni (1973), Nizami Gencevi (1981).

Resim 39: SSCB posta pulu Köroğlu (1989), Azerbaycan SSC posta pulu milli enstrümanlar (1990).

1921'de basılan pulların üzerinde yazdığı gibi iç savaş sonucunda açlıktan ölmek üzere olan Volga bölgesi için yardım toplama amaçlanmıştır. Bunun dışında yine 1921 yılı pullarında ideolojinin simgeleri mutlak suretle kullanılmış

Azerbaycan bölgesini maddi bir unsur, petrol yatağı olarak görme zihniyeti posta pullarında da karşımıza çıkmıştır. Bu durum Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun 40. yılı şerefine Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti tarafından 1957'de basılan posta pulunda ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 50. yılı şerefine 1970'de basılan posta pullarında da karşımıza çıkmaktadır. Bölgesel tarihi şahsiyetlerin ön plana çıkarılmasına posta pullarında da denk gelinmektedir.

Sovyetler Birliği glasnost ve perestroyka politikalarının da etkisiyle milli kimlik kazanımının güçlenmesine ve hızlanmasına yol açacak uygulamalara yönelmiştir. Merkezi yönetimdeki bu yumuşama cumhuriyetler içerisindeki yerel yöneticilerin de milli kimliklerin oluşumu konusunda daha cesur adımlar atmasının yolunu açmıştır. Sovyetler Birliği yöneticileri Türklerin tarihsel sembollerini cumhuriyetler arasında pay ederken, bazılarını da kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasını bilmiştir.

Köroğlu Destanı da bu çerçevede Sovyet yönetimince kullanılan tarihsel öğelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk halkları için değer arz eden tarihi kahramanları Sovyetler Birliği ideolojisi çizgisine getirerek halka benimsetmekle halkın merkezi idareyi daha kolay kabul edeceği düşünülmüştür. Köroğlu Destanı sosyalist zihniyete göre şekillendirilerek zulme adaletsizliğe karşı duruşu eşitlik ve halktan yana tutumu sosyalist düşünce doğrultusunda kullanılmıştır. Bu çizilen çerçeve içerisinde tutulan Köroğlu; halkı, halktan kahramanlarla Sovyet insanı çizgisine getirme çabasının örneklerindedir. Bağımsızlığın yaklaşması ve milli düşüncenin kuvvetlenmesi Azerbaycan posta pullarına da yansır. 1990'da basılan posta pulunda Azerbaycan halkının sevincini, üzüntüsünü, isyanını dile getirdiği milli müzik aletleri yer almaktadır. Bu durumu Sovyet dönemi Azerbaycan sazı Tar'a karşı gösterilen tutuma bir baş kaldırış olarak ifade edebiliriz.

1.3.7.3. Azerbaycan Cumhuriyeti Pulları

Bağımsızlığın ilanı ile Sovyet adından kurtulan Azerbaycan Cumhuriyeti başta Elçibey ve ardından Aliyev dönemlerinde milli kimlik kazanımı mücadelesi vermiştir. Sovyetler Birliği Dönemi Azerbaycanı neredeyse her açıdan petrol ile bir görülmüş, bu durum Azerbaycan pullarına dahi yansımıştır. Belki de bu

durumun verdiği rahatsızlıktan olacak ki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1992'de basılan ilk pulunda sade bir görüntü ile Hazar denizi konu alınmıştır.

Resim 40: Azerbaycan Cumhuriyeti posta pulları, ilk posta pulu (1992), bağımsızlığın ilanı (1992), Milli Diriliş günü (1993), Devlet arması, (1993), Bayrak günü (2011).

Resim 41: Fuzuli (1993), Şirvani (1997), Natevan (2014), Şah İsmail Nişanı (2011), Ahundov (2012).

Resim 42: M. E. Resulzade (1994), F. H. Hoyski (1997), A. M. Topçubaşı (2013), N. Nerimanov (1997).

Resim 43: Nahçıvan halk kıyafetleri (2004), Dede Korkut Destanı'nın 1300. Yılı hatırası (1999), Kafkas Kartalı, Azerbaycan kilimi ve tar (2011), Nevruz bayramı şerefine hazırlanan posta pulları (1998), (2011).

Bağımsızlık ilanının yıl dönümü 18 Ekim 1992’de basılan posta pulunda Azerbaycan toprak bütünlüğü, milli bayrağı ile renklenen Karabağ’ın dâhil olduğu ülke haritasının resmedilmesiyle karşımıza çıkar. Devlet programıyla oluşturulan özel günler posta pullarına da yansıtılarak milli bilincin gelişmesi için çaba sarf edilmiştir. 1993’te basılan Milli Diriliş Günü yıl dönümü posta pulu, 1993 yılı basılan devlet armasının yerleştirildiği posta pulu, 2009’dan itibaren kutlanmaya başlayan Azerbaycan Cumhuriyeti Bayrak Günü 2. yıl dönümü anısına basılan posta pulu gibi milli unsurların işlendiği posta pulları basılmıştır.

Tarihin topluma aktarılması kimlik gelişimine katkı sağlayan bir aktarımdır. Posta pullarında yer verilen Azerbaycan etnik ve teritoryal tarihi karakterler bu açıdan sıklıkla tercih edilmiştir. Sovyetler Birliği Dönemi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi, Çarlık Rusyası dönemi ve Azerbaycan toprakları içinde tarihin gidebildiği en eski döneme kadar Azerbaycan bölgesindeki bütün tarihsel veriler toplumun kimlik kazanımına yardım için çağırılmıştır. Öte yandan Azerbaycan halk giyimi, halk sazı (tar), bayramları, özel günleri ve özel anlam yüklenen hayvanları da (Türk halkları için kartal önemli bir figürdür.) pullarda yerini alarak toplumun kültür bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmışlardır. Bağımsızlıkla birlikte başlayan ulus-devlet inşası halkın en çok temas ettiği ve en çok bulunduğu çevreye inerek toplumun kimlik algısını devletin kimlik politikası çerçevesinde şekillendirmekle de uğraşmıştır.

2. BÖLÜM

2. SOVYET SONRASI KAZAKİSTAN'DA ULUS İNŞASININ YAPICI UNSURU OLARAK TARİH

2.1. KAZAKİSTAN'DA ULUS-İNŞA SÜRECİNİN TARİHİ DERİNLİĞİ

2.1.1. Çarlık Rusyası Hâkimiyetinde Kazakistan

Kazaklar Türk tarihi içerisinde yer alan Kıpçak soylu Türk kavmidir. Yaklaşık 200 yıldır *Kazak* adı üzerine araştırmalar ve çalışmalar yapılmış olsa da Kazak kelimesinin kesin bir anlam kökeni olduğunu söylemek güçtür. Genellikle *Kazak* (Beyaz kaz) ya da *Kaz sak* (gerçek Saka) çağrışımları yapmaktadır.²⁷⁵ A. N. Bernshtam, Kazak kelimesinin oluşumunu Türklerin *Kasp* ve *Sap* boylarının birleşimi sonucu oluştuğu şeklinde ifade etmiştir. Kazak tarihçi M. Akıncanov, *Kas* (gerçek, hakiki) ve *Sak* (Türk büyüklerinden birinin adı) kelimelerinden ortaya çıktığını dile getirmiştir. Başka bir görüş ise *Kaz* (kas) bahadır, cesur insan, bağımsız, hür anlamlarını taşıdığı, *ak* kısmının ise çoğul anlamı getirdiğini savunmaktadır.²⁷⁶ Kazak adının sistematik şekilde kavim ismi olarak ortaya çıkması 17. yüzyıl sonrasına rastlansa da Türkçe kaynaklarda Kazak kelimesi 11. yüzyıldan itibaren geçmektedir. Ancak Kazak adı bu dönemde belirli bir kavim adını karşılamaktan uzak *Bozkır atlısı*, *hür*, *mert*, *yiğit*, *cesur* ve *serbest* gibi anlamlara karşılık gelmektedir.²⁷⁷ Mısır'da Memlûkler tarafından 1245'de hazırlanan Arapça-Kıpçakça sözlükte *Kazak* kelimesine *özgür*, *gezen* anlamlarıyla karşılık verilmiştir.²⁷⁸ Kazak kelimesi bu anlamıyla ilerleyen dönemlerde Slav dillerinde de kendisine karşılık bulmuştur. 15. yüzyıl sonrası Rus knezliklerine saldırılarda bulunan serbest ve atlı silahlı Slav gruplarına *Kazak*, *Kazaçi*, *Kozak* gibi isimler verilmiştir. Buldukları coğrafyaya göre *Don Kazakları*, *Dinyeper*

---

²⁷⁵ O. İsmagulov, *Kazak Halkının Etnik Yapısı*, Saray Mehmet (Raportör), *Kazakistan Tarihi Makaleler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 36.

²⁷⁶ Abdulvahap Kara, Okan Yeşilot, *Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011, 26-27.

²⁷⁷ Feyzullah Budak, *Kazakistan Dünü, Bugünü, Yarını*, Ocak Yayınları, Ankara, 1999, s. 16.

²⁷⁸ B. Komekov, "Kazak" Terimi Hakkında, Mehmet Saray (Raportör), *Kazakistan Tarihi Makaleler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 50.

Kazakları gibi isimler alan Slav menşeli bu toplulukların Kıpçak soylu Kazaklarla karıştırılmaması gerekir.²⁷⁹

Kazakistan tarihinde farklı mitlerle atalarının kim olduğunun anlatımları mevcuttur. Bunlar içinde en belirginini efsaneye göre, Kazak Han Kazakların atası olarak bilinmektedir. Kazak Han, Alaş Han'ın oğludur. Kazak Han'ın üç erkek çocuğu vardır: Bakarıs, Akarıs ve Yanarıs isimli bu üç erkek evlat Kazakların üç cüzünü oluşturan ataları kabul edilmiştir. Bakarıs Büyük Cüz'ün (Uluğ Cüz), Akarıs Orta Cüz'ün ve Yakarıs'da Küçük Cüz'ün atasıdır.²⁸⁰ Kabul gören yazıma göre Kıpçak soyundan gelen Kazaklar, Altın Orda Kağanlığı'nın doğu yönetim bölgesini oluşturan Ak Orda içerisinde Ebu'l Hayr Han'ın yönetimine karşı Barak Han oğlu Canibek ve Kerey'in isyanı sonucu Kerey Han tarafından 1456 yılı civarında kurulan Kazak Hanlığı olarak ortaya çıkmıştır. Özbek Hanlığı olarak da isimlendirilen Ebu'l Hayr Han'ın hâkimiyet alanında yaşayan birçok urug Kazak Hanlığı'na dâhil olacaktır. Kazak Hanlığı başlangıçta Yedisu bölgesinin batı tarafı, Talas ve Çu havzasında kurulmuştur. Bu bölge 16. yüzyılda ilk defa Kazakistan kelimesine karşılık olarak kullanılan coğrafyadır.²⁸¹ Bu hâkimiyet alanında üç cüz şeklinde yerleşim gerçekleştiren Kazak Türklerinin bu cüz ayrımları kimi tarihçilere göre coğrafi nedenlerle kimilerine göre ekonomik kimine göre de askeri taksimat sonucu şekillenmiştir.²⁸²

Kazak Hanlığı kurulduktan sonra Moğolların dağılmasıyla bugünkü Moğolistan bölgesinde kurulan Oyrat/Kalmuk/Çungar gibi isimlerle adlandırılan genel kabulle Çungar Hanlığı (Moğolca sol kanat anlamına gelir)²⁸³ en önemli rakipleri olmuştur. 17. yüzyıl sonrası Çungar ve Rus baskısı Kazakların büyük ölçüde güç ve insan kaybıyla sonuçlanmıştır. Göçebeliğin azalmasına değil artmasına da neden olmuştur. Bu dönem *büyük felaket yılları* olarak kabul edilir.²⁸⁴

---

²⁷⁹ Budak, 1999, 17.

²⁸⁰ Orhan Selen, *Dünya Yıldızı Kazakistan*, Barış Kitap, Ankara, 2018, s. 3.

²⁸¹ Kara, Yeşilot, 2011, 27-28.

²⁸² Feride Baktıbaykızı Sahipova, "Kazakların Boy Örgütlenmesi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 3, 2007, s. 182.

²⁸³ Ekrem Kalan, *Çungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 5.

²⁸⁴ Haluk Alkan, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kuramlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan*, Usak Yayınları, Ankara, 2011, s. 25.

Kazak halkı, Çungar istilalarına karşı mukavemet gösterebilmek için Ruslar ile anlaşma yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Rus yönetimi Kazak cüzlerini tebaası yapmak için teklif göndermiş fakat Kazaklar 10 Ekim 1732’de toplanan Kazak kurultayında teklifi reddedip sulh içinde yaşamak istediklerini bildirmişlerdir. Bu cevaba karşılık Ruslar; kendilerinin Kazaklardan çekinmeyeceğini, Kazakların imparatorluğa tabi olan Sibiryâ şehir halkları, Başkurtlar ve Çungarlar tarafından kılıçtan geçirilerek mağlup olabileceğini ifade etmişlerdir. Bu ifadeler aslında Rusların bölgeye hâkim olma emelleri için Çungarları kasıtlı olarak Kazakların üzerine saldırdığını göstermektedir. Kazak tarihçisi Jakıp Junısulı, “*Ruslar Kalmukları Kazaklara ve Kazakları Kalmuklara karşı fitne ve fesatla düşman etmiş, ikisini de zayıflatarak, topraklarını istila etme planı uygulamıştır.*” şeklindeki ifadesiyle Rusların politikasının izahatını yapmıştır.²⁸⁵

Bugün Kazakistan olarak adlandırılan bölgeye kuzey batı yönünden gelen Ruslar, sınır bölgelerine kaleler inşa ederek kalıcı bir egemenlik sağladılar. Rus ve Çungarlar arasında kalan Kazaklar, Ruslarla iş birliği yapma yolunu seçmek zorunda kaldılar. Bu iş birliği ilerleyen süreçte onları Rus tebaası haline getirdi. 1731’de Küçük Cüz, 1740’da Orta Cüz ve 1742’de de Büyük Cüz antlaşma imzalayarak Çarlık Rusyası himayesine girmiştir. Bu antlaşmalarda yer alan cüz hanlarına verilen özerklik lafta kalmış yönetim gücü doğrudan Çarlık Rusyası’nın eline geçmiştir. 1822’ye gelindiğinde ise bu göstermelik hanlıklara son verilmiştir. 1863’de yeni yapılanma gereği Türk Asya iki idari bölgeye ayrılarak Çarlık toprağı olmuştur. Kazakistan’ın büyük bölümü Bozkır İdari Bölgesi, Güney Kazakistan ise diğer Türk bölgeleriyle birlikte Türkistan İdari Bölgesi içerisinde yer almıştır.²⁸⁶

Çarlık Rusyası’nın Kazakistan üzerine ilerlemesi I. Petro döneminde gerçekleşmiştir. Kazak toprakları I. Petro için önem arz ediyordu. Nitekim Kazak cüzlerinin ele geçirilmesi Asya’da bulunan diğer güçleri hâkimiyet altına almanın en önemli aşamasını oluşturuyordu. Kazakistan’ı Asya’nın anahtarı olarak gören

---

²⁸⁵ C, Kazakbalası, *17-18 Aralık 1986 Kazakistan Olayları*, Büyük Türkeli Yayınları, İstanbul, 1988, s. 8.

²⁸⁶ Alkan, 2011, 25-26.

I. Petro bu sayede Asya'nın kapılarını Ruslara açmayı planlamıştır.²⁸⁷ Çarlık Rusyası bölgede kolonizasyon politikasını uygulamaya geçirmiş, genel olarak göçebe olan Kazak Türklerini yerleşik Rus kolonileriyle Ruslaştırma ve toprağa yerleştirme amacı gütmüştür. Yerleşik unsur yaylak kışlak sisteminin içerisine monte edilerek kaleler, çiftlikler, şehirler kurularak sistemin aksaması ve Kazakların yerleşik hayata geçmeye zorlanması söz konusu olmaya başlamıştır.²⁸⁸

Devlet politikası olarak uygulanan Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma halkın tepki vermesine neden olmuştur. Kazak milli şairi Jüsipbek Aymavitov;

“... Kazak Toprakları Rus mujiklerine (Rus Köylüsü) verilmeye başlanıyor, dil bozuluyor, din bozuluyor, okullarda misyonerler eliyle örf adetler değişiyor, mili şuur yok ediliyor, Ruslara itaatin sağlanması için yeni kanunlar çıkıyor ve yeni idareciler geliyor...”²⁸⁹

ifadeleriyle dönemin izahatını yapmıştır. Halkın verdiği tepki gereği başlayan köylü ayaklanmaları genel halk ayaklanmalarına dönüşmüştür.

Çalık dönemi gerçekleşen köylü ayaklanmalarından ilki Stepan (Stenka) Razin ayaklanması (1667-1671), ikincisi Kazan'ı istila eden (1773-1775) Yemelyan Pugaçov ayaklanmasıdır. Don Kazaklarına²⁹⁰ mensup bu liderlerin etrafında topladığı halk Çarlık zulmüne uğrayan Slav ve Türk köylülerinden oluşmaktadır. Meydana gelen bu isyanları bastıran Çarlık yönetimi çıbanbaşı olarak isyan çıkaran ahaliyi Türkistan ve Kazakistan coğrafyalarına sürgün etmiştir. Böylelikle isyancıları Rusya'da ayrılıkçı, sömürgelerde hükümetin destekçisi olan Çarlık halkına evirmeyi amaçlamıştır.²⁹¹

---

²⁸⁷ Kara, 2011, 30.

²⁸⁸ Alkan, 2011, 26.

²⁸⁹ Mirzahmetov, 2012, 12.

²⁹⁰ Don Kazaklarındaki “Kazak” kelimesi hiçbir yönetimi kabullenmeyen, kaçak ve asilere takılan isimdir. Asırlarca Moldavya'dan Hazar Denizi'ne geniş bozkırlarda varlığını sürdüren bu insanlar başta Altın Orda, ardından Kırım ve Astrahan hanlıklarının hâkimiyetine isyan edip kaçan kimselerdir. Bu bozkırların batı kısımları Lehistan ve Rusya'dan kaçan farklı ırktan kimselerin de yurdudur. Ancak onlar, evvelen gelmiş Türk-Tatar kalıntıları ile karışmış, onların adetlerini kabul etmişlerdir. Ayrıca Türk-Tatar hanlıklarının hanedanları içinde yaşanan iç kavgalar sonucu siyasi mülteci olarak Moskova Prensligi'ne irtica etmiş Tatar şehzadelerinin birçoğu sonradan Kazak liderlerine dönüşmektedir. 16. yüzyıl ve devamında ise bu Kazakların Rus veya Ukrain olduğu kabul görmüş. Böyle görülmelerinin en önemli nedeni Hristiyan Ortodoks olmalarıdır. Telli Korkmaz, “Rusya'da Osmanlı'nın Yararlanamadığı Bir İsyân Pugaçev İsyânı (1773-1775), *OTAM*, S. 43, Bahar 2018, s.101.

²⁹¹ Haluk Ölçekçi, Tarihi Süreç İçerisinde Kazakistan'da Rus Varlığı, *Bilig*, S. 2, Yaz, 1996, s. 56-58.

Kazakistan'da Çarlık yönetimine karşı gerçekleşen direnişler ise Sırım Datov isyanı ile başlamıştır. Kazakistan'da 1916'da gerçekleşen Amangeldi İmanov isyanına kadar üç yüz üzerinde milli kalkışma gerçekleşmiştir.²⁹² Kazakistan'da öne çıkan direnişler; Sırım Datov, İsatay Tayman, Sultan Kenesarı, Can Hoca, İsen Batur, Han Gali Arslan ve İsa Tülenbay ve 1916'da da Çarlık Rusyası'na karşı Turgay'da milli bir isyanın fitilini yakan Amangeldi İmanov tarafından başlatılan direnişlerdir.

Çarlık Rusyası dönemi ayaklanmaları içerisinde İmanov'un ayaklanmasını bir kenara koyarsak en önemli olanı Abılay Han torunu, Kasım Han oğlu Sultan Kenesarı²⁹³ tarafından gerçekleştirilendir. Bu isyan Kazak milli mücadele tarihinin temel taşı sayılmaktadır. Kenesarı, Çarlık denizinde gerçekleştirdiği isyan hareketi ile hiç de küçümsenemeyecek bir yol katetmiştir. Gerçekleştirdiği hareketle bütün Kazakistan'ı bir araya toplayabilmiş, kendisinden önceki hareketleri iyi tahlil etmiş neticesinde sistemleştirilmiş bir mücadeleye başlamıştır.²⁹⁴ Mücadelesi zaferle neticelenmese de Kazak Türkleri tarafından kahramanlaştırılmaya layık görülmüştür.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Napolyon'u hezimete uğratan Ruslar Avrupa'da kendisini güvenceye aldığı için yönünü doğuya çevirmiş, Kazak cüzlerini ortadan kaldıran Çarlık Rusyası, Kenesarı'nın mücadelesini engellemek için de koşulların uygun olmasından yararlanmışır.²⁹⁵ Bölgenin mücadele gücünü zayıflatmak halkın direnişini engellemek için Çarlık Rusyası, Kazan'da uyguladığı *Tatarları temizleme* programını Kazakistan'daki Kazaklar için de uygulamaya koymuş, Kazak Türklerini kendi yurtlarında azınlık durumuna düşürmüştür.²⁹⁶

Rusya genelinde 1897'de yapılan ilk kapsamlı nüfus sayımında Kazakistan coğrafyasında 3 önemli etni vardır: Kazakistan bölgesi nüfusunun %81.7'sini

---

²⁹² Burkitbay Ayagan (Ed.), *Sovremennaya İystoriyya Kazaxstana*, Institut İstorii Gosudarstva İnistertstva Obrazovaniya i Nauki Respubliki Kazakhstan, Almatı, 2010, s. 78.

²⁹³ Sultan Kenesarı ve milli mücadelesi hakkında Bkz: Fatih Ünal, *Sultan Kenesarı Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı*, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

²⁹⁴ Tamara Ölçekçi, "Kazak Halkının Kenesarı Kasımoğlu'nun Başkanlığında Ruslara Karşı Verdiği Milli Bağımsızlık Mücadelesi (1837-1847)", *Bilig*, S. 51, Güz 2009, s. 123.

²⁹⁵ Kara, 2011, 32.

²⁹⁶ Alau Adilbayev, "Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri" *Bilig*, S. 23, Güz 2002, s. 84.

Kazaklar, %10.9'unu Ruslar ve %1.9'unu Ukraynalılar oluşturuyordu. Kazakların nüfusu 3 milyon 745 bin dir. Ancak aradan henüz yirmi sene bile geçmemişken 1914'te Kazak Türklerinin nüfusu %65.1'e gerilerken Slav kökenlilerin nüfusu %29.6'ya kadar yükselmiştir.²⁹⁷ Göçebe/Bozkır kültürüne dâhil olan Kazak Türkleri zorlandıkları yerleşik kültürle birlikte gelen Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırmayı bir zaman sonra modernlik ölçütü olarak algılamaya başlamışlardır. Nitekim Bozkır kültürü yüksek bir kültür olmasına karşın gelişim ivmesi olarak yerleşik kültürden daha zayıf kalmaktadır. Sözlü geleneğe sahip olan bozkırlı Kazaklar, bu dönemde Rus modernleşmesini benimseyen yazar ve aydın tabakasını yetiştirmiştir.

Kazak aydınları Rus tesiri ile Kazak halkının seviye olarak yükseleceğine inanıyorlardı. Çokan Velihanov, İbray Altınsarin, Abay Kunanbayev gibi Kazak aydınlar, entelektüel olarak Kazakların gelişmesinde büyük rol oynamışlardır.²⁹⁸ Altınsarin Kazak eğitim sisteminin temellerini atmış, eğitim alanında Kazakçanın gelişimine katkı sağlamış Kiril alfabesi ile Kazakça yazım geliştirmek istese de Arap alfabesinin kullanımını aşamamıştır.

Bölgede Rus hâkimiyetinin pekişmesini sağlayan Rus General Konstantin Petroviç Kaufman Rus tesirini hanelere daha iyi sokabilmek için eğitime önem vermiştir. O, kız çocuklarının mutlaka okuması gerektiğini ileride anne olacak bu kızların misyonerlik yönünden de fayda sağlayacağına inanıyordu.²⁹⁹ Rusların bu her alanda uygulamaya çalıştıkları asimile politikalarının içerisinde Altınsarin de yer almıştır. Ancak Altınsarin Tatarlar, Başkurtlar gibi Rus olmayan halk ile Rus halkını *kaynaştırma* çabalarının zorlama ile olmadığını görerek Kazak halkı ile Rusların yaklaşmasını tarihin akışına bırakmak gerektiğini dile getirmiştir. Bu görüş aslında üstü kapalı bir Çarlık politikası eleştirisidir.³⁰⁰

Kazak dilinin gelişimi Rusların hâkimiyet dönemine denk gelmektedir. Alfabe gelişimi de bu dönem Altınsarin tarafından Kazaklara Rus eğitim sistemi içinde Kiril harfli Kazak yazı dili şeklinde uygulanmıştır.³⁰¹ 1876'da Çar fermanı ile Arap alfabesinin yerini Rus alfabesinin alması emredilmiştir. Çarlık Rusyası

---

²⁹⁷ Kara, 2011, 87-88.

²⁹⁸ Akıner, 1995, 247.

²⁹⁹ Mirzahmetov, 2012, 32.

³⁰⁰ Mirzahmetov, 2012, 50.

³⁰¹ Özdoğan, 1994, 42.

eğitim sorumlusu Dmitry Andreyeviç Tolstoy, Altınsarin'i yanına çağırıp Kiril alfabesinin olduğu gibi Kazak diline uygulanmasını emretmiştir. Mekemtaş Mirzahmetov, Altınsarin'in bu konuyu;

“Kazakların Eyalet Mektepleri Hakkında Bir Not” eserinde şu şekilde ifade ettiğinden bahseder: “1876 yılında Graf Tolstoy Orenburg şehrine geldiği zaman... Öncelikle ortaya koyduğu mesele: Kazakların arasında Rusçanın tanıtım yollarıyla ve bu maksatla Kazaklar için Rus alfabesinin kullanılması ile ilgili konular idi. Bu toplantılara Orenburg ülkesinin eski askeri valisi Krijanovski, Orenburg eğitim müsteşarı Lavrovski, Kazan'daki öğretmen seminaryasının müdürü İlminski ile Torgay ve Ural eyaletlerinin valileri de katılmıştı. Onların hepsi de Rus alfabesinin Kazak diline gayet kolay uygulanabileceği neticesine varmışlardı.”³⁰²

Aslında bu toplantıda Kiril alfabesinin Kazak Türklerine Ruslarca değil kendi içlerinden biri tarafından verilmesi kararlaştırılmıştı.

Nikolay İ. İlminski³⁰³ bu iş için çok önceden gözüne Altınsarin'i kestirmişti. Milleti için elinden ne gelirse yapmaya hazır olan Altınsarin,

---

³⁰² Mirzahmetov, 2012, 26.

³⁰³ Hıristiyanlaştırmaya ve Ruslaştırmaya Rus devlet merkezine uzak olan Türk Asya halklarının gösterdiği direnç ve tam aksine devlet merkezine yakın olmalarına rağmen Tatarların gösterdiği direnç, Çarlık yönetiminin ve kadrolarının yeni bir sistem meydana getirmesine neden olmuştur. Bu sistemin kurucusu olan N.İ. İlminski'nin Türk ve Müslüman halka uyguladığı bu sistem *İlminski sistemi* olarak isim yapacaktır. (Yaman, 2012, 22.) 1860'lı yıllardan (Yeşilot, 2012, 111.) sonra uygulanmaya başlanacak bu sistem II. Aleksandr iktidarında başlayan merkezileşme ve modernleşme politikalarının bir göstergesidir. Çarlık Rusyası eğitim alanında da kökten değişimler yapma yoluna gitmiş, azınlık halklara uygulanacak eğitim planlaması ise Kazan Ortodoks İlahiyat Fakültesi hocalarından İlminski tarafından gerçekleştirilmiştir. Açılacak yeni Rus-Tatar okullarında müfredatta kurgulanan şekliyle dil, alfabe ve kültür alanlarında geniş ölçekli bir Ruslaştırma başlatılmış olacaktır. (Özdoğan, 1994, 29.) İlminski'nin sisteminde ilk sınıflar kendi dilleri ile eğitim görecektir sonraki sınıflar tamamen Rusça eğitim görecektir. Yeni alfabe sistemi çıkararak suni ayrılıklar meydana getirme çabasında olan İlminski'nin fikriyatına hayat verecek ilk Rus-Tatar okulu Kazan'da 1863 yılında açılır. Rus yönetimince başta başarılı olmayacağı düşünülse de elde edilen başarı neticesinde imparatorluk topraklarında okulların sayısı giderek artar. (Yeşilot, 2012, 112.) İlminski ve öğrencisi N. Ostroumov Türk Asya üzerinde oluşturmaya çalıştığı suni ayrılıkları Türkçe yerine *Sart dili*, Türkçe konuşan halka da *Sart halkı* adını vermek üzerine çalışmalar yapıyordu. (Yetişgin, 1998, 220.) Ayrıca İlminski'nin sistemine tamamen katılmasalar da dâhil olan yerli aydınlarda vardı. İbray Altınsarin, Çokan Velihanov gibi önemli isimler Türk Asya'nın Kazakistan yüzünde yaptıkları eğitim seferberlikleriyle Kazakistan bölgesinin eğitim sisteminin temellerini atmışlardır. Kazakistan halkının bulunduğu ahvalden kurtulabilmesi, modernleşmesi için Rus dilinin önemli olduğunu düşünmektedirler. İlminski gayri Rus ahalinin eğitim seviyesinin düşük kalması ve Ruslaşmasını hedeflerken Altınsarin, Velihanov ve Abay Kunanbayev gibi isimler de gelişmiş bir medeniyet olan Rus medeniyetinin kendi halklarına uyarlanarak halklarının gelişmişlik seviyesini yükselteceğine inanıyorlardı. (İbrahim Kaplankıran, “Kazakistan Cumhuriyetinde Eğitim Sisteminin Tarihî Seyri ve Günümüzdeki Yapısı”, *Ana Dilde Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 1, 2017, s. 34-35.) Kimilerine göre bakış açısı ile *Ruslar olmadan Kazaklar sadece bir Asyalı kavimdir* diyen İlminski ile birlikte hareket edenler, Kazakları Ruslaştıran, Rus-Kazak Okulları'nın yayılmasına sebep olan, İslamiyet'i modernleşme ve batılılaşma yolunda engel olarak gören kişilerdir. (Saray, 2014, 147.) Kimilerine

İlminskiy tarafından kullanılabilen bir aydıydı. İlminskiy, Orenburg'da iki yıl birlikte kaldığı Altınсарın'ın saflığı ve halkını cehaletten kurtarmak için elinden geleni yapacak milliyetçi yönünü fark etmişti. Bu nedenle bu işi yapma vazifesi Altınсарın'e verilmiştir.³⁰⁴ İlminskiy bu politikanın siyasi yönden daha güvenilir olduğunu düşünmüştür. Bu alfabe kendilerinden biri öğretir, bu okulu kendilerinden biri açarsa halk bunu Ruslar yaptırıyor düşüncesine kapılmaz diyordu. Bu alfabe fikrinin Altınсарın'ın fikri olduğuna halkı inandırmamız gerek diyordu.³⁰⁵

Altınсарın Kiril alfabesine geçişin Kazak halkını Batı dünyasıyla tanıştırmak anlamına geleceğini düşünüyordu. Ancak Altınсарın, İlminskiy gibi bu dönüşüm sonucu halkını dininden etmeyi düşünmüyordu. Hristiyanlaştırma politikalarını her fırsatta hayata geçirmeye çalışan Çarlık Rusyası'na karşılık Altınсарın, eserlerinde öğrencilerinin dinini, Allah'ını unutmamaları için bölümler yerleştiriyordu. Kendi hazırladığı ders kitabının başına *Bir Allah'a sığınarak, gelin çocuklar okuyalım* şiirini yazmıştır. Altınсарın, İlminskiy'nin *Kazak dini Kazaklara Kazakça öğretilmemeli* söylemine karşılık İslam'ın esaslarını Kazakça ifade ettiği *Şeriatu'l İslam* eserini yazmıştır.³⁰⁶ İlminskiy sonrası da bölgede İlminskiy tarafından üretilen Ruslaştırma ve eğitim politikaları devam ettirildi. Nikolay Ostroumov İlminskiy'nin en parlak öğrencilerinden biri olarak bayrağı devraldı.³⁰⁷

Çarlık Rusyası tarafından benimsenen ve program haline getirilen sistem ile Rus eğitimi halkların milli şeklini oluşturacak, zihin ve kalplerinde yer bulacaktı. Bu okulların öğretmenleri de kendi milletlerinden tayin edilecekti. Sistemin en önemli halkası öğrencilere eğitim ana dilde verilecek, Rusça ayrı bir ders olarak yer alacak, Rusça öğrenildikten sonra dersler Rusça olacaktı. Bu süreci

---

göre de Kazak toplumunun bilinçlenmesine ve dünyayı tanımaya başlamasına yardımcı olmuş, İlminskiy'inin onları çıkarları uğruna kullandığı kadar onlarda Çarlık Rusyası'nı kullanmış aydınlardır. Nitekim Ruslar Türk Asya coğrafyasında eğitim amaçlı değil Ruslaştırma amaçlı bulunmuşlardır. Yetişgin, 1998, 218.

³⁰⁴ Adilbayev, 2002, 72.

³⁰⁵ Mirzahmetov, 2012, 47.

³⁰⁶ Adilbayev, 2002, 74.

³⁰⁷ Zaynalbidin Abdıraşidov, "İsmail Gaspralı ve Nikolay Ostroumov: Fikirler Mücadelesi", Mehmet Kâmil Berse (Ed.), *Uluslararası İslamla Yenilenme ve Birlik -I- İsmail Bey Gaspralı Kongresi "Dilde Birlik, Fikirde Birlik, İşte Birlik"*, İstanbul, İ.B.B., 2013, s. 67.

hızlandırmak için zaten ana dil eğitimi Kiril alfabesiyle verilmiştir.³⁰⁸ Böylece Ruslaştırma operasyonu işlerliğini sürdürecektir, Ruslaştıkça Hıristiyanlaşan Türk halkları benliklerini yitirdikçe birbirinden uzaklaşacaktı. Tatar okullarının etkisini kırmak kolaylaşacak, bağları zayıflayan halk Çarlık potasında eritilip imparatorluk bünyesinin sadık bir ferdi olacaktı. Bunun için yeri geldiğinde Türkçeyi de kullanan Çarlık yönetimi Türkistan'da ilk Türkçe gazeteyi de yine kendisi çıkarmıştır. 30 Ocak 1883'te Türkçe basılan *Türkistan Vilayetine Gazetesi*'nin redaktörü ise tanıdık bir isim N. Ostroumov'dur. Gaspıralı'nın *Tercümanı*'na karşı piyasaya sürülen bu gazete toplumdaki çok yönetici kesiminden abone topluyordu. 80 kopek olarak satılan Ostroumov'un Türkçe gazetesi, 3 rubleye yani neredeyse dört katı fiyatına satılan Gaspıralı'nın *Tercümanı*'na yetişemiyordu.³⁰⁹

Çarlık yönetimi kültür erozyonu sağlayabilmek için çabalıyordu hiç elden bırakmadı. 1897 tarihli eğitim kararıyla Müslüman okullarında bazı bayramların kutlanmasını mecburi kıldı. İmparator II. Nikolay'ın doğum günü, Çar ve Çariçenin taç giydiği gün, Veliht prensin doğduğu gün, Çariçenin doğduğu gün ve genel olarak Hıristiyan milletin kutladığı bayramlar kutlanmak zorundaydı. Eğer ki bu bayramlar kutlanmazsa o Müslüman okulunun kapatılması söz konusuydu.³¹⁰

Rus yayılmacılığına en fazla maruz kalan topluluk olan Kazak Türkleri nüfus olarak erirken varlıklarını sürdürebilmenin mücadelesini vermişlerdir. Bu süreçte yok olma tehlikesine karşı ortak kimlik bilinci edinmek zorunda kalmışlardır. Ancak bu süreç sanılanın aksine tamamen kimlik asimilasyonu olarak değil bu görüntünün içerisinde derinden sürdürülen milliyetçilikleri de geliştirmektedir. Kazak milliyetçiliği üzerine uygulanan baskı ve yıldırma politikaları, Kazak milliyetçiliğinin daha da kuvvetlenerek yeşermesine sebep olmuştur.

---

³⁰⁸ Adilbayev, 2002, 71.

³⁰⁹ Kürşat Melih Sarıaslan, *Çarlık Rusyası Türklerinin Anadilde Basın Faaliyetleri Azerbaycan*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 57.

³¹⁰ Adilbayev, 2002, 76.

2.1.1.1. Milliyetçiliğinin Gelişim Süreci

Çarlık Rusyası yayılmacılığının bozkırlı Kazak Türklerini yerleşik hayata zorlaması, kabilecilik üstü eğitilmiş Kazak aydını tabakasının meydana gelmesine katkı sağladı. Alihan Bökeyhanov, Mustafa Çokay, Ahmet Baytursunov, Mir Yakıp Dulat, Muhammed Can Tınışbayev, Muhtar Avezov, Mağcan Cumabay gibi birçok aydın Rus tahakkümü altında Kazakların milli bilincinin oluşmasında önemli mesafe kat etmelerini sağlayan şahsiyetlerdir. Gayet iyi Rusça konuşan liberal veya Marksist görüşlerin etkilediği bu aydınlar, Çar karşıtı gelişmelerin tesiri ile milli hareketlere girişmişlerdir.³¹¹

20. yüzyıl, imparatorlukların çatırdama sesleriyle birlikte geldi. Milli ve sınıfsal hareketlerin önü alnamaz oldu. Bu dönemin gelişimine Birinci Dünya Savaşı eklenince Türk Asya halklarının özgürlük havası Ruslar için iyiden iyiye burun sızlatır bir hal aldı. 1916 yılı Kazakların milli mücadele için isyanlarının başlangıç yılı oldu.³¹²

Süreç aslında Rusların Kazakları kendilerine karşı bilemesi ile gelişmiştir. Rus taraftarlığı halkın gelişimi için fayda sağlıyor düşüncesi toplumun uç noktalarına müdahaleyle birlikte Rus düşmanlığına dönüşmüştür. Neticede 1916'da gerçekleşen isyan birçok Rus'un ölümüyle sonuçlanmıştır. Milli yüzü karanlık bırakılan bu ayaklanmanın görünen yüzü Birinci Dünya Savaşı'na Çarlık ordusunun geri hizmeti için Kazaklardan asker alımıyla başlamış gibi görünmektedir.³¹³ Süreç aslında Ruslar ve Çungarlar arasında kalan Kazakların Çarlık Rusyası'nın himayesini kabul etmek zorunda kalmalarına yol açsa da Kazak cüzlerinin Çarlığa karşı süren isyanları devam etmiştir. Milli kazanımın ise giderek azalmak yerine arttığı bu dönemde aslında Rusya tarafından eğitilmiş Kazak aydınlarının varlığı açıkça hissedilmektedir. Rus-Çungar ikilemin de *yok olmaktansa* Rus istilasını kabul eden Kazak halkı, Çarlık taraftarı Menşevik Ruslar ile Komünist Bolşevik Ruslar arasında milli mücadelesini sürdürmeye çalışmış, Bolşevik Rusların istilasına uğrayarak aslında Çarlık sürecinin daha sert ve daha acımasız bir başlangıcıyla karşı karşıya kalmışlardır.

---

³¹¹ Alkan, 2011, 26-27.

³¹² Kara, 2011, 33.

³¹³ Akıner, 1995, 248.

Monarşiden Komünizme Geçiş Sürecinde Milli Oluşumlar: Alaş Orda Hareketi ve Hükümeti 1905 yılı ile birlikte sosyalist ve milli teşebbüsler neticesinde Çarlık monarşisindeki aşınma gün yüzüne çıkmıştır. Bu aşınma çarlık yönetiminin tamamen ortadan kalkmasıyla son bulacaktır. Rus hâkimiyetine girdikleri dönemden itibaren Çarlık Rusyası'nın zayıflaması ile ortaya çıkan milli hareketlerle Kazak kimliği daha belirgin bir hal almıştır. Kazak Türkleri için bağımsızlık güneşini doğuran Alaş Orda Hükümeti bu dönemde meydana gelmiştir.

Doğu Türkleri arasında 1905 İhtilali'nin hediyelerinden olan Alaş Orda Partisi ya da hareketi durgun geçen kısa bir dönemin ardından 13 Aralık 1917'de gerçekleştirdiği kurultay ile Alaş Orda Milli Hükümeti'ni kurdu. Bu hükümet 1920 yılına kadar faaliyetini sürdürmüş Türk Asya için önemli bir figürdür.³¹⁴ Alaş Orda Hareketi Kazak milliyetçisi Alihan Bökeyhanov ve Ahmet Baytursunov önderliğinde kurulmuş 1914 öncesi Rusyası'nın ilk modern milliyetçi Müslüman partisiydi.³¹⁵ Eğitimini St. Petersburg, Moskova ve Kazan gibi şehirlerde alarak kendisini geliştiren Müslüman Türk aydınları, döndüklerinde ulusal kurtuluş hareketlerine liderlik eden şahıslar olmuşlardır.³¹⁶ 1905'te birkaç Kazak aydınca kurulan Alaş Orda, Türk Asya'da özgür bir Türkistan hayalindeydi. Kazak Türklerini aydınlatmak için çabalayan bu grup, ulusal bir hükümet kurma ideallerini ise çıkardıkları gazetelerle olgunlaştırdılar. 1911'de yayımlanan *Aykap Dergisi* 1913'te ilk sayısı çıkan *Kazak Gazetesi* Kazak milli oluşumu için önem addetmektedir.³¹⁷ Alihan Bökeyhanov baş yazarlığında çıkan *Kazak Gazetesi* beş yıl boyunca 265 sayı yayımlanarak Kazak aydını ile halkını birbirine yakınlaştırmıştır.³¹⁸ 1917'de Orenburg'da, Almatı'da, Uralsk ve Zaysan'da yapılan Kazak toplantıları, topraklı özerklik isteyen Alaş Orda'ya katkı sağlamıştır.³¹⁹ Çarlık Rusyası'nı yok eden Şubat Devrimi, Kazakistan halkına da daha demokratik bir Rusya kurulacağı izlenimi vermiştir. Temmuz 1917'de

---

³¹⁴ Kazakbalası, 1988, 9.

³¹⁵ Roy, 2016, 78.

³¹⁶ Settar F. Majitov, "Bor'ba za Gosudarstvennyy Nezavisimost' Kazakhstana v Prizme idei «Məngilik Yel»: Etnicheskaya İdentichnost' i Samosoznaniye", Burkitbay Ayagan(Ed.), *Qazaq Xandıgınıñ Gurılıwınıñ 550-jıldığına Arnalğan «MÄÑGİLİK EL»* Astana, 2016, s. 197.

³¹⁷ Haluk Ölçekçi, "Kazakistan'daki Ulusal Hareketler ve Bolşevik Devrimi", *Bilig*, S. 7, Güz 1998, s. 173.

³¹⁸ Eñsenov Q.A., "Alaş qozğalısı jöne «Qazaq» gazetisi", *Memleket Tarihi*, C. 1, 2014, s. 51.

³¹⁹ Devlet, 2011, 52.

Orenburg’da gerçekleşen Kazak Kurultayı’nda bir siyasal partinin kurulması kararlaştırıldı. Bu kongrede demokratik ve federatif Rusya cumhuriyetinin kurulması ve bu yapı altında Kazakların özerk bir yapıda yönetilmesi dile getirildi. Kazakistan’a yabancı göçünün durdurulması ve Kazak ordusunun kurulması ifade edildi.³²⁰ Kurultay kararları Kazak Gazetesi’nde yayımlanarak ilk Kazak siyasi belgesi niteliği kazanmış oldu.³²¹ Aralık 1917’de Orenburg’da gerçekleştirilen İkinci Kazak Kurultayı’nda Alaş Orda Milli Hükümeti ve milli meclisi kurulması kararlaştırıldı.³²² Kazakistan’ın doğusunda Semipalatinsk’de Bökeyhanov önderliğinde, Batı Kazakistan’da da Cambaytu köyünde C. Dostmuhammedov tarafından Alaş Orda Milli Partisi’ne bağlı iki hükümet kuruldu. Ordu ve mali konularla ilgili kararlar alınarak hızlı bir şekilde organize olmayı hedeflediler.³²³ Baytursunov; “*BİZ ALAŞ sloganıyla tüm Alaş yurdunu (Kazaklar) birleştirip özerklik talep ettik. Bizim Kazaklar dinini yaşatmak isterse bunu devletten ayrı yapacaklardır. Bu görüşler çerçevesinde ben bu sene Alaş partisini açmaya koyuldum.*³²⁴ ifadeleri ile modern ve milli bir hükümet kurduklarını dile getirmiştir. Haziran 1918’de Bolşevik hükümeti kararları Alaş Orda topraklarında yürürlükten kaldırıldı. Geçici hükümetin yasaları yürürlüğe konuldu. Kazakistan için yegâne güç Bökeyhanov önderliğindeki Alaş Orda Hükümeti’ne aitti.³²⁵ Başkenti Semey (Semipalatinsk) olan Alaş Orda Devleti üç ana Kazak cüzünü bir araya getirmiş ve sadece 3 yıl hayatta kalabilmiştir.³²⁶

Milli hükümet kızılılarla (Bolşeviklerle) ve beyazlarla (Menşeviklerle) mücadelelere girmek zorunda kaldı. Üstelik yeni bir oluşum içinde olan hükümetin bu mücadeleye katılacak gücü de yoktu. Beyazların milliyetçi hareketlere katı duruşu karşısında Bolşeviklerin *ulusların kendi kaderini tayin hakkı* düşüncesine kazaklar olumlu baktılar. Alaş hareketinin önde gelenlerinin Kazak Sovyet Hükümeti’nin birer parçaları olmalarına izin verildi.³²⁷

---

³²⁰ Alkan, 2011, 27-28.

³²¹ Devlet, 2011, 116.

³²² Osman Yorulmaz, “Alaş Orda Hareketi”, *Belleten*, C. 80, S. 289, Aralık 2016, s. 951.

³²³ Ölçekçi, 1996, 59.

³²⁴ Khairmukhanmedov, 2008, 136.

³²⁵ A. Küwzembayuwlı, E. A. Abıyl, *Iystoriyya Kazaxstana*, Kostanayskiyy Regiyonalniy İynstıytıwt İystoriyçeskiyx İyssledovaniyy, Kostanay, 2006, s. 268.

³²⁶ Selen, 2018, 4.

³²⁷ Abdulvahap Kara, “Dr. Baymirza Hayit Araştırmalarında Alaş Kazak Milli Hareketi”, Kara Abdulvahap, Ömer Kul, Filiz Ferhatoğlu, (Ed.) *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve*

Alaş Orda Hükümeti'nin idari, ekonomik ve askeri yeteneklerinin kısıtlı oluşu ve onu dağılmaktan kurtulamamıştır. Nihayetinde hükümetin ortadan kalkmasıyla beraber yönetimin bir kısmı Bolşeviklerle uzlaşılı yolunu seçip kurulan yeni düzende yer almayı tercih ederken bir kısmı da bölgede Rus karşıtı gelişen Basmacı hareketine dâhil olmuştur.

Alaş Orda Hükümeti ile bağlantılı bir hareketle Türk Asya'da kurulan ve ilerisi için Alaş Orda Devleti ve İdil-Ural Devleti ile birleşip büyük Türk devletini oluşturma idealinde olan Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin Bolşeviklerce ortadan kaldırılması Basmacı hareketinin kuvvetlenerek yayılmasına sebebiyet vermiştir. Basmacı hareketi aslında birbirinden bağımsız toplulukların Rus idaresine karşı direniş hareketiydi. Direnişçilerin liderleri kendilerini hanlıklar döneminde kullanılan bir rütbe olan *Korbaşılı* rütbesiyle ifade ediyorlardı.

Türkistan Özerk Cumhuriyeti, düzeni olmayan bu isyan birliklerini kendi bünyesinde birleştirmek istemiş bunun neticesinde de Ruslar tarafından *Bastmaçestvo* olarak ifade edilen teşkilatlar ortaya çıkmıştır. Bu zamana kadar haydut olarak nitelendirilen bu gruplar artık bir devlet ve bu devletin davasına inanan bir millet için savaşıyordu. Süreç, bu hareket mensuplarını cihat eden mücahit konumuna getirmiştir. Bu harekete öncülük eden, Irgaş, Kul Hoca, Ahmet Baybaça, İslam Kul gibi önemli korbaşılılar birleşse de neticede düzenli bir hareketin bünyelerinde gösterdiği reaksiyon olumlu yönde olmayınca, Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin de ömrü yetmeyince yeniden düzensiz hareketler halini almışlardır.³²⁸ Ruslar için basmacılarla asıl mücadele hükümetin dağılmasından sonra başlayacaktır.

1922 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliğı iktidarının Türkistan'daki asker sayısı iki yüz bin iken, Basmacı hareketinin merkezi konumunu alan Fergana Vadisi'ndeki Sovyetler Birliğı asker sayısı yüz bindi.³²⁹ Basmacı hareketi 1934'lere kadar varlığını öyle ya da böyle sürdürdü. 1917-1934 yılları arasında kapsayan bu hareketin bünyesinde bir dönem Osmanlı Devleti paşalarından Enver Paşa da yer almıştır. Türkiye'deki gelişmeler neticesinde Rusya'ya gitmek

---

Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları, Türk Dünyası Belediyeler Birliğı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 235-236.

³²⁸ Joseph Castagne, Abdülhaluk Çay, *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi- Uluğ Türkistan*, (Çev.: M. Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 92-95.

³²⁹ Yaman, 2012, 29.

zorunda kalan Enver Paşa Türkistan bölgesine yönelerek Basmacıların güveninin kazanıp onlarla birlik olmuştur.³³⁰

Enver Paşa hareketin önemli bir üyesi olmuş ve 19 Mayıs 1922’de Azerbaycan Sovyeti’nin lideri Nerimanov aracılığı ile Rusya’ya bir ültimatom çekmiştir.³³¹ Yolladığı mektupta Sovyetlere meydan okuduğu açıkça görülmektedir.

Bölgenin Müslüman ahalisinin desteği Enver Paşanın gücünü pekiştirmiş ve kendisini *Türkistan Emiri* olarak nitelendirmesiyle neticelenmiştir. Enver Paşanın resmî belgelere bastığı mühründe “*Bütün İslam kuvvetlerinin başkomutanı, halifenin damadı ve peygamberin temsilcisi*” ifadeleri yer almaktaydı.³³² 1921’de Sovyetler Birliği tarafından bölgede meydana gelen isyanı bastırmak için yollanan Enver Paşa isyanı bastırmak yerine isyanın başına geçmiştir. O, bölgede Panislamist ve Pantürkist hasletleri kuvvetlendirerek Basmacılarla bir olup Türk Asya’da Sovyetler Birliği yönetim merkezi olan Taşkent’e karşı ayaklanma başlattı. Aylarca süren bu isyan Sovyetler tarafından bastırılmış Enver Paşa 4 Ağustos 1922’de bu çarpışmalarda hayatını kaybetmiştir. Harekete vurulan bu darbe sonrası bölgede Sovyetler Birliği, gücü yeniden eline almaya başlamıştır. Lenin öldükten sonra bölgenin yönetim ve kontrolünü kolaylaştırmak için Türkistan bölgesi dört cumhuriyete bölünmüştür.³³³

2.1.2. Sovyet Rusya Hâkimiyetinde Kazakistan

Çarlık yönetiminin yerini Sovyet yönetimine bırakması Rus tesiri altındaki gayri Rus halk için farklı bir sonuç doğurmamıştır. Çarlık dönemi de Kazakistan topraklarında kolonizasyon ve asimilasyon uygulanmış, ardılı Sovyet yönetimi de bu uygulamaları sürdürmüştür. Sovyetler Birliği bölgenin yönetimine hâkim olduğunda Kazakistan bölgesini Kırgız Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

---

³³⁰ Castagne, 2015, 116.

³³¹ Enver Paşanın Nerimanov aracılığı ile Moskova’ya yolladığı ültimatom; “*Halk komiseri Nerimanov, Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine mensup halkların yüksek konseyinde alınan şu kararı Rusya Komiserler Konseyine ve Merkez İcra Komitesine iletmenizi rica ederim.*”, “*ısrarım üzerine konsey, Rusya Merkez İcra Komitesine ve Rusya Komiserler Konseyi’nin cevabına kadar Rusya Sovyet Cumhuriyeti’ne savaş ilanından vazgeçmiştir. Buna karşılık, Buhara, Hive ve Türkistan Halklarının hür ve bağımsız yaşama arzularını size iletmekle görevlendirildim. Bu bağımsızlık Sovyetler Rusya’sı tarafından kabul edilecektir...*”, Castagne, 2015, 122.

³³² Castagne, 2015, 122-123.

³³³ Edward Hallet Carr, *Bolşevik Devrimi I*, (Çev.: Orhan Suda), Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s. 310.

olarak Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (RSSC) bağladılar. O dönem Kazaklara *Kırgız*, Kırgızlara *Kara Kırgız* ismi verilmiştir.³³⁴ Sovyetler Birliği 1924'te kurulan bu cumhuriyetin dilini 1923'te Kazak dili olarak ilan etmişti. Devlet isimlendirmesi ise 1936 yılına gelindiğinde Kazakistan ve Kırgızistan olarak düzeltilmiştir.³³⁵ Sovyetler Birliği'nin kurulduğu dönemde bu adlandırmanın gerçekleşmesi bir nedenle Rusların Bozkır kültürünü yaşatan bu iki Türk halkının benzer özellikler sergilemesi sonucu aralarında ayırım yapmadığı olarak düşünülmüştür. Bir diğer neden de 1916'da gerçekleşen Alaş Orda Hareketi ve Mustafa Çokay tarafından Türkistan hareketlerine bir cezalandırma olarak Kazak ismini yok saymış oldukları düşünülmüştür.³³⁶ Bu durum uygulamanın Kazakistan kısmını anlatmaktadır. Diğer yandan Türkistan olarak ifade edilen bölge genel manasıyla Türk halklarının yaşadığı günümüzde Orta Asya veya Avrasya olarak nitelendirilen Türk Asya'yı ifade etmektedir. Bu coğrafyada tarih boyunca Türkistan isminde devlet yahut teşkilatlı bir oluşum gerçekleşmemesine karşın Çarlık Rusyası 1865'e kadar işgal ettiği topraklara Türkistan Vilayeti ismini vererek Türkistan kelimesini bir birime taşımıştır. Sovyetler Birliği yönetimi Kazakistan, Kırgızistan adı gibi Türkistan adı üzerinde de oynama yaparak Türkistan Vilayeti adını 1924'te literatüründen kaldırmıştır.³³⁷

Çarlık İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla bölgesel milliyetçi hareketlerin içinde kendisine yer bulan Kazak milliyetçiliği, Alaş Orda ile müstakil bir çabaya ve milli ideal peşine düşmüş izlenimi vermesine karşı aslında Türklük bilinci ve bu milli bilincin bir parçası olduğunun da farkındadır. Alaş hareketinin önemli edebiyatçılarından Mağcan Cumabay kendisinden çok uzaklarda savaşta bulunan Türkiye Türkleri için *Alistağı Bavırma*³³⁸ (uzaktaki kardeşime) şiirini

---

³³⁴ Alkan, 2011, 29.

³³⁵ Roy, 2016, 98-100.

³³⁶ Özdoğan, 1994, 40-41.

³³⁷ Nurgül Uzunel, "Milli Türkistan" *Türkistanlı Muhacirlerin Avrupa'daki Dergisi 1942-1975*, Acar Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 20-21.

³³⁸ *Alista avır azap şekken bavırım/ Kuargan beyşeşektey kepen bavırım/ Kamağan kalın javıdın ortasında/ Köl kılıp közdin jasın tökken bavırım// Aldındı avır kaygı japkan bavırım/ Ömirinşe japa şekken jattan bavırım/ Tüksigen, jüregi tas javız jandar/ Tiridey terin tonap jatkan bavırım// Yaprımay, emes pe edi Altın Altay/ Anamız bizdi tapkan, asav tayday/ Bavırında jürmepe pe edik salıp oynak/ Jüzimiz emes pe edi jarkın ayday// Alalı altın saka atıspap pa ek?/ Tepisip bir tösekte jatıspap pa ek?/ Altayday anamızdın ak sütünen/ Birge emip, birge demin tatıspap pa ek?// Turmap pa ek bizdin üşin möldir bulak/ Sıldırıp, sıl-sıl külip tavidan kulap/ Dayar bop uşgan kusday sokkan kuyın/ Tilesek bir bir tulpar beyne pırak// Altaydın altın küni erkeletip/ Kelgende jolbarıs bop, jana er jetip/ Akteniz, Karateniz ar jagına/ Bavırım, meni tastap, kaldın ketip// Men*

yazabilmektedir.³³⁹ Cumabay'ın Türkistan şiiri ise milli bilincin kadimliğini gösteren en güzel örnektir.³⁴⁰

Kazakistan'da Rus mantalitesi Çarlık döneminden farklı olarak Sovyetleşerek devam etmiştir. 1925'te Kazakistan'daki Komünist Parti Kongresi'nde Kazakların Sovyetleştirilmesi kararı alınmıştır. Stalin bu programın uygulanması için 1925'de Filip İsayeviç Goloşçekin'i Kazakistan'da Komünist Parti Birinci Sekreterliği'ne getirmiştir. Goloşçekin Kazakistan'ın köylerine Ekim Devrimi'nin sirayet etmediği düşüncesindedir. Bu nedenle Kazakistan'da *küçük Ekim Devrimi*'ni gerçekleştirmek gereklidir. Uygulamalarına destek için Stalin'e yolladığı raporlarında;

“Kazakların vahşi ve kültürsüz bir halk olduklarından, bozkırlarda rastgele oradan oraya göç eden dağınık bu halkı bir nizama sokup bir araya getireceğinden, çatal bıçak ve kaşık kullanmasını, temiz giyinmesini evlerine baca ve cam takmasını öğreteceğinden”

bahsetmektedir.³⁴¹ Aşağılanan Kazakların devlet yapısıyla da o kadar çok oynanmıştır ki başkent 1920'de Orenburg'a, 1925'te Kızıl Orda'ya taşınmış

---

kaldım jas balapan kanat kakpay/ Uşam dep umtılsam da damıl tappay/ Jön silter, jol körseter jan bolmadı/ Javız javu koysın ba endi meni atpay// Korgasın jas jürekke oğı battı/ Kinesiz taza kanım suday aktı

Kansırıp, clim kurıp, esten tandım/ Karanğı abaktıga berik japtı// Körmeymin keşe jürgen kursaydı da/ Kündiz kün, tünde kümıs nurlu aydı da/ Arpaktap, şın jipektey arayga orap/ Ösirgen altın anam Altaydı da// Yapırmay, ayrıldık pa kalın toptan/ Şabilıp kaytpaytuğın javgan oktan/ Türiktin jolbarıstay jüreginen/ Şınimen korkak kul bop jaudan bukkın// Şark urıp erikke umılğan Türk janı

*Şınimen avırdı ma, bitip halı/ Ot sönip jürektegi, kurgadı ma/ Kaynagan tamırdağı ata kanı// Bavırım, sen o jakta, men bu jakta/ Kayğıdan kan jutamız. Bizdin atka/ Layık pa kul bop turu? Kel, ketelik/ Altayga, ata miras altın takka. F.Q. Bektüwrbekova (Ed.), *Ulittiq Poäziyya Padiyşası, Ortalıq Ğılımy Kitapxana, Almatı, 2001, s. 14-15.*, Mağcan Cumabay'ın şiirleri için Bkz: Mağcan Cumabay, *Uzaktaki Kardeşime* (Çev.: Ali Akbaş), Bengü Yayınları, Ankara 2018.*

³³⁹ Oğuz Doğan, “Stalin Döneminde Türk Alfabeti”, Emine Gürsoy Naskali, Liaisan Şahin (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 263.

³⁴⁰ *Türkistan İki Dünya Eşiğidir, (Türkistan- eki dünya esigi ğoy) / Türkistan er Türk'ün beşiğidir. (Türkistan- er Türiktin besigi ğoy) / Muhteşem, Türkistan gibi yerde Doğmak, (Tamaşa Türkistanday jerde tuvğan) / Türk'ün Tanrı veren nasibidir. (Türiktin tenir bergen nesibi ğoy) / Eskiden Türkistan'a Turan denirmiş, (Ertede Türkistandı Turan desken) / Turan da er Türk'üm doğup büyümiş, (Turan da er Türigim tuvıp- ösken) / Turan'ın kaderi var fırtınalı, (Turannın tağdırı bar tolkamalı) / Başından çok muhteşem günler geçmiş. (Basınnan kök tamaşa künder keşken).* Feyzullah Budak, *Altaydaki Yüreğim Mağcan Cumabay*, Manas Yayıncılık, Elâzığ 2006, s. 35.

³⁴¹ Abdulvahap Kara, “Stalin Döneminde Kazakistan'da Kolektifleştirme ve Açlık”, Emine Gürsoy Naskali, Liaisan Şahin (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 186-187.

ardından Orenburg vilayeti Rusya'ya dâhil edilmiş, 1929'da da Başkent Kızıl Orda'dan Almatı'ya taşınmıştır.³⁴²

Kazakistan'da Sovyetler Birliği Dönemi'nde yıkılmak istenen milli bilincin bölgede en göze batan savunucusu Turar Rıskulov olmuştur. 1917'de Türkistan Halk Komiserleri Konseyi (Türksovnarkom) kurulup 1918'de Moskova tarafından Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti ve Turar Rıskulov'un yönetimindeki Müslüman Örgütler Bürosu kurulduğunda tarih söylemi, Türk çerçevesinde şekilleniyordu.³⁴³ Rıskulov, Türkistan bölgesinin geleceği için iki tez öngörmüştür. Birincisi, milli mücadelenin sonucu oluşacak milli oluşumları bir çatı altına toplamaktır. İkincisi, Türkistan'ın özerkliğini elde etmesidir. Bu cesur siyaset insanı bu tezlerini 12-17 Ocak 1920 tarihinde gerçekleştirilen Türkistan Komünist Partisi Beşinci Kurultayı'nda ifade etme imkânı bulmuştur. Rıskulov; Türkistan'ı meydana getiren bölgede bir Sovyet Türk Cumhuriyeti kurulması fikrini dile getiriyordu. Rıskulov, bu coğrafyada yaşayan bütün Türk soylu halklar bu cumhuriyetin yerli halkını ifade etmeli, bölgeye dışardan gelmiş olan halklar da bu cumhuriyetin vatandaşı olarak kabul edilmeli ve ayırım gözetilmemeli diyordu. Sovyet Türk Cumhuriyeti isimli bu oluşumun yönetimini üstlenecek Türkistan Komünist Partisi'nin adının ise Türk Komünist Partisi olarak değiştirilmesini teklif ediyordu. Devlet yapısının özelliklerini ise; yeni bir anayasa, Türk ordusu adı ile bir devlet ordusu, yabancı askerlerden arındırılmış bir cumhuriyet, para birimi olarak Türk lirası, devlet yönetiminde özgür hareket kabiliyeti, devlet dilinin Türkçe olması şeklinde ifade ediyordu.³⁴⁴ Aslında bu bir bağımsızlık ya da isyan hareketi değil Sovyet sistemi içerisinde Türk halklarının varlığını koruyabilmek için *milli komünizm* idealiydi. Nitekim Rıskulov'un da çabası kendi sonunun Sultan Galiyev veya Neriman Nerimanov'dan farklı olmasına yetmeyecektir.

Sovyetler Birliği'nin kurulduğu ilk dönemde varlıklarını koruyan Kazak aydınları halkın okuma yazma ve eğitimi üzerine yoğunlaşmış bu alanda önemli gelişmelere katkı sağlamışlardır. Ahmet Baytursunov alfabe, Kazakça gramer ve dil ile ilgili kitaplar, Mirjakıp Dulatulı Kazakların günlük yaşamından örneklerle

---

³⁴² Kara, 2011, 35.

³⁴³ Roy, 2016, 97-98.

³⁴⁴ Devlet, 2011, 175-176.

matematik kitabı, Alimhan Ermekov matematik ve cebir kitapları, Halel Dostmuhammedov ilk Kazakça hayvan bilimi kitabı, Cumahan Kuderin Kazakistan'ın coğrafyası ve botanik kitabı, Cüsipbek Aymavtov psikoloji kitabı ve Ermukhan Bekmakhanov ise tarih ders kitabı hazırlayarak Kazak toplumunun gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır.³⁴⁵ Ancak Sovyet döneminin baskı ve Sovyetleştirme politikaları sonucu birlik cumhuriyetlerinde basılan ders kitaplarında Rusya, bünyesinde barındırdığı halkların *Fatih*'i olarak gösterilmiştir.³⁴⁶

Stalin terörünün kurbanlarından olan Sancar Asfendiyarov Almatı'da Rusça hazırlanan *Kazakistan Tarihi* eserinde, Sovyet dönemi sıkça dile getirilen Kazak halkının Rusya'ya gönüllü katılım sağladıkları yönündeki ifadelerle karşı "*kazakların kendi istekleri ile Rusya'ya iltihak olduğunu iddia etmek, Rus şovenistlerinin efsanesi, tam bir yalandır.*" demiştir.³⁴⁷ Kazak aydınlarının tüm mücadelesine rağmen eğitim sisteminin bir yerinde Rus şovenizmi kendisini mutlaka göstermiştir.

Bunun yanında Kazak çocuklarının eğitimle bağlarının artması da Sovyetler Birliği Dönemi'nde gelişim göstermiştir. 1918 tarihli Almatı bölgesinin Müslüman çocuklarının eğitimi ile ilgili yazılan bir mektupta: Müslüman çocuklar için kaç okul, kaç öğretmen var, köylere yeni okulların açılıp açılmayacağı, Müslüman öğretmen istihdamı olup olmadığı gibi konular hakkında planlamalar yapılmış ve okur yazar oranına katkı sağlanmıştır.³⁴⁸ 1930'da ise zorunlu ilk öğretim kanunu yürürlüğe girmiş, 1931'de zorunlu yedi yıllık eğitim uygulanmaya başlanmıştır.³⁴⁹

1928'de açılan ilk yüksek öğretim kurumu Almatı'daki Kazak Pedagoji Enstitüsü'dür. İlk yılında 124 öğrenci ve 9 öğretim görevlisi vardır. Bu öğretmenler

---

³⁴⁵ Güljanat Ercilasun, "Stalin Döneminde Kazak Aydınların Tasfiyesi", Emine Gürsoy Naskali, Liaisan Şahin (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 130.

³⁴⁶ Zhanat Kundakbaeva, "В Поисках Исторического Нарратива Казахстана: «Диалог Памятей» Или «Национальная Память»", F. Bomsdorf, G. Boryugov (Ed.), *Natsional'nye istorii na postsovetском prostranstve-II*, Fond Fridrikha Naumanna, AIRO-XXI, Moskova, 2009, s. 277.

³⁴⁷ Kazakbalası, 1988, 8.

³⁴⁸ G. M. Karasayev, "Qazaqstandağı Azamat Soğısı Jıldarındağı Atqarılğan Ekonomıykalıq, Älewmettik, Mädeniy Saralarınñ Jekelegen Tariyxınan (1918-1920)", *Memleket Tarihi*, C. 3, 2016, s. 71.

³⁴⁹ Küwzembayuwlı, Abıyl, 2006, 295.

arasında Ahmet Baytursunov, Kудaybergen Jubanov, Muhtar Avezov, Saken Seyfulin gibi tarihe mal olmuş isimler de vardır.³⁵⁰ 1929'da Almatı'da veterinerlik, 1930'da tarım, 1931'de tıp ve 1934'de metalürji enstitüleri açıldı.³⁵¹ Kazakistan için bu gelişim gelecek vaat ediyordu. Dönemin aydınlarından Sultan Mahmut Toraygrov, 1860'lı yıllarda Japonya'da gerçekleşen Meiji Restorasyonu'nu Kazakların örnek alabileceğini, Japonlar tarafında 30-40 yılda gerçekleştirilen bu kalkınmanın Kazaklar için 20-30 yılda gerçekleşebileceğini savunmuştur.³⁵²

Bu gelişmelere karşın İkinci Dünya Savaşı öncesi Stalin terörü Kazakistan'daki aydınların büyük kısmını ortadan kaldırmıştı. Fikirlerini gizlilikle sürdürmek zorunda kalan Muhtar Avezov gibi bazı önemli şahsiyetler sağ kalmış olsa da Kazakistan aydınlarının çoğu yok edilmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni bir aydın kesim Kazakistan'ın milli ve kültürel çabasını sürdürmeye devam etmiştir.

1946'da Kazakistan İlimler Akademisi kuruldu. 1947 senesinde de Muhtar Avezov, Kazak Türkleri için milli şair kabul edilen Abay Kunanbayev'in hayatını konu alan *Abay Coli* isimindeki iki ciltten oluşan eserini yayımladı. Yine aynı yıl Ermukhan Bekmakhanov, Sultan Kenesarı Kasımoğlu'nun milli mücadelesini konu alan *20 ve 40 Senelerinde Kazakistan* isimli eserini yayımladı. Tabi bu gelişmeler Sovyetler tarafından takip ediliyor ve rahatsız edici bulunuyordu. Pravda gazetesinde Bekmakhanov sert şekilde eleştirildi. İleri sürdüğü görüşler reddedildi. Sovyet yönetimi Kazakistan'da sanat, edebiyat ve tarih alanında denetimlerini sıkılaştıran yeni bir kanun yürürlüğe koyarak Kazak milli gelişimini destekleyen aydınlara karşı yeni bir kampanya başlatmış oldu.³⁵³

Sovyetler Birliği'nde Kazakların tarihi hakkında yazılan en eski eser 1943'te 670 sayfa hacminde ki Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihi'dir. Sovyetler Birliği tarafından Kazak SSC tarihinin yazılması için Kazak tarihçi Ermukhan Bekmakhanov görevlendirilmiştir. Eserde, Rusya'nın önemli

---

³⁵⁰ Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, "Almatı", M. Yılmaz, A. Ç. Kavuncu (Ed.), *Türk Dünyası Başkentleri: Ankara, Almatı-Astana, Aşkabat, Bakü, Bişkek, Duşanbe, Lefkoşa, Taşkent*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2014, s. 118.

³⁵¹ Küwzembayuwlı, Abıyl, 2006, 296.

³⁵² Ercilasun, 2007, 131.

³⁵³ Kara, 2011, 38.

tarihçilerinin yanı sıra Muhtar Avezov, Alkei Marğulan, Beysembay Kanjegaliyev, Esmagambet İsmalov gibi Kazak tarihçiliği için önemli isimlerde yer almıştır. Birlik cumhuriyetleri içerisinde kendi tarihini yazma teşebbüsünün ilk örneğidir. Modern anlamda yazılan ilk Kazak tarihi olan bu eser Talas Omerbakov'a göre, çarlık döneminin Kazaklar üzerine uyguladığı politikaları net bir dille eleştiriyordu.³⁵⁴

Bekmakhanov, Sovyet dönemi yaşamış en önemli Kazak tarihçilerindendir. Kazak tarih yazıcılığının babası sayılabilecek bir konumdadır. Doktorasını bitirip hızla yükselmiş ve Kazak Devlet Üniversitesi'nde profesör unvanını elde etmiştir. Kazak Bilimler Akademisi Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji Enstitüsü müdürüne kadar gelmiştir. 1943'te Anna Pankratova ve Muhammedjan Abdihalikov'un editörlüğünde iki ciltten oluşan Kazak SSC Tarihi adlı eser, Ruslara karşı düşünceler içerdiği için polemik konusu olmuştur. İncelenen eserde 10 sayfa civarında bir bölümün değiştirilmesi kararlaştırıldı. Bölümde bahsi geçen konu Sultan Kenesarı'nın isyanı, konuyu kaleme alan kişi ise Bekmakhanov idi. Eleştiriler artmaya başlayınca da bu eser yerine yeniden bir Kazak SSC Tarihi yazılması gerekti.³⁵⁵ Ancak Bekmakhanov profesörlükten, görevinden ve parti üyeliğinde çıkarıldı. 1952'de de tutuklandı. Kazakistan'da bu suçu işlemesine rağmen RSSC ceza kanunu ile cezalandırılıp 25 yıl hapis cezası ile Gulag takım adalarına³⁵⁶ yollandı. Akabinde 1953'te Stalin'in ölümüyle Bekmakhanov ile dostluğu bulunan Pankratova, Kruşçev ile görüşüp özgürlüğünü kazanmasını sağlamıştır. Moskova, İlerleyen süreçte ise işini ve unvanını yeniden iade etmiştir.³⁵⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan Kazakistan için önemli bir eser olan Muhtar Avezov'un *Abay Colı* (Yolu), klasikler arasında kendisine yer bulmuş Lenin ve devlet ödülleriyle ödüllendirilmiş bir eserdir. Stalin

---

³⁵⁴ Abdulvahap Kara, "Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Döneminde Kazak Tarihi Araştırmalarında İdeolojik Baskı ve Kısıtlamalar", Abdulvahap Kara, Zeynep Yaman, (Ed.), *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2016, s. 15-16.

³⁵⁵ İbrahim Kalkan, "Sovyet Tarihçiliğinin İkilemi" Emine Gürsoy Naskali, Liaisan Şahin (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 281-282.

³⁵⁶ Dönemin Sovyet karşıtlarının (Stalin karşıtlarının) gönderildiği takım ada şeklindeki hapislane. Gulag takım adaları hakkında yaşanan zulüm ve insanlık dramları için Bkz: Aleksander Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları 1, 2, 3*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1974.

³⁵⁷ Kalkan, 2007, 286.

döneminin eseri olmasından dolayı üstü örtük, sembolik birçok anlatımı bünyesinde barındırmaktadır. Düz bir okumayla kavranamayacak şekilde mesajlar zekice verilmiştir.³⁵⁸ İfade özgürlüğünün kısıtlı olduğu söz konusu dönemde bu tarz bir anlatıma mecbur bırakılmış olmak da bu eserin önem ve değerini bir kat daha artırmıştır.

Sovyetler Birliği Dönemi Kazak Türkçesi ve alfabesi üzerindeki müdahalelerin yoğun olarak gerçekleştiği bir dönemdir. Kazak Türkçesi, diğer Türk halklarının kullandığı Türkçe gibi genellikle sözlü aktarım ürünü olarak yazı diline kavuştuktan sonra Arap alfabesiyle tanışmıştır. Kazak Türkçesinin geçirdiği süreç Arap alfabesi, Latin alfabesi, Kiril alfabesi ve sonrasında yeniden Latin alfabesi ile karşılık bulmuştur. Sovyet öncesi dönemde kendi şiveleri dışında Türk Asya'da ortak yazı dili olan Çağatayca'yı da kullanmış olan Kazaklar, Arap alfabesinin Kazak dilinin seslerini yapı olarak karşılayamamasından şikâyetçi olmuşlardır. Nitekim buna karşılık da Arap alfabesi Türk halkları arasında ortak yazı dilinin varlığını sağlayan bir unsurdu.

Dil yapısı olarak farklı Türk halkları tek bir kelimeyi ortak yazı ile ifade etse de telaffuz da ayrılıyorlardı. Alfabenin ıslahı konusunda gür sesler duyulmaya başladığında bu konuyla ilgili Baytursunov bir dil bilimci gibi bu konu üzerine yöneldi. 1912'de kitaplaştırdığı bu çalışmaları neticesinde kendisinin ifadesiyle *yeni imla* halk ve eğitimciler tarafından kabul görmüştür. Baytursunov, Birinci Kazak Kırgız Bilim Adamları Kurultayı'nda *Alfabe Hakkında* isimli bir

---

³⁵⁸ Eserin bir bölümünde Abay "... fakat ben halkı, gelecekte iyiliğe, bilhassa aydınlığa götüreceğim yolu din olarak görmüyorum" der. Bu sözler romanın kahramanlarından jandarmanın hoşuna gitmiştir. Jandarma Hıristiyanlığı ve ortodoksluğu öven sözler etmiştir. Eserde Kazaklar gibi gayri Rus halkların Hıristiyanlaşmakta olduğundan bahsedilir. Kazakların da İslam'ı terk edip Hıristiyanlaşarak daha mutlu olacaklarını ve gelişme göstereceklerini ifade eder. Yazar Puşkin'den, Lermontov'dan, İlimskiy'den, Ostroumov'dan bahseder. Jandarma kendisini susup dinleyen Abay'ın Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine yardımcı olabileceğini düşünmeye başlar. Jandarma, "bundan sonra Kunanbayev'den (Abay) yeni bir adam yapacağım... göreceksiniz onu Rusya imparatorluğuna ve bizim kilisemizin büyük kutsal hedefine ulaşmasına yardım edecek, bu yolda hizmet edecek ve faydalı olacak bir kişi haline getireceğim" dedi. Buna karşın Abay, "Kendi halkım arasındaki itibarımı ve değerimi yüksek mevkideki idarecilerin bu kadar memnuniyetle karşılayacağını düşünmezdim. İdarecilerin benim halkıma yapabileceğim etkiden bu yolla faydalanmayı düşünceklerini de hiç beklemezdim. Benim halkım Dindar olmasa da Fanatik olmasa da kendilerini Müslüman olarak bilir. Halkımın geleceğinin daha iyi olacağını ümit ederken ben hiçbir şekilde bu iyi geleceğe din değiştirme vasıtasıyla ulaşılacağını düşünmemiştim. Halkın yarım yamalak Müslüman ise, ben de o kadar Müslümanım. Yarım yamalak dindar olarak günlerimi geçirmekteyim. Bu yaşa kadar din hocasını ve din konusunda nasihat edeni görmedim. Belki de ben pek de iyi bir molla değilim. Şimdi benden iyi bir papaz olur demenizi ve bu güvenin neye dayandığını da hiç anlamış değilim." Mirzahmetov, 2012, 4-7.

bildiri sunmuş, bildiride Türk halkları tarafından zaten kullanılmakta olan bir alfabe olduğunu, bu alfabenin terkedilip yeni bir alfabenin benimsenmesinin kolay olmayacağı fikrini savunmuştur. Buna karşılık Sovyetler Birliği Dönemi'nde Kazakistan'da 1923-1928 yılları arasında Latin alfabesine geçme konusunda büyük tartışmalar da yaşanmıştır.³⁵⁹ Stalin'in Türk halkları üzerinde gerçekleştirdiği Latin alfabesi projesi Kazakistan'da gerçekleşme olanağı bulsa da süreç uzamış, 1938'e gelindiğinde Kazak Türkçesine uyarlanan Latin alfabesi yeterli görülmeyerek yeniden düzenlenmiştir.³⁶⁰

1920'li yıllarda Latin alfabesine geçiş aşamalı olarak ve alfabe yenilenerek sürerken daha Kazakistan Latin alfabesini sindiremeden 33 harfli Kiril alfabesine Sovyetler Birliği yönetimi tarafından 9 harf daha ekleyerek Kazak alfabesini meydana getirmiştir. Bizans'ın aracılığıyla Hıristiyanlığı kabul eden Ruslar kullandıkları alfabeyi de Bizans aracılığıyla oluşturmuşlardır. Bizans kendi kullandığı alfabeyi Ruslara aktarmak yerine Aziz Kiril ve kardeşi tarafından Slavca sesleri de karşılayabilecek benzer bir alfabe üreterek Kiril alfabesini oluşturmuştur. Buna benzer bir durum Rusların sahip oldukları alfabelerini benzer bir metotla Türk halklarına uyarlamasında karşımıza çıkmaktadır. Ruslar bünyesinde bulunan Türk halklarına kısa bir müddet sonra Latin alfabesi yerine Kiril alfabesini dayatmıştır.³⁶¹ Latin alfabesinden Kiril alfabesine dönüş, ilerici bir hamle olarak kabul edilmiştir. İlerlemenin ivme kazandırıcı bir hamlesi olarak görülen bu hareket on yıl evvel dayatılan alfabenin kaldırılması ile ya Sovyetler Birliği'nde devlet politikasının sistematik bir düzlemde kurulu olmadığına ya da uygulamada görülen bu çelişkinin Sovyetler Birliği'nin devlet politikasının ta kendisi olduğunun göstergesiydi.

SSCB dönemi insanların kimlik ve kültür yapılarını kırmak, sosyalist düzen ve Sovyet insanını yaratmak üzerine kurulmuşluğunun yan etkisi olarak nüfus popülasyonunu da kırmıştır. Bolşevikler, Birinci Dünya Savaşı'nın yorgun ve ekonomik bitkinliğinin ardından iç savaşın da hediye ettiği yıkımla zor bir süreci kucağında bulmuştur. 1921'deki bu gelişmeler bir kıtlıkla neticelenmiş ve

---

³⁵⁹ Doğan, 2007, 247-251.

³⁶⁰ Doğan, 2007, 260.

³⁶¹ Moskova yönetimi kendi getirdikleri Latin alfabesi hakkında: "*İleriye doğru kulaç atarken, işimize engel olacak şeyleri atmamak olmaz. Bugünkü günde ileri adım atmamıza engel olan şeylerden biri de Latin alfabesi diyebiliriz.*" İfadelerinde bulunuyorlardı. Doğan 2007, 262.

bu kıtlık Kazakistan topraklarını adeta kasıp kavurmuştur.³⁶² 1929 yılı bir başka kıtlığın gelişimine şahit oldu. Stalin yönetimi ve onun Kazakistan'ı yöneten Stalinist Goloşekin'i Kazakistan'da halkın daha fazla tahıl üretmesi için devlet alımını artırarak yeni bir kıtlığa sebep oldu. Belgeler ve araştırmalar Kuzey Kazakistan'da bulunan Ol'govka köyünde, Shchit Komün üyesinin ve eşinin iki yaşındaki bir oğlan çocuğunun cesedini yediğini, yaşlı bir kadının etlerinin yendiği ve insan etlerinin kazanlarda pişirildiği gibi trajedileri bizlere aktarmaktadır.³⁶³

Bozkır kültürüne mensup olan Kazak Türkleri tarımın artırılması ve tarım arazilerine zarar vermemeleri için yerleşik hayata geçmeye ve çiftçilik yapmaya zorlanmışlardır. Bu dönüşüm için planlanmış bir alt yapının da bulunmaması kıtlık ve insan kaybının yükselmesine de etki etmiştir. Yerleşik düzene geçmek istemeyen on binlerce Kazak, Çin'in Doğu Türkistan bölgesine göç etmiştir. Göç etmek yerine silahlı direniş sergileyen kesim ise Kızıl Ordu'nun gücüyle ezilmiştir. Neredeyse Kazak nüfusunun üçte birlik kısmına denk gelen 1,5 milyon insanın hayatını kaybettiği öne sürülmüştür.³⁶⁴

1926'da yapılan nüfus sayımında Kazakistan'ın sınırları içerisinde 6 milyon 198 bin 400 kişinin yaşadığını kaydedilmiştir. Bu nüfusun %58.5'i Kazak Türkü, %20.6'sı Rus, %13.9'u Ukraynalı, %2.1'i Özbek Türkü, %1.3'ü Tatar Türkü, %1'i Uygur Türkü ve %0.8'i Alman ve diğer gruplardan oluşmaktaydı. 1897 nüfus sayımıyla kıyaslayacak olursak Kazak Türklerinin nüfusu %23.2 azalma gösterirken, Rus nüfusu %9.6 ve diğer gruplarda %13.7 oranında artış göstermiştir. 1939'da gerçekleşen nüfus sayımı ise Kazakistan'da Kazakların çoğunluğu kaybettiğini belgeleyen nüfus sayımıdır.³⁶⁵

Kazaklar sadece insan olarak değil yetiştirilen canlı hayvan nüfusu olarak da büyük kayıplar yaşamışlardır. 1929-1930 yıllarında Kazakistan'ın Guryev (Atırau) bölgesinde 1 milyon 307 bin 500 büyük baş hayvan varken bu sayı 1933 yılında 241 bin, 1934'de ise 208 bin olarak kaydedilmiştir.³⁶⁶ 1920'lerin sonunda

---

³⁶² Carr, 2012, 300.

³⁶³ Janna U. Kırdralina, "Velikiy Golod 1932-1933 gg. v Kazakhstane – Tragediya Narodov", *Memleket Tarihi*, C. 2, 2012, s. 32.

³⁶⁴ Alkan, 2011, 30.

³⁶⁵ Kara, 2011, 88.

³⁶⁶ Kırdralina, 2012, 34.

her türden çiftlik hayvanı sayısı 40 milyonu bulan Kazakistan'da 1933'te bu sayı 4 milyonu geçmiyordu. Stalin dönemi Kazakistan'da kayıpların en fazla gerçekleştiği dönem 1932-1933 yılları arasındaki dönemdir. Kazakistan'da 1932'de dünyaya gelen on çocuktan sadece biri hayatta kalmıştır.³⁶⁷ Rusya genelinde bu dönemde 6 milyon insanın yok olduğundan bahsedilmektedir.³⁶⁸ 1926-1937 yılları arasında Kazakistan nüfusu %16 azalmıştır. 1930-1933 arası ise tahminen Kazak halkının %42'si hayatını kaybetmiştir.³⁶⁹

Yaşanan bu gelişmeler üzerine bir de İkinci Dünya Savaşı'nın eklenmesiyle Kazakistan'ın demografik yapısı bir hayli değişime uğramıştır. Giderek azalan Kazak nüfusu, savaş dönemi iç bölgelere çekilen Sovyet sanayisinin Kazakistan bölgesinde inşası ve bu sanayi için Rus kalifiye elemanların gelmesi, Kazakistan'a yerleştirilen savaş suçlusunu ya da casusluk yapma ihtimali olan Kazak olmayan halkların artışı bu demografik yapının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde 2 milyona yakın insanın Rusya'nın diğer bölgelerinden sınır dışı edilerek Kazakistan'a gönderildiği düşünülmektedir.³⁷⁰

Kazakistan'ın Sovyet dönemi nüfus kırılmasını Kazak demograflarından Makaş Tatimov şu şekilde belirtmektedir: 1916 isyanında 150 bin, 1917 Şubat İhtilali ve Ekim İhtilali'nde 50 bin, 1918 Bolşevik-Menşevik çatışmalarında 900 bin, 1922 komünist ideoloji baskısından ülke dışına çıkanlar 15 bin, 1930-1933 yılları arasında Sovyet kolektifleştirmesinden sebeple oluşan kıtlıkta 2 milyon 920 bin, 1927-1939 yılları arasındaki sürgünler ve idamlar neticesinde 100 bin, 1941-1945 İkinci Dünya Savaşı'nda 500 bin³⁷¹ Kazak Türkünün kaybı neredeyse 5 milyonu bulan bir kayba tekabül etmektedir. Sovyetler Birliği yönetimi tarafından yapılan uygulamalar neticesinde Kazakistan halkı yok olmakla karşı karşıya kalmıştır.

Ruslar, ister Çarlık ister Sovyet yönetimi ile olsun fark etmeksizin Türk Asya'da kökleşmiş bir unsur olan Türk kimliği ve Müslümanlık inancına karşı

---

³⁶⁷ Kırdıralina, 2012, 37-38.

³⁶⁸ Arzu Kılınc, "Stalin Dönemi İnsan Kayıpları", Emine Gürsoy Naskali, Liaisan Şahin (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 217.

³⁶⁹ Ercilasun, 2007, 135.

³⁷⁰ Alkan, 2011, 31.

³⁷¹ Kara, 2011, 89.

mücadele vermiştir. Milliyet ve dinin iç içe geçmişliğinin kuvvetlendirdiği Türk kültürü Sovyet insanı oluşturmanın önündeki en büyük engel olmuştur. İslam yerine ateizm, Türkçe yerine Rusça ve Türklük yerine ise Sovyet olması beklenen birlik halklarının bu sonuca programlı bir süreçle ulaşmaları planlanmıştır.³⁷² Kuruluşu bünyesinde barındırdığı milletlere eşitlik ve özgürlük vaat eden Sovyetler Birliği, bu tutumuna toplumu inandırmak için gayrimüslim ve Müslüman okullar açıp bu okulların başlarına da kendi ideolojisini işlediği müftüler göndermiştir. Müslüman ahaliye hacca gitmek serbestti lakin hacca gidenler Sovyetler Birliği'nde yaşananlardan bahsetmesin diye aileleri kısmi olarak rehin alınmaktaydı.³⁷³

Göstermelik bir hoş görü benimsenmiş toplum ise sıkı ve sert yönetimin altında gün geçtikçe daha fazla ezilmiştir. Kazakistan'da piyasaya sürülen kitaplarda İslam eleştirilebiliyor, Marksist-Leninist sınıfsal kuram ve ateizm ile İslam'ın yok sayılarak Müslümanların ateist olması telkin ediliyordu. Bu minvalde çıkarımlar yapılıyor İslam'ın şartları açıklanırken mantıksal hatalar icat edilmeye çalışılıyordu. Hacca gitmek açıklanıp ardından da hacca gidenlerin yaralanma ve ölü sayıları aktarılıyordu. 1960'da 377 kişi, 1969'da 194 kişi ölmüştür şeklinde kayıtlar yer alıyordu. Sünnet açıklanıp ardından bunun hastalıklara ölümlere yol açtığından bahsediliyordu. Dini bayramların sorunlu yönleri olduğu ve ateizmin dinle alakalı tutumlarla nasıl mücadele etmesi gerektiği anlatılıyordu.³⁷⁴ Ateizm devlet tarafından o kadar destekleniyordu ki Özbekistan'daki Bahaeddin Nakşibend Türbesi 1978'de din karşıtı propaganda müzesi haline getirilmiştir.³⁷⁵

Din Kazakistan ve Kırgızistan'da kültürel bir oluşum niteliği taşımaktaydı. İslam, dinden öte etnik kimlik ve kültürle birlikte tanımlanıyordu.³⁷⁶ Bozkır kültürünü uzun bir süre direnerek sürdüren Türk halkları, atalarından gelen İslam'ı uygulamanın onları gerçek Müslüman yaptığını düşünüyorlardı. Bu düşünce neticesinde İslam'ın beş şartını ezberlemektense *Taze Jol* dedikleri temiz, saf, arı yol, doğru yol olarak niteledikleri ataları ve evliyalarından aldıkları dini

---

³⁷² Yaman, 2012, 28.

³⁷³ Uzunel, 2016, 56.

³⁷⁴ Yaman, 2012, 56.

³⁷⁵ Yaman, 2012, 34.

³⁷⁶ Yaman, 2012, 44.

benimsemeyi tercih ediyorlardı.³⁷⁷ Türk kültür ahlakıyla harmanladıkları bu halk İslamı bünyelerinde yer bulduğundan dolayı aktarımı nesiller arası gerçekleşiyor baskı ve zorlamayla ortadan kaldırılması güç bir hal alıyordu.

Din ile birlikte ruhlarında taşıdıkları kültürlerini koşulların zorluğuna rağmen korumayı bilen Kazak Türkleri, 1960'lı yıllardan sonra Dinmuhammed Ahmetoviç Kunayev'in Komünist Parti Kazakistan Birinci Sekreterliği'ne getirilmesiyle yönetim birimlerine Kazak Türklerini getirerek bir Kazaklaştırma politikası başlatmıştır. Bu süreç neticesinde 1979 nüfus sayımında Kazaklar genel nüfusun yalnızca üçte birini oluşturmalarına rağmen 1982 yılına gelindiğinde bakanlar kurulunda bulunan Kazakların sayısı %70'i bulmuştu.³⁷⁸

Bu eğilim sadece siyasi alanda değil farklı alanlarda da etkisini göstermiştir. Kazakistan'daki sirk gösterileri Kazak kültürünü yansıtan oyunlar temelinde şekillenmiştir. At üzerinde yeteneklerini gösteren Kazak Türkleri *Tenge Alu*³⁷⁹, *Kız Kuu*³⁸⁰, *Kökpar*³⁸¹ gibi kültürel oyunlar sergilemiştir. Bu ekip başarılı olup SSCB sirkleriyle birlikte ülke dışında da turneler düzenlemiştir. 1970'de bu oluşum Kazak Milli Sirk'i'nin de temeli olmuştur.³⁸²

20. yüzyılın son çeyreğine girerken meydana gelen yönetici değişimleri, yönetim değişimleri, kültür ve eğitim alanındaki değişimler Kazaklaşmanın birer göstergesi olarak ortaya çıkmıştır. Kazak kimliğinin daha göz önüne çıkarıldığı Kazakçanın resmi dil olarak kabul edilmesi, Kazak tarihinin daha fazla eğitim

---

³⁷⁷ Emre Y. Gürbüz, Kazakistan'da Bir Ulus-Devlet Kurmak, *Praksis Dergisi*, S. 11, kış-bahar-yaz 2004, s. 196.

³⁷⁸ İncioğlu, 1994, 125.

³⁷⁹ Dört nala giden at üzerindeki cengaverin at üzerinde eğilerek yerdeki parayı alıp tekrar doğrulması şeklinde gerçekleşen gösteridir. Mualla Uydu Yücel, "Kazak Türklerinin Milli Oyunlarındaki At Yarışları", *Acta Turcica*, C. 2, S. 1, Ocak 2010, s. 365.

³⁸⁰ Kız kovalamaca olarak da bilinen bu oyunda belirli bir mesafe yarış alanı belirlenir. Alanının sonuna bir bayrak direği dikilir. Geleneksel kostümlerini giyen genç kız ve delikanlı başlangıç noktasında yer alırlar (bu oyun genellikle gelin damat arasında oynanır). Evvela kız atını dörtnala sürer. Erkek de onun peşinden at sürer. Bayrak direğinin olduğu yere kadar erkek kızı yakalayıp öpmeye çalışır. Öptükten sonra bayrak direğinin etrafından dönüp başlangıç yerine geri dönmeye çalışır. Eğer öpemezse başarısız olur. Bu defa kız elindeki kırbaçla bitişe kadar erkeği kovalamaya başlar. Yakalayınca kırbaçla vurmaya çalışır. Kızdan kırbaç yiyen erkek için bu büyük bir utançtır. Mualla Uydu Yücel, "Kazak Türklerinin Milli Oyunlarındaki At Yarışları", *Acta Turcica*, C. 2, S. 1, Ocak 2010, s. 358-360.

³⁸¹ Gökbörü olarak da bilinen oğlak derisi doldurularak atlı iki takım arasında bu doldurulmuş oğlağı kapma ve rakibin kalesine atmak şeklinde sergilenen oyundur. Mualla Uydu Yücel, "Kazak Türklerinin Milli Oyunlarındaki At Yarışları", *Acta Turcica*, C. 2, S. 1, Ocak 2010, s. 357-358.

³⁸² Ercilasun, 2014, 117-118.

hayatında yer bulması gibi eğilimler toplumda bilinçlenmenin ve yeni bir aydınlanmanın da fitilini yakacaktır.³⁸³

Sovyetler Birliği'nin gücünün azalması Türk Asya'da en çok Kazakistan'da çatırdamalara sebep olmuştur. Çarlık ve Sovyet dönemleri devlet politikaları genel olarak Kazak toplumuna büyük kayıplar ve olumsuzluklar getirmiş, Kazakistan toprağının ekonomik kullanımını Kazakların sosyo ekonomik yapısıyla tamamen zıt geliştirmiştir.³⁸⁴ İşte bu sıkıntının üstesinden gelmek için Brejnev, Kunayev'i atamış yerel bir yönetici sayesinde istikrarın sürmesini ve dengenin korunmasını hedeflemiştir. 22 yıl iktidarda kalan Kunayev bu dengenin korunmasında başarılı da olmuştur.³⁸⁵ Buna karşın giderek yerleşen yönetim ve farklı iddialar Kunayev'i koltuğundan etmiş yerine getirilen Rus yönetici ise toplum tarafından benimsenmeyince durum Rusya'nın hiç istemeyeceği noktalara gitmiştir. Kunayev'in yöneticilik ve denge politikası hakkında şu anekdotu verebiliriz:

Türkler için önemli bir şair olan Olcas Süleymanov'un *Aziya* (Asya) isimli kitabı 1975 yılında yayımlanmıştır. Sovyet sansürüne takılmasa da Devlet Güvenlik Komitesi'nin (KGB)³⁸⁶ hedefi haline gelen bu kitapta; Rus tarihinin Sovyet tarihçilerinin kaleminden çıkanlar gibi olmadığı, Rusya'ya 700 yıla yakın hâkim olan Kıpçak Türklerinin tarihinden çalıntılar yapıldığı, İgor Destanı'nın bile Kıpçaklardan alıntılandığı ileri sürülmüştür. Ruslara *tarih hırsızı* demese de o manaya getiren Süleymanov, takip eden süreçte Brejnev tarafından verilen bir brifing ile Ruslara hakaret ettiği gerekçesiyle 20 yıl hapis cezası almıştır. Bu durum karşısında Kunayev, Brejnev'i arayarak Süleymanov'un hapse atılmasının, onu çok seven Kazak halkını üzeceğini ileri sürmüştür. Brejnev ise Rus tarihini alaya alan biri için bir şey yapamayacağını dile getirmiştir. Ardından Kunayev Brejnev'e doğrudan karşı çıkmamakla beraber buğday rekoltesinin çok düşük olabileceğini ima ederek karşı hamlede bulunmuştur. Bu telefon konuşmasından sonra Brejnev KGB'ye kitabı okuduğunu ve sıkıntılı bir durum olmadığını

---

³⁸³ İncioğlu, 1994, 126.

³⁸⁴ Alkan, 2011, 29-30.

³⁸⁵ Alkan, 2011, 32-33.

³⁸⁶ KGB; Sovyetler Birliği tarafından başta Çeka adı ile meydana getirilen teşkilat, 1954 yılından sonra KGB adı ile anılmaya başlanmıştır.

söylemiş ve Süleymanov hakkında açılan soruşturma kapanmıştır.³⁸⁷ Bu durum bize Kunayev'in bulunduğu konumda ne kadar güçlü olduğunu da göstermektedir. Kunayev'in tavrı Kazakistan'da milliyetçi hareketlerin derin varlığının sürdürülebilmesine de katkı sağlamıştır.

Neticede Kunayev'i de güçlendiren ve güçlü tutan Kazaklar arasındaki otoritesiydi. Ancak Brejnev döneminin sona ermesi Gorbaçov'un ise parti kademelerinden Brejnev yanlısı yerel yöneticileri tasfiye etmesiyle 1986 yılının Aralık ayında Kunayev'in yerine Rus Genady Kolbin getirilmiştir.³⁸⁸ Aynı yıl Dinmuhammed Kunayev'in Kazakistan İlimler Akademisi Başkanı olan kardeşi Askar M. Kunayev de görevden uzaklaştırılmıştır. Askar Kunayev, Kazak Türklerinin milli tarihlerinin ortaya konmasında önemli rol oynamış, görevden alınma sebeplerinden birisi de Kazakların tarihini inceleyen kitapların yayınlanmasına ağırlık vermesi olarak gösterilmiştir.³⁸⁹

2.2. KAZAKİSTAN'DA DEKOLONİZASYON FALİYETLERİ

Stalin sonrası birlik cumhuriyetleri yönetimlerinde gelişen yerelleşme politikaları, birlik cumhuriyetlerinin Sovyetler tarafından parlatılan teritoryal kimliklerinin güçlenmesine neden olmuştur. Bu yerelleşme süreci Kazakistan'da Kunayev ile başlamıştır. 1962'den 1986'ya kadar çeyrek asırlık iktidarı süresince izlediği milli politikalar ve güttüğü denge siyaseti nedeniyle işlerliğini sürdürebilmiştir. Bu dönem Kazak kimliğinin farkındalık seviyesinde yükselme gözlenirken mücadele ruhu da Kunayev tarafından sağlanan ortamda artmıştır. Rus karşıtı eleştirel görüşlerin artması ve halkta uyanmaya başlayan milli kimlik bilinci Moskova tarafından Kunayev'in görevinden alınmasıyla neticelenmiştir.³⁹⁰

1986'da Kunayev'in görevinden alınması, hak adalet ve insanlık yönünden ezilen toplumun geleceğe en önemli mirası olan gençlik tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Uğradıkları zulmün bir yansıması olarak da gelişen bu hareket, 17-18 Jeltoksan³⁹¹ 1986'da üniversite gençliğinin gösterileri ile başladı. Bu gösteriler

---

³⁸⁷ Ülkü, 2000, 37-39.

³⁸⁸ Alkan, 2011, 34.

³⁸⁹ Uzunel, 2016, 450.

³⁹⁰ Karasar, Özpek, 2007, 177.

³⁹¹ Kazak Türkçesinde Aralık demek.

Kazakistan'ın altı şehrinde önemli büyüklüklere ulaştı.³⁹² Bu ayaklanmanın tek sebebi Kunayev'in görevden alınması gibi bir düşünce Kazak Türklerinin haklı direnişlerinin dayanağı olarak gösterilemez. Bu durum bardağı taşıran son damla olarak görülmelidir. C. Kazakbalası'nın aktardığına göre meselenin asıl nedenini Profesör Aleksander Bennig, New York Times gazetesinde şu şekilde izah etmiştir;

“Kazakların ayaklanması dünyadaki çok milletli son imparatorluğu, idaresi altında 50 milyon sağlam Müslüman bulunan, Sovyetler Birliği olduğunu bir defa daha hatırlamış oldu... bu ayaklanma, Sovyetler Birliğindeki milletlerin memnuniyetsizliğini belirten ilk işaret değildir... 1980 senesinin ilk baharında, Almaata'da Sovyetlerin Afganistan'da ölen Kazak askerlerin Müslüman mezarlığı olmayan, askeri mezarlığa koymaya çalışmasıyla olay çıkmıştı... resmi çevrelerin Almaata'daki olaylarla ilgili olarak, Din Muhammed'in yerine Kolbin'in tayin edilmesine sebep olarak gösterilmesi tam tafsilat sayılmaz. Bu ayaklanmanın sebebi derin ve uzun tarihi vakalardan kaynaklanmaktadır. Bunun kökü, 1916 senesinde Kazakların katliama tabii tutulmasına, 1930 senelerindeki Stalin'in yerleştirme kampanyası sırasında ölen 1 milyondan fazla Kazağa ve 1986 senesinde Gorbaçov'un başlattığı anti-İslam kampanyasına dayanır. (30.12.1986)”³⁹³

Bu ifadeler Sovyet gözüyle emperyalist bir ülkenin emperyal bir kalemi tarafından düzenlenmiş olarak algılanabilir. Ancak Bennig âyan olanın beyanını yaparak gelişmelerin nerelerden doğup nelere sebep olduğunu eksikleri olmasına rağmen dile getirmiştir.

1643'te Zhangir Han emrindeki Kazak Türkleri bağımsızlık için Orbulak Savaşı'nda, 1729'da Ebu-l Hayr'ın birleştirdiği Kazak cüzleri Anakayai savaşları'nda Çungarları mağlup etti. Sultan Kenesarı'nın, İmanov'un tarihlerinde zulmün her türlüüne maruz kalmış ata yurdun direnen Türkleri bu seferde 1986 yılındaki bütün Kazakistan'ı etkileyen mücadelelerini başlattılar.³⁹⁴

17 Aralık öğlenden sonra Komünist Parti Merkezi'ne yönelen Kazakların sayısı on bini buluyordu. Moskova acele olarak yetmiş bin civarında askeri Almatı'ya yönlendirmiş, durumu kontrol etmesi için 15 özel uçakla bölgeye

³⁹² Kazakbalası, 1988, 10.

³⁹³ Kazakbalası, 1988, 14.

³⁹⁴ Q. M. Erimbetova, “Ulittq ruwx jäne azattıq jolındağı köterilistiñ ğılımiy zerttewlerdegi kezeñdelüw Mäseleleri”, *Memleket Tarihi*, C. 4, 2013 s. 79.

sorgulayıcılar göndermiştir. Ajanslarda katılımın üç yüz bin kişiyi bulduğu ifadeleri de belirtilmekteydi.³⁹⁵ Protestolar; “*Avtonom-kendi kendimizi idare hakkı isteriz*”, “*Birleşmiş Milletlerde temsil hakkı isteriz*”, “*Ruslar Rusya’ya dönün*” şeklinde gerçekleşirken en net ve gür slogan “*Kazakistan Kazaklarıdır.*” şeklinde yükselmiştir.³⁹⁶ Bu sloganlar Kazak siyasal hayatındaki değişimleri gözler önüne sermektedir. Ruslar ve Komünist merkezlerinin hedef alındığı ayaklanmada iki yüzün üzerinde insan hayatını yitirmiştir.³⁹⁷ Olaylar sırasında bir polis memurunu öldürmekle itham edilen³⁹⁸ Almatı Mimarlık ve İnşaat Enstitüsü öğrencisi 18 yaşındaki Kairat Ryskulbekov ölüm cezasına çarptırılmış, 1988’de ölüm cezası 20 yıl hapis cezasına çevrilmiş ancak aynı yıl içinde şüpheli bir şekilde hapisanede ölmüştür. Bağımsızlıkla birlikte Ryskulbekov’a 1996’da *Halk Kahramanı* ünvanı verilmiştir.³⁹⁹

Sürecin bu şekilde işlemesi 1984’te Kunayev yönetiminin başbakanlık görevini yürüten Kazakistan’ın Bağımsızlık Bürkit’i⁴⁰⁰ olacak Nursultan Abişevič Nazarbayev’in yükselmesine neden olacaktır. Nazarbayev, Kunayev’in yönetimde bulunduğu dönemde kayırmacı uygulamalarına karşı olduğu için ikilinin ilişkileri bozulmuştur. Kunayev görevden alındıktan sonra Nazarbayev’in bu tutumu nedeniyle Gorbaçov’un gözünde yıldızı parlamıştır. Nazarbayev 1986’da Kunayev görevden alınıp yerine Rus Kolbin getirildiği dönemde konumunu koruyup Kolbin’e karşı tutum gütmemeye özen göstermiştir. Kunayev dönemi Büyük Cüz kayırmacılığı yüzünden Orta ve Küçük Cüz ile bozulan ilişkileri onarmayı başarmış, ülke genelinde otoritesini ve saygınlığını artırmıştır.⁴⁰¹

---

³⁹⁵ Kazakbalası, 1988, 11-12.

³⁹⁶ Ölçekçi, 1996, 65.

³⁹⁷ Alkan, 2011, 35.

³⁹⁸ Kazakbalası, 1988, 44.

³⁹⁹ <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3378/> (01.03.2019)

⁴⁰⁰ Kazak Türkçesinde kartal demek.

⁴⁰¹ Kazak Hanlığı döneminde Kazak yönetimleri üç cüz olarak göze çarpar. Kimi zaman müstakil kimi zaman birlikte hareket eden bu cüzler sistemi bağımsızlık sonrasında da devleti şekillendiren üç temel unsur olmuştur. Kazak yönetim geleneği olan bu üç cüzün ittifakı bağımsız Kazakistan’ın devlet bütünlüğünü de sağlamaktadır. Rus yayılmacılığının en fazla olduğu bölge olan kuzey ve batı Kazakistan bölgesinde yerleşim gösteren Orta ve Küçük Cüz’lerden çıkan aydınlar Sovyetlere karşı milli kimlik mücadelesi vermişlerdir. Bu çatışma hali ise güneyde yer alan Büyük Cüz’ün Sovyet yönetim kadrolarında daha fazla yer bulmasına neden olmuştur. Alkan, 2011, 33. Kunayev, Nazarbayev gibi yöneticilerin Büyük Cüz ’den çıkması bu sebeptendir. Ancak bu durum Büyük Cüz’ün genelinin kırsal kesim insanı olması neticesini değiştirmemektedir. Kazak cüzlerinin karakterleri hakkında genel olarak şu ifade kullanılır: “*Ulu(büyük) Cüz eline kova ver ve çoban yap; Orta Cüz’ün eline kalem ver ve yargıç yap; Küçük Cüz’ün eline kılıç ver ve düşmana*

Kolbin'e karşı tepkiler ve Nazarbayev'in kazandığı otorite 1989'da Kolbin'in görevden alınması ve Nazarbayev'in Komünist Parti Birinci Sekreterliği'ne getirilmesine giden yolu açmıştır. Gorbaçov, Kolbin yönetimini Kazak yöneticiler atayarak sürdürmeye gayret gösterse de Kolbin'i görevden alıp yerine Nazarbayev'i getirmekten kurtulamamıştır.⁴⁰²

Kazakistan'ın bir numarası konumuna gelen Metalürji Mühendisi Nazarbayev'in teknokrat kişiliği siyasi kişiliğinden bir adım önde olmuştur.⁴⁰³ Nazarbayev ile Kunayev arasındaki sürtüşme aslında farklı düşüncelerde olmalarından değil farklı koşulların dinamiklerine hükmetmelerinden kaynaklıdır. Nazarbayev;

“1980 yılında olan bir olayı hatırlıyorum: Onun (Kunayev)uçağı ile Alma ata'dan Petropavlovski'ye uçuyorduk. Beni yanına çağırıldı. Yavaş sesle “bizim ülkemiz ne kadar büyük! Keşke bağımsız devlet olsak” dedi. Bu gibi konuları fısıldayarak söylerdi. O, Politbüro üyelerinin kılıcı üzerinde yürüdüğünü biliyordu.”

İfadesinde bulunarak aslında bağımsızlığın her dönem Kazak aydın ve yöneticilerinin içinde bir yerlerde kaynadığını ifade ediyordu. Kunayev'in ölümünden önce gerçekleştirdikleri son sohbetlerinde ise Nazarbayev, Kunayev'in kendisine,

“Senin söylediklerin ve yaptıklarının hepsi doğrudur, Nursultan, senin tuttuğun yolu destekliyorum.” beyanında bulunduğu bahsederek, *“keşke bundan on sene önce bu düşünce ile beraber çalışabilseydik”* cevabını verdiğini anlatmaktadır.⁴⁰⁴

Nazarbayev şahsi ve siyasi görüşünce önceki yöneticilerin karalanması ve suçlanmasından hoşlanmıyordu. Bundan dolayı da Kunayev ile bazı anlaşmazlıklar yaşamış olsa da onu bir Kazak aydını ve Kazak büyüğü olarak görmüştür. Kunayev'in şerefine çalıştığı yer ve enstitüye adı verilmiş, vakfi kurulmuş, Almatı'daki heykeli korunmuş ve Almatı'da adı bir sokağa verilmiştir. Bu evvelin kahramanlarına olan saygı ve bağlılık 1989'da A. Baytursunov, Ş.

---

gönder.” Dâna Moidabayeva, “Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme”, *Bilig*, S. 21, Bahar 2002, s. 34.

⁴⁰² Alkan, 2011, 35.

⁴⁰³ Alkan,2011, 35-36.

⁴⁰⁴ Nursultan Nazarbayev, *Yüzyıllar Kavşağında*, (Çev.: Banu Muhyeva), Bilig Yayınları, Ankara, 1997, s. 46-47.

Kudayberdiyev, M. Dulatov, J. Aimaurov, M. Cumabay gibi isimlerin itibarları iade edilerek de bir nevi ortaya konmuştur.⁴⁰⁵

Nazarbayev göreve geldiği tarihte ülkenin içinde bulunduğu durum pek de iç açıcı değildir. Stratejik, ekonomik ve etnik olarak birbirine bağlı üç önemli sorun karşısında durmaktaydı. 1989 yılı bilgilerine göre 16 milyonluk Kazakistan'ın %39.7'sini Kazaklar oluşturuyordu. Diğer etnik kimlikler dışında %37.8 oranında da Rus kütle mevcuttu. Yönetici kesiminin de yarısı gayri Kazaklardan oluşmaktaydı. Kazakça bilen Rus sayısı oldukça düşükken şehirli Kazakların neredeyse tamamı Rusça biliyordu. Ülkenin ekonomik olarak ise Rusya'ya göbek bağı vardı. Bu durum bağımsızlık dönemi Kazakistan sanayisinin %40.3'ünün hala Moskova kontrolünde olmasıyla kendini göstermekteydi. Rusya'nın askeri üslerinin, nükleer tesislerinin ve Baykonur Uzay Üssü gibi stratejik öneme haiz kuruluşlarının Kazakistan'da bulunması Rusların bölgede ne kadar yayılcı ve etkin olduğunun göstergesiydi.⁴⁰⁶

1991'de Sovyetler Birliği'nin kendisini feshetmesiyle bağımsızlığını kazanan Kazakistan'da kalan nükleer silahlar da büyük sorun teşkil ediyordu. Nazarbayev bağımsızlık döneminde bu nükleer silahları Rusya'ya teslim etmiştir.⁴⁰⁷ Nazarbayev bu üç temel sıkıntıyla çetin bir mücadeleye girişmiştir. Nursultan, Azerbaycan'ın gerçekleştirdiği gibi keskin bir bağımsızlık stratejisi gerçekleştirmedi. Zaten Kazakistan'ın dinamiklerini gören birisi böyle bir intiharı göze almazdı. Aksi halde Azerbaycan'da Ermenistan'ın sebep olduğu katliamın benzerine Kazakistan'da yaşayan Ruslar ve hamileri Rusya Federasyonu tarafından maruz kalmaları kaçınılmazdı. Etnik açıdan oldukça karışık bir coğrafyanın göbeğinde güçlü rejimlerin arasında ve üstelik kuzeyi en ufak bir kıpırdanma da Rusya ya bağlanabilecek bir Kazakistan idaresi ve ihyası zor bir

---

⁴⁰⁵ Janna U. Kızıralina, *Natsiyya İystoriyya, Miyniysterstva Kuwltüwrı İy İynformatsiyyı Respüwblikiy Kazaxstan*, Astana, 2009, s. 236.

⁴⁰⁶ Alkan, 2011, 37-39.

⁴⁰⁷ Nükleer silahları teslim etmesine gerekçe olarak Nazarbayev; “Nükleer silahı elde bulundurmak için çok para ve yüksek derecede uzmanlar lazım. Bizde ise bunun ikisi de yok. Bundan başka, nükleer silaha sahip olmak demek, ne zaman patlayacağı belli olmayan tehlikeli bir yanardağın üstünde oturmak ve başka birisinin sana doğru çevrilmiş silahının hedefi olmak demektir. Bu yüzden, bazı insanlar, kendi topraklarımızdaki nükleer silahları kimseye vermeyeceğiz, diye tartışmaya başladığında çok üzülüm. Öyle insanlar aşırı derecede zehirlenen Semey yerini görmüyor, çocuklarımızın öldüğünü ve sakat kaldığını düşünmüyorlar. Saf insanları kandıran ucuz fikir sahipleri, bizim bu kararımıza günümüzde de karşı çıkıyorlar.” şeklinde bir serzenişte bulunmuştur. Nazarbayev, 1997, 70-71.

konumda yer alıyordu. Nazarbayev, başlangıçta Gorbaçov politikalarının takipçisi olmayı sürdürdü. Söylemlerinde *Kazakistanlı* algısı üzerinden yürüyerek dayanışma ve ekonomik kalkına konularıyla ülkedeki gayri Kazak halkın da desteğini kazandı. Ancak Rusya'da yaşanan Gorbaçov karşıtı darbeye tarafsız kalan Nazarbayev, Rus hükümetinin başına Boris Yeltsin'in gelmesiyle Moskova tarafından Gorbaçov yanlısı olarak görülerek dışlanmaya başlanmıştır.⁴⁰⁸

Nazarbayev dağılan birlik ardıllarından bir Slav birliğinin oluşmasından çekincesini sürekli dile getirmiştir. Rusya, Ukrayna, Belarus arasında oluşturulan Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) SSCB ardılı ülkelerin katılması gerekliliğinin savunucusu ve mücadelecisi olmuştur.⁴⁰⁹

1991'de bağımsızlığını elde eden ya da bazılarına göre bağımsızlığı hediye edilen Kazakistan'da diğer Türk cumhuriyetlerine nazaran oransal olarak yoğun Slav/Rus varlığı daha rahatsız edici düzeyde bulunuyordu. Rusya açısından Slav ya da daha özele indirgenirse Rus olmayan halk ikinci sınıf, sömürülmeye ve yönetilmeye muhtaç olarak görülüyorsa da yerli toplum olarak Kazaklar içinde Slavlar ikincil bir halk olarak görülüyordu.⁴¹⁰ Bu dönemde çok etnili ve kıvılcımların alev alabileceği bir ortamda resmi retorikte *Kazakistanlı*, *Kazakistan halkı*, *Kazakistan Tarihi* gibi etnik kökenden uzak teritoryal ve ulusal bir tavır takınıldı.⁴¹¹ Bu birleştirici tavır Victor Shnirelmann'a göre, modern Kazak devlet sembollerinin Müslüman sembollerden ziyade ortak insani değerleri vurgulanmaya çalışılmasıyla da ortaya konuluyordu.⁴¹² Her ne kadar bu tutum dönemin ateşini alsada netice de Kazakistan kelimesi Kazak yurdu anlamını taşıyordu ve Kazak kelimesi de bir etnisite tanımına karşılık geliyordu.

Bağımsızlığını kazanan Kazakistan Merkez Asya'nın yüz ölçümü en geniş ülkesidir. Doğuda Hazar denizinden, batıda Çin'e 2000 km boyunca uzanmaktaydı. Kuzeyde Sibiryadan güneyde Özbekistan'a 1300 km mesafeye sahip olan Kazakistan bu geniş coğrafyasına rağmen nüfus olarak bu genişliğe

---

⁴⁰⁸ Alkan, 2011, 39-41.

⁴⁰⁹ Kut, 1994, 258.

⁴¹⁰ Rene Cagnat, Michael Jan, *İmparatorluklar Beşiği SSCB, Çin ve İslam Işığında Orta Asya'nın yazgısı*, (Çev.: Erden Akbulut, T. Ahmet Şensilay) Alan Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 70.

⁴¹¹ Kundakbaeva, 2009, 267.

⁴¹² Kundakbaeva, 2009, 271.

sahip değildir. Nüfus bakımından Özbekistan'ın ardında kalır.⁴¹³ 2. 727. 300 km² alana hükmeden Kazakistan dünya üzerinde dokuzuncu en büyük, Türk devletleri arasında ise en büyük yüz ölçüme sahip ülkedir. Bunun yanı sıra doğal kaynakları bakımından da en zengin Türk yurdudur.⁴¹⁴ Bulunduğu bölge ve özellikleri bakımından böylesine önem kazanan Kazakistan'da milli girişimler bağımsızlık öncesi başlamıştır. Nazarbayev Kazakistan'ın Moskova'dan değil, Almatı'dan yönetilmesi gerekliliğine dikkat çekerek bağımsızlığın gerekliliğini dile getiriyordu. Nitekim 1989'da alınan karar ile Kazakistan'ın resmi dilinin Kazak Türkçesi olduğu noktasındaki düzenleme bu politikanın bir sonucudur.⁴¹⁵

24 Nisan 1990'da Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyet'i Nursultan Nazarbayev'i ilk Kazakistan Cumhurbaşkanı olarak seçti. Nazarbayev 1 Aralık 1991'de yapılan seçimde %98.7 gibi bir oy alarak halk tarafından seçilen ilk Kazakistan Cumhurbaşkanı oldu. 29 Nisan 1995'te gerçekleşen referandum ile 1996'da görev süresi bitecek iken 2000 yılına kadar uzatılması halk tarafından kabul edildi. 10 Ocak 1999'da %79.78 oyla, 4 Aralık 2005'de %91.15 oyla yeniden halk tarafından seçilen Nazarbayev, 26 Nisan 2015'te gerçekleşen seçimle de %97.5 oyla yeniden 5 yıllığına başkan seçildi.

1991'de Sovyet cumhuriyetlerinin birbiri ardına Sovyetler Birliği'nden ayrılması Kazakistan'da da bağımsızlık ve milli kültüre dönüşün ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Nazarbayev halk tarafından cumhurbaşkanı seçildiğinde cumhurbaşkanlığı yemin töreninde Kazak töresine göre hareket etmiştir. Kazak hanlarının göreve geldiklerinde beyaz keçe üstünde yürüme geleneğini yerine getiren Nazarbayev böylelikle milli kültüre dönüş hususunda ilk somut adımı da atmış oldu.⁴¹⁶

1 Aralık 1991 seçimlerinden on gün sonra da ülke adından *Sovyet Sosyalist* ifadesi çıkarılarak devletin adı Kazakistan Cumhuriyeti olarak ilan edildi. Bağımsızlığın ilanından 2 saat sonra Kazakistan Türkiye tarafından devlet olarak tanınmıştır.⁴¹⁷ Bu süreçte Türkiye'nin ortaya çıkan Türk devletlerine hamilik

---

⁴¹³ Alkan, 2011, 23.

⁴¹⁴ Cevanşir Fevziyev, Okan Yeşilot (Ed.), *Türk Devletler Birliği: Küresel Entegrasyonun Avrasya Modeli*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 77-78.

⁴¹⁵ Uzunel, 2016, 451.

⁴¹⁶ Uzunel, 2016, 454.

⁴¹⁷ Saray, 2014, 213.

etmesi beklentisi doğmuştu. Nazarbayev bu hususta kültürel bağların tesis edilmesi ancak müstakil bağımsızlığın devam ettirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴¹⁸

Bağımsız Kazakistan Devleti kurulunca başkent olarak Almatı kabul edildi. Çarlık ve Sovyet dönemi isim değişimlerine uğrayan bu kent, 1993'te meclis kararıyla Almatı adını almıştır. Bütün dillerde Almatı olarak kullanımı kabul edildi. Ancak bu durum 1997'a kadar devam etti. Devletin başşehri 1997'de Astana'ya taşındı.⁴¹⁹ Kazakistan'ın kurucu lideri olan Nazarbayev'in 2019'da yönetimden çekilmesi neticesinde vefa göstergesi olarak Kazakistan hükümeti tarafından başkent Astana'nın adı *Nursultan* olarak değiştirilmiştir.

1992 Kazakistan'ın uluslararası arenada görünmeye başladığı senedir. Kazakistan Cumhuriyeti 3 Mart'ta Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur. Aynı yıl uluslararası mecrada tanıtıcı bayrak, amblem ve marş gibi devlet sembollerinin de ortaya çıktığı yıldır.⁴²⁰ 1993, 1995 ve 1998 yılları Kazakistan anayasasının değişime uğradığı yıllardır. Yeni Kazakistan yasama, yürütme ve yargının bağımsız olduğu üniter ve demokratik bir cumhuriyet olarak kurulmuştur. Ayrıca Kazakistan'da seçmen yaşı da 15 olarak kabul edilmiştir.⁴²¹ Bu cumhuriyetçi demokratik modern çizginin belirlenmesi Azerbaycan bölgesindeki gibi *kaotik geçiş* ile gerçekleştirilmemiştir. Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanınca yönetim kadrosu değişim göstermemiş Sovyetler Birliği Dönemi yöneticilerinin idaresi devam etmiştir.

---

⁴¹⁸ Nazarbayev bu konuyla ilgili görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: "...çoğu insan, Türkiye'nin bizim bütün meselelerimizi çözebileceğini düşündü. Tabii, bizim eski hayatımızın nasıl olduğunu bilmeyen insanlar için böyle Hayal kurmak kolaydır. Ama bu, gerçekte neyi gösteriyor. Bu, daha yeni elde ettiğimiz bağımsızlıktan vazgeçme, komşularla geleneksel bağları koparmak, bir "büyük ağabeyin yerine" 2. "büyük ağabeyi" boynuna bindirmek demektir. Türk devletleri başkanlarının İstanbul'daki ilk toplantısı sırasında bu mesele Türk meslektaşlarımızın hazırladığı beyanname de açıkça ifade edildi. Tarihi kök birliğimize, dilimiz ve kültürümüzün ortaklığına, geleneklerimizin aynılığına dayanarak, Türkiye ile iş birliği yolunu tutacağımız belirtiyordu. Ben, Turgut Özal'ı incitmeye mecbur oldum. Bu açıklamaya imza atmayacağımı söyledim. Sadece ekonomik, insani ve siyasi ilişkilere taraftar olduğumu ifade ettim. Köyümüzün aynı olduğu da kültür benzerliğimizin olduğunu da doğrudur. Uzun zamandır Birbirimizden uzak kaldığımızda malumdur. Ben, daha yeni elde ettiğimiz bağımsızlığımıza, her devletin egemenliğine saygı duyarak, medeniyetimizin kopmuş olan bağlarının yeniden bağlanmasını teklif ettim. Fakat başka halklar ve devletler ile ilişkilerimizi koparmayacağımızı, kiminle olursa olsun bir daha eşit olmayan ilişkilere girmeyeceğimizi belirttim.", Nazarbayev, 1997, 200-201.

⁴¹⁹ Ercilasun, 2014, 122.

⁴²⁰ Küwzembayuwlı, Abıyl, 2006, 338.

⁴²¹ Selen, 2018, 5.

Kazakistan'da elde edilen bağımsızlık, gelişmişlik ve sistematik alt yapı yoksunluğundan birtakım sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Rusya'ya bağımlı kılınan ve Moskova'dan yönetilen cumhuriyetlerde eğitim ve okullaşma bağımsızlıkla birlikte büyük bir düşüşe geçmiştir. 1991-1996 yılları arası bu düşüşün hissedildiği dönemdir. Temel eğitim öncesi okullaşma oranı büyük ölçüde azalmıştır. Kazakistan'da anaokul çağı çocuklarının beşte biri, Kırgızistan'da dörtte biri, Türkmenistan ve Özbekistan'da üçte biri ilkokul öncesi eğitimini alıyordu. Bağımsızlık bu oranların hızlı bir düşüşüne neden oldu. Bu durum ortaya çıkan ekonomik çöküntünün sonuçlarından biridir. Eğitim materyali olarak Rusya'ya bağımlı olan devletlerin eğitiminin aksaması olağan bir durumdur.⁴²² Ayrıca eğitim harcamalarının karşılanamayacak kadar zor bir sürecin içerisine girilmesi toplumun bir dönem sıkıntı çekmeye devam ettiğini göstermektedir.

Kazakistan'ın bu durumlara ek bir de nükleer sorunu bulunmaktaydı. Sovyet döneminde Kazakistan'ın 18 bin kilometre karelik alanı nükleer denemeler sonucu heba edilmiştir. Bu alanın; %88'i radyasyon tehlikesi olmayan, %8'i henüz tehlikenin araştırıldığı, 720 km² lik alanın ise tarım dahi yapılamayacak durumda olduğunun tespiti yapılmıştır. *Atom Gölü* olarak anılan bölgenin durumu ise daha vahimdir. Bölgede 459 nükleer deneme gerçekleştirilmiştir.⁴²³

Sovyetler Birliği sonrası dönemde Kazakistan, bulunduğu konum gereği stratejik olarak kendisine ayrıcalık atfetmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin de kendisini tanımlarken kullandığı özelliklerden biri olan *Asya ve Avrupa arasında köprü* olma özelliğini Kazakistan Cumhuriyeti'nde kendisinde bulmaktadır. Kazaklara göre bu jeostratejik konum kendilerini güç unsuru yapmaya yetecek durumdadır. Çin ve Rusya arasında bağımsız ve cumhuriyetçi bir yapıda olması Batı'nın da yatırım için Kazakistan'a ilgi göstermesi bölgede güç dengelerinden biri olma yolunda Kazakistan'ın ivme kazanmasını sağlamıştır.⁴²⁴

SSCB'nin dağılması tarihi temeli olmayan devletlerin türemesine neden olmaktan çok tarihi temeli olan ancak bu temelin gövdesine değil dallarına

---

⁴²² Joma Nazpary, *Sovyet Sonrası Karmaşa Kazakistan'da Şiddet ve Mülksüzleşme*, (Çev.: Selda Somuncuoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 122.

⁴²³ Nazarbayev, 1997, 71.

⁴²⁴ Kut, 1994, 262.

tutunan devletlerin meydana gelmesine neden oldu. Sovyet testeresi kesemediği bu ağacın gövdesine yaptığı aşılarda yeni dalların yeni meyvelerini armağan etmiş oldu.⁴²⁵ Bağımsızlıkla ortaya çıkan bu yabancılaşma kimlik arayışını da tetiklemiştir. Bağımsızlık sonrası tarihi canlandırarak kimlik oluşturma yoluna gidilmiş ve ilk olarak da Sovyetler Birliği öncesi dönem kaynakları parlatılıp gün yüzüne çıkarılmaya başlanmıştır.⁴²⁶ Tarihsel sürekliliğin içerisinde aidiyet duraklarının oluşturulması için tarih tüneline ışığın görülebildiği en derinlere yolculuklar yapılmaya başlanmıştır.

Bu girişimler ülkenin etnik yapısındaki çeşitlilik neticesiyle zamana yayılmak zorunda kalmıştır. Nüfusun %80'ini Sünni Müslüman ve Pravoslav (Ortodoks) Hıristiyanlar meydana getirmektedir. Kazaklar, dini kültürel gelişmelerini zamana yayararak daha temkinli ilerlemeyi tercih etmişlerdir.⁴²⁷

Kazak akademisyen Talas Ömerbekov günümüz Kazakistan'ını dört döneme ayırıyor. İlk dönem 1991-1995, vicdan temelinde ve meşru anayasal düzlemde bağımsızlığın tanımlanması; ikinci dönem 1996-1998, toplumdaki sosyal, ekonomik ve siyasal dönüşümün yaşanması; üçüncü dönem 1999-2005, demokratikleşme yolunda politik yapının yeniden biçimlendirilmesi; son olarak da 2005 sonrası, günümüzde hala devam eden bu dönemde bağımsızlığın yeni nesillerin omuzlarına yüklenmesi ve sürdürülebilir hale getirilmesi için çaba harcanılan dönemdir.

H. Abzhanov'a göre de bağımsız Kazakistan tarihinin; İlk dönemi 1991-1995 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde Kazakistan'da Sovyet ekosistemi varlığını devam ettirmiştir. Buna mukabil siyasal anlamda bağımsızlığın meşruiyeti için devlet sembollerinin yaratım süreci hızla başlatılmış ve ekonomik anlamda ise yabancı sermayenin ülkeye girişine müsaade edilerek dünya ile entegrasyon sağlanmaya çalışılmıştır. İkinci dönem, 1995-2007 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde bağımsız devletin ikinci anayasasının kabul edildiği, Sovyetler Birliği yönetim sisteminin yıkılıp yerine cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş yapıldığı, radikal piyasa reformlarının gerçekleştiği görülür. Üçüncü dönem, 2007-2010 yıllarını kapsamaktadır. Gerçekleşen anayasa reformları bu dönem

---

⁴²⁵ Nazarbayev, 1997, 132.

⁴²⁶ Ölçekçi, 1998, 172.

⁴²⁷ Nazarbayev, 1997, 166.

Kazakistan'ın bir pazar ülkesi olduğunu kanıtlamaktadır. Kazak ekonomisinin küresel mali krizi atlattığı, demokrasi bağlamında başkanlık-paramiliter sisteme adım atması dönüşümün seyri açısından çok önemlidir. Dördüncü dönem ise, *ekonomik kriz sonrası Kazakistanı*'dır. Abzhanov ve Ömerbekov'un görüşleri, Kazakistan'ın bağımsız kalkınma döneminin kronolojisini, gelişimin özünü belirlemektedir.⁴²⁸

Bağımsız Devletler topluluğuna üye olan Kazakistan *ruble zonu*'nu milli para olarak kabul etmiştir. Bu duruma milliyetçiler tarafından muhalefet edilse de Nazarbayev Rusya'dan uzaklaşmanın ekonomik sıkıntılara neden olacağını iyi biliyordu.⁴²⁹ Kazakistan 1992'de yaptığı ihracatın %71'ini ve ithalatın %62'sini Rusya ile gerçekleştirmekteydi.⁴³⁰ Boris Yeltsin hükümetinin Kazakistan hükümeti ile arasının açılması ve bazı olumsuz gelişmeler, 1993'te Nazarbayev hükümetinin yerli para birimi *Tengeyi* ilan etmesine neden olmuştur.⁴³¹ Bu icraat, milli bir hamle olarak ulus-devlet inşasına katkı sağlayan uygulama olsa da ekonomik bunalımı kaçınılmaz hale getirmiştir. 1994 yılında Uluslararası Para Fonu (İMF) danışmanlığında istikrar programları yürürlüğe konulmuştur. İMF programı kapsamında kalkınmak için özelleştirmelere başvurulmuştur. Bu durum devletin rahat nefes almasını sağlasa bile 1998 yılında Rusya'da gerçekleşen kriz hala Rusya'ya bağımlı olan Kazakistan ekonomisini de alt üst etmiştir. 1999 yılında serbest kura geçmek zorunda kalan Kazakistan Tenge'yi devalüe etmiştir. İMF ile 2000 yılında yeni bir ekonomik kalkınma ve istikrar programı hazırlayan Kazakistan bu tarihten günümüze büyüme gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. 2000-2002 yılları arasında %11 büyüme kaydedilmiştir.⁴³²

Yer altı kaynakları bakımından zengin olan Kazakistan'da petrol, doğalgaz ve kömür ekonomiye önemli katkılar sağlamaktadır.⁴³³ Kazakistan'ın Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla dağılan ekonomisinin bir diğer nedeni de verdiği göçler olmuştur. 1993'ten itibaren Rusya'ya büyük bir göç başlamıştır. 1993-1995 yılları

---

⁴²⁸ S. J. Düysen, "Täwelsiz Qazaqstan Tariyxın Zertewde Keybir Termiynder Men Ğılımy Uğımdardı Naqtılaw Mäselesi", *Memleket Tarihi*, C. 1, 2013, s. 8-9.

⁴²⁹ Karasar, Özpek, 2007, 178.

⁴³⁰ Nesrin Sungur, "Yeniden Yapılanma Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Geçiş Dönemi Sorunları", Büşra Ersanlı Behar (Ed.), *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 223.

⁴³¹ Karasar, Özpek, 2007, 178.

⁴³² Alkan, 2011, 52-54.

⁴³³ Sungur, 1994, 233.

arasında 750 bin civarında Kazak olmayan vatandaş ülkeyi terk etmiştir. Sadece 1993'te ülkeyi terk eden Rus nüfus 300 bini buluyordu. Sovyetler Birliği Dönemi ve bağımsızlıkla gelişen dönem de Kazakistan'da kalifiyeli işçi ve yönetim grubunun ağırlıklı olarak Ruslardan meydana geliyor olması Kazakistan'dan dışa göçün daha sıkıntılı bir süreç doğurmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında Kazakistan'a göç programları oluşturulmuş bütün Kazaklar ata yurda çağırılmıştır. Bu kapsamda Moğolistan gibi bölgelerden gelen Kazak gruplar, ayrıcalık sayılabilecek Rusçayı dahi bilmeyen göçebeliği hala devam ettiren kentli olmayan insanlar olarak ülke içerisinde farklı bir grubun ortaya çıkmasına neden oldular.⁴³⁴ Üstelik gelen Kazaklar yerli Kazaklara kültürlerini kaybetmiş Ruslaşmış ikinci sınıf Kazak gözüyle bakıyorlardı.

Nüfus hareketleri açısından Sovyetler Birliği Dönemi nükleer çalışma ve denemelerinin insanlar üzerinde bıraktığı kalıcı zararlar nüfus hızını olumsuz etkilemiştir. Soğuk savaş zamanlarında yapılan bu çalışmaların 1.5-2 milyon Kazakistanlıyı radyasyona maruz bıraktığı düşünülmektedir. Bu durum Kazakistan'da en düşük doğum ve en yüksek bebek ölüm oranları ile sonuçlanmıştır.⁴³⁵ T. Ömerbekov, 1997'de arşiv belgeleri üzerinde yaptığı çalışma sonucu Kazak nüfusunun insan kaybını ortaya koymuştur. Rus egemenliğinde 2 milyon 230 bin 300 Kazak'ın hayatını kaybettiğini tespit etmiştir.⁴³⁶

2.2.1. Uluslaşmanın Düşünsel Süreci

Kazak ulus-devlet inşasının temellerinin atıldığı bağımsızlığın ilk dönemlerinde aydın kesim arasında ulus fikrinin kurgusunda farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bunlar şu üç görüş altında toplanmıştır. Birinci görüşe göre; Kazak ulusal düşüncesinin kurgusal bir *ulusal yapı* şemsiyesi altında, yani çok etnili bir toplumda tek bir ulusun oluşumuna dayanması gerektiğine inanılmaktadır. Bu görüş Kazakistan'da yaşayan herkesin *Kazak kimliği* içerisinde kabul görmesi gerektiğini savunmaktadır.

İkinci görüşe göre; bu görüşü savunanlar tek bir ulusun inşasının temelde imkânsız olmadığına inanıyorlardı ancak kurucu etnik kimliğin her zaman

---

⁴³⁴ Alkan, 2011, 42

⁴³⁵ Alkan, 2011, 34.

⁴³⁶ Kara, 2007, 190-191.

devlette ya da diğerk etnik gruplar arasında hâkim bir yere sahip olacağını ifade ediyorlardı. Devlete adını veren etnisite üzerinde bir temellendirme uygulanmasa bile ulus-devlet politikası gereği bu temellendirmenin gerçekleşeceğini dile getirmişlerdir. Bu düşüncenin paydaşları *etno-kültür anlayışı* çerçevesinde Kazakistan ulus-devletinin oluşmasında Kazak ulusal düşüncesiyle özdeşleşmesi ve Kazak ulusunun yeniden canlanmasının ürünü olması gerektiği sonucuna varmışlardır.

Üçüncü görüşe göre; *yurttaş millet* yaklaşımı ortaya konuluyordu. Bu görüşte tamamen farklı bir bakış açısı sunulmaktadır. Taraftarları, çok etnili ve çok uluslu bir devletin ulusal fikrinin sadece bir etninin fikri olamayacağını düşünmektedir. Kazakistan'da, ulusal fikir ülke çapında olmalı, yani etnik köken ya da ırktan bağımsız olarak toplumun bütün üyelerini birleştirmeyi amaçlamalıdır. Bu birlikteliğin temeli, Kazakistan vatandaşlığı ve Kazakistan toplumunun politik ve ekonomik yaşama eşit katılımı olacaktır.⁴³⁷ Görüşlerde ortak nokta devletin teritoryal ulus-devlet sistemi ile şekillenmesidir. Ayrıldıkları nokta ise bu şekillenmenin etnik teritoryalizm ile mi yoksa ulusal teritoryalizm ile mi kurgulanması gerektiğidir.

Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanması ile dönemin şartları ve ülkenin çıkarları göz önünde bulundurulursa devletin ilk iki görüşün üzerine inşa edilmesi sıkıntı verebilirdi. Neticede ilk görüş Kazakistan sınırları içerisinde *yeni Sovyet insanı* modeli oluşturmanın ifadesiydi. İkinci model ise Sovyet sonrası Azerbaycan Türklerinin girişimi olarak teoriden fiiliyata geçirilmiş bir görüştü. Ancak bu durum Kazakistan için o dönem pek de uygun değildi. Neticede *Yurttaş Millet* görüşünün uygulanması Kazakistan'da yaşayanlar için en akıllıca seçim olmuştur. Teritoryal devletin yönetimine dâhil olabilmek için üzerinde yaşayanlar, Kazakistan'ı yurt kabul edip *Kazakistanlı* kimliğine aidiyet duymak durumundaydılar.

Tarihin, daha doğrusu tarihi ellerinde tutanların şekillendirdiği dünyada kurulan ulus-devletlerden biri olan Kazakistan'ın Kazak halkı, kayıp manevi ve kültürel değerlerini yeniden inşa etmedikçe, insanların akıllarındaki manevi depresyonun üstesinden gelmek ve kölelik psikolojisinden kurtulmak imkânsızdır.

---

⁴³⁷ <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3513/> (11.01.2019)

Açıka ifade etmek gerekirse ruhsal ve kültürel bağımsızlıklarını koruyamayan insanlar kendi devletlerini de koruyamazlar. Böyle zor bir dönemde Kazakistan yönetimi halkı yeniden diriltme yolunda, geçmişi yüzyıllara dayanan Kazak halkının manevi ve kültürel tarihini miras almalıdır.⁴³⁸

Kazakistan'da yapılması gereken her şeyden önce tarihini unutmuş olan Sovyet politik sisteminin torunlarına gerçek tarih sunmak olmuştur. Bu gerçeklikte Sovyetler Birliği'nin de katkısının yadsınamayacağı vatanseverlik bilinciyle beraber⁴³⁹ K. M. Atabaev'in de gösterdiği doğrultuda Kazakistan tarihinin görevi, Kazak ulusunun tarihini incelemektir.⁴⁴⁰ Ülkesel bir fikriyat etrafında toplanma hedefi ilk zamanlar daha baskın gibi gözükse de ulus-devlet gelişimi tarafından insana *sen kimsin?* sorusunun sorulması Kazakistan'da Kazağım cevabını verdirmiştir.⁴⁴¹

Bu süreç derinden ve temkinli olmayı gerektiriyordu. Tarihsel bilinci canlandırmanın Kazak tarih yazımının gelişimiyle gerçekleşeceği düşünülüyordu. Kazakistan yurtseverliğinin tarihsel bilincin bir parçası olarak şekillenmesi gerekiyordu. Kazakistan yurtseverliği için gerekli olan tarihsel bilinç, tüm dünyadaki tarihçiler tarafından önemle incelenen bir konudur. Tarihsel bilinç, insanlığın geçmiş algısına dayanan Batı felsefesi temelli psikolojik, mantıksal ve ruhsal bir durum olgusudur. Batı'da uluslarının tarihini geçmiş deneyimlerinden öğrenememiş toplumların uygarlığı bir adım ileri götüremeyeceklerine inanılıyordu. Tarihsel bilinç, bir tarih eğitimi gerektirmektedir. Bunun için de tarihin gerçeklerden uzak olmaması gerektiği savunulmaktadır. Gençlerin tarih bilinci oluşumu ile meydana getirilen vatanseverlik, devlet bekası için gereklilik

---

⁴³⁸ J. Zikiriyya, "Qazaqtñ Tävellsiz Tariyxı Qaytse Jazıladı?", *Memleket Tarihi*, C. 4, 2013, s. 27.

⁴³⁹ M. Marat Täjiyn, "Ulittiq Tariyxiy Jadını Saqtap Qaluw – Öz-Öziñdi Saqtap Galuwdıñ Jalğız Joli", *Memleket Tarihi*, C. 2, 2013, s. 6.

⁴⁴⁰ Q. A. Eñsenov, "Qazaq Tariyxı Jäne Teoriyyametodologıyya Mäselesi", *Memleket Tarihi*, C. 2, 2013, s. 70.

⁴⁴¹ Huntington'ın dünyanın önündeki çatışmaların tetikleyicisinin, kapitalist ya da sosyalist gelişmeler değil kültür sınırları, bir başka deyişle medeniyetler olacağını ifade etmesi toplumların *kimin tarafındasın* şeklinde bir soruyla karşılaşmasına neden olmuştur. Ancak medeniyetlerin imparatorluk yıkıntılarının altında kalması ve teritoryal ulus-devletlerin meydana gelmesi yabancılaşan bu medeniyetlerin *Sen kimsin* sorusuyla muhatap olmasına sebep olmuştur. Nazarbayev, 1997, 259-260.

olarak kabul edilmiştir. Kazakistan'ın tarihsel bilincinin en temel kaynağı; Kazak kültürü, sanatı ve dili olarak ulus-devlet inşasında yerini almaktadır.⁴⁴²

1995'te Nazarbayev tarafından *Kazakistan Tarihi Bilincini Oluşturma Kavramı* benimsenmiştir. 1998 yılı ise *Ulusal Birlik ve Ulusal Tarih Yılı* olarak ilan edilmiştir.⁴⁴³ K. M. Atabaev *Kazakistan Tarihi* adının *Kazak Tarihi* olarak adlandırmasını tavsiye etmiştir. Bunu destekler görüşte Nazarbayev tarafından *Kazakistan-2050* strateji belgesinde, “*Kazak dili ortak bir dil olduğunda ve gerçek devlet dili haline geldiğinde, ülkeyi Kazak devleti olarak adlandıracağız*” ifadesi kullanılmıştır.⁴⁴⁴

2012'de halka yaptığı yıllık konuşmasında Latin alfabesine geçişten⁴⁴⁵ bahseden Nazarbayev, Kazak dilinin Latin alfabesiyle Kazakistan'ın maddi manevi gelişimine katkı sağlayacağına olan inancını ifade etmiştir. Nazarbayev tarih yazımının üzerinde dururken bağımsızlıkla birlikte ortaya çıkan modern Kazak tarihinin de incelenmesine ve yazılmasına ehemmiyet göstermiştir. Modern tarihle ilgili 2008'de Devlet Tarih Enstitüsü'nün kurulmasına dair bir kararname yayımlamıştır.⁴⁴⁶ 1991'de meydana gelen Ş. Ş. Velihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü Kazakistan'ın ulusal tarihine yönelik çalışmalarıyla ulusal bilinç oluşturmaya büyük katkı sağlamıştır.⁴⁴⁷ Enstitüde çalışmalarıyla yer alan bilim insanları Kazakistan toprağının ve Kazak ulusunun tarihi üzerine önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar genel olarak kimlik bilincinin oluşması, ulus-devlet aidiyetinin kuvvetlenmesi ve teritoryal bağlılık üzerine gerçekleşen çalışmalar olmuştur.

Bağımsızlık sonrası Kazakistan tarihi için M. K. Kozıbayev, K. N. Nurpeyis, B. A. Tölepbayev, M. H. Asılbekov, T. O. Ömerbekov, K. M. Atabaev gibi bilim insanlarının çalışmaları büyük önem taşımaktadır.⁴⁴⁸ Manevi değerler, tarih bilinci olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tarih bilincinin oluşması da bağımsızlık

---

⁴⁴² E. Tabis, “Qazaqstandıq Patriyotiyzm Jäne Tariyxiy Sana”, *Memleket Tarihi*, C. 1, 2015, s. 175-176.

⁴⁴³ N. S. Lapin, “Ustoychivost' İstoricheskogo Soznaniya i Ukrepleniye Natsional'noy İdentichnosti”, *Memleket Tarihi*, C. 2, 2015, s. 27.

⁴⁴⁴ Düysen, 2013, 10.

⁴⁴⁵ Selen, 2018, 163.

⁴⁴⁶ Düysen, 2013, 6.

⁴⁴⁷ Q.M, Erimbetova “Tariyx – Ulttıq Sananı Jetildirüw Quralı”, *Memleket Tarihi*, C. 3, 2013, s. 19.

⁴⁴⁸ http://iie.kz/?page_id=69&lang=tr (06.05.2018)

ve vatan bilincine sahip nesillerin yetişmesine katkı sağlamaktadır. Kazakistan tarih kitaplarında bu fikirler oldukça yaygın bir şekilde işlenmiştir. Tarih bilinci ile vatan bilinci oluşturmak için Türklerde büyük önem verilen ataların kendileri gibi önem arz eden sözlerine sık sık başvurulduğu görülmektedir.

İlkokul 5. sınıf ders kitabında karşımıza çıkan; *Родина начинается с домашнего очага* (vatan ev ile başlar), *Родина – дороже всего* (ana vatan en değerli), *Человек без Родины, что соловей без леса* (vatanı olmayan bir adam ormansız bir bülbül) bu atasözleri küçük yaşta gençleri tarihin katkısı ile vatan bilincine kavuşturmayı hedeflemiştir.⁴⁴⁹ Bu bilinç devlet destekli öğrenci yetiştirme programları ile de sürdürülmüştür. 1993'te hayata geçirilen burslarla Kazakistanlı öğrencilerin ülke dışında eğitim görmesi sağlanmıştır. Mezun olduktan sonra beş yıl boyunca Kazakistan'da çalışma şartıyla verilen burslar, Kazakistan'ın kalkınması için eğitilmiş ve vatanına hizmet eden insan sayısını artırmayı hedeflemiştir.⁴⁵⁰

Kazakistan'da gelişen devlet milliyetçiliği, Kazaklaşan devlet kadrolarına ek olarak dil, kültür, edebiyat ve eğitim alanlarında da hızla ilerliyordu. Devlet tarafından açılan camiler devlet İslamı'nın güçlenmesini ayrıca dini hayatında ulusallaşmasını sağlıyordu. Kruşçev döneminde kapatılan Kazak okullarına ek yeni Kazak okulları da açılmaya devam etmiştir. Sovyetler Birliği Dönemi sadece Rusya'nın belirli şehirlerinde açılan üniversitelerin Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi gibi alanları Kazakistan üniversitelerinde de açılmaya başlanıyordu. Stalin dönemi katledilen Kazak yazar ve şairlerin eserleri basılıyor, Sovyetler Birliği öncesi Kazak halk kahramanları yüceltiliyordu.⁴⁵¹ Teritoryal kimliğin etnik bileşenleri olarak Kazak kültürü, tarihi ve dili üzerine bir yoğunlaşma gerçekleştiriliyordu.⁴⁵²

---

⁴⁴⁹ B. Kapparovna Abdugulova, A. Tokanovna Kapayeva, G.K. Kenzhebaev, *Rasskazy po İstorii Kazakhstana*, Almatı Kitap Yayınevi, Almatı, 2012, s. 37.

⁴⁵⁰ Servet Çetin, *Kazakistan Ulus İnşa Sürecinde Türk Dilli Toplulukların Karşılaştırmalı Olarak Diaspora İlişkileri*, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), T.C. Başbakanlık, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2014, s. 49.

⁴⁵¹ Özdoğan, 1994, 51.

⁴⁵² Gulbanu Sarbassova, "Language and Identity in Kazakh Horse Culture", M. Akif Kireççi (Ed.), *Türk Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık ve Devlet İnşa Süreci*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2018, s. 421-422.

Janna U. Kıdıralina'nın da dediği gibi “*etnik köken milletin kurucu unsurudur.*”⁴⁵³ Öyle ki Kazak tarih yazımında bu etnik kökenin temeli Sovyet, Çarlık ve Kazak Hanlığı'nın daha da gerisine götürülmüştür. Kazaklar, Sovyetler Birliği'nin kendilerine çizdiği sınırların ötesinde Türklerin öncüleri olan Hun kabilelerini ataları olarak kabul etmekle birlikte onların da Türkçe konuşup Türk alfabesi kullandıklarını ifade etmeye başlamıştır.⁴⁵⁴ Bağımsızlıkla birlikte yeniden eserleri gün yüzüne çıkan M. Cumabay'ın Türkistan şiirinde bahsettiği gibi “*Türkler ata mirasını paylaşıyor, Kazaklara da baba evi kalmış.*”⁴⁵⁵ dizeleriyle kadim Türk milletinin cefakâr bir ferdi olan Kazak Türklerinin ata yurdun yılmaz bekçileri oldukları ifade edilmiştir.

2.2.2. Tarihin Toplumda Görünür Kılınması

Kazak ulus-devlet oluşumunda tarih, yazılı mecrada kalmayıp görsel mecrada da etkin bir rol oynamıştır. Kazak kimliğinin oluşumunda Kazak film ve müzik videoları bozkırlı hayatla sürekli ilişki içerisinde olmuştur. Bu yolla Kazak toplumu romantik bir özlem duyduğu Bozkır kültürüyle yeniden buluşturuluyordu.⁴⁵⁶ Kazakistan'da demografik olarak çok etnili bir yapı arz etmektedir. Bu kozmopolittik yapının içinde hatırı sayılır bir Rus nüfusu yer alsa da her alanda Kazak etnisitesine dayanan bir devlet oluşumuna gidiliyordu. Ulus-devlet Kazakların isteklerine göre temelleniyordu. Çok keskin bir tabir olmakla birlikte Kazakistan'da bir Kazaklaştırma süreci başlamıştır denilebilirdi. Ülkenin ekonomik, kültürel ve siyasal hayatında artık Kazaklar göze çarpıyordu.⁴⁵⁷ Ancak ülkeye ismini veren Kazak nüfusunun çoğunluk durumunda olmaması *Kazak yurdu, ata yurdu* gibi terimlerin tam manasıyla karşılık bulmasına engel oluyordu. Eğer bir Kazaklaştırma politikası güdülecekse bu politika için daha fazla Kazak halkına ihtiyaç olacaktı. İşte bu uğurda ata yurda göç siyaseti başlatıldı.⁴⁵⁸ 1992'de Birinci Dünya Kazakları Kurultayı'nda konuşan Nazarbayev “*Bizim bu*

⁴⁵³Janna U. Kıdıralina “Etnopolitika Suverennogo Kazakhstana”, *Memleket Tarihi*, C. 4, 2012, s. 5.

⁴⁵⁴ Abdugulova, Kapaeva, Kenzhebaev, 2012, s. 61.

⁴⁵⁵ Budak, 2006, 55.

⁴⁵⁶ Sarbassova, 2018, 422.

⁴⁵⁷ Moldiyar Yergebekov, *Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Sinema: Bağımsızlık Sonrası Kazak Sineması Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 211.

⁴⁵⁸ Işık Kuşçu, “Ulus İnşası Sürecinde Kazakistan'da Etnik Geri Dönüş Göçü Siyaseti ve Etkileri”, Demirtepe M. Turgut (Der.), *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Usak Yayınları, Ankara, 2012, s. 187.

dünyada bir tek bağımsız anavatanımız var o da bağımsız Kazakistan” demiştir. Kazaklar bağımsızlık sonrası Sovyetler Birliği’nin kendisine hediye ettiği Kazak milleti ve Kazak topraklarına sıkı sıkıya sahip çıkmışlardır. Bağımsızlık sonrası süreçte tüm dünyadaki Kazakların hamisi olarak kendilerini görmüşlerdir. Bu uğurda 1992’den 2012’ye kadar geçen zamanda 700.000 üzerinde Kazak Türkü Çin, Moğolistan, Rusya ve Türkiye gibi yerlerden ata yurda yerleştirilmiştir. Tabii bu göç bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Ülkede etnik Kazak milliyetçileri ve çok ulusluluğu savunan sivil ulus inşası yanlıları arasında makas açılmaya başlamıştır.⁴⁵⁹

Çin ve Moğolistan gibi bölgelerden gelen göçebe olarak idame ettirdikleri hayatları sayesinde dil ve kültürleri daha bakir kalan Kazakların yerli Kazaklarla aralarında birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır. Dışarıdan gelenler yerli ahaliye *Oruska Satılğan* (Rus’a Satılmış) diyerek kendilerini daha milliyetçi görmüşlerdir.⁴⁶⁰ Bu nüfus değişiminde devlet Rusların ülkeden göçünü destekler görünmese de gidişlerini olumlu karşılamıştır.⁴⁶¹ Artık Sovyet enternasyonalizmi yani Sovyetleştirme Kazaklar ve diğer halkların dostluğunu pekiştirmeye yani Kazaklaştırmaya dönüşmüştür.⁴⁶²

Nazarbayev yönetiminin ülkenin bütünlüğü açısından attığı en önemli adımlardan biri de başkenti Astana’ya taşınmasıdır. 10 Haziran 1998’de yapılan resmi bir törenle devletin başkenti artık Astana olmuştur.⁴⁶³ Bu değişim durup dururken gerçekleştirilen bir değişim değildir. Astana’nın başşehir yapılmasında üç önemli neden vardır. Bağımsızlığını kazanan devletin kendine has tarihi figürlerle, mimariyle donatılmış modern bir başkente ihtiyaç duyması, Almatı’nın yüz ölçüm olarak oldukça büyük olan Kazakistan coğrafyasının kuzey ve batı bölgelerine yeterince yakın olmaması, Rusların başkentin taşındığı kuzey Kazakistan bölgesinde nüfus olarak çoğunluk olması ve bölgenin Rusya sınırına yakın olması başşehirin taşınmasına neden olarak gösterilebilir.

Astana, Kazakistan’ın Akmola bölgesi başkent yapılarak buraya verilen isimdir. Astana, Kazak dilinde başkent anlamına gelmektedir. Bölge Çarlık

---

⁴⁵⁹ Kuşçu, 2012, 176-178.

⁴⁶⁰ Kuşçu, 2012, 199.

⁴⁶¹ Kuşçu, 2012, 191.

⁴⁶² Yergebekov, 2010, 109.

⁴⁶³ Kara, 2011, 45.

dönemi Akmolinsk, Sovyet dönemi Tselinograd ve Akmola isimleriyle anılmıştır.⁴⁶⁴ 70 yıldır Almatı şehrinde olan Kazak başkentini Karaganda bölgesi yakınındaki, 1830'da Rusların kale olarak kurduğu 1950'lerde Tselinograd adını alan Akmola'ya taşımak büyük cesaret işidir.⁴⁶⁵

İkinci Dünya Savaşı döneminde savaş tehdidi nedeniyle sanayisini daha iç bölgelere, yani Kazakistan'ın kuzeyine taşıyan Sovyetler Birliği yönetimi bölgenin gelişimine de katkı sağlamıştır. Bölgenin gelişmesi ve sanayisi Kazakistan coğrafyasında Rus nüfusun bu bölgede kümelenmesine sebebiyet vermiştir. Yoğun Rus nüfusu ve Rusya'ya yakınlığı nedeniyle bölgenin Rusya'ya dâhil olması gibi bir tehlikeyi önceden fark eden Nazarbayev, girişimlerin önu gerçekleştirdiği bu başkent taşıma hamlesi ile kesmiştir.⁴⁶⁶ 20 Ekim 1997'de başkent olarak ilan edilip 10 Haziran 1998'de resmî törenle açılan Astana, fazla büyük olmayan 300 bin nüfusa sahip 250 bin hektarlık bir şehirdir. Kara ve demir yolları merkezinde olan şehir, gelişimini ve yatırım alma potansiyelini başkent olduktan sonra artırmıştır.⁴⁶⁷ Şehrin coğrafyasının yeniden imara elverişli oluşu Kazak tarih yazımı çerçevesinde tarihsel kimliğin inşasıyla Kazakistan'ı Sovyet başkentinden Kazak başkentine taşıyacaktır.

Bağımsız ulus-devlet inşası hedefinde değiştirilen başkent gibi bu hedef uğrunda Kazak tarih yazımı da Sovyet tarih yazımından taşınmak durumunda kalmıştır. Kazak tarih yazımı daha önce bahsettiğimiz M. Çokay, A. Bökeyhanov, A. Baytursunov ve T. Rıskulov gibi isimlerle Sovyetler Birliği Dönemi'nin başında Türk-Kazak kimliği üzerinde şekillenmiştir. Sovyetler Birliği Dönemi'nde Sovyet tarih yazımı tarafından imal edilen *Sovyet insanı* kavramı içerisinde farklı alt kimliklere sahip Türk halkları meydana getirilmiştir. Bu gelişmeler neticesinde bağımsızlık elde edildiğinde söylem; Kazak, Özbek, Kırgız adlarının birer millet adı olarak kabul edilmesiyle neticelenmiştir.

Bağımsızlık dönemiyle ülke temelli tarih anlayışı; bayrı, anayurt ve ata mitleri üzerinde şekillendi. 1995'de Kazakistan Cumhuriyeti Tarih Bilincini Kurma Belgesinde “*Kazakların devleti antik çağlardan beri kazak topraklarında*

---

⁴⁶⁴ Selen, 2018, 104-105.

⁴⁶⁵ Özdoğan, 1994, 50.

⁴⁶⁶ Uzunel, 2016, 455.

⁴⁶⁷ 1. *Türk Cumhuriyetleri Yerel Yönetimler Kurultayı*, T. C. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s. 62.

var olan büyük göçer imparatorlukların kağanların devamıdır.” sözlerinden anlaşılacağı üzere Sovyet sistematigindeki teritoryal tarihçilik bağımsızlık döneminde de devam ettirilmektedir. Vatan toprağına yüklenmek istenen kutsallık toprağın da kimliğini Kazaklaştırmak hedefi ile sürdürülmüştür.

Sovyet tarihçiliğinden içerik olarak sıyrılan Kazak Türkleri bozkır kültürünü yüceltmış ve soy birlikteliğine önem vermiştir. Bilindiğı gibi Sovyetler Birliğı yerleşik hayatı göçebelige üstün bir kültür olarak nitelendirmişlerdir. Kazaklar ise buna karşılık Bozkırlı kültürünü yüceltmış, tarihsel derinliklerini Kazakistan’da bulunan altın elbise ile milat öncesine kadar taşımaya çalışmışlardır. Bu hem bayrı hem de toprak tarihçiliğinin bir yansımasıdır. Ayrıca atalar kültürünü üç cüz ve daha evveli Bumin, İstemi ve Költigin gibi şahsiyetlere dayamaları da yeni tarih algısına birer örnektir.⁴⁶⁸

2.2.3. Kazakistan Cumhuriyeti’ndeki Tarih Yazımı

1996 yılında, *Kazakistan Cumhuriyeti’nin devlet kimliğinin oluşumu kavramı* benimsenmiştir. Bu çerçevede, devlet/milli kimliğin oluşturulma şekilleri tanımlanmış ve asıl amaç formüle edilmiştir. *Kazakistan’ın ana vatanımız olduğı* anlayışı kamu bilincine yerleştirilmeye çalışılmıştır.⁴⁶⁹ Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev *Geleceğe yönelim: manevi canlanma* adıyla kaleme aldığı makalede, modernleşmenin ve gelişmenin temel kaynağının milli kimliğı korumak olduğundan bahseder. Milli bilinci sağlamak içinse manevi yenilenmenin gerekliliğini dile getirir. Nazarbayev, tarihin yansıtılmasıyla inşa edilecek bir ulus-devlet kurma hedefindedir.⁴⁷⁰

Nazarbayev; “Milli gelenekler; dil, müzik, edebiyat ve ritüeller tek kelimeyle ulusal ruhun sonsuza kadar içinde kalması gerekir. 20. yüzyıl halkımız için trajik ve korkunç bir ıstırap dönemi olmuştur. Her şeyden önce, ulusal gelişmemizin tek karakteristik yolu tamamen ortadan kalkmış ve toplumsal yapının dışsal modeli kaçınılmaz hale gelmiştir. Milletimiz büyük bir demografik şoka maruz kalmıştır. Kazak dili ve kültürü harap edilmiştir. Ülkenin birçok bölgesi ekolojik felaket alanları haline gelmiştir. Buna rağmen 20. yüzyıl

⁴⁶⁸ Utku Yapıcı, *Sovyet Sonrası Coğrafyada Devlet ve Milliyetçilik: Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Örnekleri*, Tan Kitabevi, Ankara, 2011, s. 269-274.

⁴⁶⁹ Lapin, 2015, 27.

⁴⁷⁰ http://iie.kz/?page_id=1917&lang=tr (06,05,2018)

Kazakistan'a birtakım faydalar da sağladı. Bu sanayileşme, sosyal ve endüstriyel altyapının oluşumu, yeni bir entelijansiyanın oluşumuyla ilişkilendirilebilir. Bu aşamada ülkemizde belirli bir canlanma oldu. Ama milli bir canlanma değil, bölgenin modernizasyonu yönünden bir canlanma oldu. Tarih derslerini açıkça anlamalıyız. Devrim çağı henüz bitmedi. Sadece şekli ve içeriği kökten değişti. Geçmiş tarihimiz, evrimsel gelişmemizin ulusun gelişmesini sağlayacağına bizi ikna etmiştir.”⁴⁷¹ şeklindeki ifadesiyle ulus-devlet inşasında tarih kullanımının önemine dikkat çekmektedir.

Bağımsızlığını yeni elde eden bir ülke olması, Kazakistan halkının tarihe olan ilgisinin yüksek düzeyde olmasını sağlamış, devlet de takip ettiği politikalar bu merakın doğru yönlere kaydırılması için azami özen göstermiştir. 2009'da Kazakistan halkının tarihe olan ilgisini ölçmek için yapılan anketlerin sonucu halkın %74'ünün kendi tarihleri hakkında alt yapıya sahip olduğunu ve tarihlerini önemsediklerini göstermektedir.⁴⁷² Yine 2009'da gençlerin milli tarih bilgisini ölçmek için yapılan ankette, Alihan Bökeyhanov, Amangeldi İmanov, Turar Rıskulov, Olcas Süleymanov, Dinmuhammed Kunayev gibi aydınların isimleri öne çıkmaktadır.⁴⁷³ Gençliğin tarihi şahsiyetler hakkında bilgi sahibi olması bu şahsiyetlerin gençlerin manevi dünyasında yer bulunduğunu göstermektedir. Kazakistan'ın ilk on yılında en çok satılan kitaplar tarihle alakalı olanlardır.⁴⁷⁴ Ortaya çıkan bu gelişmeler ulus-devlet inşasında tarihe başvurma ne ölçüde fayda sağladığını göstermektedir.

Kazaklar için Bozkırlı yaşam tarzı etnik kimliğin ve milli kültürün vazgeçilmez tarihsel temasıdır.⁴⁷⁵ Nazarbayev 2003'te tarihi kültürlerini canlandırmak amacıyla yaptığı konuşmada *Maedeniy Mura* (kültürel miras) adında büyük bir projenin başlatılacağını bildirmiştir. Özü Türk ve İslam mirasına varan Kazak kültürü, arkeolojisi, etnolojisi, filolojisi ve sanatsal değerleri gibi pek çok alanda bilgi derleme arşivleme ve eser üretme programı başlatıldı. Kazak

---

⁴⁷¹ http://iie.kz/?page_id=1917&lang=tr (06.05.2018)

⁴⁷² Nikolay İvanoviç Lapin, “Deyatel'nost' Gosudarstva Kak Faktor Formirovaniya İstoricheskogo Soznaniya: Kommemorativnyye Praktiki v Sovremennom Kazakhstane”, Burkitbay Ayagan (Ed.), *Qazaq Xandıǵınıñ Gurılıwınıñ 550-jıldığına Arnalǵan «MÄÑGİLİK EL»* Astana, 2016, s. 187.

⁴⁷³ Lapin, 2015, 30.

⁴⁷⁴ Lapin, 2015, 27.

⁴⁷⁵ Kundakbaeva, 2009, 271.

tarihi mirasının beş yüz ciltlik kaynak malzemeleri toplandı ve bu kaynakların yayımlanma dili olarak Kazakça tercih edildi.⁴⁷⁶

Kültürel miras programı 2004-2006 yılları arası uygulamaya konulmuştur ancak bu süreyle kısıtlı kalmamıştır. Program kapsamında 39 arkeolojik çalışma gerçekleştirilmiştir. Çin, Rusya, Moğolistan, Türkiye, Özbekistan, Japonya, Mısır, ABD, Ermenistan ve Batı Avrupa devletlerine araştırmacılar gönderilmiştir. Bu uğraşlar sonucu beş bin civarında el yazması eser keşfedilmiştir. Kazakistan, bu eserlerin çoğunu Çin, Özbekistan, Moğolistan ve Rusya'dan elde etmiştir. Bu sayede 16 alanda yüzlerce bilimsel eser ortaya koymuşlardır.⁴⁷⁷ Kültürel miras programıyla gerçekleştirilen en önemli çalışmalardan biri *Babalar Sozi* isimli yüz ciltlik çalışmadır. 2004'te ilk cildi, 2013'te ise son cildi yayınlanır. Eser, Kazak Türklerinin sözlü tarihi kaynaklarını içinde barındırır. Aslında Türkler için sözlü tarih aktarımının önemi göz önünde bulundurularak bakıldığında bu eserin öneminin daha da arttığı görülmektedir. Eser içerik olarak; destan, masal, efsane, halk hikâyesi, şecereler gibi sözlü kaynaklardan oluşur. Bu kaynakların bir kısmı Çarlık ve Sovyet Rusyası dönemi eserlerinden alıntılanırken, bir kısmı ise kültürel miras programıyla elde edilen el yazmalarından derlenmiştir. Çarlık ve Sovyet Rusyası dönemi yasaklarla sansürlerle engellenen birçok eser bu projede orijinal halleriyle kendilerine yer bulmuştur.⁴⁷⁸

Kültürel miras programının amacı, ülkenin tarihi ve kültürel mirasını incelemek, restore etmek ve korumak, tarihi ve kültürel gelenekleri yeniden canlandırmak ve Kazakistan'ın kültürel mirasını yurtdışında tanıtmaktır. Program, Kazak tarihi, kültürel ve mimari anıtlarının yeniden oluşturulması; arkeolojik araştırmalar, Kazak halkının kültürel mirası üzerine araştırma çalışmaları (araştırma projelerinin geliştirilmesi); Kazak halkının kültürel mirasının tanıtımı ve turizm endüstrisinin tarihi ve kültürel alanlardaki gelişimi ile ilgili sosyal

---

⁴⁷⁶ Meryem Hakim, "Kazakistan'da Sovyet Tarih Anlayışından Milli Tarih Anlayışına Geçiş Sürecinde Ermukhan Bekmahanoğlu'nun Rolü", Abdulvahap Kara, Zeynep Yaman (Ed.), *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2016, s. 52.

⁴⁷⁷ Ayagan, 2010, 292.

⁴⁷⁸ Seyfullah Yıldırım, "Bağımsızlık Sonrası Dönemde Kazak Kültürünün Korunmasına Yönelik Yapılan Çalışmalar", M. Akif Kireççi (Ed.), *Türk Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık ve Devlet İnşa Süreci*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2018, s. 305-306.

olarak önemli projeler; Kazak tarihi, kültürü ve tarihi mirası üzerine yayınların üretilmesi için başlatılmıştır.

Programın uygulamaya konulması neticesinde elde edilen kazanımlar şu şekilde gerçekleşmiştir; 78 tarihi ve kültürel eser üzerinde restorasyon gerçekleştirildi. Doğu Kazakistan bölgesindeki *Shilikty* ve *Berel* höyüklerinde yapılan kazılarda Saka sanatına (M.Ö. 5.-3. yüzyıllar) ait altın eşyalar elde edildi. Kazakça 14 ciltten oluşan *Mirovaya istoricheskaya mysl'* (dünya tarihi); 20 ciltten oluşan *Istoriya Kazakhstana v zarubezhnykh istochnikakh* (Yabancı kaynaklarda Kazakistan tarihi); 10 ciltten oluşan *Materialy po istorii Kazakhstana v russkikh istochnikakh* (Rus kaynaklarında Kazakistan tarihi üzerine materyaller) ; 2 ciltten oluşan *Istoriya Kazakhstana v antichnykh istochnikakh* (Antik kaynaklarda Kazakistan tarihi); Tarihi ve etnografik profillerden oluşan kapsamlı bir devlet müzeleri ağı, Kazakistan tarihinin unutulmaz olaylarına adanmış anıtlar oluşturuldu. Kazakistan'da 25 binden fazla tarihi eser, arkeoloji, mimari ve anıtsal sanat, 11 bin kütüphane, 147 müze, 8 tarihi ve kültürel rezerv-müze, 215 arşiv ortaya konuldu. Haziran 2003'te Hoca Ahmed Yesevi (Türkistan) türbesi olan Kazakistan'ın tarih ve kültürünün eşsiz anıtı Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) tarafından Dünya Kültür Mirası Listesi'ne dâhil edildi. Join-Stock Company⁴⁷⁹ (JSC) *Kazakhfilm*'in film stüdyosunda özellikle önemli tarihi yerler ve ulusal kültür mirası üzerine 20 belgesel çekildi. 20 filmlik bu belgesel serisinde, *Kul'turnoye Naslediye* (Kültürel Miras), *Qorqıt. Iystoriyya Kyuya* (Korkut Kuy Tarihi), *Muzykal'noye Naslediye Nomadov* (Göçebelerin Müzik Tarihi), *Arkhitekturnyye Pamyatniki Drevnego Turkestana* (Türkistan Eski Mimari Anıtları), *Mavzoley Jusup Ata* (Jusup Ata Türbesi), *Petroglify Tamgaly* (Tamgalı Petroglifleri) gibi belgeseller ön plana çıkanlardı. Şam'daki Sultan Baybars Türbesi, Kahire'deki Sultan Baybars Camii ve Şam'daki El Farabi Türbesi'nin restorasyonu gibi birçok alanda çalışmalar gerçekleşti.⁴⁸⁰

2014'te ise Nazarbayev ve ekibi *Kazakistan'ın yolu-2050: ortak hedef, ortak çıkar, ortak gelecek* programı doğrultusunda *Мәңгілік Ел*, (Mangilik El=Ebedi Ülke) fikrini hayata geçirmiş böylece Kazakistan halkının geleceğe

---

⁴⁷⁹ Anonim şirket

⁴⁸⁰ <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3395/> (15.02.2019)

daha emin ve güçlü adımlarla birlik içerisinde ilerleyeceğinden bahsetmiştir.⁴⁸¹ Burada bahsi geçen *ebedi ülke* söylemi tarihsel kökleri ve derinliği olan bir anlam taşımaktadır. Türk halklarında sonsuzluk/ebedilik kelimeleri Tengri, Allah, Hüda gibi karşılıklar bulur.⁴⁸² Bundandır ki *ebedi ülke*, ebedi olan Tanrı'nın ülkesinde Tanrı'nın halkı ve toprağı da ebedidir. Devlet ve ulus bu düşünce sisteminde ölümsüzdür. Ebedi ülke fikri Göktürkler dönemine kadar dayandırılmaktadır. Milli kimliğin sürdürülebilirliğine vurgu yapan ebedi ülke fikri öte yandan toprağa olan bağlılıkla teritoryal anlayışın da bir yansımasıdır.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin üç temel dayanağın üzerine kurulduğu ifade edilir. Bunlar; *Türk Bengü Taşları*, *Farabi'nin ideal devlet şekli erdemli şehir ve Yusuf Has Hacip'in Kutadgu Bilig'de değindiği bilgelik, birlik ve yönetim dinamikleri ile devlet olma öğütleridir*. Kazak halkı da Göktürk Devleti gibi esaret dönemini yaşayıp ardından bağımsızlığını kazanmıştır. Demir dağları eriten Türklerin torunlarına demir perdeler engel olamamıştır. Bundan dolayı da bengü taşlarda anlatılanların Kazakistan için yol gösterici birer ata armağanı olduğu aşikardır.⁴⁸³

Prof. Dr. Qarjawbay Sartqojawlı derki; *“Ebedi ülke, Türklerin bilgisi, üç kağanın danışmanı Ünlü Tonyukak (Tonyukuk) fikridir. İltiş Kağan'ın Türk Devletini yeniden kurmasından sonra Tonyukuk “Mangilik El” fikrini başlattı.”*⁴⁸⁴ Kazak Hanlığı döneminde cüzleri birleştirip ülkeye hâkim olan Abılay Han da Tonyukuk'un ebedi ülke fikrini uygulayan büyük tarihi şahsiyetlerdendir. Bu nedenle de ebedi ülke ideali Kazakistan'ın milli idealidir.⁴⁸⁵ Kazakistan Devleti toprağa ruh vererek vatan, vatana verilen ruhu da tarihten imal ederek kadimlik üretmiştir. Ebedi ülke (bengü il) fikrinin tarihi devamlılığı ile anlatılmak istenen yurt tutan milletlerinin tarihi devamlılığıdır. Burada millet yerine toprağın ön plana çıkarılması Sovyet teritoryal tarih anlatısının bağımsızlık dönemine yansıması söz konusudur. Kazakistan Cumhuriyeti tarafından kadim tarih

⁴⁸¹[http://www.adilet.gov.kz/en/node/66556\(16.02.2019\),https://e-history.kz/en/publications/view/548](http://www.adilet.gov.kz/en/node/66556(16.02.2019),https://e-history.kz/en/publications/view/548) (14.02.2019)

⁴⁸² J. T. Süwyubayeva, “«Mangilik El» – Ultıq İydeya”, Burkitbay Ayagan (Ed.), *Qazaq Xandıǵınıñ Gurılıwınıñ 550-jıldıǵına Arnalǵan «MANGİLİK EL»* Astana, 2016, s. 281.

⁴⁸³ B. M. Saterşiyenov, M. K. Bektenova, “Qazaq Xandıǵı Jäne Köşpendilik Ürdisteri”, Burkitbay Ayagan (Ed.), *Qazaq Xandıǵınıñ Gurılıwınıñ 550-jıldıǵına Arnalǵan «MANGİLİK EL»* Astana, 2016, s. 259.

⁴⁸⁴ Süwyubayeva, 2016, 275.

⁴⁸⁵ Süwyubayeva, 2016, 281.

konusunda toplumun tarihle milli bilince ermesi için birçok eser ortaya konulmuştur. Bunlardan biri “*Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan Tarihi*” adlı eserdir. Kazakistan’da 1993’te Kazakistan İlimler Akademisi, Şokan Velihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü ve Alkei Hakanoviç Marğulan Arkeoloji Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır.⁴⁸⁶ Zardıhan Kıynayatılı tarafından uzun seneler süren araştırmalar neticesinde ortaya çıkan “*Kazak Devletinin Kökenleri ve Cuci Han*” adındaki eser Kazakların kökenleri ve ilk devletleri hakkında bilgi verir. Eserde Ak Orda’nın ilk Kazak Devleti olduğu, 1466’da kurulan Kazak Hanlığı’nın da Cuci Han ulusunun mirasçısı olduğu dile getirilmiştir.

Jarılkap Beysenbay tarafından yazılan “*Ön/Proto Türkler Gerçeğinin İzinde*” adlı eserde Kazakların sahip olduğu Türk kültürünün, Kazak ve diğer Türk topraklarında izini takip etmiştir.⁴⁸⁷ Kazak tarihçiliğinin bağımsızlıkla yeşeren dallarının gövdesini oluşturan alim Manaş Kozybayev⁴⁸⁸ Kazakistan tarihinin kurucusu olarak kabul edilmektedir.⁴⁸⁹

Kazakistan Devleti, tarihini ortaya koyarken Türkiye, Rusya Çin gibi tarihsel sürekliliği olan, günümüze tarih aktarımı gerçekleştirebilen kadim devletlerle arşiv malzemesi araştırma ve aktarma konusunda anlaşmalar gerçekleştirmiştir.⁴⁹⁰ Bu kaynak aktarımı neticesinde R. B. Süleymanov Enstitüsü’nün ortaya koyduğu eserler Kazak tarihinin yeniden yorumlanmasını sağlayan önemli bilgiler içermektedir. Kazakistan tarihi hakkında Türk, Fars, Arap, Moğol ve Orta Çağ Türk kaynakları ciltler halinde yayımlamıştır.⁴⁹¹

Yeni devletin tarih anlayışına göre modern Kazak tarihi yazımının ana unsurları; Rusya’ya dâhil olma sorunu, 1916 yılı ayaklanması, 1930’lu, 1940’lı yıllarda Kazak halkının kurtuluş mücadelesi, 20. yüzyıl başında gerçekleşen aydınlar topluluğunun faaliyetleri, Alaş Hareketi ve Alaş Orda Partisi’nin faaliyetleri, Kazakistan’da kolektivizasyon ve 1932-1933 kıtlığı, bakir topraklar meselesi gibi konular üzerinde şekillenir.⁴⁹² Modern dönem Kazak tarihinin ortaya

---

⁴⁸⁶ Hakim, 2016, 53.

⁴⁸⁷ Hakim, 2016, 56.

⁴⁸⁸ Eserleri için Bkz: http://www.nkzu.kz/files/dep/bibl/Kozybayev_books_kz.pdf (13.02.2019)

⁴⁸⁹ Q. A. Eñsenov, “Təüwelsiz Qazaqstan Tariyxınıñ Tariyxnaması (1991-2011 jj.)” *Memleket Tarihi*, C. 3, 2014, s. 28.

⁴⁹⁰ Ersanlı, 1994, 188.

⁴⁹¹ Hakim, 2016, 57.

⁴⁹² Kundakbaeva, 2009, 265.

çıkarılmasında bu köşe noktaları üzerinde durulmuş ve bağımsız ulus-devlet ortaya koyabilmek için bu konuların üzerine gidilmiştir.

Bağımsızlık döneminde Kazakistan sınırları çerçevesinde sürdürülen teritoryal tarih yazımı Türk kimliğinin farkındalığını ve aktarımını engellememiştir. Tarihsel aidiyet unsurları Kazakistan Devleti tarafından eğitime de yansıtılmıştır. 5. sınıf Kazak Dili ders kitabında Kaşgarlı'nın eserinden aktarılan bölümlerde; Türk, günümüzde yaşayan Kazak, Kırgız, Özbek, Uygur, Türk, Türkmen, Tatar gibi halkların soyu olarak kabul edilir ifadesine yer verilir. Kazak alfabesi ana başlığında Kazak halkının yazılı tarihinin *Orhun Yazıtları* ile başladığı açıklanır. Ayrıca 6. sınıf kitabının kapağı tamamen *Orhun Yazıtlarının* görselinden oluşmaktadır.⁴⁹³ Orhun abideleri Türklüğün de ilk yazıları, vesikaları olduğundan Kazak tarihçiliği esasında kendini Türk tarihinin bir parçası olarak görme eğilimindedir.

2.2.4. Sinema

Ulus inşa sürecinin görsel kısmında sinema da etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Bağımsızlık sürecinde eski Sovyet sömürgesi devletler ulusal bağımsızlık ve ulusal kurtuluş fikri etrafında bir ulusal sinema oluşturmuşlardır. Bağımsızlık dönemi sinema, ulusu karakterize eden niteliklerin aktarılmasında kullanılmıştır.⁴⁹⁴

Sovyetler Birliği Dönemi'nde Sergei Eisenstein'ın *Potemkin Zırhlısı*, *Aleksandr Nevsky* ve *Korkunç İvan* adlı filmlerinde SSCB halkı arasında Rus milleti ve Sovyet Devleti sevgisi işlenmekteydi. Bağımsızlık dönemi ulusal ve milliyetçi bir duruş sergileyen Kazakistan sineması günümüz filmlerinin hemen hemen hepsinde *biz Kazaklar* fikrini ön plana çıkarmaktadır.⁴⁹⁵ Biz Kazaklar söylemi Kazakistan'da yükselen *Kazak* kimliğinin pekişmesine yardımcı bir söylemdir. Söz konusu dönem filmlerinde kültür ve tarih aktarımı daha belirgindir.

---

⁴⁹³ İbrahim Kaplankıran, "Kazakistan'daki Ortaokul Ana Dili Ders Kitaplarında Yer Alan Köktürkçe Unsurlar", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 6, S. 1, 2017, s. 411-412.

⁴⁹⁴ Yergebekov, 2010, 64.

⁴⁹⁵ Yergebekov, 2010, 68-73.

Amir Karakulov'un 1991 yapımı *Razluçnitsa* (Ayıran Kadın) adlı filminde geçen bir sahnede; köyü düşmanlar sarar. Herkes kendi hayatını kurtarmaya çalışır. Adam atına biner eşini de arkasına alır. Fakat kardeşinin yaralandığını görür ve eşini attan indirip, -hemen attan in eşi her zaman bulabilirim ama kardeşi bulamam diyerek- kardeşini kurtarır.⁴⁹⁶ Bu, Bozkır kültürlü Türk halkların da kan ve soy bağının ne kadar önemli olduğunu yansıtan bir sahnedir. 1990'lı yıllarda S. Aprimov *Aksuat* filmini yaptı. Senaryoya göre film bir Kazak köyünde geçer. Film, doğduğunuz ve büyüdüğünüz yerde yaşayın, vatanınızı terk etmeyin mesajları verir. Bu filmden sonra Sovyetler Birliği Dönemi Kazakistan'da yapılan askeri testlerden bahseden *Üç Kardeş* filmi çekilmiştir. Bu filmde de Kazak toprağında birlik olmak gerekliliğini vurgulayan Aprimov, *Avcı* isimli filminde ise Türklerin kökeninin incelenmesi konusunu işlemiştir.

2008'de Satybaldy Narymbetov, Sovyetler Birliği Dönemi hain ilan edilen Mustafa Çokay'ın mücadele hayatını yansıttığı *Mustafa Çokay* adlı biyografik filmi Nazarbayev'in önerisi ve devlet desteği ile yapmıştır. 2009'da Almatı'da Sezar sinemasında ünlü Kazak oyuncu, senarist ve yönetmen Şaken Aimanov'un adının verildiği JSC Kazak Film stüdyosunda *Алашорда* (Alaşorda) belgeseli yayımlandı. Belgeselde Alaş hareketi liderleri Alihan Bökeyhanov'un mücadeleleri ve bir aydınının bir milletin milli kimliğinin güçlenmesine nasıl katkı yaptığı gösterilmiştir.⁴⁹⁷

Narymbetov, 2015'te SSCB'yi eleştirdiği *Amanat* (Emanet) adlı filmi yapmıştır.⁴⁹⁸ İlk Kazak tarihçi Ermukhan Bekmakhanov'un 100. doğum yılı, bağımsız Kazakistan'ın 25. ve Kazak Hanlığı'nın 550. yıl dönümü şerefine ortaya koyulan *Amanat* filmi 31 Mayıs 2015'te *Siyasi Baskı ve Totaliter Rejim Kurbanları Gününde* gösterime girmiştir. Film, 1945 sonrası dönemi anlatmaktadır. Bekmakhanov'un gerçek yaşam hikayesini konu edinir. Yapıtta Bekmakhanov'un ölümünden sonraki birkaç seneden ve geri dönüşlerle de Kenesarı Han'ın yaşadığı dönemden bahsedilir.⁴⁹⁹ Yapımcılığını Raşid Amanjolov'un yaptığı Anuar Raybayev'in yönettiği 2017 yapımı *Aljir* filmi

---

⁴⁹⁶ Yergebekov, 2010, 180.

⁴⁹⁷ Ayagan, 2010, 292-293.

⁴⁹⁸ Lokman Zor, "Kazakistan Sinemasında Sovyetler Birliğini Eleştiren İki Biyografik Film", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 18, 2017, s. 2030.

⁴⁹⁹ Zor, 2017, 2035.

Sovyetler Birliği Dönemi Akmola'da kurulan Akmola Vatan Hainlerinin Eşleri Kampı'nda (Aljir) yaşanan dramı Rusça *umut* anlamına gelen Nadejda isimli baş rol karakteriyle aktarmaktadır.⁵⁰⁰ Kazak Sineması yönetmenlerinden Akan Satayev de Kazak tarihini sinemaya aktaran önemli isimlerdendir. Satayev tarafından Sovyetler Birliği'ne karşı elde edilen bağımsızlığın 20. yılı şerefine yapılan *Min Bala* filminde yönetmen Kazakların Çungarlar karşısında verdiği mücadeleyi ustaca anlatmıştır. Satayev yönetmenliğinde Nazarbayev'in talebiyle 2017'de çekimlerine başlanılan *Tomris* filmi de 2019 Nevruzunda vizyona girmiştir. Film de Türk tarihinin bir parçası olarak görülen Sakaların kadın hükümdarı Tomris Hatun ve dönemi anlatılmaktadır.

Sovyetler Birliği Dönemi'nde sanatın gelişimine önem verildiğinden dolayı görsel sanatlara ilgi ve alaka yüksektir. Tiyatronun da yüksek medeniyet göstergesi sayıldığından tiyatroya olan ilgi de yüksektir. Almatı'da birçok tiyatro binası inşa edilmiştir. Muhtar Avezov Kazak Devlet Drama Akademi Tiyatrosu, M. Lermontov Devlet Rus Drama Akademi Tiyatrosu, Abay Kazak Devlet Opera ve Bale Akademi Tiyatrosu, Ğabit Müsrepov Kazak Devlet Çocuk ve Gençlik Akademi Tiyatrosu, Devlet Kukla Tiyatrosu, Kuddus Kujamyarov Cumhuriyet Devlet Uygur Müzikal Komedi Tiyatrosu gibi önde gelen tiyatro binaları topluma ulaşmanın aracı olarak kullanılmıştır.⁵⁰¹

Sovyetler Birliği Dönemi'nin bu tiyatrolarında Sovyet mantalitesine uyarlanmış Kazak kültürü için önemli olan destanlara dayanan gösterimler gerçekleştirilmiştir. Ünlü müzisyen G. Burosilveveski, *Gıpçak Guplandi*, *Gızzibek*, *Yertargın* gibi operalar hazırlamıştır. Ayrıca 1970'de Kazak kültürünü anlatan *Gızzibek* film olarak çekilmiş ve büyük ilgi görmüştür.⁵⁰² SSCB dönemi gerçekleşen bu gelişmeler bağımsızlık döneminde de topluma dokunabilmenin araçları olarak kullanılmıştır. Baskı ve zulmün olduğu dönemde Sovyet kalıbına uydurulmaya çalışılan eserler artık Kazak kültür ve tarihini olduğu gibi yansıtan eserlere dönüşmüştür.

---

⁵⁰⁰ <http://www.kazakistan.kz/sscbnin-utanc-kampi-aljir-filmlestirildi/> (10.05.2019)

⁵⁰¹ Ercilasun, 2014, 116-117.

⁵⁰² Selen, 2018, 16-17.

2.2.5. Özel Günler

Bağımsızlıkla birlikte ulus-devlet konumunu güçlendirmek için toplum, kültür, yaşam ve devlete bağlılık unsurları temelinde özel gün ve bayramlar ortaya konulmuştur. Tarihin armağanı olan bu bayram ve anma günleri toplumun aidiyet bilincini ve zihniyet çerçevesini çizmesine yardımcı araçlar olmuşlardır.

Bağımsızlığın ilan edildiği gün olan 16 Aralık 1991 Cumhuriyet Günü olarak kutlanmaya başlanmıştır. Ayrıca bugün 1986'da Kunayev'in görevden alınıp Kolbin'in göreve getirildiği için protestoların direnişlerin başladığı gündür. Jeltoksan olayları Kazakistan'da büyük önem görmektedir. Bağımsızlıkla birlikte bu konuyla ilgili birçok eser üretilmiş ve Kazak siyasetinde Jeltoksan isminde milliyetçi cephede yer alan bir de parti kurulmuştur.⁵⁰³

Kazak halkının büyük insanlarının onuruna yapılan yıl dönümü kutlamaları bulunmaktadır. 1995 Abay Kunanbayev'in 150. doğum yıl dönümü ve Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın zaferinin 50. ve 60. yıl dönümü; 1996 Jambıl Jabayulı'nın 150. doğum yıl dönümü; 1997 - Muhtar Avezov'un 100. doğum yıl dönümü; 1998 Mohammed Haidar Dulati'nin 500. doğum yıl dönümü; 1999 Qanış İymantayulı Sätbayev'in 100. doğum yıl dönümü; 2003 Maxambet Ötemisulı'nın 200. doğum yıl dönümü ve Alkei Marğulan'ın 100. doğum yıl dönümü; 2004 Äbilxan Qasteyev'in 100. doğum yıl dönümü; 2005 Abay Kunanbayev'in 160. doğum yıl dönümü, Şokan Velihanov'un 170. doğum yıl dönümü gibi Kazak kültürü için önemli isimlerin özel günlerle şahsiyetleri anılmaktadır. Ayrıca Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın 60. yıl dönümü; 2000 Kültür yılı; 2002 eski Taraz'ın 2000. Kuruluş yıl dönümü⁵⁰⁴; 1999 yılı Türkistan şehrinin 1500. Kuruluş yıl dönümü gibi kutlamalar da gerçekleştirilmiştir.⁵⁰⁵

Sovyetler Birliği Dönemi yasaklanan Nevruz Bayramı da bağımsızlıkla beraber Kazakistan'da her yıl 22 Mart'ta yeniden kutlanmaya başlamıştır. Kazakistan'da Nevruz Müslüman Bayramı olarak bereketi simgelemektedir. Aslında İslam öncesi Türk kültürünün bir ögesi olan Nevruz'un İslami söylemle anılması bir bakıma Kazakistan'da gerçekleşen Sovyet ateizminin de izlerini

---

⁵⁰³ Özdoğan, 1994, 45.

⁵⁰⁴ <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3383/> (16.02.2019)

⁵⁰⁵ Yıldırım, 2018, 304.

silmek içindir.⁵⁰⁶ 2012’de 80 sene önce yaşanmış kıtlığın anısına *Açlık trajedisi* kapsamında Nazarbayev’in emriyle araştırmalar yapılması, kayıpların ortaya çıkarılması ve ölenlerin anısına bir anıt dikilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁰⁷

2.2.6. Yer Adlarının Değişimi

Bağımsızlık etnik kimliğin yeniden kazanımını sağlarken coğrafyanın da kimlik kazanımını sağlamıştır. İdeolojik kaygılar doğrultusunda yer adlandırmaları üzerinde geręekleřtirilen değişimler bağımsızlıkla beraber yeniden dönüştürölmeye başlanmıştır. Türk Asya, üzerinde dört bir yandan istilalar geręekleřmiř bir coğrafyadır. Bu istilalardan tesir düzeyi düşük olanların yanında kalıcı költür izleri bırakanlar da olmuştur.

İslam’ın coğrafyaya girişi ile bölge Arap költürü etkisi altına girmiştir. Arap halifeliği bu coğrafyanın yer, su, dağ, şehir, adları gibi Türkçe karşılık bulan anlamlarını Arapçalaştırma yoluna gitmiştir. Emevi komutanı Kuteybe İbni Müslim Türklerin İslam dinine geğirilme sürecinde tarihlerinin alfabelerinin adetlerinin ve kullandıkları coğrafi isimlerin Araplaştırılmasında önemli rol oynamıştır. Dini toplumun öz manevi gücünü ikame aracı olarak kullanmıştır.⁵⁰⁸

Din ile birlikte coğrafyanın Araplaşmasına direnen Türk halkları dini kendi költürlerine göre yorumlayarak farklı bir boyut kazandırmışlardır. Bölgenin Müslömanlaşan Bozkırlı Türk halkları Moğol yıkımının ardından toparlanmaya çalışırken bu seferde kuzeyden gelen Rus yayılmacılığı ile baş etmek zorunda kalmışlardır.

Kazakistan topraklarına farklı dönemlerde farklı költür ve medeniyetlerin yer isimleri yansımıştır. Ancak hiğbiri Rusların faaliyetleri kadar yoğunluk göstermemiştir. Bu yer isimlerinin verilmesi iki farklı Rus ideolojisinin etkisi ile geręekleřmiřtir. İlk dönem Çarlık Rusyası dönemidir. Bu dönem de sömürgecilik, yayılmacılık programı amaç olarak kabul edilmiş, bu zihniyette yer isimlendirmeleri yapılmıştır. İkinci dönem ise Sovyet Rusyası dönemidir. Artık Komünist ideoloji hâkimdir ve bu ideolojinin taşıyıcısı ve benimseticisi yer adları

⁵⁰⁶ Özdoğan, 1994, 46.

⁵⁰⁷ K. A. Eñsenov, “Qazaqstandağı Aşarşılıq Apatınıñ Demografiyalıq Zardaptarı (XX ğ. 30 jj.)”, *Memleket Tarihi*, C. 2, 2012, s. 95.

⁵⁰⁸ Mirzahmetov, 2012, 75.

kullanıma başlanmıştır. Yer adları sosyalist halkın siyasi ihtiyaçları temelinde gerçekleştirilen faaliyetler olarak görülmektedir.

2.2.6.1. Çarlık Rusyası Dönemi Yer Adlarının Değişimi

Romanov hanedanı mensubu Rus Çarları, hâkim oldukları Türk Asya halklarını Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma adına Çarların, komutanların, valilerin isimleriyle bölgeyi adlandırmaya başlamışlardır. Bu kültürel sömürü sürecinde Ortodoks Hıristiyanlığa mensup misyoner, din adamı hatta kilise ve bayramların da adları kullanılmıştır. Geniş Kazak bozkırlarına verecek isim bulamadıkları zamanlarda da bölgeye Türkçe adının Rusça anlamı ad olarak veriliyordu; *Aksu/Belovod*, *Şortlandı/Suçye*, *Kökşetav/Sinegorye*, *Balıkçı/Rıbaçıye*, *Bestau/Piyatigorsk* bu faaliyetlere örnektir.

Çar ve prenslerin adları doğrudan verilmekle birlikte bazen ismin başına *yeni* anlamına gelen *novo* da eklenerek yeni isimler türetilabiliyordu. Novo-Alekseyevka, Novo-Mihailovka, Novo-Nikolayevka, Novo-Romanovka gibi şehir isimleri bu duruma örnek verilebilir. Ruslar, 1731-1822 yılları arasında Kazak hanlıklarını hâkimiyet altında tutup dışardan yönettiği dönemde isimlendirme konusunda halkın tavrına göre planlama yapmıştır. 1822-1867 yılları arasında hanlıkları yok edip, Kazak topraklarını eyaletlere ayırıp, boyları birbirine düşürerek sömürgeci faaliyetlerini kolaylaştıran Ruslar bu kargaşa döneminde yer adlarını değiştirme konusunda da ivme kazanmıştır.

1860-1917 yılları Rus yayılcılığı ve hâkimiyetinin en çok hissedildiği dönemdir. Kazak toprakları 1868 nizamnamesi ile resmen Rusya mülkü olmuş ve yer adlarının değiştirilmesi devlet politikası uyarınca daha kolay devam etmiştir. Kazaklara ait yer isimleri bilinçli bir şekilde halkın tarih algısını yok etmek için değiştirilmiştir. Almatı şehri Askeri Vali Gasford'un hatırına kızının adı Vera namına *Verina* olmuştur. 1867'de ise Çarın emriyle *Verniy*'e dönüşmüştür. *Kereku* şehrine Rus tüccar Koryakova'nın adı verilmiştir. 1720'de *Kryakov*'a dönüşmüştür. Telaffuzu zor olunca şehir adı *Kereku* olarak çevrilir.⁵⁰⁹ 1902'ye kadar *Şitöbe* olarak bilinen yerin adı Çernayev ilçesinin ünlü papazı D. Voznesenskiy'in Kazak çocukları vaftiz etmesi, misyonerlik okulu açması ve

⁵⁰⁹ Sonnur Aktay, "Kazakistan Toponimlerinde Sovyet İzleri", *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, C. 6, S. 38, 2017, s. 4-5.

kilise inşa etmesi şerefine *Voznesenovka* olarak değiştirilmiştir. Çernayev ismi de Türk Asya için kan ve ıstırap anlamına gelen Rus komutanın isminden gelmektedir. Türk Asya'ya en kanlı seferlerden birini yapan Çernayev'in adı istila ettiği Çimkent şehrine verilmiştir. 1891 yılında *Tülkübas* bölgesi önce bu ismin Rusça tercümesi olan *Lisitsın* şeklinde anılıyordu. Daha sonra bu isim Rusya Savunma Bakanı General Petr Semyonoviç Vanovski şerefine *Vanovka* olarak adlandırıldı. Tülkübas bölgesinde değiştirilen isimler; Kökirek/Vanovka, Şitobe/Voznesenovka, Kerşetaş/Antonovka, Şakpak/Vısokoye, Casıkeşu/Novo-Nikolayevka gibi yer adı değişimleri kültür katliamının canlı örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵¹⁰ Tülkübas Eyaleti ile ilgili 2018'de Güney Kazakistan Eyaleti Valisi Canseyit Tüymebayev, *Tülkübas* isminin *Türkibası* olarak değiştirilmesi fikrini desteklediğini ifade etmiştir. Tüymebayev, Nazarbayev'in *Geleceğe Doğru Yol Manevi Yenilenme* makalesinde öze dönüş anlamında yer, nehir ve dağ adlarının tarihteki ismiyle yeniden adlandırılması amacıyla şehir meclis milletvekillerinin sunduğu öneriyi desteklediğini açıklamıştır. Tüymebayev, Sovyetler Birliği Dönemi'nde bölge isminin çarpıtılarak değiştirildiğinden bahsetmiştir.⁵¹¹

2.2.6.2. Sovyetler Birliği Dönemi Yer ve Şahıs Adlarının Değişimi

Kazakistan coğrafyasında Rus hâkimiyeti, yönetim şeklinin değişmesiyle Sovyetler Birliği yönetimi altında devam etmiştir. Çar isimleri ve dönemin komutanlarının isimlerinin yerini devrim ruhunu içeren yer adları ve devrim ruhunu taşıyan şahısların adları almaya başlamıştır.⁵¹² Lenin'in siyaseti gereği Çarlık döneminin sömürgeci yer adları ortadan kaldırılıp eski veya ideoloji temelli yer adları verilmiştir. *Perovsk/Kızılorda*, *Polratsk/Aşhabad*, *Verniy/Almatı*, *Petrovsk-port/Mahaçkale* verilebilecek örneklerdendir. Yer isimleri ile oynamada bazen öyle aşırıya gidilmiştir ki Kazakistan'ın ilk başkenti *Orenburg* şehrinin cadde ve sokak isimlerinde hiç Kazakça isim kalmamasına neden olmuştur. Başkent Kızılorda'ya taşındığı zamana kadar Ebu-l Hayr döneminden beri Kazakistan için en önemli bölge olan Orenburg'un bu duruma düşmesi Kazaklar üzerinde gerçekleştirilen Ruslaştırmayı gözler önüne sermektedir. Sovyetler

⁵¹⁰ Mirzahmetov, 2012, 84-86.

⁵¹¹ <http://www.kazakistan.kz/tulkubas-beldesinin-adi-turkibasi-olarak-degistiriliyor/> (14.02.2019)

⁵¹² Mirzahmetov, 2012, 77-78.

Birliği öncesi Ruslaştırılmamış eksik kalmış geri kalan coğrafya da Sovyet döneminde *yer adı* olarak Ruslaştırılmıştır.⁵¹³

Yer adı zulmüne en çok maruz kalan yerlerden biri şüphesiz ki Almatı'dır. Tarihi kaynaklarda *Elmalı yer* anlamına gelen şehrin *Aport* adı verilen tatlı, iri ve güzel kokulu meşhur elması bugün de yetiştirilmektedir. Bu elmanın meşhurluğu şehrin adının Almatı olmasına sebep olmuştur görüşü hâkimdir. Bu kente 1854'te Rus yayılcılığının eserlerinden olan Vernıy kalesinin yapılmasından sonra⁵¹⁴ Almatı bir dönem *Almatinsk* diye anılsa da daha sonraları Vernıy olarak kabul görmüştür. 1921'de Sovyetler Birliği yönetimince alınan bir kararla *Vernıy* şehrinin adı artık *Alma-ata* olarak belirlenmiştir. Alınan kararda *Şehrın devrim merkezi unvanını almasına bağlı olarak Yedisu bölgesinin idari merkezının adı Alma-ata olarak değiştirilmiştir* denilmiştir. Bu dönemden sonra şehrin adı Ruslarca *Alma-ata* Kazaklarca *Almatı* olarak telaffuz edilmiştir.⁵¹⁵

Kruşçev döneminde başlatılan bakir topraklar projesi⁵¹⁶ kapsamında Kazakistan'da beş bakir topraklar bölgesi (Tselinnıy Kray) meydana getirilmiştir. Bu proje doğrultusunda da birçok yere Rusça isimler vermeye başlanmıştır.

Kruşçev döneminde Kuzey Kazakistan bölgesinde bulunan Akmolinsk (Akmola) ismi değiştirilerek Tselinograd'a dönüştürülmüştür. Kruşçev, Akmola isminin *Ak mezar* anlamına geldiğini öğrenince bu uygulamaya başvurmuştur. İsimler üzerinde oynanan kimliksizleştirme kâfi görülmeyerek Kazakistan'ın sınırlarının yeniden çizilmesi gündeme getirilmiştir.⁵¹⁷ Akmola bölgesinde sadece

---

⁵¹³ Mirzahmetov, 2012, 83-91.

⁵¹⁴ Ercilasun, 2014, 105-107.

⁵¹⁵ Ercilasun, 2014, 111.

⁵¹⁶ Bakir topraklar projesi Sovyet lideri Nikita Kruşçev tarafından 1954 yılında hayata geçirilen bir projedir. Proje kapsamında Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Altay bölgesinde yer alan el değmemiş toprakları tarıma kazandırmak hedeflenmiştir. Genellikle Rus ve Ukraynalıların bölgeye nüfus aktarımı gerçekteşmiş ve bu durum neticesinde de Kazak nüfusu çoğunluğunu kaybetmiştir. Projenin istenilen verim düzeyine ulaşamaması ve tarıma açılan toprakların sürecin sonunda tarım yapılamaz hale gelmesi istenilen hedefe ulaşılamadığını ve başarısızlıkla sonuçlandığını göstermektedir. Bakir topraklar projesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz: Zhanture Zhetibayev, "Khruşev Döneminde Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne Uygulanan Ekonomik Politikalar", *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, C. 2, S. 2, 2017, Ss. 139-187.

⁵¹⁷ Anar Somuncuoğlu, "Astana", M. Yılmaz, A. Ç. Kavuncu (Ed.), *Türk Dünyası Başkentleri: Ankara, Almatı-Astana, Aşkabat, Bakü, Bişkek, Duşanbe, Leşkoşa, Taşkent*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2014, s. 145.

Akmola isminin değiştirilmesiyle kalınmamış *Tselina* kelimesi temel alınarak köy, kaza, mahalle ve kültür evleri isimleri de değiştirilmiştir.⁵¹⁸

Ruslar yeniden isimlendirene kadar kuzey Kazakistan'da Tuz depolama alanı olan ve bu nedenle Kazak Türkleri tarafından *Tuzkala*⁵¹⁹ ismi verilen *Pavlodar* şehri bakir topraklar programının en çok etkilediği bölgelerdendir. Çar II. Aleksandr oğlu olan Pavel Alexandrovich'in doğumu şerefine 1861'de şehre *Pavlodar* adı verilmiştir.⁵²⁰ Bölgenin ilçelerinden bakir topraklar programı kapsamında Pavlodar bölgesinde bulunan *Uspenskiy* ilçesindeki 12 köy ve 40 yerleşim yerinin adları tamamen Rusçalaştırılmıştır. Bu politikaların en ağırını yaşayan Sovyet Cumhuriyeti Kazakistan olmuştur.⁵²¹ SSCB dönemi verilen yer adlarının bağımsızlık döneminde kültür ve kimlik kapsamında değişimi de uzun bir süreç gerektirecektir.

Sovyetleştirme çerçevesinde uygulanan Rus kültürü ve Rus dili uygulamaları sadece yer isimleriyle kalmamıştır. Şahıs isimlerine de sirayet eden Rus yayılmacılığı ürünü *Sovyet isimleri* günümüzde dönemindeki kadar etkin bir şekilde olmasa da kullanılmaktadır.

Bu isimlere örnek vermek gerekirse; en başta Lenin'in adının tersten yazılmış hali olan *Ninel*; Marx, Engels, Lenin'in baş harflerinden oluşan *Mel*; Lenin'in tam adının baş harflerinden oluşan *Vil*, *Vilen*, *Vladlen*; Marx ve Lenin'den oluşan *Marlen*; Stalin ve Engels'den oluşan *Sten* gibi isimler karşımıza çıkmaktadır. Sovyetler Birliği yönetimindeki Türk halkları tarafından kullanılan Sovyet menşeli isimler ise daha çok *Sovyet*, *Sovyetbek*, *Sovyetgül*, *Nursovyet*, *Kolhozbek* *Kolhozdu* gibi isimler olmuştur.⁵²²

2.2.6.3. Bağımsızlık Dönemi Yer Adlarının Değişimi

Yer adı sömürgeciliğinin bağımsızlıkla sonlandırılmasıyla birlikte Almatı cadde ve sokaklarında Kazak Türklerinin cetlerinin adları yaşatılmaya çalışılmıştır. Yer adları deresiyle, dağıyla, şehriyle, köyüyle nesiller arasında; vatan tarihinin, üzerinde yaşayan millet tarihinin ruhlara yansması olarak

⁵¹⁸ Mirzahmetov, 2012, 89

⁵¹⁹ Abdugulova, Kapaeva, Kenzhebaev, 2012, 46-47.

⁵²⁰ <https://runivers.ru/bookreader/book9934/#page/558/mode/1up> (16.02.2019)

⁵²¹ Mirzahmetov, 2012, 94.

⁵²² Durmuş, 2018, 488.

algılanır. Ş. Velihanov Kazakların tarihle gelen yer, su ve insan adlarını yaşatmaları gerektiğini bu isimleri nesilden nesile aktararak tarihi şuurun devamlılığını sağlamanın gerekliliğinden bahsetmektedir.⁵²³ Bağımsızlıkla birlikte yavaş yavaş yer adları Rusçadan arındırılmaya başlandı.⁵²⁴ Yer adları konusunda yapılan çalışmalar ile 1990'dan günümüze Lenin, Marx, Oktyabr gibi yerleşim yeri adları eski isimlerine kavuştular.⁵²⁵

Kalinin, Kirov ve Jerzinski gibi SSCB liderlerinin adlarının yerini Kazak kahramanları *Bogenbay Batır*, *Kabanbay Batır* ve *Nevruzbay Batır* adları almıştır. Bunların dışında *Äyteke biy* ismi ve *Komsomolskaya* isminin yerini alan *Töle biy* isimleri de büyük önem arz eder. Kazak tarihindeki önemli önderlerden olan bu *Biy*⁵²⁶lere ek olarak *Kazıbek Biy* Kazak cüzlerini birleştirerek Kazakları güçlendiren bilgiler olarak bilinmektedir.

Kazakistan'ın Hazar denizi kıyısında bulunan Atıray (Атырай) şehri, Ruslardan önce halkın Ushik (Уйшик) ismiyle adlandırdığı bir şehirdi. Şehire Rus işgali ile şehri yeniden inşa eden Rus kardeşlerin adı verilerek 1662'de Guriev (Гурьев) oldu. Guriyev ismini alan Ushik şehri aradan 330 yıl geçtikten sonra 21 Şubat 1992'de adı değiştirilerek şimdiki halini yani Atıray ismini almıştır.⁵²⁷ Atıray kelime anlamı olarak nehir deltası, delta ağzı gibi anlamlara karşılık gelmektedir.⁵²⁸ Sovyetler Birliği tarafından Almatı'ya taşınan Kazakistan'ın başkenti 1997'de Akmola bölgesine taşınarak 1998'de Astana adı verilmiştir.⁵²⁹ Pavlodar şehrinin 2017 yılına kadar merkez caddesinin adının Lenin Caddesi olarak anılmaya devam etmesi, 1 aralık 2018'de kutlanmaya başlanan Nazarbayev şerefine 1. Cumhurbaşkanlığı Günü'nde bu caddenin adının Astana Caddesi'ne dönüştürülmesi değişim sürecinin sürdüğünü göstermektedir.⁵³⁰

---

⁵²³ Mirzahmetov, 2012, 63.

⁵²⁴ Nazpary, 2003, 226-227.

⁵²⁵ Gulnur S. Boranbayeva, "SSCB Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nde Kazak Dilinin Genel Durumu" *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Kasım 2004, s. 37.

⁵²⁶ Би (biy); Bey anlamına gelmektedir ayrıca Bir anlaşmazlığı sonlandırmak için anlaşamayan tarafları dinleyerek karar veren kimse, kadı anlamı da vardır.

⁵²⁷ Abdugulova, Kapaeva, Kenzhebaev, 2012, 45-46.

⁵²⁸ <http://pauctle.com/kztr/index.php> (22.07.2019)

⁵²⁹ Somuncuoğlu, 2014, 131.

⁵³⁰ <https://ru.sputniknews.kz/regions/20171122/3828163/ulica-lenina-v-pavlodare-pereimenovana-v-astanu.html> (11.02.2019), <http://pavlodarnews.kz/index.php?id=4355> (16.02.2019)

Almatı'nın merkez caddelerinden birine Jeltoksan olaylarına verilen önemden dolayı *Jeltoksan* adı verilmiştir.⁵³¹ Ulus-devlet yapısının işlerliğini göstermek için müdahalelerin en yoğun olduğu yer başkent Almatı'dır. Bundan dolayı da yer adlarında tarihsel öze dönüş ve kimlik kazandırma Almatı'dan başlayıp bütün Kazakistan'a yayılmıştır. Almatı'da 150 civarında sokak ve caddenin ismi bağımsızlıkla değiştirilmiştir. Almatı'nın ilçelerinin isimleri; *Kalininskiy/Bostandıkskiyy*, *Leninskiy/Zhetysu*, *Oktyabr'skiy(Ekim)/ Turksibskij*, *Sovetskiy/Almalinskiy*, *Frunzenskiy/Medeu* şekline dönüşmüştür.

Almatı sokak isimleri arasında dikkat çekenler;

Tablo 1: Almatı şehrinin değişen sokak isimleri örnekleri

Sovyetler Birliği Dönemi'ndeki Adı	Bağımsızlık Dönemindeki Adı
Str. Kazakistan Komsomolu 10. yıl	Str. J. Moldagaliyeva
Str. 23 Parti Kongresi	Str. Fizuli
Str. Komsomol'un 60. yılı	Str. Zhamakaeva
Str. Havaalanı	Str. A. Bokeykhanova
Str. Bauman	Str. Turgut Özal
Str. Varşova	Str. M. Dulatova
Str. Gorki	Zhibek Zholy Caddesi
Str. Domostroitelnaya	Str. Ulugbek
Str. Fabrika	Str. J. Elebekova
Str. Ilyich	Str. Sh Esenova
Str. Kalinin	Str. Kabanbai batyr
Str. Karl Marx	Str. D. Kunaeva
Str. Kirov	Str. Bogenby batyr

⁵³¹ Özdoğan, 1994, 47.

Str. Yonca	Str. Esenberlin
Str. Komünist (p." Alatau")	Str. Kaipova
Komünist Ave	Abylay Khan Caddesi
Str. Komsomolskaya	Str. Tole bi
Str. Kozmonotlar	Str. A. Baitursynov
Str. Krasin	Str. C. Valikhanova
Str. Kızıl Ordu	Str. M. Beysebayeva
Str. Kremlin	Str. B. Mailina
Lenin Ave.	Dostyk Cad.
Str. Leningrad	Str. Goethe
Str. Lokomotif	Str. J. Aimauytova
Str. Mikoyan	Str. M. Shokay
Str. Dünya	Str. Zheltoksan
Str. Michurina	Str. H. Dosmukhamedova
Str. Ekim	Str. Äyteke bi
Str. Patrice Lumumba	Str. Mustafa Öztürk
Str. Öncü (Komsomol)	Str. M. Mayboroda
Str. Dağ eteği	Str. Kasteev
Str. Port Arthur	Str. G. Sadvakasova
Str. Proleter	Str. Zenkova
Str. Rosa Luxemburg	Str. U. Kulymbetova
Str. Semipalatinsk	Str. J. Tobayakova

Str. Sovyet	Str. Kazybek bi
Str. Sovyet Anayasası	Str. E. Bekmakhanova
Str. Teslenko	Str. M. Zhumabayeva
Str. Topolevskaya	Str. Barthold
Str. Festival	Str. K. Toktabaeva
Str. Frunze	Str. Toraygyrov
Str. Merkezi	Str. Yasavi
Str. Chapaeva	Str. Manas
Str. Genç Komünler	Str. A. Alimzhanova

(Tablo: 1) değişen cadde ve sokak adlarının bir bölümünü ifade etmektedir. Almatı şehri gibi Kazakistan topraklarında birçok şehirde bu değişimleri görmek mümkündür.⁵³²

Değişen sokak isimlerinin genelinin tarihi şahsiyetlerden oluşması aslında Sovyet sistemi içerisinde uygulanan politikanın içerik değişikliğiyle devam ettiğine işaret etmektedir. Nitekim bağımsızlık sonrası tarihi canlandırma girişimlerinde Sovyet dönemi kullanılan programlara sıkça başvurulduğu görülmektedir. Yöntem olarak aynı politikalar takip edilse de bağımsızlık döneminde önceki Rus/Sovyet politikaları tersine işletilerek dekolonizasyonla ulusal semboller gün yüzüne çıkartılmaya başlanmıştır. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Kazakistan'da; 83 ilin 28'i, 222 ilçenin 107'si, 222 ilçe merkezinin 126'sı, 35 kazanın 35'i, 2418 köyün 1197'si ve 8369 yerleşim alanınının 3567'sinin adı Rusça adlandırılıyordu.⁵³³ Bu verilere üniversite, kurum, okul, cadde ve sokak isimleri dâhil değildir.

Rusça yer adlarından arınma sadece Kazakça olarak ilerlememiştir. Kazakistan'daki en büyük alışveriş merkezi olan *Tsentral'nyy Universal'nyy Magazin* (TsUm) adı *Sine Tempore* adına dönüşmüştür. Batı kültürüne özentisi bir

⁵³² <http://vernoye-almaty.kz/places/newnames.shtml> (21.02.2019)

⁵³³ Mirzahmetov, 2012, 91.

yer ismi görüntüsü verse de bunu Batı diliyle Rusça yer adlarının temizlenmesi olarak algılamak lazım gelir. Neticede devleti oluşturan halkın hatırı sayılı bir bölümünün Rus olduğu dikkate alınırsa genel bir *Kazaklaştırma* programı kontrol edilemez tepkilere de yol açma potansiyeline sahiptir. Kazakistan'ın bağımsızlığının sürdürülebilirliği kuvvetlendikçe ve gelişen kimlik öz güveni topluma yerleştikçe *Kazakistanlı* ifadesinin yerini *Kazak* ifadesi almaya başlayacaktır. Bu geçişin selameti için de hükümetin dengeleyici politikaların savunucusu olması gerekmektedir.⁵³⁴

2.3. KAZAKİSTAN'DA ULUS-DEVLET OLUŞUMUNUN TARİHİ İMGELER ÜZERİNDEN İNŞASI

Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler arasında bağımsızlığını sürdürebilme konusunda en çetrefilli sürecin içinde olan devlet Kazakistan olarak karşımıza çıkmıştır. Ülkede bulunan gayri Kazak nüfusun orantısız hâkimiyeti *Kazak* kimliğinin *Kazakistanlı* kimliği içerisinde yer alan unsurlardan biri olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Kazakistan'ın henüz Sovyetler Birliği'nden ayrılmadığı 1986'da gerçekleşen Jeltoksan olaylarında olaylara karışan halkın dile getirdiği en önemli sloganlardan biri *Kazakistan Kazaklarıdır* olmuştur. Sovyetler Birliği yönetimine bu denli sivri bir milli söylem gerçekleştiren Kazak halkı için bağımsızlığın elde edildiği dönemde ise bu sert milliyetçi söylemlerin yumuşatıldığı görülmüştür. Kazak kimliği yerine Kazakistanlı kimliği bağımsızlığın selameti için ilk dönemler tercih edilmiştir. Kurucu unsur olan Kazak kimliğinin inşası ise daha derinden ve kontrollü gelişmiştir. “Biz ortak tarihi kaderle birleşmiş Kazakistan halkı, ezeli Kazak toprakları üzerinde devlet kurarak...”⁵³⁵ ifadeleriyle başlayan Kazakistan anayasası bir Kazakistan halkı oluşturmak istediğini ne kadar söylese de “Ezeli Kazak Toprakları” söylemi tarih yazıcılığının ne yönde ilerleyeceğinin açık bir delilidir. Ancak tarihsel arka planı ve ulus söylemini değiştirmek yeni kurulan bir ülke için o kadar kolay olmayacaktır. Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in görünürdeki

---

⁵³⁴ Somuncuoğlu, 2014, 135.

⁵³⁵ Türk Cumhuriyetleri Anayasaları, 2012, 61.

devlet politikası etnik farklılıkları göz önünde tutmayarak bir *Kazakistanlı* kimliği oluşturmaktı.⁵³⁶

Nazarbayev Kazak halkına yönelik; “*her yurttaş Kazakça bilmek zorundadır derken, Ruslar ve Rus dillilere dönerek bizim halkımızı birleştiren etmen Rusçadır, Kazakçanın bir birleştirici unsur olabilmesi için zamana ihtiyaç vardır.*” diyerek keskin bir dönüş yaşanmayacağını ifade etmektedir.⁵³⁷ Kazak dilinin evvela çocuklara öğretilmesi gerektiğini söylemesi de ileride Kazakçayı merkeze oturtmak istemesindedir.⁵³⁸ Denge siyaseti neticesinde sürdürülmesi gereken ulusal teritoryal ulus-devlet inşası takip edilen politikalar neticesinde Kazak halkının gelişimi ve kimlik kazanımıyla etnik teritoryal ulus-devlet inşası ile birleşerek kurucu unsur Kazak Türklerinin Kazakistan Cumhuriyeti’ni inşa edeceği söylenebilir.

Kazakistan gibi Kadim Rus politikalarıyla *bölgesel bölünmüş imal milliyetçilik* temelinde ortaya çıkan ülkelerde, *ulusallık* aidiyet temeli etni üzerine kurulmamış ülkelerdeki gibi bir vatanseverlik güdülmez. ABD gibi ülkeler vatanseverliği geçmiş ideallerde aramak yerine gelecekte ararken adıyla etniyi temsil eden devletlerde bu sistem vatanseverliği tarihten üretmeye dayalıdır.⁵³⁹ Neticede Kazakistan yönetimi tarafından söylem ne kadar Kazakistanlı üzerinde birleşse de uygulamalar da Kazak kimliğinin ve tarihinin daha görünür olduğu söylenebilir. Devlet, tarihten elde ettiği kaynakları kullanmaya sembolleri olan bayrak, arma, marş gibi simgelere tarihsellik yükleyerek başlar.

2.3.1. Bayraklar

Sovyetler Birliği Dönemi’nde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bayrağı da diğer birlik cumhuriyetlerinin bayrağı gibi orak çekiç, yıldız ve kızıl rengin kullanımı ile hazırlanmıştır.

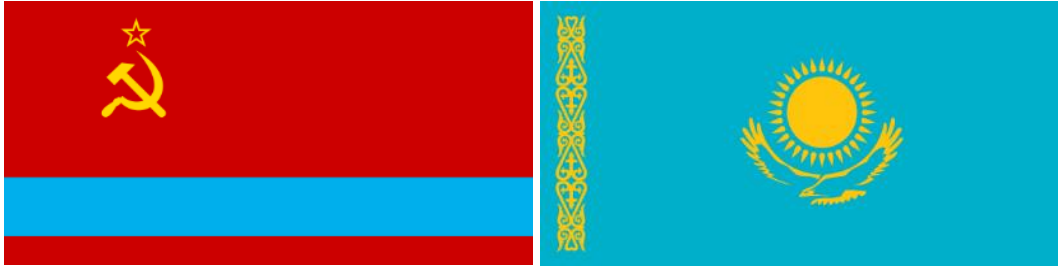
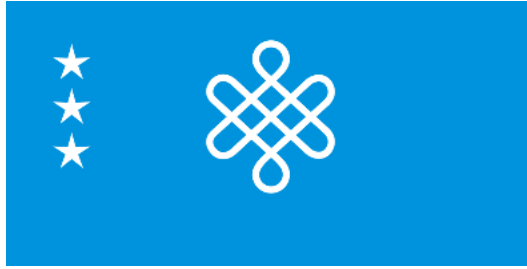
⁵³⁶ Kuşçu, 2012, 186.

⁵³⁷ Yergebekov, 2010, 113-114.

⁵³⁸ Anara Kassymbay, *Kazakistan’da Ulus-Devlet İnşası Sürecinde Dil Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 88.

⁵³⁹ Z. N. Nurligenova, M. B. Zhiyenbayev, "Istoricheskiy Aspekt Patriotizma i Yego Rol' v Zhizni Obshchestva i Gosudarstva: Novyy Kazakhstanskiy Patriotizm", *Molodoy Uchonyy Nauchnyy Zhurnal*, S. 20 (100), 2015, s. 558.

Cumhuriyet bayraklarını birbirinden ayıran kıvıl bayraklarına işlenen ikinci renkleri ve bu renklerin işlenme şekilleridir. Gök mavinin kullanıldığı Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bayrağında bulunan bu renk bağımsızlık sonrası bayrak rengi olarak karşımıza çıkacaktır. Gök rengi Sovyetler Birliği'ne bağılı Türkmenistan ve Özbekistan bayraklarında da yer alırken Azerbaycan ve Kırgızistan bayraklarında da mavi renk yer almıştır. Sovyetler Birliği Dönemi'nde verilen bu renklerin, o bölge ya da halkla bir bağlantısı olduğu düşünölmemektedir. Ancak gök rengini Rus hâkimiyeti öncesi hayata geçen Kazak Hanlığı bayrağında da görmek mümkündür. Fakat bu Kazak Hanlığı bayrağı ile ilgili birçok tartışma mevcuttur. Bayrağın rengi ve şekliyle ilgili farklı fikirler öne sürölmektedir. Beyaz olduğunu savunanlar, kıvıl olduğunu savunanlar ve üç değil beş yıldızlı olduğunu savunanlar vardır.⁵⁴⁰

Resim 44: Kazak Hanlığı Bayrağı, Kazakistan SSC Bayrağı, Kazakistan Cumhuriyeti Bayrağı.

Resim 45: Semirechensky (Yedisu) bölgesi arması (1878), Alaş Orda Devlet Bayrağı.

⁵⁴⁰ <http://alashainasy.kz/politic/kazak-handiyginyin-tuyinda-bes-juldyiz-negyip-jur-56976/> (11.02.2019)

1878'de Semirechensky (Zhetsu/Yedisu) arması onaylanmıştır. Armada dikdörtgen kırmızı bir kalkan üzerinde baş aşağı devrilmiş hilal, üst kısım şerit halinde Rus devlet bayrağı ile kaplanmış ve üzerine II. Aleksandr'ın tacı oturtulmuştur. Armanın etrafı ise kurdele ve meşe yaprakları ile örülmüştür.⁵⁴¹ Alaş Orda hareketi bir devlet teşekkülü olarak ortaya çıktığında ise bu armaya oldukça benzer bir bayrak kullanmıştır. Rus unsurlarından temizlenen al zemin üzerinde boynu bükük hilalin başı yerden kaldırılarak yıldız ile taçlandırılmış ve Alaş Orda Devleti bayrağına dönüşmüş diyebiliriz. Bu durum Kazak bayrakları arasında al bayrağında yer aldığı delillerinden olabilir.

Sovyetler Birliği Dönemi bayrağının aksine bağımsızlık sonrası hazırlanan Kazakistan Cumhuriyeti bayrağına tarihi kültürel birçok sembol işlenmiştir. 1992'de kabul edilen bayrak Şaken Niyazbekov tarafından hazırlanmıştır. Gök mavisi arka plan üzerine dikdörtgen bir planlama ile bayrak direği tarafına Kazak milli motifleri, merkez kısmına ise güneş ve kartal figürleri işlenmiştir.⁵⁴² Bayrağın ortasında yer alan daire şeklindeki güneş *yurt* 'u (çadır) simgelemektedir. Kazakça da *üy* olarak ifade edilen yurt/çadır/otağı, Bozkır kültürünün yaşatılmaya devam edeceğini işaret etmektedir.⁵⁴³ Bayrakta kullanılan gök rengi sadakat, temizlik, dürüstlük ve birlik bütünlük gibi kavramları karşılamaktadır. Gök rengi ayrıca Türkler için kutsal bir renk olarak kabul edilmektedir. İslamiyet öncesi *Gök Tengri* inancına sahip olan Türkler göğün kutsallığına inanırlardı. Bayrakta yer alan gök rengi de atalara olan bağlılık, saygı ve Türk kültürünün sürdürüldüğüne delildir. Altın renkli güneş aydınlığı ve zenginliği simgelerken etrafında bulunan 32 güneş ışını üç Kazak cüzüne dâhil olan 32 Kazak aşiretini işaret etmektedir. Bu yönüyle de Kazakları birleştirici bir misyon elde etmektedir. Aslında Kazaklara ait bu sembolik işaretler gayri Rus halkların dışarıda bırakıldığı ve devletin Kazak devleti olduğunun işaretidir. Güneş görselinin altında yer alan altın renkli kartal Türk halkları için tarihte amblem ve bayraklarda karşımıza çıkan önemli bir semboldür. Kartal Cesareti, kahramanlığı, temiz aklı, bağımsızlığı, özgürlüğü simgelerken kartalın geniş kanatları ise Kazakistan'ın geniş bozkırlarını

⁵⁴¹ <http://vernoye-almaty.kz/gerb.shtml> (21.02.2019)

⁵⁴² <http://www.edu.gov.kz/kz/gosudarstvennye-simvoly/> (05.06.2018)

⁵⁴³ Özdoğan, 1994, 45.

simgelemektedir. Güneşi (kazak yurdunu) sırtında taşıyan bir kartal figürü, Kazakistan'ın bağımsızlık ve özgürlükle yükseleceğini anlatmaktadır.

2.3.2. Milli Marşlar

2.3.2.1. Alaş Orda Devleti Milli Marşı

Çarlık yönetiminin zayıflaması ile Alaş Orda hareketinin kuvvetlenmesi neticesinde Kazakistan'da Alaşkala (Semey) başkent üzere kurulan Alaş Orda Devleti'nin milli marşı Mirjakıp Dulatov, Sultanmahmut Toraygırov ve Bayimbet Mailin tarafından yazılmıştır. 1918'de *Abay* dergisinin 7. sayısının 13-14. sayfalarında yayımlanan *Arğı atam- er türik*⁵⁴⁴ şiiri Alaş Orda Devleti'nin milli marşı olarak kabul görmektedir.⁵⁴⁵

2.3.2.2. Sovyetler Birliği Dönemi Milli Marşı

Sovyetler Birliği yönetimindeki Kazakistan'da 1943'te Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti milli marşı için bir yarışma düzenlenir. Yarışmanın neticesinde A. Tazhibayev, K. Mukhamedhanov ve G. Musrepov'un sözlerini yazdığı; Muqan Tulebayev, Latif Hamidi ve Yevgeniy Bruslovskiy'nin bestesini yaptığı milli marş ortaya çıkmıştır.⁵⁴⁶ 1945'te kabul edilen milli marş Kazak

⁵⁴⁴ Alaş Orda Devleti Milli Marşı: *Arğı atam- er Türik, / Biz - qazaq elimiz, / Qaymıǵıp eş jauwdan / Qaytpaǵan betimiz. / Say-saylap, mal aydap, / Sayrandap, keñ jaylap / Arqada erke ösken / Sariarqa jerimiz. / Buǵauwdan bosanǵan, / Biz - doli arıstan, / Egessek el bermes, / Tüsedı-auw erimiz. / Bizge de söz be eken, / Jauwınıñ az, köbi. / Ölsek - biz şeyit, / Ölmesek - biz qazı. / Ejelden ör türik, / Oq dese ne etemiz? / Qaymıǵıp eş jauwdan / Qaytpaǵan betimiz. / Lap dese at bolıp, / Zuıldap şabamız. / Lap dese, ot bolıp, / Dürildep janamız. / Alaştıñ aq tuwın, / Aqırıp qolǵa alıp, / Alaştap şapqanda, / Jauwǵa oyran salamız. / Doldansa bolmaytın / Jaña дәu-w-perimiz. / Er türik ejelden, / Oq tesken etimiz. / Qaymıǵıp eş jauwdan / Qaytpaǵan betimiz. / Jauwsın oq, aqsın qan, / Şıqsın jan, qorquw joq. / Alaştıñ jolında / Jan qıymaq - niyetimiz!* <https://abai.kz/post/11257> (09.07.2019)

⁵⁴⁵ <https://abai.kz/post/12152> (16.05.2019)

⁵⁴⁶ 1945 yılında kabul edilen Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Milli Marşı: *Biz qazaq ejelden erkindik ańsaǵan, / Bostandıq ömir men ar üşin qıǵan jan. / Torlaǵan tumannan jol tappay turǵanda, / Jarqırıp Lenindey kün jıǵıp, attı tañ. / Jasasın Sovetter Odaǵı, / Jetkindik erkindik, teńdikke, / Bastaytın elderdi birlikke, / Jeńiske, şattıqqa, erlikke! / Daq salmay Leninniñ jeńimpaz saltına, / Urpaǵı qostı dañıq Ottanıñ dañıqına, / Odaqtas, urandas elderdiñ qamqorı, / Köp alǵıs aytamız ulı orıs xalqına. / Jasasın Sovetter Odaǵı, / Jetkindik erkindik, teńdikke, / Bastaytın elderdi dostıqqa, / Jeńiske, şattıqqa, erlikke! / Irgeli memleket, erikti boldıq el, / Dostıqpen, birlikpen jaynayı twǵan jer. / Eñbekte, maydanda, jetkizgen jeńiske / Danışpan partıya – süiyikti kemeñger. / Jasasın Sovetter Odaǵı, / Jetkindik erkindik, teńdikke, / Bastaytın elderdi baqıtqa, / Jeńiske, şattıqqa, erlikke!*

https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%8B%D0%BD%D1%8B%D2%A3_%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D0%B5%D1%82%D1%82%D1%96%D0%BA_%D3%98%D0%BD%D2%B1%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%8B (09.07.2019)

diliyle bir özgürlükten bahsetmektedir. Marş, Lenin ve Stalin'e övgü de bulunarak Ruslara teşekkür etmektedir.⁵⁴⁷

2.3.2.3. Bağımsızlık Dönemi Milli Marşları

Bağımsız Kazakistan'da 1992'demilli marş konusunda Sovyetler Birliği Dönemi milli marşının bestesinin korunmasına karar verilmiştir. Bir yarışma ile de sözleri seçilmiştir. Bestesi Muqan Tulebayev, Latif Hamidi ve Yevgeniy Bruslovskiy'e ait olan Sovyet dönemi marşına bağımsızlık dönemi yapılan yarışma sonucunda Muzafar Alimbayev, Tumanbay Moldagaliyev, Kadir Mirzaliyev, Jadıra Daribayeva tarafından hazırlanan sözler eklenmiştir.⁵⁴⁸ Böylelikle Kazakistan milli marşı ortaya çıkmıştır.⁵⁴⁹ Bağımsızlığın pekişmesiyle gelişen süreçte 2006 yılına gelindiğinde bestesi ve sözleriyle daha özgün bir milli marş kabul edilmiştir. 1992'de kabul edilen marşın yerini sözlerini Kazaklar tarafından vatansever şair olarak adlandırılan Jumeken Näjimedenov'un yazdığı, bestesini de Şәмşi Qaldayaqov'un yaptığı 1956'da hazırlanmış *Benim Kazakistanım*⁵⁵⁰ adlı eser almıştır. Nazarbayev tarafından marşın sözlerine daha milli bir hava katmak için bazı eklemeler yapılmıştır. Näjimedenov ve Nazarbayev tarafından sözleri yazılan, Qaldayaqov'ca da bestelenen Benim Kazakistan'ım milli marş olarak kabul edilmiştir.⁵⁵¹ Milli marşın söylevi Kazakistan Cumhuriyeti'nin toprak milliyetçiliğini benimseyişinin göstergelerindedir.

⁵⁴⁷ <http://www.nationalanthems.info/kz-ssr.htm> (15.05.2019)

⁵⁴⁸ 1992 yılında kabul edilen Kazakistan Milli Marşı: *Jaralğan namıstañ qaharman xalıqız, / Azattıq jolında jalındap janıppız./ Tağdırdıñ tezinen, tozaqtıñ özinen/ Aman-saw qalıppız, aman-saw qalıppız./ Erkindik qıranı, şarıqta,/ Eldikke şaqırıp tirlikte!/ Alıptıñ qwatı — xalıqta, Xalıqtıñ qwatı — birlikte!/ Ardaqtap anasın, qurmettep danasın,/ Bawırğa basqanbız barşanıñ balasın./ Tatwlıq, dostıqtıñ kïeli besigi/ Meyirban Ulı Otan, qazaqtıñ dalası!/ Talaydı ötkerdik, ötkenge salawat,/ Keleşek ğajayıp, keleşek ğalamat!/ Ar-ojdañ, ana til, önege-saltımız,/ Erlik te,/eldik te urpaqqa amanat!*

https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%8B%D0%BD%D1%8B%D2%A3_%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D0%B5%D1%82%D1%82%D1%96%D0%BA_%D3%98%D0%BD%D2%B1%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%8B (09.07.2019)

⁵⁴⁹ <http://www.nationalanthems.info/kz-06.htm> (15.05.2019)

⁵⁵⁰ Abdulvahap Kara tarafından Türkçeye aktarımla (2006 sonrası kullanılan) Kazakistan milli marşı: *Altın güneş seması/ Altın başak bozkırı Yiğitliğin destanı/ Ülkeme baksana!/ Ezelden er diye,/ Şanımız çıkmıştır,/ Hiç boyun eğmeyen,/ Kazağım güçlüdür./ Benim ülkem, benim ülkem,/ Gülnün olur ekilirim,/ Şüirin olur dökülürüm, ülkem!/ Vatanim benim –Kazakistan'ım./ Nesillere yol açan,/ Çok geniş ülkem var,/ Birliği sağlam,/ Bağımsız devletim var./ Karşılaman zamanı/ Ebedi dostu gibi,/ Bizim ülkemiz mutlu,/ Bizim ülkemiz işte bu.* <http://www.abdulvahapkar.com/kazak-milli-mar-ceviri-denemesi/> (09.07.2019)

⁵⁵¹ <http://www.edu.gov.kz/kz/gosudarstvennye-simvoly/> (05.06.2018)

2.3.3. Armalar

Sovyetler Birliği Dönemi armalarında genel olarak hâkim olunan bölgenin kültürel özelliklerinden çok maddi çıkar sağlanan temalar ön planda tutulmuştur. Kazakistan SSC armasında da bu durum göze çarpmaktadır. İdeolojik unsurlar orak çekiç, yıldız ve kıvıl rengin her zamanki gibi baskın ve ön planda olduğu amblemin etrafını altın sarısı buğday başakları kaplamaktadır. Amblemin içinde tahıl ambarı kabul edilen Kazakistan topraklarına doğan güneş ve ışınları yer alır. Ayrıca diğer bütün Sovyet armalarında olduğu gibi Kazakistan SSC armasında da *Bütün ülkelerin proleterleri birleşin!* ifadesi Rus ve Kazak dilinde yazmaktadır.

Resim 46: Kazakistan SSC Arması, Kazakistan Cumhuriyeti Arması.

Bağımsızlıkla birlikte Kazakistan arması maddi bir unsur olmaktan çıkarılarak manevi bir ruhla kaplanmak istenmiştir. Mavi ve sarı renkten meydana gelen devlet arması, Kazakların geleneksel otağlarının tavanını meydana getiren *şanırak*'tan esinlenmiş ve uçan at figürüyle birleştirilmiştir. Kazaklarda *ata evini* temsil eden *şanırak*, armada Kazak ülkesi olarak gösterilmiştir. Arma merkezindeki birbirini kesen üçer çizgi ise devleti meydana getiren üç cüzü simgelemektedir.⁵⁵² 1992'de kabul edilen arma Jandarbék Melibékov ve Şot-Aman Ualikhanov tarafından meydana getirilmiştir.⁵⁵³ Yuvarlak şekilli arma, büyük bozkır halklarının sonsuz yaşamını ifade eder. İki yanda bulunan tek

⁵⁵² Yapıcı, 2011, 283.

⁵⁵³ <https://e-history.kz/en/publications/view/1189> (19.02.2019)

boynuzlu uçan at *Tulpar*⁵⁵⁴ Türk mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Armanın üst kısmında beş köşeli bir yıldız yer almaktadır. Alt kısımda ise Kazakistan yazısı bulunmaktadır. 2018 yılına kadar Kiril alfabesiyle yazılan Kazakistan yazısı Latin alfabesine geçişin başlamasıyla birlikte artık Latin harfleriyle yazılmaktadır. Amblemen merkezinde yer alan şarırak imgesi Kazakistan'ın ülke içerisinde yaşayan tüm halkların ortak vatani olduğuna işaret etmektedir.⁵⁵⁵ Şarırak, Kazakistan'ı üzerinde yaşayan bütün milletlerin vatani olarak işaret ederken diğer yandan da taşıdığı ata yurt anlamıyla dünya üzerindeki bütün Kazakların ortak vatani olarak ifade etmektedir.

Kazakistan, bağımsızlık ile devlet ideolojisini Sovyet ideolojisinden fikir olarak tamamen farklılaştırmıştır. Kazakistan yönetimi teritoryal ve etnik kimlik temelinde bir ulus devlet meydana getirme gayreti göstermiştir. Bu gayret sürecinde işlem değişmiş olsa da işleyiş yine Sovyet devlet yönergeleri üzerine temellendirilmiştir. Sovyetler Birliği genç kuşakların komünist sisteme kolay ve hızlı adaptasyonunu sağlamak amacıyla komsomol ve Pioner gençlik örgütlerini kurmuştur. Moskova, birlik gençlerini küçük yaşlardan itibaren Sovyet dünya görüşü ile yetiştirerek Sovyetik ulus hedeflerine ulaşmayı planlamıştır. Bu sistemleşmiş gençlik örgütleri kendi çizgisinde önemli ölçüde başarı göstermişlerdir. Bağımsızlıkla birlikte Sovyetler Birliği gibi bu teşkilatlarında kaybolduğu gözlemlenir. Kazakistan Cumhuriyeti Sovyetler Birliği Dönemi'nde kullanılmış sistemli ve etkili bu teşkilatlanmaları bağımsızlık ideallerine uyarlayarak tasarlamış ve cumhuriyetin bünyesine dâhil etmiştir.

6 Temmuz 2011 yılında Nazarbayev tarafından kurulan Cumhuriyetçi Çocuk ve Gençlik Örgütü *Jas Ulan (Жас ұлан)* ve ona bağlı olan *Jas Qıran (жас қыран)* Sovyetler Birliği Dönemi var olan Komsomol ve Pioner örgütlerinin

---

⁵⁵⁴ Türk ve komşu kavimlerinde efsanevi bir figürdür. Yiğitlere yardımcı olan ak kanatlı bir atı temsil eder. Bazı anlatılarda tek boynuzlu olduğu ifade edilir. Bkz: Deniz Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, Ağustos 2011,

E-kitap:<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/00/TurkSoylenceSozlugu.pdf> (08.07.2019). Kazakistan'da bulunan "altın elbiseli adam" isimli elbisenin başlığında gözümüze çarpar. Türkistan da Tulpar isminde bir de köy bulunmaktadır. Moğolistan devlet armasında da kendisine yer bulan Tulpar'ın Türk Manas destanında bahsi geçmektedir. Türk savaş sanayisi için zırhlı birlikler üreten *Otokar* tarafından da Tulpar ismini taşıyan bir paletli tank üretilmiştir ayrıca Türkiye'de bir bilgisayar markası çıkardığı bir modele, Azerbaycan'da asker bir gemiye Kazakistan'da bir hava yolu şirketine Tulpar ismi verilmiştir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tulpar> (09.07.2019)

⁵⁵⁵ <http://www.edu.gov.kz/kz/gosudarstvennye-simvoly/> (05.06.2018)

yerini almıştır. 6-10 yaş arası çocuklar *Jas Qıran* örgütüne üye olurken 10 yaş üzeri gençler *Jas Ulan* örgütüne üye olmaktadır. Bu teşkilatlarda gençlere vatan sevgisi, ata saygısı, hoşgörü, demokrasi, doğru ve dürüst olma gibi nitelikler kazandırılmaktadır.

Resim 47: Sovyetler Birliği gençlik örgütü Komsomol ve Pioner amblemi.

Resim 48: Kazakistan Cumhuriyeti gençlik örgütü Jas Ulan ve Jas Qıran amblemi.

Kazakistan tarihinin benimsetilmesi, geç kazanılmış bağımsızlığın yeni nesil tarafından sahiplenilmesi ve sürdürülebilmesi aslında bu teşkilatlanmaların temel amacı olarak sivrilmektedir.⁵⁵⁶ Devlet ve devlet ideolojisi için önemli yeri olan Kazakistan bağımsızlık dönemi gençlik örgütleri, Sovyet dönemi gençlik örgütleriyle ayrı amaca hizmet eden aynı araçlar olarak dikkat çekmektedir. Bu durum örgütlerin amblemlerine de yansımıştır. Sovyetler Birliği Dönemi Komsomol ve Pioner gençlik örgütlerinin amblemleri ideolojik motif ve kurucu şahıs üzerinde yoğunlaşmıştır. Kazakistan gençlik örgütlerinden Genç Muhafız anlamına gelen *Jas ulan* ambleminde bağımsızlığın muhafızı olarak bağımsızlık anıtı ile Gök mavisini kullanılırken Genç Kartal anlamına gelen *Jas Qıran* ise Kazakistan bayrağında da yer alan Kazak Kartalı, güneşi ve gök mavisini

⁵⁵⁶ «Jas Ulan» Birinğay Balalar Men Jasöspirimder uyımı» Respwblikalıq Qoғamdıq Birlestigi Qızmetin Uyımdastırw Boyınша Ädistemelik Usınımdamalar, I. Altınсарin Atındağı Ultıq Bilim Akademiyası, Astana, 2017, s. 10-11.

kullanmıştır. Gençlik örgütlerinin amblemlerinde Kazakistan'ın bağımsızlığı ve milli sembolleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

2.3.4. Heykeller, Anıtlar ve Mimari

Toplumun tarihi bilinci yükseltilecek milli kimlik bilinci kazanması için bağımsızlık döneminde devlet tarafından halkın temas alanlarına manevi canlanmayı hızlandıracak semboller yerleştirilmeye başlanmıştır.

Bunlar içinde Astana da bulunan *Kazak Eli* anıtı komplike bir anıttır. Özgürlük heykeli Amerika için ne ifade ediyorsa Kazak Eli heykeli de Kazakistanlılar için aynı şeyi ifade eder. Bağımsızlığın sembolü olan anıt 91 metre olan uzunluğu ile bağımsızlığın kazanıldığı 1991 yılına vurgu yapar. Anıtın üzerinde yer alan Samruk (kartal) bağımsızlığın, özgürlüğün simgesidir. Ayrıca Türk mitolojisinde de önemli bir yere sahiptir. Anıtın beyaz mermerden yapılması barışı, iyi niyeti ve saflığı simgeler. Anıtın alt kısmında dört tarafta bronz heykeller yer alır. Ön yüzde Kazakistan cumhurbaşkanının anayasaya el basarak yemin edişi ve Kazakistan halkının kabartması işlenmiştir. Bronz eserde demokrasi, hukukun üstünlüğü ve bağımsızlık fikri verilmek istenilmektedir. Diğer üç yüzünde ise *cesaret*, *yaratılış* ve *gelecek* konulu kabartmalar yer almaktadır.⁵⁵⁷

Resim 49: Kazak Eli anıtı ve tepesinde yer alan Kartal (samruk), Bayterek anıtı.

Bunlar içinde Astana da bulunan *Kazak Eli* anıtı komplike bir anıttır. Özgürlük heykeli Amerika için ne ifade ediyorsa Kazak Eli heykeli de

⁵⁵⁷ <https://e-history.kz/ru/contents/view/3105> (11.02.2019)

Kazakistanlılar için aynı şeyi ifade eder. Bağımsızlığın sembolü olan anıt 91 metre olan uzunluğu ile bağımsızlığın kazanıldığı 1991 yılına vurgu yapar. Anıtın üzerinde yer alan Samruk (kartal) bağımsızlığın, özgürlüğün simgesidir. Ayrıca Türk mitolojisinde de önemli bir yere sahiptir. Anıtın beyaz mermerden yapılması barışı, iyi niyeti ve saflığı simgeler. Anıtın alt kısmında dört tarafta bronz heykeller yer alır. Ön yüzde Kazakistan cumhurbaşkanının anayasaya el basarak yemin edişi ve Kazakistan halkının kabartması işlenmiştir. Bronz eserde demokrasi, hukukun üstünlüğü ve bağımsızlık fikri verilmek istenilmektedir. Diğer üç yüzünde ise *cesaret*, *yaratılış* ve *gelecek* konulu kabartmalar yer almaktadır.⁵⁵⁸

Astana'da bulunan bir diğer önemli kültürel ve tarihi anlam yüklü anıt *Bayterek* anıtıdır. Astana için Bayterek anıtı kentin simgesi durumuna gelmiştir. 2002'de inşa edilen anıt 105 metre yüksekliğinde 6 bin ton ağırlığındadır. Tepesinde bir gözlem evi bulunmaktadır. İçerisindeki galeri, akvaryum ve restoran ile gündelik hayatında bir parçası olmuştur.⁵⁵⁹ Türk mitolojisinde *hayat ağacı* olarak karşılık bulan Bayterek anıtının dikilmesi Nazarbayev tarafından düşünülmüştür. Bayterek'in üzerindeki altın rengi küre Samruk kuşunun altın yumurtasıdır. Bayterek üç dünyanın bir halidir. Köklerinde kötülüğü gövdesinde insanı tepesinde de iyiliği barındırır.⁵⁶⁰ Günümüzde Bayterek sadece Astana'nın sembolü olmaktan öte bütün Kazakistan'ın sembolü haline gelmiştir. Tarihsel köklerini muhafaza ederek geleceğe yönelen Kazak halkı Bayterek ile kendini özdeşleştirmiştir diyebiliriz.⁵⁶¹ Bu anıtın fikir babası olan Nazarbayev'in de anıtta bulunan sağ elinin resmedildiği yere dokunulduğunda Kazakistan ulusal marşı çalmaktadır.⁵⁶²

Almatı'da 1996'da cumhurbaşkanlığı kararıyla dikilen Bağımsızlık anıtı Kazakistan'daki devasa anıtlardan biridir.⁵⁶³ 28 metre yüksekliğindeki anıtın üzerinde 6 metrelik altın elbiseli adam bir leoparın üzerinde durmaktadır. Çarlık

⁵⁵⁸ <https://e-history.kz/ru/contents/view/3105> (11.02.2019)

⁵⁵⁹ Selen, 2018, 105.

⁵⁶⁰ <http://www.tarih.spring.kz/kk/timetravel/page3253/> (11.02.2019), <https://www.astana-akshamy.kz/bajterek-monument/> (15.02.2019)

⁵⁶¹ M. S. Tomanova, "Simvolicheskoye znachenie «mest pamyati» v Astane", *Memleket Tarihi*, C. 3, 2016, s. 112.

⁵⁶² Ayşe Kara, "SSCB Sonrası Coğrafyada Ulus İnşa Süreci: Kazakistan Örneği", *Alternatif Politika Dergisi*, C. 4, S 3, Kasım 2012, s. 369.

⁵⁶³ <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950002355> (11.02.2019)

döneminde şehrin amblemi olan leopar, Almatı için önemlidir. Altın Elbiseli Adam⁵⁶⁴ Kazakistan'ın kadim yurt oluşunu simgeleyen özel arkeolojik tarihi eserlerden biridir. Bağımsızlık heykelinin Altın Elbiseli Adam figürü ile inşa edilmesi ata yurda verilen öneme işaret etmektedir.

Resim 50: Bağımsızlık anıtı, Han Çadırı, Astana Yıldızı.

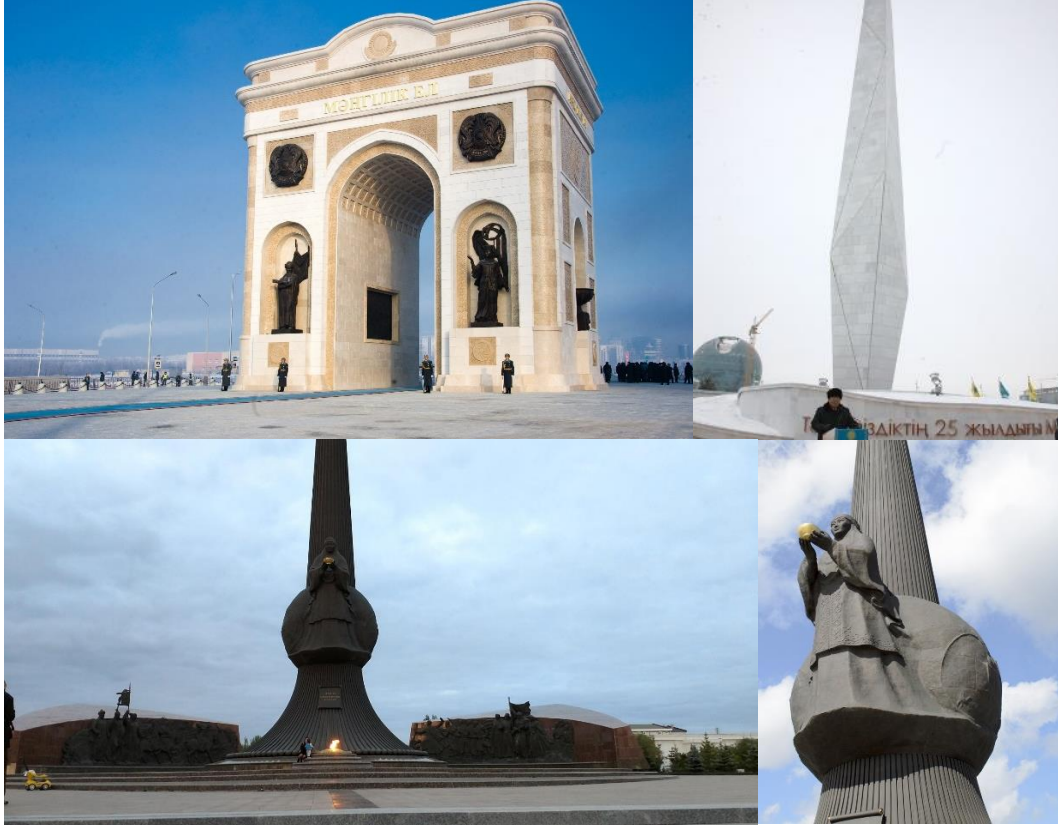
Tarihi karakter yüklenen eserler arasında bu tarihi karakteri moderniteyle birleştirip toplumun daha çok ilgisini çekecek *Han Şatır* (Han çadırı) inşa edilmiştir. Astana'nın Turan Caddesi'nde 2010'da açılan Han Çadırı dünyanın en büyük modern çadırı unvanına sahiptir. 150 metre yüksekliğe sahiptir ve 10 futbol sahasını içine alacak büyüklüktedir.⁵⁶⁵ Eğlence ve alışveriş merkezi olarak inşa edilen mekân Türk kültürünün yansıtıldığı en modern yapı olarak kabul edilebilir. Aslında Sovyetler Birliği Dönemi hor görülen ve aşağılanan Bozkır kültürünün

⁵⁶⁴ 1969 yılında Kazakistan'da Kazakistan Tarih, Etnografya ve Arkeoloji Enstitüsü arkeoloğu Kemal Akişev ve ekibi tarafından Esik (Issık) kurganı ortaya çıkarılmıştır. Altın elbise de bu kurganda gün yüzüne çıkmıştır. Başlığından çizmesine kadar altınla bezeli olan bu elbisenin genç bir Kağana ait olduğu ve M.Ö. 5. ya da 4. yüzyıllarda yaşamış olabileceği düşünülmektedir. <https://e-history.kz/kz/publications/view/10>, <https://studfiles.net/preview/5739161/page:2/> (13.06.2019)

⁵⁶⁵ Selen, 2018, 105.

moderniteye engel teşkil etmek yerine nasıl uyum sağladığının en güzel örneği olmuştur. Astana şehrinin hava limanı yolunda kendisine yer bulan *Astana Yıldızı* da yine Kazakistan'ın tarihsel modern anıtlarındandır. Yuri Fleishman ve Sergey Svistunov tarafından inşa edilen Astana Yıldızı, yukarı doğru bakıldığında yıldızlara doğru bir atılım, ilerleme anlamına gelir. Anıtın alt kısmında şaha kalkmış şekilde yer alan Tulparlar kötülüğe karşı kazanılan zaferi simgelemektedir. Ayrıca anıtın zirvesinde bir rüzgâr gülü yer almaktadır.⁵⁶⁶

Resim 51: Mangilik el takı, Bağımsızlığın 25. yılı anıtı, Anavatan Savunucuları anıtı.

Astana şehrinin girişinde yer alan bağımsızlığın 20. yılı şerefine inşa edilen *Mangilik El* takı, yapılış amacına bağlı olarak 20 metre olarak inşa edilmiştir. Üzerinde yer alan *Aksakal* heykeli bilgeliği, ata kültürünü, maneviyatı, halkın düşüncesini; *Ana Kadın* heykeli ise aileyi, ocağın koruyuculuğunu, gelenekleri simgelemektedir.⁵⁶⁷ Bağımsızlığın 25. yılı şerefine expo alanına inşa edilen *Bağımsızlığın 25. yılı Anıtı* beyaz mermerden 46 metre boyunda inşa edilmiştir. Heykelin düz bir formda olmayışı 25 dilimden meydana gelmesi bağımsızlığın 25 yılını sembolize ettiğine işaret etmektedir. Bağımsızlığın

⁵⁶⁶ Tomanova, 2016, 110.

⁵⁶⁷ Tomanova, 2016, 100.

perçinlenmesi için Kazakistan'ın birçok yerine dikilen bu anıtların büyük önemi vardır.

Resim 52: 28 Panfilov Muhafızları Anıtı.

Kazakistan'da *Anavatan Savunucuları Anıtı* heybeti ve anlatmak istedikleriyle göz doldurur. Anavatan Savunucuları Günü olan 7 Mayıs 2001'de inşa edilen anıtın ana kahramanı barışı huzuru simgeleyen altın bir kâse tutan Ana Kadın'dır. Barışı dileyen Ana Kadın heykelinin bir tarafında İkinci Dünya Savaşı'na katılan Sovyet askerleri, diğer tarafında Çungarları yenen Kazak bahadırları vardır. Anıtın önünde yanan sonsuz alev Almatı'dan getirilmiş, 28 Panfilov Kahramanları anısına yakılan sonsuz ateşin parçasıdır.⁵⁶⁸

28 Panfilov Muhafızları anıtı, Almatı 28 Panfilov Muhafızı parkında yer almaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında hayatını kaybeden İvan Panfilov ve beraberindeki 28 Almatı piyade birliği askerlerinin anısına dikilmiştir. 15 Kasım 1941'de Panfilov ve beraberindeki 28 asker ellerindeki kısıtlı mühimmat ile Moskova'ya saldıran Alman tanklarına geçit vermemiştir. Bu mücadelede hayatlarını kaybeden Panfilov ve yanındakiler Sovyetler Birliği Dönemi kahramanları arasında yerini almışlardır. Bu bilgiler 22 Ocak 1942, *Kızıl Yıldız*

⁵⁶⁸ <https://astana.zagranitsa.com/place/19768/monument-otan-korgaushylar> (11.02.2019), <http://www.arrivo.ru/kazahstan/astana/monument-otan-korgaushylar.html> (15.02.2019)

gazetesi, Edebiyat Bölüm Başkanı Alexander Krivitsky'nin 28 *Kahraman* isimli bir makale yayınlamasıyla topluma aktarılmıştır. Modern Rus tarihçileri Panfilov savunmasının halkı cesaretlendirmek ve onurlandırmak adına yapılmış *gerçeklikle bağdaşmaz, propagandacı hayal gücünün eseri* olarak nitelemişlerdir.⁵⁶⁹ Bu görüşe karşın söz konusu kahramanlık hikayesi için Kazakistan ve Rusya'da hala anma törenleri gerçekleştirilmektedir. Bağımsızlığını kazanan Sovyet cumhuriyetlerinde Sovyet lider ve anıtları ortadan kaldırılırken Kazakistan'da Sovyet dönemi savaş kahramanları için yapılan anma törenlerinin devam etmesi nüfustaki Rus çoğunluk ve *Kazakistanlılık* ile bağdaştırılabilir.

Kazakistan'ın kadim Türk yurdu, Türklerin ata toprağı olduğu; Kazak Türklerinin de ata yurdunun ayrılmaz beğçileri olduğu bu topraklara inşa ettikleri maddi manevi kültürle daha da pekiştirilmektedir. 2008'de Astana'da Kazakistan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri Askeri Tarih Müzesi önüne Tomris Hatun heykeli dikilmiştir. Tomris Hatun Kazakistan'da *Otan Ana, Jer Ana* yani toprak ana, vatan ana gibi nitelermelerle ifade edilmektedir.⁵⁷⁰ Devasa bir boğanın üzerinde ayakta duran Tomris Hatun güzelliğı ile de dikkat çekmektedir. Heykel, Rus Heykeltıraş Daşı Namdakov tarafından hazırlanmıştır.⁵⁷¹ Türk soylu millet olarak görülen Sakaların hükümdarı Kazak bozkırlarının koruyuculuğunu yapmış önemli bir tarihi karakterdir. Yedi metrelik boynuzları olan boğanın üzerinde duran Tomris'in kılıcını iki yanında bulunan leoparlar ağzında tutar. Bu durum Tomris'in toprağını ve halkını korumak için her an hazır olduğunun sembolüdür. Tomris Hatun'un süsleri ve süslemeleri de Kazak kültürünün öğelerini içermektedir.⁵⁷² Tomris Hatun Astana opera binasının çatısında şaha kalkmış dört atın çektiğı at arabasında da karşımıza çıkmaktadır. Tarihin milli kimlik inşasına etkisi bununla da kalmamış opera binası 2013'te Guiseppe Verdi'ye ait *Attila* operası ile açılmıştır.⁵⁷³

---

⁵⁶⁹ https://www.azattyq.org/a/Kazakhstan_2ww_28_panfilov_dubosekovo/1965443.html (03.05.2019)

⁵⁷⁰ Tomanova, 2016, 111.

⁵⁷¹ <https://www.altyn-orda.kz/vo-slavu-caricy-tomiris-v-astane-ustanovlen-pamyatnik/> (12.02.2019)

⁵⁷² https://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/monument_zherana__stavka_tsaritsi_tomiris_v_serdse_kazahstana_foto (19.02.2019)

⁵⁷³ Somuncuoğlu, 2014, 150.

Devlet sınırları içerisinde geriye dönük bir tarihçilik ve kimlik kazanımıyla yetinmeyen Kazakistan Türk kimliğini Kazakistan toprakları dışında da aramıştır. Ulus-devlet inşasının harcını Türk kimliğiyle harmanlamak isteyen Kazakistan yönetimi, Kazakların Kıpçak soylu oluşunu da kullanmıştır.

Resim 53: Jer Ana heykeli (Tomris hatun), Sultan Baybars Heykeli ve Költigin anıtından bir parça.

Kıpçak Türklerinden Sultan Baybars'ın Mısır'daki camisini restore etmekle kalmayan Kazakistan hükümeti, Kazakistan'da da bir heykelini dikmiştir. Granitten yapılmış Baybars heykeli, Atıray şehrinin Äyteke Biy Caddesi üzerine dikilmiştir. Heykeltıraş K. Kakimov tarafından hazırlanan heykel 2000'de açılmıştır. Açılıшта Nazarbayev: “... Biz ve torunlarımız Baybars, Abılay Han, Abulhayır, El Farabi ve diğerlerinin isimlerini hatırlamalıyız... Ne olduğumuzu ve nasıl olduğumuzu bilmemiz gerekiyor” diyerek kimlik kazanımının önemine vurgu yapmıştır. Baybars heykelinin yanına yerleştirilen bir kaide de ise Költigin abidesinden bir bölüm yer almaktadır.⁵⁷⁴

⁵⁷⁴ https://el.kz/kz/news/cities/uli_kipshakka_koiilgan_alemdegi_zhlgiz_eshertkish (22.02.2019)

Resim 54: Canibek ve Kerey heykeli, Kazibek biy, Töle Biy, Äyteke Biy heykeli, Ebu-l Hayr heykeli.

Tomris Hatun, Költigin, Baybars gibi en eski tarihi şahsiyetlerle Kazak halkının kimlik bilincine katkı sağlamayı hedefleyen Nazarbayev yönetimi Kazak Hanlığı'nın oluşmasını sağlayan, çevresindeki Kazaklarla birlikte Ebu-l Hayr Han yönetiminden ayrılan Canibek ve Kerey Hanların anıtını 1 Haziran 2010'da ziyarete açmıştır. Bu anıt bağımsızlığın 10. yılı şerefine inşa edilmiştir. Heykeltıraş Renat Abenov tarafından hazırlanan 12 metrelik anıt Astana'daki İlk Başkan Müzesi önüne dikilmiştir.⁵⁷⁵ Nazarbayev açılış konuşmasında tarihi karakterlerin dikilen bu anıtlarının cadde ve sokaklara verilen isimlerinin Kazakları atalarına bağladığını ifade ederek gelecek kuşakların da bu yolda

⁵⁷⁵ https://el.kz/kz/news/kul_tura/elordanin_murasi__tarihi_zhane_madeni_eskertkishter (22.02.2019)

ilerleyeceğini temenni etmiştir.⁵⁷⁶ Kurucu liderler olması nedeniyle Canibek ve Kerey Kazaklar tarafından önemsenen liderlerdir.

Resim 55: Kabanbay Batır heykeli, Bogenbay Batır heykeli, Sultan Kenesarı heykeli, Amangeldi İmanov heykeli.

Kazak halkının Çungarlarla savaşlarında halka önderlik eden manevi güçlerini artıran üç cüzün önde gelen beyleri Töle biy, Kazıbek biy ve Äyteke Biy'in de 1998'de Astana'ya heykeli dikilmiştir. Döneminde saygı gören bu manevi şahsiyetlerin üçünün yan yana heykelinin yapılmasıyla da Kazak cüzlerinin birlik ve beraberliği simgelenmekte, bağımsızlıkla birlikte Kazakistan için hep beraber mücadele edilmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır.⁵⁷⁷

⁵⁷⁶https://www.azattyq.org/a/Kazakhstan_the_monuments_to_Kerey_and_Janibek_Khans_are_ope_ned_to_public/2059148.html (22.02.2019)

⁵⁷⁷ https://el.kz/kz/news/kul_tura/elordanin_murasi__tarihi_zhane_madeni_eskertkishter (22.02.2019)

Aktöbe bölgesinde bulunan Küçük Cüz'ün Çungarları yenilgiye uğratan hanı Ebu-l Hayr'ın heykeli bulunmaktadır. Yine Kazakların bağımsızlığı için milli mücadele veren Kabanbay Batır ve Bogenbay Batır bağımsızlığın korunması ve sürdürülmesi için Kazak halkına yol gösterici atalar olarak anıtlştırılmıştır.

Kazak tarihinin kahramanları arasında ayrı bir yere sahip olan Kazak Hanlığı'nın son hanı Sultan Kenesarı Kasımoğlu'dur. Nurlan Dalbay ve Şota Uwälihanov tarafından hazırlanan 14 metrelik Kenesarı heykeli bağımsızlığın 10. yılında Astana'ya dikilmiştir. Bağımsızlık dönemi için Kenesarı önemli bir isimdir. Yaşadığı dönemde Kazak cüzlerini birleştirip Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Akmolâ şehrinin kalesini kuşatan Kenesarı Kasımoğlu'nun bu hareketi bağımsızlıkla beraber başkent olan Astana'nın şehir planlamasına da yansımıştır. Başkent'in en eski caddesine Kenesarı'nın adı verilmiştir. Şehirde Akmolâ kalesini hatırlatan hiçbir heykel bulunmazken eskiden kalenin bulunduğu yere yüzü dönük bir Kenesarı heykeli ise manidardır.⁵⁷⁸

Kenesarı'nın sergilediği bu milli mücadele ruhunu tarih boyunca bünyesinde barındırdığına inanılan Kazaklar için 1916'da Amangeldi İmanov tarafından başlatılan ulusal kurtuluş hareketi de önemli olaylardandır. Çarlık idaresinin sömürüsüne karşı başlatılan bu ayaklanmada İmanov Bolşevik tarafta yer aldığı için Sovyet döneminde yasaklanmayan Kazak kahramanlarından. 1950 yılında başkent Almatı'da İmanov'un at üzerinde, savaşçı kimliğini yansıtan bir heykeli dikildi.⁵⁷⁹ Bağımsızlık kazanılınca da Kazakistan Cumhuriyeti tarafından Kızılorda bölgesinde Avezov Caddesi'ne 1999'da heykeli dikilmiştir.⁵⁸⁰

Astana'da devlet tarafından inşa edilen binaların büyük bir bölümü milli tarih ve kültür çerçevesinde şekillenmiştir. Bağımsızlıktan sonra 1998'de başkent yapılan Akmolâ, Astana ismini alarak bağımsız cumhuriyetin tarihi süreklilik çerçevesinde şekillendirdiği bir başkent halini almıştır. Akorda Devleti'nin başkenti Sugnak/Sığınak, Kazak tarihçilere göre tarihteki ilk Kazak başkentidir. Yeni başkent düzenlenirken şehir merkezinde Mangilik El Caddesi ile kesişen Sugnak Caddesi ortaya çıkmıştır. Sugnak Caddesi ile kesişen Mangilik El Caddesi

⁵⁷⁸ Somuncuoğlu, 2014, 142.

⁵⁷⁹ http://dostoprıml.almaty.kz/page.php?page_id=230&lang=3&article_id=732 (15.02.2019)

⁵⁸⁰ <http://kyzylorda-pamyatniki.kz/kz/monuments/hage/ald24> (18.02.2019)

üzerine de 2004'te Akorda Cumhurbaşkanlığı Sarayı inşa edilmiştir. Atalara duyulan saygı ve bağlılığın göstergesi olan bu durum ayrıca Kazakların bağımsızlıkla tarih sahnesine çıkan bir millet olmadıklarını, tarihi kökenlerinin nedenli eskiye dayandığı ifade etmektedir. Kazakistan topraklarının Kazakların ata yurtları olduğu yapılan saray ve ona bağlanan iki cadde ismi ile Kazakistan halkının algı dünyasına kurgulanmaya çalışılmaktadır.⁵⁸¹

Resim 56: Akorda Cumhurbaşkanlığı Sarayı.

Akorda Sarayı, Nazarbayev Kültür Merkezi, Astana havalimanı ve nehir boyundaki binaların mimarisi Astana'nın Kazak kültürü üzerinde yükseldiğini göstermektedir. Mimaride dikkat çeken en önemli detay Akorda Sarayı'nın kubbesinde görüldüğü gibi kubbelerde tercih edilen gök rengidir. Gök, Türk rengi olarak Kazak bayrağında olduğu gibi bu kubbelerin mimarisinde de tercih edilmiştir. Kubbe yapısı ise Bozkırlının çadırıdır, gök kubbesidir. Yalnız Bozkır kültüründe değil İslami kültür ile de ilişkisi olan kubbeler, gök rengiyle birleşerek Türk-İslam mimarisinin en güzel örneklerine dönüşmüştür. Bu yapı tarzı Nazarbayev tarafından bilinçli olarak öne çıkartılan bir yapı tarzıdır.

---

⁵⁸¹ Kamal N. Burhanov, "Sotsial'no-politicheskaya sistema Kazakhskogo khanstva – osnova tsennostey «Məngilik Yel»", Burkitbay Ayagan (Ed.), *Qazaq Xandıǵınıñ Gurıluwınıñ 550-jıldıǵına Arnalǵan «MÄŇGİLİK EL»* Astana, 2016, s. 135.

Resim 57: Barış ve Uyum Sarayı.

Kazakistan etnik çeşitliliği kadar din çeşitliliği de barındırmaktadır. Bu dini çeşitliliğe saygı çerçevesinde Astana’da Barış ve Uyum Sarayı 2006’da inşa edilmiştir.⁵⁸² Saray, Kazakistan halklarının birlik içerisinde uyumlu bir şekilde yaşamasını ve dini hoş görüyü simgeleyen piramit şeklinde bir yapıdır. Barış ve Uyum Sarayı’nın da içinde bulunduğu parkta yer alan Kazak kartalı şeklinde hazırlanan havuz milli kimlik pekiştiricileri ile Kazakistan’ın her yerinde her şekilde karşılaşılabileceğinin bir göstergesidir.

Genel olarak Kazakistan’da inşa edilen anıtlara bakacak olursak, Kazakistan’ın bağımsızlık yıllarında inşa edilen mimari anıtları dört gruba ayırabiliriz.

İlk grupta, Rus hâkimiyeti öncesi öne çıkan tarihi şahsiyetlere ait birçok anıt Kazak tarih bilincinin kazanılmasını sağlamak için inşa edilmiştir. Korkut Ata (Kızılorda), Töle biy, Kazybek biy, ve Äyteke biy (Astana), Beket-Ata Cami (Mañğıstaw), Sultan Baybars (Atırav), Şakşçakuw Janıbeküw (Arkalık), Muhammed Haydar Dulati (Taraz), Abılay Han (Almatı), Ebu-l Hayr (Aktöbe),

⁵⁸² Somuncuoğlu, 2014, 148-151.

Karakerey Kabanbay (Astana), Abay-Şakarım (Semey), Abay (Astana) öne çıkan anıtlardır.

İkinci grupta yakın tarihin önemli aydınları A. Baytursunov (Kostanay), Gazimukan (Güney Kazakistan), M. Cumabay (Kuzey Kazakistan), S.Toraygrov (Pavlodar), K. Satpayev (Almatı) gibi isimlerin anıtları dikilmiştir.

Üçüncü grupta Baurjan Momişuli (Taraz Almatı), Mıñşuk ve Äliya (Almatı), Äliya Nurmuhambetqızı Moldağulova (Aktobe), S. Nurmagambetov (Kökşetav) gibi Sovyetler Birliği Dönemi Kazak kahramanları ile Astana, Taraz ve Çimkent'te yapılan siyasi baskı kurbanları anıtları yer almaktadır.

Dördüncü grupta ise edebiyat ve sanatla uğraşan kişilerin anıtları dikilmiştir. Bunlar arasında M. Avezov (Çimkent) Puşkin ve Taras Şevçenko (Almatı), Jambıl Jabayev (Almatı), N. Bayganin (Aktobe) gibi isimler sayılabilir.⁵⁸³

2.3.5. Müzeler

Müzecilik, tarihsel bütünlüğün en önemli görsel destekleyicilerindedir. Lenin ve ardılı dönemde millileştirilen müzeler yeni ideolojinin beslendiği önemli görsel kaynaklardandı. Marx-Engels Müzesi, Lenin Merkez Müzesi ve Gorki Leninskiye müzeleri bunlara örnektir. Sovyetler Birliği Dönemi'nin müzeleri bir prestij kurumuydu. Devlet destekli müzeler çok sayıda ziyaretçi çekmiş, Sovyet kimliğinin yaratılmasında önemli bir aracı kabul edilmişti. Sovyetler Birliği dağıldığında müzeler bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti hedefleri doğrultusunda kullanılmaya başlandı. Müzeler Kimlik, ulus, tarih gibi bilinçlerin halka aktarılabilceği önemli bir kapıydı. Kazakistan ulus inşasında müzeler isimleri ve amaçları değiştirilip yenileri eklenerek hayatlarına devam ederler. Örnek vermek gerekirse Kazakistan Merkez Devlet Müzesi'nde Bozkır Kazak kültür unsurlarının sergilenmesi, Almatı ve Çimkent'te Sovyet baskılarını anlatan müzeler kurulması değişimin göstergesidir. Kazakistan aydınlarının milli simge olarak müzecilikte kullanılması da bağımsızlıkla başlamıştır.⁵⁸⁴

⁵⁸³ <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3396/> (11.02.2019)

⁵⁸⁴ Ayşegül Aydınğün, "Kazakistan'da Tarihi Canlandıran ve Milli Kimliği İnşa Eden Müzeler", *Bilig*, S. 41, Bahar 2007, s.93.

Astana’da kültürel miras ve tarihi korumak, canlandırmak amacıyla Kazakistan’daki yapıların minyatürlerinin yer aldığı *Atamekan* açık hava müzesi 2001 yılında ziyarete açılmıştır. 1.7 hektarlık bir alanı kaplayan 200’den fazla tarihi ve kültürel minyatürü barındıran Atamekan geniş coğrafyalı Kazakistan’da insanların Kazakistan tarihine topluca dokunabilmelerini sağlamaktadır.⁵⁸⁵

Kazakistan diğer cumhuriyetlere nazaran Rus anıt, sembol ve isimlerin varlığının en çok korunduğu SSCB ardılı cumhuriyettir. Birçok Sovyet dönemi isminin hala yer adlarında yaşamaya devam ettiği görülmektedir. Sovyetler Birliği liderlerinin anıtları da birçok yerde varlığını sürdürmektedir. Nüfusun kayda değer bir bölümünün Rus olması bu durumun gerekliliğini ortaya koymaktadır. Nazarbayev tarafından dil ve kültür olarak *Kazaklaştırma* politikası her ne kadar yapılıyor olsa da netice de ülke şartları buna bir sınır çekmektedir. Nazarbayev Sovyet dönemini dışlamaktan yana olmadığını dile getirerek Kazakistan tarihinde yaşanan gerçekliğin izleri olarak anıt ve sembollerin bir kısmının kalması gerekliliğini ifade etmiştir.⁵⁸⁶

Nazarbayev bu duruma ek olarak da Sovyet dönemi yaşanan sıkıntıları da ifade etmekten geri durmamıştır. Aljir’in müzeleştirilmesi buna en güzel örnektir. Akmola şehrine 45 km uzaklıkta 26 şube olarak kurulan toplama kampı, Sovyetler Birliği yönetimi tarafından muhalif görülenlerin eşlerini barındırmaktaydı. Sovyetler Birliği’nin tamamında vatan haini olarak belirlenen erkeklerin eşleri bu ve bunun gibi kamplarda bulunmaktaydı. Kazak aydınlarından Turar Rıskulov, Temirbek Jürgenov, Saken Seyfulin, Uzakbay Kulımbetov ve birçoklarının eşleri bu kampa gönderilmiştir. Kadınlardan eşlerinin vatan haini olduğunu kabul etmeleri ve onları reddettiklerine dair belge imzalamaları istenmiştir. Bu durumu kabul eden kadınlar serbest bırakılırken reddedenler ölüme kadar giden bu yolculukta kamptan ayrılamamışlardır.⁵⁸⁷

2.3.6. Paralar

Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandığı zaman ekonomik sebeplerden ötürü rubleyi kullanmaya devam etmiştir. Ancak Rusya ile ilişkilerde

---

⁵⁸⁵ Selen, 2018, 106.

⁵⁸⁶ Özdoğan, 1994, 47.

⁵⁸⁷ Ercilasun, 2007, 135.

gelişen süreç, Kazakistan'ın ruble yerine milli paraya geçmesini zorunlu kılmıştır. Bu zaruriyetin farkına varan Nazarbayev, Kazakistan milli parası piyasa çıkmadan bir sene evvelinde alt yapı girişimlerine başlamıştır.

Kazakistan'da henüz para basma sistemi kurulmadığı için ilk Kazak tengesi İngiltere de basıldı ve Kasım 1993'te Kazakistan Cumhuriyeti milli parası Tenge tanıtıldı.⁵⁸⁸ Kasım 2006'da da Kazakistan tengelerinde yenilenmeye gidildi.⁵⁸⁹ Nazarbayev tengeye geçme konusu ile alakalı şu ifadelerde bulunur:

“Ben ‘ruble sahası’ni korumaya çalıştım. Bunun iki sebebi vardı: birincisi, o sahanın bozulması Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden uzaklaşmayı hızlandırdı. İkincisi, doğruyu söylersek, biz hazır değildik. Ancak beklenmedik bir durumda pişman olmamak için o andan itibaren milli para çıkarma hazırlığına giriştik. 1992 yılında Rusya'da fiyatlar serbest bırakıldı. O anda işe başladık. Paranın dizaynı işleri Timur Süleymanov un yönetimindeki ressam grubuna yüklendi. İlk olarak, benim resmimin çizildiği kupürlerin taslağı getirildi; ben kabul etmedim. Bir yüzüne ulu babalarımızın, öbür yüzüne Medeni ve tabii abidelerin çizilmesine karar verdik. Batılı uzmanlar bunun sahte para yapmayı zorlaştıracığını söylediler ve bizim tercihimizi desteklediler. Buna göre yapılan klişeler İngiltere kasalarında saklandı. Kasaların anahtarları ve paranın ilk örnekleri bana getirildi. Yapılması gereken yapılmıştı ve kimse tarafından bilinmiyordu. Moskova'da, ruble sahasının korunamayacağını, çünkü cumhuriyetlerin gelişme seviyesinin farklılığından söz edilmeye başlandı. Bunun işi nereye götüreceğini derhal anladım. 1992 yılında Her ihtimale karşı değiştirilecek paranın yüzde 20'sini bastırdık.”

Paranın isminin *altın* olması taraftarı olan Nazarbayev, bu ismin BDT ülkeleri tarafından anlaşılır bir dilde olduğunu Türk ve Slav dillerinde yer aldığından bahsediyordu. Fakat fikir alışverişleri neticesinde Kazakistan para biriminin adı Tenge olarak kabul edildi.⁵⁹⁰

2.3.6.1. Madeni Paralar

Kazakistan'da bağımsızlık sonrası ulusun kimlik kazanımı için başvuru tarih ve kültür, paralar üzerinde de oldukça etkin bir şekilde kullanılmıştır. Toplumun her kesiminin temas halinde olduğu para ile bütün Kazakistan halkına

⁵⁸⁸ <https://e-history.kz/kz/contents/view/2166> (11.02.2019)

⁵⁸⁹ https://www.inform.kz/kz/bugin-ulttyk-valyuta-tenge-kuni-kr-karzhy-salasy-kyzmetkerlerinin-kasibi-merekesi_a2510272 (15.02.2019)

⁵⁹⁰ Nazarbayev, 1997, 136-138.

ulaşmak hedeflenmiştir. Tarih, kültür ve vatan kavramlarının işlendiği paralara ek olarak da hatıra paralara büyük bir önem verilmiştir. Kazakistan'da bağımsızlığa ve milli kimlik oluşumuna katkı sağlayabilecek hemen hemen her konuda hatıra para basılmıştır.

2.3.6.1.1. Hatıra Madeni Paraları

Hatıra paralar da yer alan tarihi şahsiyetler: 2008'de basılan Türk Asya'dan bilinen dünyanın yarısından fazlasına hükmeden Timuçin yani Cengiz Han hatıra parası, 2009'da basılan Türk kültürünü Roma'ya kadar taşıyan Hun Kağanı Attila hatıra parası, 2010'da basılan kadim Kazak yurdunun en eski kutlu hükümdarı Tomris Hatun hatıra parası, 2012'de basılan hatıra para da tarihteki ilk Türkiye adını taşıyan Türk devletini⁵⁹¹ kuran, köle geldiği Mısır'da hükümdar olan ve Moğollara dur diyen Kıpçak Türkü Baybars, 2014'te basılan ise Timur İmparatorluğu'nun kurucusu Semerkant'ı ilim merkezi haline getiren Emir Timur hatıra parası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihi şahsiyetlerin dışında Kazakistan'da hatıra para konusunda oldukça fazla materyale ulaşmak mümkündür. 2016'da piyasaya sürülen 500 tenge üzerinde ön planda Kazak kültürünün en önemli müzik aleti dombra yer alırken arka planda da bozkırda koşan atlar ve çadırlar yer almaktadır. Tengenin arka yüzünde ise milli motifler ve dombra yer almaktadır. 2016'da piyasaya sürülen diğer madeni paralardan üzerinde Kazak bayrağına da rengini veren turkuaz taşlı hatıra parası ile at nalını simgeleyen hatıra parası 100 tengeler dikkat çekmektedir. 2016 yılı bağımsızlığın 25. Yılı olması sebebiyle 25. Yıl şerefine 5000 tenge hatıra parası basılmıştır. 5000 tenge güneşin üzerine doğduğu Kazakistan haritası ve Kazak Eli heykelinin yer aldığı vatan kavramına vurgu yapan bir hatıra parası olarak halka sunulmuştur. 2017'de elinde ekmek tutan Kazak kızının önünde buğdaya tarlaları, ardında buğdaya başakları yer alan ve kazak milli marşında da geçen *Алтын дән даласы* (Altın başak bozkırı) ifadesinin yer aldığı 500 tenge piyasaya sürülmüştür.

---

⁵⁹¹ Memluk Devleti tarihi anlatan müellifler devlet adından ed-Devletü't-Türkiyye (الدولة التركية) olarak bahsetmektedirler. Bkz: Baybars el-Mansuri, *et-tuĥfetü'l-milûkiyye fi'd-devleti't-türkiyye: Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan 1252-1312*, (Çev.: Hüseyin Polat), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016.

Resim 58: Hatıra madeni paralar: Cengiz Han ön ve arka yüzü, Attila ön ve arka yüzü.

Resim 59: Hatıra Madeni paralar: Tomiris Hatun ön ve arka yüzü, Sultan Baybars ön ve arka yüzü.

Resim 60: Hatıra paralar: Emir Timur ön ve arka yüzü, Dombra ön ve arka yüzü.

Resim 61: Hatıra paralar: turkuaz taşı ön ve arka yüzü, at nalı ön ve arka yüzü.

Resim 62: Hatıra paralar: Bağımsızlığın 25. Yılı ön ve arka yüzü, altın başak bozkır ön ve arka yüzü.

Resim 63: Hatıra madeni paralar: Bağımsızlığın 5 yılı ön ve arka yüzü, Bağımsızlığın 10. Yılı ön ve arka yüzü.

Resim 64: Hatıra madeni paralar: Türkistan şehrinin 1500. Kuruluş yılı ön ve arka yüz, Kazakistan'ın 3000 yıllık tarihi ön ve arka yüzü.

Resim 65: Hatıra Madeni paralar: Astana'nın başkent oluşu ön ve arka yüz, Ulusal ve siyasi baskı kurbanları ön ve arka yüz.

Kazakistan'ın bağımsızlığının 5. Yılı anısına çıkan madeni paranın ön yüzünde Kazakistan arması, arka yüzünde bağımsızlık şerefine dikilen bağımsızlık anıtı yer almaktadır. Bağımsızlığın 10. Yılı anısına çıkan madeni paranın ise arka yüzünde Kazakistan güneşi ve bağımsızlığın ve Kazak kültürünün sembolü haline gelen bağımsızlık kartalı yer almaktadır.

Bağımsızlık kazanılınca başkenti Almatı'dan Astana ya taşımının şerefine basılan madeni paranın arka yüzünde Astana şehrinin simgesi, şarırak kabartması vardır. Sovyetler Birliği Dönemi zulme uğramış halkın anısına basılan Ulusal ve Siyasi Baskı Kurbanları anı parası, siyasi baskı mağduru ver kurbanları yılı ilan edilen 1997'de basılmıştır. Paranın arka yüzünde Kazakistan'ı, yurdu simgeleyen şarırak ve üzerinde barışı simgeleyen ak güvercinler yer almaktadır.

2000'de Hoca Ahmet Yesevi'nin yaşadığı kültürel, manevi yaşamın ve ipek yolunun en önemli durağı Türkistan şehrinin kuruluşunun 1500. Yılı anısına

basılan madeni para; Kazakistan milli kültürünün, kadimliğini ve değerini yansıtmaktadır. 1999’da Kazakistan’ın üç bin yılı anı parası coğrafya ile Kazakların tanışıklığının, bağının ve bu bağın kuvvetinin vurgulanması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 66: Hatıra madeni paralar: Költigin ön ve arka yüzü, Gökbörü ön ve arka yüzü.

Resim 67: Hatıra madeni paralar: Ulusal para biriminin onuncu yılı ön yüz, Kazakistan yaban koyunu (argali)arka yüzü, çift başlı horoz arka yüzü, kar leoparı arka yüzü, Kurt arka yüzü.

Kazakistan milli parasının 10. Yılı anısına basılan paralarda ise Kazakistan’ın ve Kazak kültürünün öne çıkan hayvanları yer almıştır. Kazakistan’ın yerli yaban koyunu arkar (argali) başı, iki başlı horoz, Almatı bölgesi eski ambleminde de kendisine yer bulan kar leoparı ve bozkırların asil hayvanı, bozkır Türk kültürünün simgesi kurt başı işlenmiştir. 2016’da piyasaya sürülen Költigin hatıra parası kare şeklinde basılmıştır. Ön yüzünde Kazakistan arması yer alan madeni paranın arka yüzünde Költigin büstünün resmi yer alırken büstün arkasında Költigin anıtı bulunmaktadır. Göktürk runik yazısı ile alt kısımda Költigin’in adı yazmaktadır. Költigin hatıra parası ve 2018’de piyasaya sürülen Türk kültür ve mitolojisi için büyük öneme sahip olan Gökbörü hatıra parası uzun yıllar Rus ve Sovyet kimliksizleştirmesine maruz kalan Kazak Türklerinin her şeylerini yitirseler de özlerini yitirmediklerinin en büyük kanıtıdır. Kültür ve kimlik kazanım sürecin bağımsızlık sonrası bu kadar bilinçli ve sağlam ilerlemesinin en büyük paydaşı ise Türk dünyasının aksakalı olarak görülen Nursultan Nazarbayev’dir.

2.3.6.1.2. Ticari Kullanıma Sunulan Madeni Paralar

Kazakistan 1993'ten itibaren kendi madeni parasını üretmektedir. Kazakistan hükümeti, 2006'da yenilenen yüzüyle piyasaya sürülen Kazakistan madeni parasının 2006 öncesi ve sonrasında arka yüzünde Kazakistan Devlet Amblemi'ni kullanırken ön yüzünde değişime gitmiştir.

Resim 68: Ticari kullanıma sunulan madeni paralar, üst kısım 2006 öncesi, alt kısım 2006 sonrası madeni paraları.

1993'ten itibaren basılan madeni paralarda Azerbaycan madeni paralarında da karşımıza çıkan *Sekiz Kollu Yıldız*⁵⁹² içerisinde madeni para değeri işlenirken 2006 sonrası sekiz kollu yıldız madeni paralardan çıkarılmıştır.

2.3.6.2. Banknotlar

1993 yılı tengeye geçilmesiyle birlikte hükümet piyasaya sürdüğü banknotların üzerine Kazakistan için tarihi kıymeti olan şahıs ve mekanları işlemeyi tercih etti. Kültürel ve manevi yenilenme için tarih, halkın elinden düşürmediği kâğıt paralara ustaca yerleştirilmiştir.

2.3.6.2.1. Hatıra Banknotları

Kazakistan hükümeti, madeni hatıra paralar gibi kâğıt hatıra paralarda basmıştır. Bunlardan en dikkat çekicisi 2013 yılı dünyanın en güzel kâğıt parası seçilen 1000 Kazak tengesidir.

⁵⁹² Sekiz kollu yıldız Türk-İslam devletlerinin birçok alanda kullandığı sembollerdendir. Selçuklu devletinin hükmettiği bölgelerde Selçuklu yıldızı olarak da bilinen yıldız Türk Asya'da da Türkistan yıldızı olarak anılmaktadır. Sekiz kolu yıldız sekiz ilkeyi simgelemektedir. Bu ilkeler: Merhamet, şefkat, sabretmek, doğruluk, sır tutmak, sadakat, cömertlik şükretmek olarak ifade edilir. Karahanlılardan günümüze kadar farklı kalıplarda kullanılan yıldız günümüzde de Türk-İslam süsleme sanatının birçok alanında karşımıza çıkmaktadır.
<http://www.rehbername.com/blog/detay/58/sekiz-koseli-selcuklu-yildizi-nin-anlami-nedir-.html>
(13.06.2019)

Resim 69: 2013 yılında dünyanın en güzel banknotu seçilen Kazakistan tengesi.

Ön yüzünde Kazak Eli anıtı, beyaz güvercinler, devlet arması ve Költigin'in büstü yer almaktadır. Büstün ardında Költigin abidesi yer almaktadır. Arka yüzünde Türk atlı savaşçıların çizimleri, Költigin abidesi ve bir Saka geyiği bulunmaktadır.

Tarihle olan bağı ve bağımsızlıkla birlikte ortaya çıkan bir millet olmadıklarını her fırsatta dile getiren Nazarbayev; Kazakistan tarihinin Sakalar, Hunlar ve Göktürlere dayandığını Kazak gençlerine aktarmaktadır. Bu aktarım sadece laf ile değil devletin politikası olarak farklı alanlarda da uygulanmaktadır. Kültür aktarımına önem veren Kazakistan hükümeti taş, duvara, söze işlenen kültürü kâğıda da işleyerek Türk tarihi ve kültürünü tema edinen bu banknotların basılmasını sağlamıştır.

2.3.6.2.2. Ticari Kullanıma Sunulan Banknotlar

Bağımsızlığın ilk kâğıt paraları halkın manevi dünyasına etki etmek için ön yüzlerinde siyasi, askeri ve edebi halk kahramanlarına yer verilmiştir. Arka yüzlerinde ise tarihi hadiseler ve mekanlara yer verilmiştir.

Resim 70: 1993 yılında tedavüle giren Kazakistan banknotları.

20 tenge banknotunun ön yüzünde Abay Kunanbayev yer alırken, arka yüzünde bozkır atlısı ve kartalı yer almaktadır. 50 tenge banknotunun ön yüzünde Ebu-l Hayr yer alırken arka yüzünde de Mangistav kaya resimleri yer almaktadır. 100 tenge banknotunun ön yüzünde Abılay Han yer alırken, arka yüzünde Hoca Ahmet Yesevi türbesi yer almaktadır. Bu tarihi karakterler neticede gelişmiş güzel yerleştirilmiş semboller değildir. Bakış açısına göre 20 tenge; Abay'ın yolundan giden Kazakların kültürlerini koruyarak eskiden olduğu gibi yeniden bozkırlarda at koşturup esaretten kurtulan özgürlüğün simgesi Kazak kartalını uçurabildiklerini anlatmaktadır. 50 tenge; Çungarlara karşı mücadele vermiş, bu mücadelesinde de zaferler elde etmiş Ebu-l Hayr gibi, bağımsızlık uğruna verilen mücadelenin kayalara işlenmiş tarih gibi kadim Kazak yurdunda sürmesinin gerektiği anlatılmaktadır. 100 tenge; Rus hâkimiyeti öncesi Kazakları birleştiren Abılay Han'ın yaptığı gibi bağımsızlıkta da birlik içinde olmak gerektiğini ve bu birlikteliğin Yesevi usulünce İslam yolunda kurulması gerektiği anlatılmaktadır.

Yani 20 tenge Bozkır kültürünü, 50 tenge vatan kavramını, 100 tenge ise birlik ve dini ifade ediyor denilebilir. Bağımsızlığını elde eden Kazakistan Cumhuriyeti'nin devlet sacayakları; ata yurda aidiyet, İslamiyet ve Bozkır kültürü üzerinde şekillenmektedir.

Resim 71: 2006 yılında tedavüle giren Kazakistan banknotları.

Kuruluşun ilk kâğıt paraları görsel sadelik bakımından daha belirgin ve tarihsel doku hâkim iken 2006'da piyasa sürülen kâğıt paralar daha karmaşık ve anlam yükü bakımından yoğundur. 2006 yılı piyasaya sürülen kâğıt paraların ön yüzlerinde Kazakistan ile özdeşleşen Bayterek anıtı resmedilmiş, Kazakistan bayrağı ve armasına yer verilmiştir. Ayrıca yine ön yüzde kurucu lider Nazarbayev'in el izi ve imzası bulunmakta ve milli marşın notaları yer almaktadır. 2006 sonrası tedavüle sürülen banknotlarda uzanan bu el Kazakistan'ın güvenilirliğini, iyi niyetini ve dünyaya açık bir ülke olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹³ Kâğıt paraların arka yüzlerinde ise ana tema olarak Kazakistan haritasının yerleştirilmesi göze çarpmaktadır. Burada toprak milliyetçiliği ve vatan bütünlüğü vurgulanılmak istenmektedir. Kazak milli motiflerinin serpiştirildiği arka yüzde genellikle önde bir milli obje, arkada Kazakistan haritasının içerisine yerleştirilmiş coğrafi bölgelerden görüntüler mevcuttur.

Birçok kültür aktarımını kâğıt paranın bünyesine işleyen Kazakistan Devleti, ön yüzde ulusal kimlik öğelerine yer verirken arka yüzde turizm

⁵⁹³ Kundakbaeva, 2009, 272.

açısından da dikkat çekecek tarihi sembol olarak görülen mekanları Kazakistan coğrafyasının cezbedici yönü olarak kâğıt paralara yerleştirmiştir.

Resim 72: 2011 sonrası tedavüle giren Kazakistan banknotları.

2011 yılından itibaren tedavüle sürülen kâğıt paraların arka yüzlerinde pek bir değişime gitmeyen Kazakistan hükümeti yine Kazakistan haritası görselini kullanmaya devam etmiştir. Paraların ön yüzünde ise Kazakistan bayrağı, arması ve Bayterek anıtı kullanımına devam ederken mimari öğeleri arka yüzde kullanmak yerine ön yüzde kullanmıştır. Ayrıca ön yüzde barışın simgesi beyaz güvercinler kullanılmaya başlanmıştır. 20 bin tengede bunlara ek olarak altın işlemeli bir Tulpar da kullanılmıştır.

2.3.7. Pullar

2.3.7.1. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Posta Pulları

Ulus inşası için devlet eliyle ortaya konan birçok materyal tarihin kaynaklığında üretilmiştir. Bunlar arasında önemli bir yeri de pullar kaplamaktadır. Sovyetler Birliği Dönemi'nde Kazakistan da diğer cumhuriyetler gibi maddi kaynak unsuru olarak görülmüştür. Tahıl ambarı olarak isimlendirilen Kazakistan'la ilgili Sovyetler Birliği Dönemi pulları, materyalist anlayışın dışavurumu gibidir. Bakir toprakların keşfedilmesini zafer olarak yansıtan bu pullarda Kazakistan'ın bakir topraklarının sefil topraklara dönüştüğü anlatılmamaktadır. Sovyet pullarında Azerbaycan nasıl ki Sovyet petrolünün kaynağı olarak petrol kuyuları ile resmedildi ise Kazakistan da Sovyet tahılının kaynağı oluşundan ekin ve çift ile resmedilmiştir.

Resim 73: Sovyet dönemi posta pulları, (1958), (1962).

Resim 74: Sovyet dönemi posta pulları, (1962), (1991).

Sovyetlerin son döneminde uygulanan politikalar ile önceki dönemlere nazaran daha rahat ve milliyetçi tutum sergileyebilen cumhuriyetlerde bu durum posta pullarına da yansımıştır. 1991’de basılan posta pulunda Kazak gençlerinin kültürel mirasları olan Gökbörü oyunu oynarken resmedilmeleri Kazak kültürüne bağlılığın resmidir. Kazak milli giyimiyle at binen bu gençlerin geniş Kazak bozkırlarında serbestçe gezdiği hallerinin resmedilmiş olması aslında içlerinde yatan bağımsızlık sevdasının bir ifade biçimi olarak algılanabilir.

2.3.7.2. Kazakistan Cumhuriyeti Posta Pulları

Kültür ve tarihsel bağlar bağımsızlıkla birlikte Kazakistan Cumhuriyeti posta pullarında kendisine daha çok yer bulmaya başlamıştır. 1992’de bağımsız bir cumhuriyet olarak ilk posta pulunu üreten Kazakistan, bu pulda Altın Elbiseli adam figürünü kullanarak hem toprağa olan aidiyetlerini hem de tarihte bir millet olarak köklerinin çok eskilere dayandığını ifade etmektedir. 1993’te basılan pulda ise Kazakistan vatan bütünlüğüne dikkat çeken Kazakistan bayrağı ile dolu Kazakistan haritası ve o haritaya yüzünü dönmüş kurucu lider Nazarbayev vardır. Etnik ve dini bakımdan karmaşık bir cumhuriyet olan Kazakistan için bağımsızlık sonrası en önemli şey vatana bağlılık ve akil bir lider ihtiyacı olmuştur.

Nazarbayev bu boşluğu şahsı ve fikirleriyle doldurarak Kazakistan toprakları içinde halka birlik ve beraberlik duygusu aşılamıştır.

Resim 75: Kazakistan Cumhuriyeti ilk pulu (1992), Nazarbayev ve Kazakistan görselli pul (1993).

Bağımsızlıkla kendi kültürünü baskı ve horlama olmadan yaşamaya başlayan Kazakistan'da, Bozkır kültürünün en kadim yoldaşı olan at ile ilgili birçok pul basılmıştır. Kültür dünyalarında ata her dönem yer veren Kazaklar atla oynanan milli oyunlarını pullara da işlemişlerdir. İnsanların algı dünyası duyma, okuma, görme ve dokunma ile şekillenir. Pullar bu algı araçlarının görme ve dokunma kısımlarının içerisinde yer alan önemli bir toplumsal aktarım aracıdır.

Resim 76: Kazakistan posta pulları, (1995), (1997), (2009).

Resim 77: Kazakistan posta pulları, Kurmangazi Sağırbayoğlu(1998), (2004), (2008), (2009).

Bozkırlı bir halkın en önemli kültür aktarım araçlarından birisi de ozanlıktır. Bağımsızlıkla beraber milli çalgılar ve ozanlık geleneği yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Pullar da bu çabaya katkı vermesi için milli enstrümanlar ve Kazak ozanlık kültürünü yansıtan öğeler içermektedirler. 1998'de basılan bir pulda yer alan ünlü Kazak ozanı Kurmangazi Sağırbayoğlu gibi Kazak

kültür ve geleneğini sanatıyla yansıtan insanların toplum tarafından tanınması adına posta pullarında yer alması önemlidir.

Resim 78: Kazakistan posta pulları, (1996), (1996), (2000).

Sovyet dönemi kazak halkı için bozkır kültüründen koparılıp şehirleştirme politikaları ile geçmiştir. Önemli direnişler gösterecek de neticede olumsuz etkilendikleri bu süreç bağımsızlıkla birlikte son bulmuştur. Sovyet baskısı Bozkırlı kültürün yaşam kalitesini düşürse de yok edememiştir. Devlet armasında da kendisine yer bulan en önemli kültür emaresi otağı, Kazakistan pullarına da kurulmuştur. Yerel kıyafetler, kilimler, keçeler ve Kazak kültürünü yansıtan motifler yer almıştır. 2000 yılı Nevruz şerefine basılan pul ise atlıları, çadırı ve kopuzuyla bozkırlı Kazak kültürünü en güzel yansıtan posta pullarındandır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsanoğlu belirli düşünüşlerin etkisiyle farklı kalıplara girerek farklı algılarla birçok yaşam biçimine dâhil olmuştur. 19. ve 20. yüzyılda baş gösteren Liberalizm (hürriyetçilik), Nasyonalizm (Milliyetçilik) ve Sosyalizm (Toplumculuk) gibi düşünceler tarihin akışına yeni biçimler kazandırmıştır. Bu akımlar farklı toplumlarda farklı şekiller almıştır.

Sovyetler Birliği kuruluş döneminde, Çarlık Rusyası'nın sömürgeleştirme, Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarını haklı çıkarma çabalarını eleştirmiştir. Çarlık dönemine karşı uygulanan bu eleştirel ve dışlayıcı tavır Sovyet yönetimi hâkimiyetinin sorgulanmadığı 1930'lu yıllara gelindiğinde kabullenilen ve içselleştirilen bir tavra dönüşmüştür. Sovyet sosyalizmi de Rus yayılmacı politikaları gereği Türk-Müslüman toplumlara yöneldiğinde kültür emperyalizmine başvurmayı tercih etti. Ancak çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmenin zorluğu ve bölge halklarının kültürel bağlarının kuvvetli olması bu hareketin etkisini azalttı.

Azerbaycan topraklarında daha çok idari kadro olarak yer alan Ruslar, baskı ve sindirme çabaları ile bölgede huzursuzluklara neden olmuşlardır. Azerbaycan Türkleri tarafından Çarlık Rusyası'na karşı verilen mücadeleler, milli kimlik bilincinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Kazakistan'da ise süreç Azerbaycan'a göre daha farklı ilerlemiştir. Kazakistan, Çarlık Rusyası yönetim merkezine olan uzaklığı nedeniyle yönetici Ruslardan daha ziyade Rus nüfusla karşılaşmıştır. Yerleşik bir hayat süren Azerbaycan Türklerinin aksine Bozkırlı kültürünü sürdürmeye devam eden Kazak Türkleri Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma ile yerleşik düzene entegre edilmeye çalışılmıştır. Çarlık Rusyası, Kazakistan coğrafyasını koloniler kurarak hem Kazak Türklerini hem Kazak topraklarını Ruslaştırmayı ideal edinmiştir. Çungar istilasına karşı Rusların hâkimiyetine giren Kazak Türkleri, Çarlık Rusyası'nın asimilasyon politikaları karşısında ayakta kalabilmek için milli kimliklerini kuvvetlendirme yoluna gitmişlerdir. Netice olarak Rus hâkimiyetinin sağlanması Azerbaycan topraklarında nüfuz üzerinden, Kazakistan topraklarında nüfus üzerinden sürdürülmüştür.

Rusların imparatorluk dinamizmini yitirdiği dönem, Azerbaycan ve Kazakistan da dâhil olmak üzere tüm Türk Asya'da milli söylemler kuvvetlenerek çoğalmıştır. Öte yandan bu süreç milliyetçi seslerin gürleşmesinin yanında sosyalist seslerinde gürleştiği dönem olmuştur. Çarlık Rusyası tebaası olan Türk halkları, Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırmaya karşı direnerek korudukları Türk-İslam aidiyetlerini bağımsızlık ya da özerklikle taçlandırmak istemişlerdir. Bu süreç ulus-devlet modelinin Türk Asya'da ilk örneklerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Azerbaycan'da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Kazakistan'da Alaş Orda Devleti demokratik ve milli kimlik temelinde inşa edilmiş siyasi yapılar olarak ortaya çıkmıştır.

Gelişen tarihsel süreçte deri değiştiren Ruslar imparatorluk kisvesinden sosyalist kisveye büründü. İki zıt yapının birbiri ardına geldiği Rusya'da; monarşik bir yönetimin komünist yönetimi doğurması, monarşi mağdurlarının komünist sistem üyeleri olarak karşımıza çıkmasına neden olmuştur. Bu mağdur kesim içerisinde ise Türk halkları ya da Bolşevik tabiri ile Doğu halkları ön plana çıkmıştır.

Bolşevikler, taraftar toplamak ve yönetimi tamamen kendi ellerine almak için milliyetçi söylemlerle ortaya çıkan Türk halklarını da sosyalist düzenin içine çekmeye çalışmışlardır. Milli kimliklerin aynı potada eritildiği yeni bir toplum yaratma idealinde olan Bolşevikler, Sovyetler Birliği'ni kurana kadar yerel milliyetçiliklerden beslenmişlerdir. Sovyetler Birliği merkezi bir güç odağı haline geldiğinde Azerbaycan ve Kazakistan dâhil Türk Asya halkları gerçek Sovyet komünizmi ile tanışmışlardır.

Bolşevik Partisi'nin Sovyetler Birliği'ne dönüşmesi ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Alaş Orda Devleti ortadan kaldırılmış, milli söylemler yerini komünist söylemlere bırakmıştır. Sovyetler Birliği yönetimi içerisinde yer alan Türk halklarının milli komünizm taraftarları ise zamanla bu fikirlerinin Sovyet sisteminde varlığını sürdürmeyeceğini fark etmişler ancak deyim yerindeyse işi geçmiştir. Sovyetler Birliği rüyasından uyanış Sovyet yöneticileri tarafından Türk aydınlar için sonsuz bir uykuya dönüştürülürken, bu aydınların fikirlerine bağımsızlık kazanım ve korunum sürecinde her zaman toplumun milli ruhunu uyanık tutmak için başvurulmuştur.

Sovyetler Birliği'ni oluşturan Türk halkları Sovyet yönetimince kimliksizleştirme politikalarına maruz bırakılmıştır. Lenin döneminde *Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı* söylemi, Stalin döneminde *Ulusların Kendi Kaderlerinden Tayin Hakkına* dnştrlmştir. Bu tayin, Sovyetler Birliği tarafından Türk halklarına çizilen sınırlar içerisine hapsedilmiş boy ve aşiret kimlikleri ile Homo-Sovyetikus st kimliğine yapılan bir tayindir. Bu durum Türk kimliğinin tayin edilmiş bölgelerde imal milliyetçilikler ile yok edilmeye çalışıldığını ve neticede Sovyet komünizminin milliyetçiliği bünyesinde barındırıp nasıl uygulamaya koyduğunun göstergesidir. Sovyet dönemiyle başlayan komünist düzen, pragmatizme ettiği milliyetçiliği, Sovyet st kimliği altında ulus kontrol mekanizması olarak kullanmaya başlamıştır.

Bozkırlı ve Türkdilli halklar, Sovyetler tarafından uygulanan kimlik inşasıyla kendi kültürel bütünlüklerinin arasına çizilen siyasi sınırların içine hapsedildi. Bunun neticesinde milletlerin oluşturduğu devletlerin ötesinde Sovyetlerin oluşturduğu teritoryal milletler ortaya ıktı. Trklgn parçalanmasıyla ortaya çıkan bu milletiklerin kimlikleri, ayrıştırılan dilleri, alfabeleri, vatan olarak sunulan sınırları, sadece sınırlar çerçevesinde yüceltilen kahramanları büyük Sovyet kimliği bağlamında etnik alt kimliklere aidiyetin sağlanmasında kullanılmıştı. Bu politikalar Stalin döneminin ulus imal politikasını oluşturmaktaydı. Böylece birlik halklarının kültür ve tarihi, toprağı gibi smrld. Sovyetler Birliği, *Kazakistan*, *Türkmenistan*, *Özbekistan* gibi Türk alt kimlik adlarıyla ya da Azerbaycan gibi doğrudan coğrafya adı ile yeni ülkeler icat etti.

Sovyetler Birliği politikası gereği ortaya çıkarılan milletler kimliksizleştirme, Sovyetleştirme ve dinsizleştirme mağduru olarak hayatlarını idame ettirmeye çalışmışlardır. Stalin sonrası dönem, baskı ve zulmün daha az ama istikrarlı devam ettirildiği bir dönem olmuştur. Türk halklarının milli kimlik bilinci her ne kadar Sovyet düsturuna göre kalıba girse de kalıbın atlması mayanın kabardığını ve hamurun kendi öz şeklini alacağını göstermiştir. Bu durum aslında Rusların yabancı olmadığı bir süreçtir. Çarlık Rusyası iktidarı zayıflayıp yıkılmaya yüz tuttuğu zaman Türk Halkları milli taleplerle ortaya çıkmıştır. Sovyet Rusyası bu milli talepleri bertaraf etmiş fakat Sovyet sistemi ömrünü tamamlayınca Türk halkları yeniden milli söylemlerle ortaya çıkmışlardır.

Çarlık sonrası milli söylemler Sovyetler tarafından, Sovyet sonrası milli söylemler ise Rusya Federasyonu tarafından dizginlenmeye çalışılmıştır. Türk Asya'da ne zaman *Türkü* lafzı kuvvetlense birtakım mekanizmalar devreye girmiştir. Sovyet sonrası cumhuriyetlerinde bağımsızlığın büyük mücadeleler neticesinde elde edilmiş olmaması mücadele edilmediği sonucunu çıkarmamaktadır. Gücü ölçüsünde her dönem canlarını hiçe sayarak mücadele eden Türk Asya halkları Rus hegemonyası kırılana dek bağımsız bir devlet kuruluşunu göremeseler de onların varlıkları milli kimlik oluşumuna katkı sağlamıştır.

Bilinçaltılarının algısal operasyonlarla yıpratıldığı bir süreçten çıkan Sovyet sonrası Türkdilli halklarda, tarih şuurunun yeniden inşa edilebilmesi, toplumun geçmiş algısının canlandırılabilmesi için görsel metinler kullanılmıştır. Bu, toplumun tarihinin görünür kılınması ve topluma ulaşılması için kaçınılmazdı. Çarlık dönemi üzerine 70 yılı bulan Sovyet rejimi sonucu askeri, kültürel, ekonomik, alanlarda oldukça zayıf görünen bu halklar eksikliklerini ulus inşasında tarihten faydalanarak kapatmaya çalıştı. Rus esareti öncesinin kahramanları, aydınları gün yüzüne çıkarıldı. Çarlık ve Sovyet dönemleri baskıya, zulme, idama mahkûm edilen aydınlar iade-i itibar yapılarak tarihe mal edilmeye başlandı. Bu tarihsel aktarım yaratılmak istenen Sovyet sistematığı örnek alınarak heykeller, anıtlar, müzeler, paralar ve pullar gibi görsel metinler çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışıldı. Toplumun tarihe dayanan milli kimliğinin kuvvetlenmesi için halkın, içerisinde yaşadığı sosyal çevreye tarih inşa edilmeye başlandı. Bu inşa, Rus hegemonyası öncesinde sahip olunan kültür ve tarih birikimleri üzerine yükselmeye başladı.

Milli tarihi canlandırma ve topluma yansıtma konusunda Azerbaycan ve Kazakistan temelde farklı çizgilere yönelmiş ancak netice itibariyle aynı yörengeye girmiştir. Bağımsızlığını elde eden Azerbaycan'da başlarda milliyetçi bir söylem gerçekleşmiş Sovyet döneminin dayattığı tayin edilmiş bölge milliyetçiliği terk edilmişti. Bu aşamada milli kimliğin oluşumunda temel alınan referans noktası Azerbaycan Halk Cumhuriyeti olmuştur.

Azerbaycan'da Resulzade çizgisinde izlenen Türk milliyetçiliği ve Ermenistan ile verilen mücadeleler etnik kimliğin yok olmasını engellemiştir. AHC ile temellendirilen kimlik yapısı, etnisite yani Türklük üzerine şekillenirken, Karabağ olayları ise etnisitenin teritoryal vatan kavramıyla birleşmesini

sağlamıştır. Bu temellendirme Sovyet sonrası ulusal teritoryal milliyetçilikler içerisinde sivrilen etnik teritoryal milliyetçi bir çizgidedir. Fakat etnisite üzerine inşa edilmeye çalışılan devlet, dönemin konjonktürüne ayak uyduramamıştır. Nitekim darbe sonucu Aliyev yönetimi iktidara gelmiş ve milliyetçi söylemi ulusal teritoryalizm hudutları içerisine yedirmiştir. Buna karşın Aliyev dönemini milli çıkarların yok sayıldığı dönem olarak nitelendirmek yanlış olur. Nitekim bu dönemde de dekolonizasyon faaliyetleri etkili bir şekilde devam ettirilmiştir. Rus etkisinin olumsuz yönü ve bağımsızlığın pekiştirilmesi konusunda süreç devam ettirilirken devletin kimlik yapısı üzerinde farklı bir süreç başlamıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti kuruluşunda Elçibey yönetimi tarafından Türklük kimliği üzerine inşa edilmek istenmiş, Aliyev döneminde ise Azerbaycanlılık kimliği üzerine bir inşa yöntemi tercih edilmiştir. Azerbaycan'da başlarda Türk milliyetçiliğine dayanan etnik teritoryalizm üzerine inşa edilmeye çalışılan ulusal yapı Azerbaycanlılık temelinde ulusal teritoryalizme evrilmiştir.

Kazakistan Azerbaycan'a göre oldukça farklı yapıda bir cumhuriyet olarak bağımsızlığını kazanmıştır. Kazakistan, Azerbaycan gibi silahlı bir dış müdahale sonucu ortaya çıkan, yönetim değişikliği ve yönetim anlayışı farklılığı ile karşı karşıya kalan bir cumhuriyet olmamıştır. Kazakistan daha ziyade demografik sorunlarla boğuşmak durumunda kalmıştır. Azerbaycan gibi coğrafya ismiyle anılan bir devletin etnik söyleme dayanması sıkıntı yaratsa da nüfus olarak etnik söylemin tutarlılığı bulunmaktadır. Kazakistan kurucu etnisite adıyla anılan bir isme sahip olsa da Kazak Türklüğü üzerinde odaklanması nüfusun kozmopolitliği yönünden sıkıntılı gözükmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında Kazak Türklerinin nüfus olarak çoğunluğu sağlayamadığı Kazakistan Cumhuriyeti'nde söylem *Kazakistanlı* olarak ön plana çıkmaktadır.

Bağımsızlıkla birlikte çok etnili yapının doğurduğu heterojen demografik yapı neticesinde Nazarbayev politikalarının Türk-Kazak milliyetçiliğine düşman bir kimliğe büründüğü söylenemez. Dönem ve durum analiz yeteneği kuvvetli olan Nazarbayev'in temkinli politikaları Kazakistan'ın bağımsızlığının kuvvetlenmesine ve ülkenin refaha erişmesine katkı sağlamıştır. Ukrayna örneğinde aynı din ve soydan olan iki gurubun yönetilememesi, yanlış politikalar ve neticesinde bir iç savaş patlak verirken; Kazakistan'da farklı milletler, farklı

dinler ve etnik azınlıkta olan kurucu millete rağmen akıllıca gerçekleşen denge politikaları sayesinde Kazakistan bağımsızlığını korumuş ve kuvvetlendirmiştir.

Bağımsızlık sürecinde Azerbaycan tarihi anlatıyı görsel metinlerle pekiştirme yolunda vatana vurguyu ön plana çıkarırken Kazakistan Kazak Türklüğünü ön plana çıkarmıştır. Azerbaycan'ın kimlik oluşumuna destekleyici etkiyi vatan mefhumundan almaya çalışması bir yandan Sovyet izleğini işaret ederken bir yandan da Karabağ topraklarının Ermenistan tarafından işgal altında olmasıyla ilişkilendirilebilirken, Kazakistan'ın Kazak Türklüğü kuvvetlendirme çabası ülkedeki Kazak nüfusunun azınlık konumunda bulunmasıyla izah edilebilir. Elçibey dönemi Azerbaycanı için vatan mefhumu Türklük ile birlikte bir gelişme gösterse de ardılı Aliyev döneminde yine vatan iltisaklı olarak Azerbaycanlılık üzerinden bir kurgulamaya gidilmiştir. Burada değişmeyen nesne tarihin vatan üzerine inşa edilmesidir. Bağımsızlığını kazanan bu cumhuriyetlerde milli özgünlüğün inşasında Sovyet dönemi idare sisteminin yarattığı kişi kültürünün etkili olduğu söylenebilir. Bu kapsamda cumhuriyet liderlerinin etkin ve yetkin olması tarih, kimlik ve millilik konularında o cumhuriyetin yörüngesini de belirlemiştir.

Ulus-devlet inşası, yeni cumhuriyetlerin milli kimlik kazanımı için tarihle bağ kurmalarını zorunlu kılmıştır. Bu bağ, bağımsızlığın ilk yıllarında daha teritoryal bir temelde sürdürülürken bağımsızlığın pekişmesi ve kuvvetlenmesi ile tarihin sınırları devlet sınırlarının ötesine geçmiştir. Ulusal ya da etnik tarihçilik fark etmeksizin Sovyet sonrası cumhuriyetlerde tarih, görsel metinlerin yoğun kullanımı ile toplumun zihin dünyalarına tesir etmeyi amaçlamıştır.

İnsanoğlu, yaşama imgelerle anlam verir. Anlam verdikleri ile dünyasını inşa eder. İnşa edilen düzen öğeleri, toplumun görmesi istenilen düşün öğeleridir. Milli tarih ile içi doldurulan anıtlar, heykeller, paralar, pullar, vb. toplumun temas içerisinde bulunduğu unsurlar ulus-devlet inşasının önemli dinamiklerinden olmuştur. Rus dili, kültürü ve tarihi ile yetişen nesillerin milli bağımsızlığı koruyan ve yücelten nesillere dönüşmesi milli tarihin öğrenilmesi ve tarihle temas halinde olmaları ile gerçekleşecektir. Tarih; semboller ve simgeler ile maddi algı dünyasına yerleştirilen, manevi algı dünyasında inşa edilen unsurlarla toplum mühendisliği yapacaktır. Toplumun günlük yaşam yörüngesine yerleştirilen unsurların ulus-devlet inşasına katkı sağladığı bu sistematikte iktidarların kendi

siyasi görüşleri doğrultusunda toplumlara dayattıkları görsel imgelerin toplumlar tarafından içselleştirilmesi ile iktidarların beklentisi yönündeki duygu ve düşüncelerin kalıcılığı sağlanmış olacaktır.

Devlet, ulus-inşa sürecinde tarihten faydalanırken, doğrunun faydasından çok faydalı olanın doğruluğuna dikkat çeker ve bu çerçevede aktarım gerçekleştirir. Azerbaycan'da görsel metinler öncelikle vatanın bütünlüğüne vurgu yapar. Azerbaycan haritaları paralarda, pullarda ve diğer görsel metinlerde Karabağ'ın da dâhil olduğu haliyle yer alır. Görsel metinlerde Azerbaycan'ın yüzünü batıya dönmüşlüğü, modernliği, kültür ve sanatta gelişmişliği ayrıca bu kültür sanatın köklü oluşu aktarılır. Kazakistan'da ise görsel metinlerde vatan algısının varlığı yansıtılmakla birlikte kadim Kazak Türkü kimliğine daha fazla önem verilir. Azerbaycan'da toprağın etnik kimliği şekillendirmesi söz konusu iken Kazakistan'da etninin toprağı kimliklendirmesine vurgu yapılmaktadır. Neticede görsel metinler, tarihsel bağlarla toprağın kadimliği ve tarihsel şahsiyetlerle de Azerbaycan ve Kazakistan topraklarında inşa edilen tarihin maddi manevi gelişmesine sağladıkları katkı ile dikkatleri üzerine çekmektedir. Her iki devlette de bu katkının tarihten aldığı milli kimliği şekillendiren etkileri, Sovyetler Birliği sistematığının kullanılmasıyla toplumun kimlik bilincinin inşa edilmesine katkı sağlamıştır.

Bağımsızlıkla birlikte teritoryal/bölgesel tarihçilik sürdürülmüş ancak Rus esareti öncesi tarih bağlarının aranması, kurulması gibi tarih çalışmaları kültürel bağların da ortaya çıkarak gelişmesini sağlamıştır. Bağımsızlığın devam eden yıllarına bakıldığında Sovyet sonrası Türk cumhuriyetlerinde toprak milliyetçiliğinin devam ettiği görülmektedir. Netice olarak iki devlette de Türk halkları arasında siyasi birliktelikten çok kültürel ve tarihi bir birliktelik üzerinde durulmasına dikkat çekiliyor. Bu doğrultuda Türk tarihinin ortak karakterlerinin Sovyet sonrasında sahiplenilmesi ve topluma tanıtılma çabası kültür birliğinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Üç yüz yılı bulan kimliksizleştirme döneminin ardından çeyrek asrı geride bırakan kimlik kazanım süreci tarihin canlandırılması ile gelişmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdugulova, B. Kapparovna, Kapaeva, A. Tokanovna, Kenzhebaev, G.K, *Rasskazy po İstorii Kazakhstana*, Almatı Kitap Yayınevi, Almatı, 2012.
- Abdiraşıdov, Zaynabidin, (2013) “İsmail Gaspıralı ve Nikolay Ostroumov: Fikirler Mücadelesi”, Berse Mehmet Kâmil (Ed.), *Uluslararası İslamla Yenilenme ve Birlik -I- İsmail Bey Gaspıralı Kongresi “Dilde Birlik, Fikirde Birlik, İşte Birlik”*, (Ss. 67-74), İstanbul, İ.B.B.
- Aça, Mehmet, “Ortak Türk Kimliğinin Yeniden İnşası / Tanımı ve Türkiye-Azerbaycan-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Bağlamında Türklük Bilim Araştırmalarının Rolü”, *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 1, Bahar, 2004, Ss. 27-57.
- Açikkaya, Savaş, “Çarlık Rusya’sı Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 28, 2010, Ss. 403-420.
- Adilbayev, Alau, “Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri” *Bilig*, S. 23, Güz, 2002, Ss. 67-90.
- Akner, Shirin, *Sovyet Müslümanları*, (Çev.: Tufan Buzpınar, Ahmet Mutlu), İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ayhan Akman, “Etnik-Sivil Kuramsal İkilemin Ötesinde: Modernist Milliyetçilik, Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, Tanıl Bora (Ed.), C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, Ss. 81-91.
- Akman, Eyüp, *Sovyetler Birliği Dönemi’nde Azerbaycan’da Folklor Politikaları ve Çalışmaları (1917-1953)*, Barış Platin Yayıncılık, Ankara, 2008.
- Akpınar Yavuz, “Hurşid Bânû Nâtevan”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul, 1998, Ss. 396-397.
- Aktay, Sonnur, “Kazakistan Toponimlerinde Sovyet İzleri”, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, C. 6, S. 38, 2017, Ss. 2685-2693.
- Algar, Hamid, “Ahundzade Mirza Feth Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 2, 1989, Ss. 186-190.
- Aliyev, Rovshan, *Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Sineması: İdeolojik Bir Bakış*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Alkan, Haluk, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kuramlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan*, Usak Yayınları, Ankara, 2011.
- Allahyarova, Tahira, “The Lessons of History of Nation-Building In The Turkic World: The Experience of Azerbaijan”, Kireçci M. Akif, (Ed.) *Türk Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık ve Devlet İnşa Süreci*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2018. Ss. 101-115.
- Alpargu, Mehmet, “Türkiye ve Azerbaycan Tarih Ders Kitapları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 3, 2007. Ss. 1-13.

- Arıĝ, Ayten Sezer, İkinci Dünya Savaşı'nın Ardından Sovyetler Birliğinin Yeni Ermenistan Kurma Girişimleri, *Bilig*, S. 59, Güz 2011, Ss. 31-52.
- Aristoteles, *Politika*, (Çev.: Mete Tuncay), Remzi Kitapevi, İstanbul, 1975.
- Arsal, Aytekin, *Türkiye'de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp*, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012.
- Asker Ramiz, "Azerbaycan Basını", Yalçın Aydın, Giritli İsmet (Ed.), *Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları*, Yeni Forum Dergisi Yayınları, 1992, Ss. 121-129.
- Ayagan, Burkitbay (Ed.), *Sovremennaya İystoriyya Kazaxstana*, Institut İstorii Gosudarstva İnistertstva Obrazovaniya i Nauki Respubliki Kazakhstan, Almatı, 2010.
- Ayan, Ergin, "Kafkasya ve Türkistan'da Ulus-Devletler Sistematiğinin Oluşma Süreci", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, Haziran 2011, Ss. 7-33.
- Aydınĝün, Ayşegül, "Kazakistan'da Tarihi Canlandırın ve Milli Kimliğı İnşa Eden Müzeler", *Bilig*, S. 41, Bahar 2007. Ss. 89-108.
- Ayhan, Niyazi, *Simgesel Yapılarda Hegemonya ve İdeolojinin İnşası*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2018.
- "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Realiyaları", *Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, Lider Neşriyat, C. 1, Bakü, 2004.
- Baron, Salo Wittmayer, *Modern Milliyetçilik ve Din*, (Çev.: Mehmet Özey), Açılım Kitap, İstanbul, 2007.
- Bektüwrbekova, F. Q., (Ed.), *Ulittıq Poäziyya Padiyşası*, Qazaqstan, Ortalıq Ğılımy Kitapxana, Almatı, 2001.
- John Berger, *Görme Biçimleri*, (Çev.: Yurdanur Salman), Metis Yayınları, İstanbul, 2017.
- Berki, Osman Fazıl, "Türk Vatandaşlığı Kanununun Aslı Tabiiyete Müteallik Hükümleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, 1950, Ss. 146-159.
- Bölükbaşı, Süha, "Azerbaycan'da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu'nun Etkileri", Erik Jan Zürcher, Willem Van Schendel (Der.), *Orta Asya İslam Dünyasında Kimlik Politikaları 20. Yy da Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*, (Çev.: Selda Somuncuoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, Ss. 49-89.
- Budak, Feyzullah, *Altaydaki Yüreğim Mağcan Cumabay*, Manas Yayıncılık, Elâzığ, 2006.
- Buniyatov, Ziya Musa, "Azerbaycan", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1991, Ss. 317-322.
- Burhanov, Kamal N., "Sotsial'no-politicheskaya sistema Kazakhskogo khanstva – osnova tsennostey «Məngilik Yel»", Ayagan Burkitbay (Ed.), *Qazaq Xandığıniñ Gurılıwınıñ 550-jıldığına Arnalğan «MÄÑGİLİK EL»* Astana, 2016, Ss. 134-138.

- Cagnat, Rene, Jan Michael, *İmparatorluklar Beşiği SSCB, Çin ve İslam Işığında Orta Asya'nın Yazgısı*, (Çev.: Erden Akbulut, T. Ahmet Şensılay) Alan Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- Caroe, Sir Olaf, *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler*, (Çev.: Zerhan Yüksel) Kervan Kitapçılık, C. 2, İstanbul, 1967.
- Carr, Edward Hallet, *Bolşevik Devrimi 1*, (Çev.: Orhan Suda), Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- Carr, Edward Hallet, *Milliyetçilik ve Sonrası*, (Çev.: Osman Akınhay) İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Castagne, Joseph, Çay Abdülhaluk, *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi- Uluğ Türkistan*, (Çev.: M. Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.
- Copeaux, Etienne, "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, Tanıl Bora (Ed.), C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, Ss. 44-53.
- Cumabay, Mağcan, *Uzaktaki Kardeşime* (Çev.: Ali Akbaş), Bengü Yayınları, Ankara, 2018.
- Çetin, Servet, *Kazakistan Ulus İnşa Sürecinde Türk Dilli Toplulukların Karşılaştırmalı Olarak Diaspora İlişkileri*, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), T.C. Başbakanlık, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2014.
- Devlet, Nadir, *Millet ile Sovyet Arasında 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, Başlık Yayınları, İstanbul, 2011.
- Doğan, Oğuz, "Stalin Döneminde Türk Alfabesi", Naskali Emine Gürsoy, Şahin Liaisan (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, Ss. 245-267.
- Durmuş, Oğuzhan, "Sovyet İdeolojisinin Kişi Adları", Koç Yunus, Cengiz Mikail (Ed.), *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2018. Ss. 485-499.
- Düysen, Seyitkali J., "Täwelsiz Qazaqstan Tariyxın Zerttewde Keybir Termiynder Men Ğılımıy Uğımdardı Naqtılaw Mäselesi", *Memleket Tarihi*, C. 1, 2013, Ss. 5-14.
- Efendieva, Türkan, "Azeri Milli Edebi Dili ve Onun İnkişafında İctimai, Ekonomik, Kültürel İlişkilerin Rolü", Yalçın Aydın, Giritli İsmet (Ed.), *Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları*, Yeni Forum Dergisi Yayınları, 1992, Ss. 155-167.
- Eliyarlı, Süleyman, "Azerbaycan Milli Hareketinin İlk Dönemleri", Yalçın Aydın, Giritli İsmet (Ed.), *Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları*, Yeni Forum Dergisi Yayınları, 1992, Ss. 137-155.
- El-Mansuri, Baybars, *et-tuhfetü'l-mülûkiyye fi'd-devleti't-türkiyye: Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan 1252-1312* (Çev.: Hüseyin Polat), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016.
- Eñsenov, Q. A., "Qazaqstandağı Aşarşılıq Apatınıñ Demografıyyalıq Zardaptarı (XX ğ. 30 jj.)", *Memleket Tarihi*, C. 2, 2012, Ss. 95-100.

- Eñsenov, Q. A., “Qazaq Tariyxı Jäne Teoriyyametodologıyya Mäselesi”, *Memleket Tarihi*, C. 2, 2013, Ss. 67-73.
- Eñsenov, Q. A., “Təüwelsiz Qazaqstan Tariyxınıñ Tariyxnaması (1991-2011 jj.)” *Memleket Tarihi*, C. 3, 2014, Ss. 27-34.
- Ercilasun, Güljanat, “Stalin Döneminde Kazak Aydınların Tasfiyesi”, Naskali Emine Gürsoy, Şahin Liaisan (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, Ss. 127-137.
- Ercilasun, Güljanat Kurmangaliyeva, “Almatı”, Yılmaz M, Kavuncu A. Ç. (Ed.), *Türk Dünyası Başkentleri: Ankara, Almatı-Astana, Aşkabat, Bakü, Bişkek, Duşanbe, Lefkoşa, Taşkent*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2014, Ss. 101-131.
- Erkiş, İbrahim Uğur, “Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine”, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 26, 2013, Ss. 54-76.
- Erimbetova, Q.M. “Ulittiq ruwx jäne azattıq jolındağı köterilistiñ ğılımiy zerttevelerdegi kezeñdelüw mäseleleri”, *Memleket Tarihi*, C. 4, 2013, Ss. 78-100.
- Erimbetova, Q.M, “Tariyx – Ulittiq Sananı Jetildirüw Quralı”, *Memleket Tarihi*, C. 3, 2013, Ss. 12-18.
- Erözden, Ozan, *Ulus Devlet*, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2013.
- Büşra, Behar, “Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan’da Eğitim ve Kültür Politikaları”, Ersanlı Behar Büşra (Ed.), *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, Ss. 143-221.
- Eyvazova, Ziyafet, *Latin Alfabesinden Kiril Alfabesine, Kiril Alfabesinden Latin Alfabesine Geçiş Süreçlerinde Azerbaycan Basını*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Fevziyev, Cevanşir, Yeşilot Okan (Ed.), *Türk Devletler Birliği: Küresel Entegrasyonun Avrasya Modeli*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Gellner, Ernest, “The Turkish Option in Comparative Perspective”, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba (Ed.), University Of Washington Press, Seattle and London, 1997, Ss. 233-245.
- Greenfeld, Liah, *Milliyetçilik, Moderniyete Giden 5 Yol; İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Amerika Örnekleri*, (Çev.: Abdullah Yılmaz), Alfa Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Göl, Hacer, “Geçmişten Günümüze Azerbaycan”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, Haziran 2016, Ss. 153-170.
- Gürbüz Y. Emre, Kazakistan’da Bir Ulus-Devlet Kurmak, *Praksis Dergisi*, S. 11, kış-bahar-yaz 2004, Ss. 191-220.
- Hacısalihoglu, Fuat, *Azerbaycan’da Tarihçilik*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

- Hacısalihoğlu, Fuat, “Sovyetik Ulus ve Devlet Yaratım Sürecinde Tarihyazımı”, Demir Alparslan (Ed.), *Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, Ss. 427-438.
- Hacıyev, Hacı, “Azerbaycan’da Politik Durum”, Yalçın Aydın, Giritli İsmet (Ed.), *Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları*, Yeni Forum Dergisi Yayınları, 1992, Ss. 129-137.
- Hakim, Meryem, “Kazakistan’da Sovyet Tarih Anlayışından Milli Tarih Anlayışına Geçiş Sürecinde Ermukhan Bekmahanoğlu’nun Rolü”, Kara Abdulvahap, Yaman Zeynep (Ed.), *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2016, Ss. 129-135.
- Hobsbawm, Eric J., *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik “Program, Mit, Gerçeklik”*, (Çev.: Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Hüseynova, Türkana, *Azerbaycan Yer adlarında Etnotoponimler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011.
- Ismailov, Eldar, Niftaliyev, Ilgar, “Problemy Razvitiya Natsional'noy İstorii V Azerbaydzhane”, Bomsdorf F, Bordyugov G. (Ed.), *Natsional’nye istorii na postsovetском prostranstve-II*, Fond Fridrikha Naumanna, AIRO-XXI, Moskova, 2009, Ss. 201-224.
- İbadov, Adalet, *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan’ın Siyasi ve Kültürel Yapılanması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2001.
- İmanov, Vügar, *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934) Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin Temsili*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2003.
- İncioğlu, Nihal, “Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma”, Ersanlı Behar Büşra (Ed.), *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, Ss. 105-143.
- İsmagulov, O, Kazak Halkının Etnik Yapısı, Saray Mehmet (Raportör), *Kazakistan Tarihi Makaleler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, Ss. 35-45.
- Jafarlı, Rovshan, *Sovyetler Birliği Döneminde Egemen İdeolijinin Azerbaycan Sinamasına Yansıması (1920-1941)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.
- «Jas Ulan» Birniğay Balalar Men Jasöspirimder Uyımı» Respwblikalıq Qoğamdıq Birlestiği Qızmetin Uyımdastırw Boyınşa Ädistemelik Usınımdamalar, *I. Altınсарin Atındağı Ulttıq Bilim Akademiyası*, Astana, 2017.
- Kalan, Ekrem, *Cungar Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2008.

- Kalkan, İbrahim, “Sovyet Tarihçiliğinin İnkilemi” Naskali Emine Gürsoy, Şahin Liaison (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, Ss. 281-287.
- Kaplankıran, İbrahim, “Kazakistan Cumhuriyetinde Eğitim Sisteminin Tarihî Seyri ve Günümüzdeki Yapısı”, *Ana Dilde Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 1, 2017, Ss. 31-47.
- Kaplankıran, İbrahim, “Kazakistan’daki Ortaokul Ana Dili Ders Kitaplarında Yer Alan Köktürkçe Unsurlar”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 6, S. 1, 2017. Ss. 406-438.
- Kara, Abdulvahap, “Stalin Döneminde Kazakistan’da Kolektifleştirme ve Açlık”, Naskali Emine Gürsoy, Şahin Liaison (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, Ss. 183-193.
- Kara, Abdulvahap, Yeşilot Okan, *Avrasya’nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kara, Abdulvahap, “Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Döneminde Kazak Tarihi Araştırmalarında İdeolojik Baskı ve Kısıtlamalar” Kara Abdulvahap, Yaman Zeynep (Ed.), *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2016, Ss. 11-25.
- Kara, Abdulvahap, (2017) “Dr. Baymirza Hayit Araştırmalarında Alaş Kazak Milli Hareketi”, Kara Abdulvahap, Kul Ömer, Ferhatoğlu Filiz, (Ed.) *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan tarihi araştırmaları*, (Ss. 225-239) İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları.
- Kara, Ayşe, SSCB Sonrası Coğrafyada Ulus İnşa Süreci: Kazakistan Örneği, *Alternatif Politika Dergisi*, C. 4, S. 3, Kasım, 2012, Ss. 354-378.
- Karasar, Hasan Ali, Özpek Burak Bilgehan, “Bağımsızlık sonrası dönemde Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları”, Kavuncu Orhan, Korkmaz Alaaddin (Ed.), *Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, TOBB Yayınları, Ankara, 2007, Ss. 169-197.
- Karasayev, G. M., “Qazaqstandağı Azamat Soğısı Jıldaındağı Atqarılgan Ekonomıykalıq, Älewmettik, Mädeniy Saralarınñ Jekelgen Tariyxınan (1918-1920)”, *Memleket Tarihi*, C. 3, 2016, Ss. 69-77.
- Kassymbay, Anara, *Kazakistan’da Ulus-Devlet İnşası Sürecinde Dil Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016.
- Kazakbalası, C., *17-18 Aralık 1986 Kazakistan Olayları*, Büyük Türkeli Yayınları, İstanbul, 1988.
- Khairmukhanmedov, Nurbek, *Ulus-Devlet Bağlamında Orta Asya Cumhuriyetlerinde Siyasal ve Hukuksal Değişim*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Khella, Karam, *Tarihin Yeniden Keşfi Üiversalist Tarih Avrupa Merkezci Tarihsel Bilincin Yıkımı*, (Çev.: İsmail Kaygusuz), Su Yayınevi, İstanbul, 2005.

- Kıdıralina, Janna U., *Natsiyya İystoriyya, Miyniysterstva Kuwltüwrı İy İynformatsiyyı Respüwblikiy Kazaxstan*, Astana, 2009.
- Kıdıralina, Janna U., “Velikiy golod 1932-1933 gg. v Kazakhstane – tragediya narodov”, *Memleket Tarihi*, C. 2, 2012, Ss. 32-40.
- Kıdıralina, Janna U., “Etnopolitika suverennoy Kazakhstana”, *Memleket Tarihi*, C. 4, 2012, Ss. 5-27.
- Komekov, B., “Kazak” Terimi Hakkında, Saray Mehmet (Raportör), *Kazakistan Tarihi Makaleler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, Ss. 45-54.
- Korkmaz, Telli “Rusya’da Osmanlı’nın Yararlanmadığı Bir İsyana Pugaçev İsyanı (1773-1775), *OTAM*, S. 43, Bahar 2018, Ss. 97-108.
- Krivoruchenko, V. K., “KOM SOMOL”, *Bol'shaya Rossiyskaya Entsiklopediya*. C. 14. Moskova, 2009, Ss. 715.
- Kundakbaeva, Zhanat, “В Поисках Исторического Нарратива Казахстана: «Диалог Памятей» Или «Национальная Память»”, Bomsdorf F, Bordyugov G. (Ed.), *Natsional'nye istorii na postsovetskom prostranstve-II*, Fond Fridrikha Naumanna, AIRO-XXI, Moskova, 2009. Ss. 265-295.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 ye kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- Kurubaş, Erol, SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C. 2, S. 5, 2006, Ss. 112-133.
- Kuşçu, Işık, “Ulus İnşası Sürecinde Kazakistan’da Etnik Geri Dönüş Göçü Siyaseti ve Etkileri”, Demirtepe M. Turgut (Der.), *Orta Asya’da Siyaset ve Toplum Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Usak Yayınları, Ankara, 2012, Ss. 175-206.
- Kut, Şule, “Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları”, Ersanlı Behar Büşra (Ed.), *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, Ss. 243-283.
- Küwzembayuwlı, A., Abıyl E. A., *İystoriyya Kazaxstana*, Kostanayskiyy regionalniy İynstıytüwt İystoriyçeskiyx İyssledovaniyy, Kostanay, 2006.
- Lapin, N. S., “Ustoychivost' İstoricheskogo Soznaniya i Ukrepleniye Natsional'noy İdentichnosti”, *Memleket Tarihi*, C. 2, 2015, Ss. 26-34.
- Lapin, Nikolay İvanoviç, “Deyatel'nost' Gosudarstva Kak Faktor Formirovaniya İstoricheskogo Soznaniya: Kommemorativnyye Praktiki v Sovremennom Kazakhstane”, Ayagan Burkitbay (Ed.), *Qazaq Xandıǵınıñ Gurılıwınıñ 550-jıldığına Arnalǵan «MÄÑGİLİK EL»* Astana, 2016, Ss.186-192.
- Lenin, V. İliç, *Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı* (Çev.: Muzaffer Erdost), Sol Yayınları, Ankara, 2014.
- Mahmudova, Gatibe, “Ünlü Rus Şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkin’in Şiirlerindeki İstanbul”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 28, 2009, Ss. 59-67.

- Majitov, Settar F., "Bor'ba za Gosudarstvennyu Nezavisimost' Kazakhstana v Prizme idei «Məngilik Yel»: Etnicheskaya İdentichnost' i Samosoznaniye", Ayagan Burkitbay (Ed.), *Qazaq Xandıǵınıñ Gurılıwınıñ 550-jıldıǵına Arnalǵan «MÄŇGİLİK EL»* Astana, 2016, Ss. 192-201.
- Mammadov, Jamil, *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Eğitim Sistemindeki Değişim ve Gelişmeler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- Mara, Gülçim, *Azerbaycan'da Yer Adlarına Bağlı Efsaneler Üzerine Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, Balıkesir, 2004.
- Mehmedov, Hüsametin, "Azerbaycan'da Alfabe Tartışmalarında İdeolojik Eğilimler", Yalçın Aydın, Giritli İsmet (Ed.), *Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları*, Yeni Forum Dergisi Yayınları, 1992, Ss. 167-175.
- Merdanov, Misir, Quliyev, Esger, "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dövlət Rəmzləri", *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, Lider Neşriyat, C. 1, Bakü, 2004, Ss. 169-172.
- Merhan, Aziz, "Rus Dilinde Hazırlanmış Azerbaycan Türkçesi ve Özbekçe Ders Kitapları", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 35, 2013, Ss. 99-101.
- Mirzahmetov, Mekemtas, *Kazaklar Nasıl Ruslaştırılmaya Çalışıldı* (çev.: Zeynep Bağlan Özer, Tümen Somuncuoğlu), ÇAVSAM Yayınları, Çankırı, 2012.
- Moidabayeva, Dâna, "Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihi Üzerine Bir İnceleme", *Bilig*, S. 21, Bahar, 2002, Ss. 27-44.
- Nazarbayev, Nursultan, *Yüzyıllar Kavşağında* (Çev.: Banu Muhyaeva), Bilig Yayınları, Ankara, 1997.
- Nazpary, Joma, *Sovyet Sonrası Karmaşa Kazakistan'da Şiddet ve Mülksüzleşme* (Çev.: Selda Somuncuoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Nesibli, Nesib, "Sovyet Rejimi ve Türklük: Eski Mirası Yeniden Değerlendirme", Koç Yunus, Cengiz Mikail (Ed.), *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, Ankara, 2018, Ss. 203-211.
- Nurligenova, Z.N., Zhiyenbayev, M.B., "Istoricheskiy Aspekt Patriotizma i Yego Rol' v Zhizni Obshchestva i Gosudarstva: Novyy Kazakhstanskiy Patriotizm.". *Molodoy Uchonyy Nauchnyy Zhurnal*, S. 20 (100), 2015, Ss. 556-560.
- Nusretoğlu, Telman, *Rusya'nın Azerbaycan'da Hâkimiyet Kurma Mücadelesi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Onuş, Emine, "Kıbrıs Türk Kültüründe Azerbaycan ve Azerî Türkü İmgesi", *Folklor Akademi Dergisi*, S. 1, 2018, Ss. 105-126.
- Ölçekçi, Haluk, Tarihi Süreç İçerisinde Kazakistan'da Rus Varlığı, *Bilig*, S. 2, Yaz, 1996, Ss. 54-74.
- Ölçekçi, Haluk, "Kazakistan'daki Ulusal Hareketler ve Bolşevik Devrimi", *Bilig*, S. 7, Güz, 1998, Ss. 171- 182.

- Ölçekçi, Tamara, “Kazak Halkının Kenesarı Kasımoğlu’nun Başkanlığında Ruslara Karşı Verdiği Milli Bağımsızlık Mücadelesi (1837-1847)”, *Bilig*, S. 51, Güz, 2009, Ss. 123-136.
- Özbalcı, Mustafa, *Yahya Kemal’in Duygu ve Düşünce Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996.
- Özdemir, Burcu, “Azerbaycan Pioner Teşkilatı ve Sovyet Toplumunun İnşası Sürecinde Çocuklar”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. 7, S. 1, 2018, Ss. 91-101.
- Özdoğan, G. Göksu, “Sovyetler Birliği’nden Bağımsız Cumhuriyetlere: Ulusallaşmanın Dinamikleri”, Ersanlı Behar Büşra (Ed.), *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, Ss. 25-105.
- Özgişi, Tunca, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan’ın Parlamento Yapılarının Karşılaştırmalı Analizi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, Güz, 2012, Ss. 83-102.
- Özkan, İsa, “Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim ve Sosyal Değişme” Kavuncu Orhan, Korkmaz Alaaddin (Ed.), *Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, TOBB Yayınları, Ankara, 2007, Ss. 91-135.
- Plamenatz, John, “Two Types Of Nationalism”, *Nationalism The nature and Evolution of an idea*, Eugene Kamenka (Ed.), Anu Press, Kanberra, 1973, Ss. 22-38.
- Qasımova, S., Ahmedov R., “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Realiyaları”, *Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti Ansiklopedisi*, Lider Neşriyat, C. 1, Bakü, 2004, Ss. 174-175.
- Roy, Olivier, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi* (Çev.: Mehmet Morali), Metis Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Rüstemhanlı, Sabir, *Seçme Şiirler* (Çev. Hüseyin Adıgüzel), İleri Yayınları, İstanbul, 2005.
- Sahipova, Feride Baktıbaykızı, “Kazakların Boy Örgütlenmesi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 3, 2007, Ss. 181-195.
- Saray, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- Sarbassova, Gulbanu, “Language and Identity in Kazakh Horse Culture”, Kireççi M. Akif (Ed.), *Türk Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık ve Devlet İnşa Süreci*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2018, Ss. 417-435.
- Sariahmetoğlu, Nesrin, “26 Bakü Halk Komiserleri ve Stephan Şaumyan Yeniden Sorgulanıyor”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 2000, Ss. 297-302.
- Sariahmetoğlu, Nesrin Karagür, “Azerbaycan’da Stalin Dönemi”, Naskali Emine Gürsoy, Şahin Liaisan (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, Ss. 137-153.
- Sariahmetoğlu, Nesrin, *Mücadeleye Adanan Hayat Neriman Nerimanov*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2012.

- Sariaslan, Kürşat Melih, *Çarlık Rusyası Türklerinin Anadilde Basın Faaliyetleri Azerbaycan*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Saterşiyenov, B. M., Bektenova, M. K., “Qazaq Xandıǵı Jäne Köşpendilik Ürdisteri”, Ayagan Burkitbay (Ed.), *Qazaq Xandıǵınıñ Gurıluwınıñ 550-jıldıǵına Arnalǵan «MÄÑGİLİK EL»* Astana, 2016, Ss. 252-264.
- Sayfutdinova, Leyla, Ataşer, Gökhan Alper, “Bakü”, Yılmaz M, Kavuncu A. Ç. (Ed.), *Türk Dünyası Başkentleri: Ankara, Almatı-Astana, Aşkabat, Bakü, Bişkek, Duşanbe, Lefkoşa, Taşkent*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2014, Ss. 261-404.
- Sevinç, Qasımova, “Azerbaycan’da Sosyal Fikrin Yeni Forması Gibi Aydınlanma Harekâtı, Onun Tekâmülüne Farklı Yaklaşımlar (Tarihçilik Açısından)”, Şimşek Ahmet (Ed.), *5. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu*, İstanbul, 2018, Ss. 36-47.
- Seyidehmedli, Günel, “Sovyet Döneminde Azerbaycan Heykeltıraşlığı”, Koç Yunus, Cengiz Mikail (Ed.), *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2018, Ss. 673-683.
- Selen, Orhan, *Dünya Yıldızı Kazakistan*, Barış Kitap, Ankara, 2018.
- Sipahi, Esra Banu, Özsoy, Bahar Khashimov, Murad, “Azerbaycan’da Öncü Bir Kadın: Xurşidbanu Natevan’ın Yaşamı, Sanatsal Kişiliği ve Liderlik Özelliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, C. 3, S. 3, 2018, Ss. 19-33.
- Smith, Anthony D., *Etno- Sembolizm ve Milliyetçilik* (Çev.: Bilge Firuze Çallı), Alfa Yayınevi, İstanbul, 2017.
- Smith, Anthony D., *Milli Kimlik* (Çev.: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Somuncuoğlu, Anar, “Astana”, Yılmaz M, Kavuncu A. Ç. (Ed.), *Türk Dünyası Başkentleri: Ankara, Almatı-Astana, Aşkabat, Bakü, Bişkek, Duşanbe, Lefkoşa, Taşkent*, Ahmet Yesevi Üniversitesi yayınları, Ankara, 2014, Ss. 131-188.
- Soljenitsin, Aleksander, *Gulag Takım Adaları 1, 2, 3*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Sungur, Nesrin, “Yeniden Yapılanma Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Geçiş Dönemi Sorunları”, Ersanlı Behar Büşra (Ed.), *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, Ss. 221-243.
- Süleymanlı, Ebulfez, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Süwyubayeva, J.T., “«Mäñgilik El» – Ulttıq İydeya”, Ayagan Burkitbay (Ed.), *Qazaq Xandıǵınıñ Gurıluwınıñ 550-jıldıǵına Arnalǵan «MÄÑGİLİK EL»* Astana, 2016, Ss. 275-282.

- Şan, Mustafa Kemal, Öğür Berkan, “Çok Kültürlülük Söylemleri ve Milliyetçiliğin Dönüşümü”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, C. 11, S. 1, Bahar, 2016.
- Şimşir, Sebahattin, *Mehmet Emin Resulzade'nin Meclis-i Mebusan Konuşmaları [1918-1920]*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Tabis E., “Qazaqstandıq Patriyotiyzm Jäne Tariyxiy Sana”, *Memleket Tarihi*, C. 1, 2015, Ss. 172-177.
- Tacemen, Ahmet, *Rus Egemenliğindeki Türklerin Alfabelerinin Değiştirilmeleri 1769-1940*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1994.
- T. C. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, *1. Türk Cumhuriyetleri Yerel Yönetimler Kurultayı*, Uyum Ajans, Ankara, 1998.
- Täjiyn, M. Marat, “Ułttıq Tariyxiy Jadını Saqtaı Qaluı – Öz-Öziñdi Saqtaı Galuıdñ Jalğız Jolı”, *Memleket Tarihi*, C. 2, 2013, Ss. 5-27.
- Taneriñ, Özden, “Şah İsmail Hatai, Dih-name”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 14, 1966, Ss. 127-130.
- “Teatr və musiqi”, *Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, 2004, Ss. 94-103.
- Tokluoğlu, Ceylan, “Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Milli Kimlik Tanımlamaları”, *Bilig*, S. 23, Güz, 2002, Ss. 39-66.
- Tomanova, M. S., “Simvolicheskiye znachenıye «mest pamyati» v Astane”, *Memleket Tarihi*, C. 3, 2016, Ss. 108-114.
- Turan, Refik, *Azerbaycan'da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretimi ve Tarih Ders Kitapları (Sovyet Döneminden Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2009.
- Turan, Refik, “Azerbaycan'da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Stalin ve Uygulamalarına Yaklaşım” *Bilig*, S. 67, Güz, 2013, Ss. 273-294.
- Turan, Refik, “Sovyet Resmı Tarihiçiliğinde Müsavatçılara ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne Yaklaşım”, *Turkish History Education Journal*, C. 8, S. 1, Bahar, 2019, Ss. 263-289.
- Türk Cumhuriyetleri Anayasaları*, Türkpa Yayınları, Ankara, 2012.
- Türkiye Diyanet Vakfı Haber bülteni, *Azerbaycan Bakü Şehitlik Cami Muhteşem Bir Törenle İbadete Açıldı*, Diyanet Vakfı Yayınları, S. 41, Ankara, 1996.
- Uca, Alaattin, “Azerbaycan Milli Uyanışının Gerçekleşmesinde Zeynel Abidin Tagiyev, Mirza Fethali Ahundzade ve Hasan Bey Zerdabi'nin Hizmetleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 7, Erzurum, 1996, Ss. 125-144.
- Uğuz, Hülya Eşki, Saygılı, Rukiye, “Küresel Dünyada Ulus Devlet”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S. 32, Ekim, 2016.
- Ulusoy, Belkıs, “Stalin Döneminde Azerbeycan'da Kolektifleştirme”, Naskali Emine Gürsoy, Şahin Liaisan (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, Ss. 153-183.

- Uzunel, Nurgül, “*Milli Türkistan*” *Türkistanlı Muhacirlerin Avrupa’daki Dergisi 1942-1975*, Acar Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Ünal, Fatih, *Sultan Kenesarı Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı*, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ülkü, İrfan, *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000.
- Veliyev, Afgan, *Azerbaycan’da Yenileşme ve Milliyetçilik Hareketi*, (Yayımlanmamış Doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.
- Yaman, Ali, *Sovyet Dünyasında İslam, Sovyet Ateizmi ve Kültürel Süreklilik*, Elips Kitap, Ankara, 2012.
- Yapıcı, Utku, *Sovyet Sonrası Coğrafyada Devlet ve Milliyetçilik: Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Örnekleri*, Tan Kitabevi, Ankara, 2011.
- Yazıcı, Kubilay, Yeni Türk Devletlerinin Posta Pullarında Türk kimliği ve Kültürü, *Bilig*, S. 77, Bahar, 2016, Ss. 83-108.
- Yergebekov, Moldiyar, *Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Sinema: Bağımsızlık Sonrası Kazak Sineması Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Yeşilot, Okan, “Stalin Döneminde Azerbaycan’da Eğitim Politikaları”, Naskali Emine Gürsoy, Şahin Liaisan (Ed.), *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, Ss. 267-281.
- Yeşilot, Okan, *Hasan Melikzade Zerdabi ve İkinci Gazetesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Yeşilot, Okan, *Hacı Zeynelabidin Tagiyev*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Yetişgin, Mehmet, “Yirminci Asra Girerken Rusya ve Rusların Türklere Yaklaşımı”, *Bilig*, S. 52, Kış, 1998, Ss. 195-230.
- Yıldırım, Seyfullah, “Bağımsızlık Sonrası Donemde Kazak Kültürünün Korunmasına Yönelik Yapılan Çalışmalar”, Kireççi M. Akif (Ed.), *Türk Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık ve Devlet İnşa Süreci*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2018, Ss.293-310.
- Yorulmaz, Osman, “Alaş Orda Hareketi”, *Bellekten*, C. 80, S. 289, Aralık, 2016, Ss. 935-975.
- Yücel, Mualla Uydu, “Kazak Türklerinin Milli Oyunlarındaki At Yarışları”, *Acta Turcica*, C. 2, S. 1, Ocak, 2010, Ss. 353-376.
- Zhetibayev, Zhanture, “Khruşev Döneminde Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne Uygulanan Ekonomik Politikalar”, *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, C. 2, S. 2, 2017, Ss. 139-187.
- Zikiriyya, J., “Qazaqtıñ Tävelsiz Tariyxı Qaytse Jazıladı?”, *Memleket Tarihi*, C. 4, 2013, Ss. 26-36.
- Zor, Lokman, “Kazakistan Sinemasında Sovyetler Birliğini Eleştiren İki Biyografik Film”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 18, 2017, Ss. 2027-2049.

Online Kaynaklar

- http://iie.kz/?page_id=69&lang=tr (06.05.2018)
- http://iie.kz/?page_id=1917&lang=tr (06.05.2018)
- <http://www.edu.gov.kz/kz/gosudarstvennye-simvoly/> (05.06.2018)
- http://www.window2baku.com/Monuments/mn_osvobojdenie.htm (01.01.2019)
- <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3513/>
(11.01.2019)
- http://musavat.com/news/olke/26-baki-komissari-abidesi-sokulur_45783.html
(18.01.2019)
- <https://nizamimuseum.az/az/content/56> (02.02.2019)
- http://www.anl.az/down/medeniyyet2008/iyul/medeniyyet2008_iyul_232.htm
(08.02.2019)
- https://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/ai102_folder/102_articles/102_1_ucoil_humanitarian.html (11.02.2019)
- <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3378/>
(11.02.2019)
- <http://azhistorymuseum.gov.az//index.php?mod=5&item=84&id=261>
(11.02.2019)
- <https://ru.sputniknews.kz/regions/20171122/3828163/ulica-lenina-v-pavlodare-pereimenovana-v-astanu.html> (11.02.2019)
- http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950002355_ (11.02.2019)
- <https://e-history.kz/ru/contents/view/3105> (11.02.2019)
- <https://e-history.kz/kz/contents/view/2166> (11.02.2019)
- <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3396/>
(11.02.2019)
- <http://alashainasy.kz/politic/kazak-handyigyinyin-tuyinda-bes-juldyiz-negyip-jur-56976/> (11.02.2019)
- <http://www.tarih.spring.kz/kk/timetravel/page3253/> (11.02.2019)
- <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/09/04/y01.html> (11.02.2019)
- <https://astana.zagranitsa.com/place/19768/monument-otan-korgaushylar>
(11.02.2019)
- <https://www.altyn-orда.kz/vo-slavu-caricy-tomiris-v-astane-ustanovlen-pamyatnik/> (12.02.2019)
- http://azerbajjans.com/content_410_tr.html (12.02.2019)
- http://www.azerbajjans.com/content_650_tr.html (13.02.2019)
- http://www.nkzu.kz/files/dep/bibl/Kozybayev_books_kz.pdf (13.02.2019)
- <https://e-history.kz/en/publications/view/548> (14.02.2019)

<http://www.kazakistan.kz/tulkubas-beldesinin-adi-turkibasi-olarak-degistiriliyor/>
(14.02.2019)

<http://www.e-qanun.az/framework/7500> (14.02.2019)

http://www.azerbaijans.com/content_648_tr.html (15.02.2019)

<https://publika.az/news/pul/250568.html> (15.02.2019)

<http://web.archive.org/web/20160411145528/> (15.02.2019)

<http://www.e-qanun.az/framework/6573> (15.02.2019)

<http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3395/>
(15.02.2019)

<https://www.astana-akshamy.kz/bajterek-monumenti/> (15.02.2019)

<http://www.arrivo.ru/kazahstan/astana/monument-otan-korgaushylar.html>
(15.02.2019)

https://www.inform.kz/kz/bugin-ulattyk-valyuta-tenge-kuni-kr-karzhy-salasy-kyzmetkerlerinin-kasibi-merekesi_a2510272 (15.02.2019)

http://dostopriv.almaty.kz/page.php?page_id=230&lang=3&article_id=732
(15.02.2019)

<http://www.adilet.gov.kz/en/node/66556> (16.02.2019)

<http://pavlodarnews.kz/index.php?id=4355> (16.02.2019)

<https://runivers.ru/bookreader/book9934/#page/558/mode/1up> (16.02.2019)

<http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3383/>
(16.02.2019)

<http://www.azerizv.az/news/print-7201.html> (16.02.2019)

http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/medeniyyet_may2009/79835.htm
(18.02.2019)

<https://yenicag.az/baki-heykelterasliq-seheri-xetai-abidesinin-yaradilis-tarixi-foto/embed> (18.02.2019)

<http://kyzylorda-pamyatniki.kz/kz/monuments/hage/ald24> (18.02.2019)

https://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/monument_zherana_stavka_tsaritsi_tomiris_v_serdtse_kazahstana_foto (19.02.2019)

<https://e-history.kz/en/publications/view/1189> (19.02.2019)

<http://vernoye-almaty.kz/places/newnames.shtml> (21.02.2019)

<http://vernoye-almaty.kz/gerb.shtml> (21.02.2019)

https://el.kz/kz/news/cities/uli_kipshakka_koiilgan_alemdegi_zhalgiz_eskertkish
(22.02.2019)

https://el.kz/kz/news/kul_tura/elordanin_murasi_tarihi_zhane_madeni_eskertkisher
(22.02.2019)

https://www.azattyq.org/a/Kazakhstan_the_monuments_to_Kerey_and_Janibek_Khans_are_opened_to_public/2059148.html (22.02.2019)

<http://www.adq.az/index.php?course2=X%C4%B0YABAN> (21.03.2019)

<https://bpakman.wordpress.com/baku-2010-fotograflar/baku-cekimler-videolar/baku-sehitler-hiyabani/> (05.05.2019)

<http://www.iranicaonline.org/articles/azerbaijan-iii> (05.05.2019)

<http://www.nationalanthems.info/kz-06.htm> (15.05.2019)

<http://www.nationalanthems.info/kz-ssr.htm> (15.05.2019)

http://files.preslib.az/projects/remz/pdf/remz_himn.pdf (15.05.2019)

http://www.azerbaijans.com/content_975_tr.html (15.05.2019)

<https://abai.kz/post/12152> (16.05.2019)

http://ankara.mfa.gov.az/files/file/25_yilinda_kanli_20_ocak_katliami_-_Aksam.pdf (18.05.2019)

<https://en.oxforddictionaries.com/definition/identity> (05.06.2019)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cb0fcd6a37f39.78144374 (11.06.2019)

https://en.oxforddictionaries.com/definition/national_identity (11.06.2019)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=mill%C3%AE%20kimlik&guid=TDK.GTS.5351a8f8a64ba4.11707723 (15.06.2019)

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/00/TurkSoylenceSozlugu.pdf> (08.07.2019)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Tulpar> (09.07.2019)

<http://www.abdulvahapkara.com/kazak-milli-mar-ceviri-denemesi/> (09.07.2019)

https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%8B%D0%BD%D1%8B%D2%A3_%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D0%B5%D1%82%D1%82%D1%96%D0%BA_%D3%98%D0%BD%D2%B1%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%8B (09.07.2019)

<https://abai.kz/post/11257> (09.07.2019)

https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_himni (09.07.2019)

http://www.azerbaijans.com/content_976_az.html (09.07.2019)

<http://qafqazinfo.az/news/detail/azerbaycanin-ilk-himni-tapildi-video-11650> (09.07.2019)

<http://tasavvuf.name/?p=603> (09.07.2019)

<http://www.baxcp.az/meramname.php> (11.07.2019)

<https://e-history.kz/kz/publications/view/10> (13.06.2019)

<https://studfiles.net/preview/5739161/page:2/> (13.06.2019)

<http://www.rehbername.com/blog/detay/58/sekiz-koseli-selcuklu-yildizi-nin-anlami-nedir-.html> (13.06.2019)

https://az.wikipedia.org/wiki/Nizami_G%C9%99nc%C9%99vi#/media/%C5%9E%C9%99kil:USSR_stamp_Nezami_1981_4k.jpg (13.06.2019)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Azərbaycan%27%C4%B1n_posta_tarihi_ve_posta_pullar%C4%B1#/media/Dosya:Stamps_of_Azerbaijan,_2004-681.JPG (13.06.2019)

Tablolar Kaynakçası

Tablo 1: <http://vernoye-almaty.kz/places/newnames.shtml> (21.02.2019)

Görseller Kaynakçası

Resim 1: <http://www.adq.az/> (13.06.2019)

Resim 2: Misir Merdanov, Esger Quliyev, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dövlət Rəmzləri”, *Azərbaycan Halk Cümhuriyeti Ansiklopedisi*, Lider Neşriyat, C 1, Bakü 2004, s. 170.,
https://tr.wikipedia.org/wiki/Azərbaycan_Sovyet_Sosyalist_Cumhuriyeti#/media/Dosya:Flag_of_the_Azerbaijan_Soviet_Socialist_Republic.svg (13.06.2019)

Resim 3:
https://tr.wikipedia.org/wiki/Azərbaycan_Sovyet_Sosyalist_Cumhuriyeti#/media/Dosya:Emblem_of_the_Azerbaijan_SSR.svg., Misir Merdanov, Esger Quliyev, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dövlət Rəmzləri”, *Azərbaycan Halk Cümhuriyeti Ansiklopedisi*, Lider Neşriyat, C 1, Bakü 2004, s. 171. (13.06.2019)

Resim 4: https://photos.wikimapia.org/p/00/05/05/51/83_full.jpg (13.06.2019),
https://az.wikipedia.org/wiki/%C5%9E%C9%99kil:M%C9%99h%C9%99mm%C9%99d_%C6%8Fmin_R%C9%99sulzad%C9%99nin_Novxan%C4%B1dak%C4%B1_heyk%C9%99li.jpg (13.06.2019)

Resim 5:
https://az.wikipedia.org/wiki/%C5%9E%C9%99kil:Z%C9%99rdabi_heyk%C9%99l.jpg (13.06.2019),
<https://qaziler.az/news.php?id=66316#.XQ5xtugzbDc> (13.06.2019),
<https://www.azadliq.org/a/zerdabi-28-noyabr/28143944.html> (13.06.2019)

Resim 6: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=27466> (13.06.2019),
<https://sputnik.az/life/20180105/413471603/dast-parkin-simvolunun-yixilmesi.html> (13.06.2019)

Resim 7:
https://az.wikipedia.org/wiki/26_Bak%C4%B1_Komissar%C4%B1_abid%C9%99si#/media/%C5%9E%C9%99kil:26_Baku_Commissars_Memorial,_1980.jpg (13.06.2019)

Resim 8: <https://gaziler.gen.tr/foto/azerbaycan-baku-sehitler-hiyabani-ziyaretimiz.html> (13.06.2019)

Resim 9:
https://en.wikipedia.org/wiki/Baku_Turkish_Martyrs%27_Memorial#/media/File:Mosque_of_the_Martyrs_in_Baku.jpg (13.06.2019)

Resim 10: <http://www.diplomat.com.tr/atlas/sayilar/sayi12/sayfalar.asp?link=s12-7.htm>

(13.06.2019), <http://www.gomap.az/info/Description.aspx?idlo=32&lvo=4&pID=1488950> (13.06.2019)

Resim 11: <https://bakustravelguide.com/koroglu-monument-baku-koroglu-monumentstatue-of-national-hero/> (13.06.2019),
<http://gezerdoner.com/2018/10/21/nahcivan-ozerk-cumhuriyeti-ni-geziyoruz/> (13.06.2019),
[https://az.wikipedia.org/wiki/D%C9%99d%C9%99_Qorqud_\(heyk%C9%99l\)#/media/%C5%9E%C9%99kil:D%C9%99d%C9%99_Qorqud_\(heyk%C9%99l\).JPG](https://az.wikipedia.org/wiki/D%C9%99d%C9%99_Qorqud_(heyk%C9%99l)#/media/%C5%9E%C9%99kil:D%C9%99d%C9%99_Qorqud_(heyk%C9%99l).JPG) (13.06.2019)

Resim 12: [https://az.wikipedia.org/wiki/%C5%9E%C9%99kil:N%C9%99riman_N%C9%99rimanovun_heyk%C9%99li_\(Sumqay%C4%B1t\).jpg](https://az.wikipedia.org/wiki/%C5%9E%C9%99kil:N%C9%99riman_N%C9%99rimanovun_heyk%C9%99li_(Sumqay%C4%B1t).jpg) (13.06.2019)

Resim 13: https://photos.wikimapia.org/p/00/00/68/99/48_full.jpg (13.06.2019),
<https://yenicag.ru/bakinskaya-gorodskaya-skulptura-isto-3/embed> (13.06.2019)

Resim 14: <https://777word.wordpress.com/2010/11/06/orta-%C9%99sr-az%C9%99rbaycan-%C9%99d%C9%99biyyati/> (13.06.2019),
https://ba.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:1.%C5%9Eah_%C4%B0smay%C4%B1l_X%C9%99tai.jpg (13.06.2019)

Resim 15: <https://infohacker.info/tam-bellek-gorunumu-photoeportaj-2/> (13.06.2019)

Resim 16: http://www.mytravelbook.org/objects/pamjatnik_nikole_tesle_v_baku/ (13.06.2019)

Resim 17: <https://infohacker.info/tam-bellek-gorunumu-photoeportaj-2/> (13.06.2019),
https://tap.azstatic.com/uploads/full/2018%2F08%2F04%2F21%2F34%2F12%2F43cb220e-fd3a-48a3-93e9e1c1eba5263e%2F65493_Sa6y7IIEoZFTrpuf51CBVw.jpg (13.06.2019)

Resim 18: <https://www.slideshare.net/michaelasanda/azerbaijan14> (13.06.2019)

Resim 19: <https://infohacker.info/tam-bellek-gorunumu-photoeportaj-2/> (13.06.2019),
https://az.wikipedia.org/wiki/%C5%9E%C9%99kil:Bak%C4%B1_Nat%C9%99van.jpg (13.06.2019)

Resim 20: <https://www.azadliq.org/a/muzyler-gunu/27742672.html> (13.06.2019)

Resim 21: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BC%D1%83%D1%81%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Muslim_girls_school_in_Baku.jpg (13.06.2019)

Resim 22: <http://www.science.gov.az/pages/istoricheskie-zdaniya> (13.06.2019)

- Resim 23:*
https://ro.m.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:Az%C9%99rbaycan_25_m Anatl%C4%B1q_%C9%99skinas_1919_avers.jpg (13.06.2019)
- Resim 24:* <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/ASI/AZE/AZE.htm>
(13.06.2019)
- Resim 25:* <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/ASI/AZE/AZE.htm>
(13.06.2019)
- Resim 26:* <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/ASI/AZE/AZE.htm>
(13.06.2019)
- Resim 27:* <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/ASI/AZE/AZE.htm>
(13.06.2019)
- Resim 28:* <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/ASI/AZE/AZE.htm>
(13.06.2019)
- Resim 29:* <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/ASI/AZE/AZE.htm>
(13.06.2019)
- Resim 30:* <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/ASI/AZE/AZE.htm>
(13.06.2019)
- Resim 31:* <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/ASI/AZE/AZE.htm>
(13.06.2019)
- Resim 32:*
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Az%C9%99rbaycan_Milli_M%C9%99t%C4%B1n%C4%B1n_135_illiyi_n%C9%99_h%C9%99sr_olunmu%C5%9F_g%C3%BCm%C3%BC%C5%9F_sikk%C9%99-%C3%BCz.jpg (13.06.2019),
<https://colnect.com/tr/coins/list/country/963-Azerbaijan> (13.06.2019)
- Resim 33:*
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Az%C9%99rbaycan_Milli_M%C9%99t%C4%B1n%C4%B1n_135_illiyi_n%C9%99_h%C9%99sr_olunmu%C5%9F_g%C3%BCm%C3%BC%C5%9F_sikk%C9%99-%C3%BCz.jpg (13.06.2019),
<https://colnect.com/tr/coins/list/country/963-Azerbaijan> (13.06.2019)
- Resim 34:* <https://www.eanswers.net/wiki/br/Timbro%C3%B9%20Azerbaijan/>
(13.06.2019),
https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaijan%27%C4%B1n_posta_tarihi_ve_posta_pullar%C4%B1#/media/Dosya:Stamp_of_ADR1919.jpg
(13.06.2019)
- Resim 35:*
https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaijan%27%C4%B1n_posta_tarihi_ve_posta_pullar%C4%B1#/media/Dosya:FireTemple1919.jpg (13.06.2019)
- Resim 36:*
https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaijan%27%C4%B1n_posta_tarihi_ve_posta_pullar%C4%B1#/media/Dosya:FireTemple1919.jpg (13.06.2019)

Resim 37:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan%27%C4%B1n_posta_tarihi_ve_posta_pullar%C4%B1#/media/Dosya:FireTemple1919.jpg. (13.06.2019)

Resim 38:

https://tt.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D3%99%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B8#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:USSR_stamp_I.Nasimi_1973_4k.jpg (13.06.2019),

<https://az.wikipedia.org/wiki/%C6%8F1-Biruni#/media/%C5%9E%C9%99kil:Birdni-russian.jpg> (13.06.2019),

https://az.wikipedia.org/wiki/Nizami_G%C9%99nc%C9%99vi#/media/%C5%9E%C9%99kil:USSR_stamp_Nezami_1981_4k.jpg (13.06.2019)

Resim 39: <https://www.revolvy.com/page/Koro%C4%9Flu> (13.06.2019),

https://www.wikiwand.com/ru/%D0%90%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D1%8B%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B (13.06.2019)

Resim 40:

https://be.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Stamps_of_Azerbaijan,_1992-160.jpg (13.06.2019),

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D0%BE%D1%88%D1%82%D0%B8_%D1%96_%D0%BF%D0%BE%D1%88%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85_%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%BA_%D0%90%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D1%83#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Stamps_of_Azerbaijan,_1992-159.jpg (13.06.2019)

Resim 41:

https://az.m.wikipedia.org/wiki/%C5%9E%C9%99xsl%C9%99r_haqq%C4%B1nda_Az%C9%99rbaycan_po%C3%A7t_markalar%C4%B1n%C4%B1n_siyah%C4%B1s%C4%B1 (13.06.2019)

Resim 42:

https://az.m.wikipedia.org/wiki/%C5%9E%C9%99xsl%C9%99r_haqq%C4%B1nda_Az%C9%99rbaycan_po%C3%A7t_markalar%C4%B1n%C4%B1n_siyah%C4%B1s%C4%B1 (13.06.2019)

Resim 43:

https://az.m.wikipedia.org/wiki/%C5%9E%C9%99xsl%C9%99r_haqq%C4%B1nda_Az%C9%99rbaycan_po%C3%A7t_markalar%C4%B1n%C4%B1n_siyah%C4%B1s%C4%B1 (13.06.2019)

Resim 44:

https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B_%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%8B#/media/%D0%A1%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%82:Kazakh_Khanate.svg (13.06.2019),

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%A1%D0%BE%D0%

[B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F %D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F %D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Flag of the Kazakh Soviet Socialist Republic.svg](http://www.akorda.kz/kz/state_symbols/kazakhstan_flag) (13.06.2019),
http://www.akorda.kz/kz/state_symbols/kazakhstan_flag (13.06.2019)

Resim 45: <http://vernoye-almaty.kz/gerb.shtml> (13.06.2019),
<https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D0%B0%D1%88 %D0%9E%D1%80%D0%B4%D0%B0#/media/%D0%A1%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%82:Flag of the Alash Autonomy.svg> (13.06.2019)

Resim 46: <http://www.heraldicum.ru/kazakstn/soviet.htm> (13.06.2019),
http://www.akorda.kz/kz/state_symbols/kazakhstan_emblem (13.06.2019)

Resim 47:
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D0%BD%D1%8B%D0%B9 %D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9 %D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9 %D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7 %D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%91%D0%B6%D0%B8#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Komsomol Emblema.svg> (13.06.2019),
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%8F %D0%BF%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F %D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F %D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8 %D0%92. %D0%98. %D0%9B%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Pioneers_pin.svg (13.06.2019)

Resim 48: <http://zhasulan.kz/> (13.06.2019),
<https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B0%D1%81%D2%B1%D0%BB%D0%B0%D0%BD %D2%B1%D0%B9%D1%8B%D0%BC%D1%8B#/media/%D0%A1%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%82:%D0%96%D0%B0%D1%81 %D2%9B%D1%8B%D1%80%D0%B0%D0%BD.JPG> (13.06.2019)

Resim 49: <https://el.kz/kz/news/archive/-%D2%9B%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B-%D0%B5%D0%BB%D1%96-%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%8B> (13.06.2019),
<http://www.astana-bayterek.kz/ru/> (13.06.2019)

Resim 50:
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D1%83%D>

[0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82 %D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8 %D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Independence Monument in Almaty.JPG](https://el.kz/storage/fd/fd260644ba887a17b4c338ad7441aded.jpg)

(13.06.2019),

<https://el.kz/storage/fd/fd260644ba887a17b4c338ad7441aded.jpg>

(13.06.2019), <https://www.astana-akshamy.kz/han-shatyr/> (13.06.2019),

Tomanova, M. S., “Simvolicheskoye znachenije «mest pamyati» v Astane”, *Memleket Tarihi*, C. 3, 2016, Ss. 108-114.

Resim 51: <https://massaget.kz/layfstayl/alemtanu/Qazaqstanym/9656>

(13.06.2019), http://www.kazakistan.kz/wp-content/uploads/2016/12/CHA_9348.jpg

(13.06.2019),

<https://m.2gis.kz/astana/geo/9570844992864325/cardTab/gallery/photos/geo/9570844992864325-9570149220740880?lang=ru> (13.06.2019)

Resim 52:

https://kk.wikipedia.org/wiki/28_%D0%B3%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%B8%D1%8F%D1%88%D1%8B%D0%BB-%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%88%D1%8B%D0%BB%D0%B0%D1%80#/media/%D0%A1%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%82:Eternal_Flame_World_War_II_monument._Almaty,_Kazakhstan.jpg

(13.06.2019)

(13.06.2019)

Resim 53:

<https://2gis.kz/astana/geo/9570844992864270/gallery/geo/9570844992864270>

(13.06.2019),

https://el.kz/kz/news/cities/uli_kipshakka_koiilgan_alemdegi_zhalgiz_esk_ertkish (13.06.2019)

Resim 54:

https://el.kz/kz/news/kul_tura/elordanin_murasi_tarihi_zhane_madeni_es_kertkishter

(13.06.2019),

<http://www.turkelpress.com/yuklenen/2015/02/janibek-kerey-han.jpg>

(13.06.2019), <https://old2.aikyn.kz/2019/03/21/83270.html?sait=ar>

(13.06.2019)

Resim 55: <http://anatili.kazgazeta.kz/?p=4356> (13.06.2019),

https://i3.photo.2gis.com/images/geo/68/9570149240217183_72e6.jpg

(13.06.2019),

https://el.kz/kz/news/cities/uli_kipshakka_koiilgan_alemdegi_zhalgiz_esk_ertkish (13.06.2019)

Resim 56: http://www.akorda.kz/kz/republic_of_kazakhstan/akorda (13.06.2019)

Resim 57: <https://yandex.kz/collections/card/5bfadfb5211718005e00e97c/>

(13.06.2019)

Resim 58: <https://colnect.com/tr/coins/list/country/2042-Kazakistan> (13.06.2019)

Resim 59: <https://colnect.com/tr/coins/list/country/2042-Kazakistan> (13.06.2019)

Resim 60: <https://colnect.com/tr/coins/list/country/2042-Kazakistan> (13.06.2019)

Resim 61: <https://colnect.com/tr/coins/list/country/2042-Kazakistan> (13.06.2019)

- Resim 62:* <https://colnect.com/tr/coins/list/country/2042-Kazakistan> (13.06.2019)
- Resim 63:* <https://colnect.com/tr/coins/list/country/2042-Kazakistan> (13.06.2019)
- Resim 64:* <https://colnect.com/tr/coins/list/country/2042-Kazakistan> (13.06.2019)
- Resim 65:* <https://colnect.com/tr/coins/list/country/2042-Kazakistan> (13.06.2019)
- Resim 66:* <https://colnect.com/tr/coins/list/country/2042-Kazakistan> (13.06.2019)
- Resim 67:* <https://colnect.com/tr/coins/list/country/2042-Kazakistan> (13.06.2019)
- Resim 68:* <https://colnect.com/tr/coins/list/country/2042-Kazakistan> (13.06.2019)
- Resim 69:* <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/ASI/KAZ/KAZ.htm>
(13.06.2019)
- Resim 70:* <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/ASI/KAZ/KAZ.htm>
(13.06.2019)
- Resim 71:* <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/ASI/KAZ/KAZ.htm>
(13.06.2019)
- Resim 72:* <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/ASI/KAZ/KAZ.htm>
(13.06.2019)
- Resim 73:*
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D1%86%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%8B (13.06.2019)
- Resim 74:*
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%BF%D0%BE%D1%87%D1%82%D1%8B_%D0%B8_%D0%BF%D0%BE%D1%87%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D1%85_%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%BA_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%B:1991_CPA_6356.jpg (13.06.2019)
- Resim 75:*
https://tr.wikipedia.org/wiki/Kazakistan%27%C4%B1n_posta_tarihi_ve_posta_pullar%C4%B1 (13.06.2019)
- Resim 76:* <http://eshop.kazpost.kz/> (13.06.2019)
- Resim 77:* <http://eshop.kazpost.kz/> (13.06.2019)
- Resim 78:* <http://eshop.kazpost.kz/> (13.06.2019)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Salih Fatih Ayan
Doğum Yeri-Tarihi	Kayseri/Kocasinan- 12.02.1990
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ordu üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	salihfatihayan@hotmail.com
Tarih	30.07.2019